

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

УДК 811.161.2' [38+42]

ПІДКАМІННА ЛЮДМИЛА ВАСИЛІВНА

**ЕПІТЕТ Т.Г. ШЕВЧЕНКА: ГЕНЕЗА, СТРУКТУРА
І СУЧАСНА МОВНА РЕЦЕПЦІЯ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Мацько Любов Іванівна,
академік НАПН України,
доктор філологічних
наук, професор

Київ-2011

З М І С Т

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕПІТЕТІВ У ПОЕЗІЇ Т.Г. ШЕВЧЕНКА	11
1.1. Історія та теорія епітета, інтерпретація художнього означення у лінгвістиці.....	11
1.2. Епітет як конститuent метасистеми моделювання поетичної картини світу.....	24
1.3. Синергетична природа процесів епітетизації мовної дійсності...	28
1.4. Епітет – системотворчий чинник поетичного ідіолекту Т.Г.Шевченка.....	34
1.5. Метод польового структурування епітетів.....	38
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	44
РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗА ХУДОЖНІХ ОЗНАЧЕНЬ ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮ- ВАННЯ СИСТЕМИ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ Т.Г. ШЕВЧЕНКА	46
2.1. Поетичні тексти Т.Г. Шевченка як вторинна моделююча система...	46
2.1.1. Вертикальний вимір поетичних творів Т.Г. Шевченка.....	47
2.1.2.Текстотворчі потенції художніх означень у поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка.....	50
2.1.3.Епітети як елементи структурної самоорганізації системи поетичного тексту Т.Г.Шевченка.....	54
2.1.4. Синергетика модальностей епітетів у системі поетичного тексту Т.Г.Шевченка.....	58
2.2. Динаміка розвитку епітета у поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка.....	65
2.2.1. Фактор пам'яті епітетних мовних одиниць.....	65
2.2.2. Книжна традиція у мовотворчості поета.....	69
2.2.2.1. Епітети-церковнослов'янізми.....	69
2.2.2.2. Староукраїнські епітети	74
2.2.3.Фольклорні та розмовні джерела художніх означень.....	77
2.2.3.1. Народнопісенні епітети.....	77
2.2.3.2. Народнорозмовні епітети.....	82
2.2.4. Індивідуально-авторські епітетні новотвори.....	90
2.2.5. Генеза епітетних структур у поезії Т.Г. Шевченка.....	94
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	98

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНА І ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРИ ЕПІТЕТІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА.....	100
3.1. Структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри епітетної системи.....	100
3.1.1. Лексико-семантичне макрополе „Людина”.....	100
3.1.1.1. Лексико-семантичне поле „Зовнішній вигляд”.....	101
3.1.1.2. Лексико-семантичне поле „Характер”.....	108
3.1.1.3. Лексико-семантичне поле „Інтелектуальні особливості”.....	117
3.1.1.4. Лексико-семантичне поле „Емоційно-психологічний стан”.....	118
3.1.1.4.1. Мікрополе „Страждання”.....	121
3.1.1.4.2. Мікрополе „Радість”.....	126
3.1.1.5. Лексико-семантичне поле „Мова”.....	129
3.1.2. Лексико-семантичне макрополе „Хронотоп”.....	130
3.1.2.1. Лексико-семантичне поле „Час”.....	132
3.1.2.2. Лексико-семантичне поле „Простір”.....	138
3.2. Асоціативно-образні трансформації епітетних конструкцій	154
3.2.1. Метафоричні епітети.....	154
3.2.2. Метонімічні епітети.....	159
3.2.3. Оксиморонні епітети.....	161
3.2.4. Компаративні епітети.....	166
3.3. Граматична структура епітетів та їх функціональні моделі у лінгвопоетиці Т.Г. Шевченка.....	167
3.3.1. Ад’єктивні епітети (Adj + N/N + Adj).....	168
3.3.2. Епітети, виражені дієприкметниками (Part + N/N+Part).....	169
3.3.3. Адвербіальні епітети (Vf + Adv/Adv + Vf).....	171
3.3.4. Аполитивні епітети (N-N).....	173
3.3.5. Епітети, виражені формою орудного відмінка іменника (N + Vf/ Vf + N).....	177
3.3.6. Генітивні епітети (N + N _{gen} /N _{gen} + N).....	179
3.3.7. Епітети-субстантиви (S).....	181

3.3.8. Епітети-звертання (Vocative).....	187
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	189
РОЗДІЛ 4. СУЧАСНА МОВНА РЕЦЕПЦІЯ ЕПІТЕТІВ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА.....	190
4.1. Рецепція як повторне творення (re-creation).....	190
4.2. Сучасний етнопсихолінгвістичний аспект рецепції художніх означень Т.Г. Шевченка.....	195
4.3. Шевченкова мовна традиція у поетичних творах сучасників.....	202
4.3.1. Рецепція граматичних форм і семантичних категорій епітетів у сучасних поезіях про Шевченка.....	203
4.3.2. Рецепція Шевченкових епітетних конструкцій в оригінальних творах сучасних поетів.....	210
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.....	221
ВИСНОВКИ	223
ЛІТЕРАТУРА	230
ДОДАТКИ	266

ВСТУП

У сучасному мовознавстві інтенсивно досліджуються питання поетичної мовотворчості. Акцентовано увагу на студіюванні типологічних особливостей поетичної мови, описі та аналізі тих її сторін, які функціонально виступають як певне загальне досягнення, що має на меті створення естетично орієнтованих знаків. Важливим аспектом вивчення поетичної мовотворчості є з'ясування тієї ролі, яку вона відіграє в організації образної моделі дійсності – художньо-мовної картини світу. Кожна національна мова, характеризуючись сукупністю ментальних рис, є разом з тим і набутком окремого індивіда, тобто засобом самовираження конкретної особи. Кожен мовець має свій словник, стиль мовлення, манеру комбінувати мовні засоби і осмислює буття через свою систему мовних знаків. У цьому плані значної ваги набуває вивчення поетичного ідіолекту видатних творчих особистостей, мовний фонд яких впливає на процеси розвитку літературної мови. Проблема поетичного ідіолекту є частиною загальної проблеми поетичної мови як системи.

Специфіка індивідуально-образного розуміння дійсності обов'язково позначається на принципах добору художньо-виражальних засобів, необхідних для втілення авторського задуму, тому на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним є вивчення образно-художніх засобів поетичної мови через призму ідіолекту письменника. Встановлення системно-структурних елементів художньої системи митця, з'ясування відношень між ними, а також виявлення особливостей функціонування мовно-виражальних засобів допомагають прослідкувати динаміку розвитку художньої мови.

На думку багатьох науковців [33; 71; 158; 250; 319], серед арсеналу мовно-виражальних засобів поетичної мови епітети якнайповніше репрезентують її естетико-стильові характеристики .

Епітет - один з найдавніших засобів поетичної образності. Він є своєрідним індикатором індивідуально-авторського доробку, за допомогою якого письменник моделює вербально-образний комплекс художнього твору.

Явище епітетизації мовної дійсності проходить через призму світосприйняття автора, віддзеркалює його почуття, оцінку зображуваного.

Дослідження епітета мають тривалу історію та представлені різними напрямками, завданнями, методами, поглядами на його місце в системі образних засобів художнього мовлення. Розбудові теорії епітета присвячені роботи І.Арнольд, Ф.Буслаєва, О.Веселовського, В.Виноградова, В.Жирмунського, О.Потебні, Б.Томашевського та ін.

Епітет є одним з найвагоміших засобів авторського асоціативно-образного освоєння художньої дійсності, за яким часто ідентифікують цілі стилістичні напрямки, періоди в розвитку літературної мови. Семантика й естетична функція епітета, а також його функціональні особливості відіграють важливу роль в ідіостилі автора, тому вивчення епітета як складової ідіолекту письменника стало однією із сучасних наукових течій у лінгвостилістиці. Досліджували епітет у структурі текстів різних стилів М.Братусь, С.Єрмоленко, В.Красавіна, Л.Мацько, Т.Онопрієнко, Л.Пустовіт, Л.Рожило, В.Русанівський, Л.Сидоренко, Н.Сидяченко, Н.Сологуб, Л.Ставицька, Р.Стефурак, Л.Шулінова, Л.Шутова та інші.

Виняткова роль у мовотворчості українського народу належить Т.Шевченку, адже саме його індивідуальний стиль мовлення, акумулюючи можливості національної мови, став взірцем художніх потенцій української мови.

Мова поета у багатьох випадках і сьогодні зумовлює функціональні рамки слововживань. Не випадково Л.Булаховський вважав мовотворчість Т.Шевченка „мірилом законності вживання того або іншого українського слова” [35, с.9]. На кожному етапі розвитку української спільноти та мовознавчої науки неминуче відбувається переосмислення творчих здобутків поета, утвердження нових життєвих ідеалів і наукових напрямів. Збагативши українську літературу новими життєвими темами й ідеями, Т.Шевченко став новатором і в пошуках словесно-виражальних форм та засобів.

Питання поезики та стилістики мовотворчості Т.Шевченка належать до дискусійних і до цього часу є об'єктом зацікавлень учених-мовознавців та літературознавців. Однак думки багатьох дослідників поетичного слова Т.Шевченка збігаються у тому, що епітет специфічно характеризує стиль поета, визначає його симпатії та антипатії, прагнення, його ідейно-естетичні погляди, оскільки концентрує зміст поетичної думки. Саме тому багато вчених свої наукові розвідки присвятили вивченню епітетів у художніх творах Т.Шевченка. Вивчалися стилістично-образні функції художніх означень (М.Коцюбинська, А.Критенко, Л.Мацько, Н.Мех, В.Русанівський, В.Смілянська та ін.), народнопоетичні та індивідуально-творчі здобутки поета (І.Білодід, Л.Булаховський, В.Ващенко, Ю.Дядищева-Росовецька, С.Єрмоленко, Л.Мацько, Н.Мех, М.Рильський, Л.Рожило, В.Русанівський та ін.), парадигми епітетів до дистрибутивів (В.Ващенко, Г.Клочек, Н.Сидяченко), особливості сприймання епітетів у поетичних текстах (А.Мойсієнко), специфіка епітетних конструкцій у художньому перекладі (О.Грабовецька), епітети як складова ідіолокту письменника (С.Січкара).

Загальноукраїнське і світове шевченкознавство останнім часом виявляє активність у використанні інноваційних методологічних підходів до вивчення мовних особливостей поета: психоаналітика, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, міфологія, різноманітні структурні методи. Аналіз цих методик засвідчив тенденції до інтегрованого вивчення художнього тексту як відкритої динамічної системи, що потребує всебічного аналізу внутрішніх та зовнішніх системотворчих чинників, розкриття механізмів наростання складності у вираженні мовно-естетичного змісту.

Реалізувати такий підхід, інтегруючи здобутки багатьох наук, виявляється можливим завдяки появі нового напрямку досліджень вітчизняної та світової науки – лінгвосинергетики як прикладної галузі синергетики, теорії складних нелінійних систем, що має на меті вироблення трансдисциплінарної методології для пояснення взаємозалежності макро- та мікрорівнів в організації складної системи тексту [249, с.9-13].

Синергетика зародилася в природничих науках, однак її принципи прийнятні для різних галузей знань, адже синергетичні настанови спрямовані на пошук універсальних законів еволюції будь-яких систем. Теорія синергетики знайшла свій розвиток у працях В.Аршинова, В.Буданова, І.Єременко, А.Євтодюк, О. Князевої, М.Кузьміна, С. Курдюмова, І.Пригожина, Г.Хакена. Системний підхід в аналізі художнього твору у філології ХХ ст. репрезентують дослідження В.Виноградова, Ю.Лотмана, Г.Степанова, Ю.Тинянова. Сучасну реалізацію ідей синергетики у лінгвістиці ілюструють роботи М.Алефиренка, Ф.Бацевича, І.Герман, Г.Москальчук, Н.Мишкіної, В.Пищальникової, О.Семенець, О.Тарасової.

У контексті лінгвосинергетичної парадигми система тексту розглядається як цілісність, що підпорядковує вихідні компоненти, а в основу багатьох складних процесів у межах цілісності покладено принципи взаємодії та кооперації елементів. Інтегруючи здобутки багатьох наук, новий підхід забезпечує системність та багатоаспектність аналізу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного вивчення епітетів у лінгвопоетиці Т.Шевченка для якнайповнішого осмислення ідіостилію поета і дослідження різних аспектів його художнього мовлення на ґрунті максимально повного фактичного матеріалу. Художня майстерність митця, сучасна рецепція його мовно-виражальних засобів, особливості його творчого методу і стилю потребують подальшого вивчення в світлі нових наукових парадигм, тому вивчення епітетів базується на принципово новій дослідній парадигмі – лінгвосинергетиці.

Синергетичний підхід розкриває глибинні механізми і шляхи розвитку відкритих систем, що зумовлює перегляд попередніх знань про мовотворчість Т.Шевченка, а можливо, й переоцінку окремих мовних явищ. На відміну від традиційних системно-структурних методів, лінгвосинергетика надає можливість у процесі дослідження системи поетичного тексту й ідіолекту письменника зробити акцент на динаміці виникнення, функціонування й розвитку цієї системи. Теоретичною основою нової парадигми є філософія

становлення складності в організації феноменів різної природи [249, с.10]. Специфіка лінгвосинергетики зумовлює інтегральний аналіз художніх означень у взаємодії і взаємозалежності з літературною традицією, широким культурологічним контекстом.

Інноваційний підхід дозволив вийти за рамки традиційного лінгвоцентризму, коли в полі дослідницької уваги перебуває тільки одне мовне явище як елемент системи. Натомість пріоритетом вивчення стала цілісність як визначальний принцип лінгвосинергетики, адже поет „бачить, відчуває цілісність свого творіння, і вже на цьому тлі виділяє ті поодинокі моменти, які, на його думку, „працюють” на смисл поетичного тексту як єдності”[148, с.201]. Ціле у процесі свого становлення підпорядковує собі вихідні компоненти, формує якісно нові структури, нові функціональні зв'язки. За таких умов художній текст є відкритою динамічною системою, яка моделюється не сумою певних складових, а шляхом конструювання власних частин на базі певних передумов, тому функціонування тексту як цілісної системи виникає раніше, ніж необхідні для нього складові, які будуються вже самою системою. Саме тому ціле наділене рисами, яких немає в жодній зі складових частин [249, с.14].

Лінгвосинергетика стимулює до нових прочитань і досліджень Шевченкової мови, зокрема виявлення глибинних тенденцій поетичного феномену Т.Шевченка. Системний аналіз передбачає розгляд усіх текстів поета як єдиного тексту з обов'язковим урахуванням вертикального і культурного контекстів, адже „позатекстова частина художньої структури складає досить реальний (іноді дуже важливий) компонент художнього цілого”[180, с.43].

Оскільки системний підхід в лінгвістиці орієнтований на цілісне бачення явищ, структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри лексем інтерпретуються як способи взаємодії дистанційованих компонентів системи поетичного тексту Т.Шевченка. Сам текст розглядається як нелінійна динамічна система, властивості якої залежать від процесів, що в ній відбуваються.

Дисертаційна робота має науковий інтерес у плані вивчення епітетів Т.Шевченка у лінгвосинергетичному аспекті, що передбачає дослідження організації поетичного тексту, його підсистем, структурної характеристики епітетів, за допомогою яких формуються образні, емоційно-оцінні особливості поетичних творів. Вивчення структурних і функціонально-стилістичних параметрів художніх означень допомагає виявити семантичні потенції лексем у лінгвостилістиці Т.Шевченка, а вивчаючи етапи генези мовно-виражальних засобів, можемо дослідити зміни світогляду автора, розвиток його поетичної картини світу. Сучасна рецепція художніх означень надає змогу окреслити тенденції актуалізації творчого генія Т.Шевченка. Вихідним компонентом системи поетичного тексту Т.Шевченка у дослідженні є епітет. Системотворчі особливості художніх означень у поетичних текстах Т.Шевченка інтерпретовано через релевантні парадигматичні й синтагматичні відношення, після чого встановлено субстрат епітетної системи – множину конкретних елементів.

Досліджуючи Шевченкову мовну практику в руслі нової наукової парадигми – лінгвосинергетики, маємо можливість з'ясувати особливості взаємодії і взаємозалежності епітетів як системно дистанційованих компонентів поетичного тексту, проаналізувати їх у контексті цілісності.

Мета й завдання дисертаційної роботи. Метою дисертаційної роботи є системне дослідження епітетів у поезії Т.Шевченка, з'ясування особливостей їх семантичної і граматичної структури, визначення функціонально-стилістичних параметрів епітетів, особливостей генези і сучасної рецепції епітетів, дослідження взаємодії епітета з іншими тропами (метафорою, метонімією, оксимороном, порівнянням), а також встановлення диференціації загальномовних та індивідуально-авторських епітетів шляхом аналізу фактору пам'яті епітетних одиниць.

Досягнення мети передбачає виконання **таких завдань:**

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади вивчення епітета Т.Шевченка з позицій лінгвосинергетики та сформулювати дефініцію епітета, яка б враховувала усі характерні особливості тропа;
- визначити функції епітетних конструкцій як образних та структурних елементів поетичної системи Т.Шевченка, виявивши особливості генези семантико-функціональних характеристик епітетів;
- схарактеризувати специфіку семантичної та граматичної структури епітетів Т.Шевченка та з'ясувати їх текстотворчі функції;
- з'ясувати роль епітета у формуванні складних тропеїчних структур;
- описати індивідуально-авторську специфіку творення і вживання епітетів у поезії Т.Шевченка та виявити тенденції їх сучасної мовної рецепції.

Об'єктом дослідження є епітет у поетичній творчості Т.Шевченка.

Предметом дослідження є генеза, структура і сучасна мовна рецепція епітетів в україномовній поезії Т.Шевченка, їх лексико-семантичний склад, структурно-семантичні, функціонально-стилістичні й граматичні особливості, механізми образних трансформацій.

Для реалізації вищезазначених завдань застосовувалися такі **методи**: дескриптивний (для опису та інтерпретації мовних явищ), таксономії (для створення класифікації епітетів), контент-аналіз (для виявлення, узагальнення та кількісної оцінки художніх означень), метод компонентного аналізу (для визначення семного складу епітетів), метод лінгвостилістичного аналізу (для з'ясування семантико-функціональних та лексико-граматичних особливостей художніх означень), метод синергетики (для дослідження процесів генези та рецепції епітетів), дистрибутивний метод (для аналізу художніх означень у межах епітетної конструкції), метод семантичного поля (для дослідження семантики епітетів).

Джерельною базою стало Повне зібрання творів Т.Г. Шевченка у 12 томах (К.: Наукова думка, 2003. - Т.1: Поезія 1837-1847 рр.; Т.2: Поезія 1847-1861 рр.), а також поетичні доробки сучасних українських поетів (з 2000 року).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше для вивчення поетичної мовотворчості Т.Шевченка використовується новий напрям досліджень – лінгвосинергетика, а епітетні словосполучення проаналізовано в аспекті динаміки формування й розвитку системи поетичного тексту Т.Шевченка з урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх системотворчих чинників. Комплексне дослідження семантичної і граматичної структури епітетів поетичної мови Т.Шевченка, системний аналіз їх функціонально-стилістичних параметрів, дає підґрунтя для з'ясування ролі художніх означень у складі різних тропеїчних структур, вивчення особливостей генези і сучасної мовної рецепції епітетів.

Поетичні тексти Т.Шевченка розглядаються як об'єктивно існуючий феномен і трактуються як цілісна нелінійна динамічна система. Шляхом членування цієї системи, виділення її мікро- і макрорівнів, аналізу зв'язку між цими рівнями виявлено лінгвосинергетичні ознаки поетичного тексту.

Структуру системи – парадигматичні, синтагматичні, семантичні, граматичні параметри епітетів у поезії Т.Шевченка – розглянуто в термінах і поняттях традиційної лінгвістики, що дає змогу встановити зв'язки загальнонародної мови, поетичної мови й мистецького ідіолекту. Субстрат системи як множину конкретних елементів трактуємо засобами синергетики, реалізуючи у дослідженні основні її принципи – динамічність, нелінійність, цілісність, кооперативність (схожий підхід використовує О.Семенець [249, с.50]). Одним із основних аспектів аналізу системи поетичного тексту є також функціональний, що зумовило вивчення епітетів як дискретних об'єктів у контексті цілісності їх функціонування.

В основі такого інтегрального аналізу – взаємозумовлені, кооперативні процеси між усіма елементами системи поетичного тексту, що характеризують її як нелінійну, динамічну, гетерогенну цілісність.

Таким чином, уперше лінгвосинергетичний підхід дозволить усебічно розкрити і зрозуміти природу художніх означень, з'ясувати особливості генези епітетів у поетичній системі Т.Шевченка та шляхи їх сучасної рецепції.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати й висновки можуть використовуватися для подальшого розвитку лінгвістичної теорії тропів, запропонована класифікація епітетів сприятиме типологічним дослідженням тропів та їх взаємодії у системі поетичної мови, поглибленому вивченню семантичних основ образності поетичного ідіолекту Т.Шевченка. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані для подальших теоретичних висновків і узагальнень у царині стилістики, ідіостилістики, лінгвокультурології, лінгвосинергетики, а також для подальших лінгвостилістичних досліджень мовотворчості Т.Шевченка.

Практичне значення. Матеріали дисертації можуть використовуватися у лінгводидактиці вищої школи, зокрема у навчальних курсах „Лексикологія”, „Стилїстика”, „Риторика”, „Історія української літературної мови”, спецкурсах „Теорія тропів”, „Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту”, у тому числі під час написання підручників та посібників, монографій.

Апробація роботи. Основні результати дослідження висвітлено у доповідях: на звітних наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2002 - 2011 рр.), на Міжнародній (35-й) Шевченківській конференції (Черкаси, 2004 рік), на XIV Міжнародній науковій конференції „Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2005 рік), 36-й Всеукраїнській науковій шевченківській конференції „Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи” (Київ, 2006 рік), на IX Міжнародній науковій конференції „Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2006 рік), на II Всеукраїнській науковій конференції „Сучасні орієнтири філологічної науки” (Херсон, 2007 рік), на Міжнародній науково-практичній конференції „Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у школі” (Львів, 2007 рік), на XV Міжнародній лінгвістичній конференції „Мова і світ” (Ялта, 2008 рік), на Міжнародній науковій конференції „Взаємодія лексичної і граматичної семантики” (Київ, 2008 рік), на X Міжнародній науковій конференції „Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2009 рік), на

Кримському лінгвістичному конгресі (Ялта, 2009 рік), на Всеукраїнській науковій конференції „Українська мова у просторі і часі” (Київ, 2009 рік), на II Міжнародному кримському лінгвістичному конгресі „Мова і світ” (Ялта, 2010 рік), на Міжнародній науковій конференції „Лексичні та граматичні одиниці: функціонально-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти” (Київ, 2011 рік).

Публікації. Зміст роботи викладено у 21 одноосібній публікації, із них 15 надруковано у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з висновками, загальних висновків, списку використаної науково-критичної літератури, лексикографічних праць та художніх джерел (410 найменувань) і п'яти додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕПІТЕТІВ У ПОЕЗІЇ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

1.1. Історія та теорія епітета, інтерпретація художнього означення у лінгвістиці

Епітет є одним з найдавніших засобів поетичної образності, який, на думку О.Веселовського, виник з появою поетичної свідомості. Якщо поет прагне вирізнити якесь явище, предмет з-поміж інших, якщо намагається словом змалювати життєву картину, точніше передати думку, надати мові образності, емоційності, то послуговується словами-означеннями, або епітетами. У грецькій мові „επιθετου” буквально означає “додаток”, “додане”, “прикладене” [346, с.3]. Л. Бельська, з’ясовуючи значення епітета, писала: „Поки ми називаємо яке-небудь поняття, наше ставлення до нього може бути прихованим, але варто нам зазначити його властивості, як наша присутність стає явною” [23, с.195].

Як зазначають укладачі „Словника епітетів української мови”, „без епітетів наша мова взагалі була б неточною, недолугою, у ній не відчувалося б суб’єктивної індивідуальної оцінки, живого сприйняття дійсності; епітет – запорука точності, виразності мови, а також її образності, емоційності”, і далі: „Естетична цінність мови залежить від ролі епітетних, означальних слів. За епітетами можна простежити розвиток образного мислення, зміну естетичних оцінок. Найбільш розгалужені епітетні ряди формують слова-поняття, що є, як правило, етноміфологемами (душа, доля, воля і т.д.)”[346, с. 4].

Історія епітета як художнього засобу сягає стародавніх часів. Функції епітета, його особливості привертали увагу ще античних риторів. У Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана знаходимо цікаві спостереження: „...властивість епітетів така, що без них мова стає голою і некрасивою, але при їх великій кількості вона ними обтяжується, стає заплутаною” [8, с.237].

Спостерігаючи над мовними явищами, античні ритори розрізняли мову „прикрашену” і „неприкрашену”. Причому мислителі припускали, що прикрашення мови є іманентною властивістю мислення, адже думка не

прикрашується, а народжується в певній формі. Аристотель у „Поетиці”, говорячи про прикраси мови, зараховує до них і епітет. У „Риториці” він висловлює думку, що епітет належить поезії.

Піітики середньовіччя цілком відкинули думку про епітет як форму художнього мислення, розглядаючи його як орнамент, засіб прикрашення поетичної мови. Схоластичні риторики і граматики XVII ст. не стільки вивчали і пояснювали наявне, скільки давали настанови, як прикрашати мову епітетами.

Подальший розвиток літератури, нагромадження великого практичного матеріалу вимагали теоретичного осмислення і художньо-виражальних засобів мови.

Теорія епітета надалі розвивалася у лінгвістичних школах XIX ст. і пов'язана з іменами таких учених, як О.Востоков, Ф.Буслаєв, О.Пешковський, О.Потебня. Саме у їхніх працях знаходимо початок заглиблення у внутрішні закони образного мислення. Проте вчені виявили неоднозначність у трактуванні епітета. Ф.Буслаєв, як і античні мислителі, розглядав епітет як засіб прикрашання мови і саме це, на його думку, відрізняє епітет від звичайного означення. Вчений вважав, що епітет „в більшості не дає нового відтінку назві предмета”[37, с.47].

О.Потебня розкрив безпідставність у трактуванні епітета і всіх тропів як засобу прикраси поетичної мови. Проте вчений не вважав епітет тропом, називаючи його фігурою. До тропів мовознавець зараховував метафору, метонімію і синекдоху, визначаючи провідну роль метафоризації у мові. О.Потебня закликає використовувати епітет як додаткову ознаку, яка немовби повертає слову його внутрішню форму [227].

У кінці XIX ст. епітет як художня реалія став об'єктом дослідження О.Веселовського. Його „Історична поетика” – це фактично спроба великого історичного синтезу мовознавчих надбань про художні засоби мови. Виявляючи історичні закономірності в розвитку поетичних форм, О.Веселовський стверджував, що історія епітета – це історія поетичного стилю в стислому викладі [45].

Подальший розвиток поняття „епітет” пов’язаний з іменами Б.Томашевського, А.Шалигіна, В.Жирмунського, В.Виноградова та ін.

У другій половині ХХ ст. відбувається переосмислення і систематизація знань про епітет. З’являється ряд монографічних досліджень (В.Ващенко [40], Л.Рожило [239], М.Коцюбинська [150; 151] та ін.) та окремих праць (А.Вольф [53], В.Лесик [175], В.Моренець [200], М.Рильський [238], Л.Турсунова [285] та ін.).

Одним із сучасних наукових напрямків у лінгвостилістиці є вивчення епітета як складової ідіолекту письменника. У такий спосіб теорію епітета розвивають у своїх працях М.Братусь [33], О.Грабовецька [71], С.Єрмоленко [102], А.Киншак [133], Т.Онопрієнко [210], Л.Пустовіт [232], О.Сидоренко [250], Н.Сидяченко [253], Н.Сологуб [264], Л.Ставицька [266], Л.І. Шутова [319] та інші.

Н.Сидяченко присвятила своє дослідження вивченню функціонально-стилістичної, семантичної і формальної структури епітета. Авторка зауважує, що більшість тропеїчних структур є синкретичними. Розмежовує первинний і вторинний синкретизм, виділяє метафоричні та метонімічні епітети. Розглядаючи специфіку епітета в системі тропів, визначає його категоріальну функцію – бути естетичним атрибутом. Н.Сидяченко звертає увагу також на дериваційний потенціал епітетів, виявляє синонімічні, антонімічні відношення між епітетними одиницями [253].

О.Сидоренко у дисертаційній роботі „Епітет у поетичній мові О.Олеся (семантика і функції)” довела, що епітет може бути образною домінантою в художній системі окремого автора. Дослідниця робить висновок, що „цілісна образна семантика епітетів формується у контексті на лексичній семантиці епітетного слова і його дистрибута, зокрема їх лексико-семантичних варіантах, асоціативних зв’язках та контекстних актуалізаторах” [250, с.16]. У дисертації приділено значну увагу джерельній базі епітетних одиниць, детально вивчено взаємодію загальнономовних художніх означень та епітетів-неологізмів.

М.Братусь, вивчаючи епітет у творчості І.Багряного, дійшла висновку, що у структурі і семантиці епітетів зосереджується колективний досвід мовців. Дослідниця вважає, що вивчення ідіостилю письменника крізь призму структури, семантики, функціонального аналізу епітетів дає змогу спостерігати важливі процеси художньо-образного мовомислення: вибір номінацій, які безпосередньо пов'язані з розкриттям теми твору, осмислення зв'язків цих номінацій у художній моделі світу, авторську оцінку, зафіксовану в означальних лексемах [33, с.149].

Л.Шутова на прикладі поетичної мови 20-30-х рр. ХХ ст. визначає структурні особливості епітетних словосполучень та граматичного вираження епітетів. Стверджує, що семантика епітетів реалізується не лише безпосередньо у лексемі, а й у художньо-тропеїчній синтагмі [319, с.5].

А.Кинщак вивчає таке складне тропеїчне утворення, як метафоричний епітет. Декодує метафоричну образність епітетних сполук, автор визначає їх семантичні параметри і функціональні характеристики. На думку дослідника, „у художній мовотворчості метафоричний епітет, як комбінаторно-семантична номінативна одиниця, виступає в ролі актуалізатора тропеїчних валентностей означення” [133, с.8].

З погляду перекладу на англійську мову епітетні конструкції вивчає О.Грабовецька. У своєму дослідженні робить висновок, що епітет належить до стилістичних явищ глибокого семантичного наповнення, часто недооцінюваних критикою і дослідниками [71].

Усі науковці зазначають, що епітет є одним з найвагоміших засобів образності й естетизації мови, виразником особливостей авторського асоціативно-образного освоєння художньої дійсності, за яким часто ідентифікують цілі стилістичні напрямки, періоди в розвитку літературної мови: „Кожна епоха реалізується в характерному словнику епітетів, спричиняється до пошуків нових оцінних характеристик, оформлених як епітетне слово” [33, с.5].

Проте не такими одноставними є лінгвісти щодо визначення і класифікації епітета. Єдиної дефініції епітета до цього часу не існує. Кожен дослідник виявляє нові аспекти у вивченні цього тропа і пропонує своє визначення. Дифузність терміна „епітет” на сучасному етапі розвитку лінгвостилістики є однією з актуальних проблем.

О.Веселовський у своєму фундаментальному дослідженні „Історична поетика” визначає епітет як „однобічне означення слова, або оновлюване номінативне значення, або підсилювальне, яке підкреслює яку-небудь характерну, визначну якість предмета” [45, с.59]. Б.Томашевський вважає, що „найпростіший спосіб виділити ту або іншу ознаку – це назвати її”. Епітет і є тією назвою, що супроводжує слова. Науковець зазначає, що за всієї множинності смислових функцій епітет завжди надає слову певне емоційне забарвлення [278, с.195-196]. І.Білодід називає епітети „ліричними і епічними атрибутами” [26, с.10]. А.Вольф вважає епітетом будь-яке слово або словосполучення, яке називає ознаку предмета або явища (у тому числі й дії), а також ознаку ознаки [53, с.55]. На думку В.Калашника, „епітет являє собою художнє означення, що виділяє в означуваному якусь характерну рису чи ознаку, індивідуалізує зображуване та викликає певне ставлення до нього” [126, с.31]. Л.Рожило називає епітет „гнучким засобом індивідуалізації зображення в літературі” [239, с.3], Т.Онопрієнко у своїй монографії називає епітет основним системоутворюючим тропом [210, с.48], Л.Озеров вважає епітет „паспортом самобутності” [209, с.135], Н.Сидяченко стверджує, що епітет – це „категорія сфери художнього пізнання світу через властивості” [253, с.6], О.Сидоренко визначає епітет як естетично маркований атрибут, що на лексичному і граматичному рівнях має образно-означальне наповнення [250], Л.Шутова вважає, що епітетом „варто визнати стилістично й експресивно маркований тропеїчний атрибут художнього мовлення із значними конотативними можливостями” [319, с.4].

У визначенні, поданому в „Словнику літературознавчих термінів” В.І. Кузьменка, епітет трактується як образне означення, що виділяє характерну

рису зображуваного або передає емоційне ставлення [333, с.126]. Літературознавчий словник-довідник називає епітет одним із основних тропів поетичного мовлення, який „призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом” [335, с.245].

Автори „Короткого тлумачного словника лінгвістичних термінів” С.Єрмоленко, С.Бибик, О.Тодор визнають епітетом „художнє, образне означення, що називає характерну властивість предмета” [331, с.58].

В енциклопедії „Українська мова” епітет визначено як „художнє означення або обставину способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище або виражають емоційне ставлення до них” [354, с.160].

Із цих визначень можна зробити висновок, що авторами запропонованих дефініцій поцінуються образність, емотивна наснаженість епітета, здатність тропа семантично збагачуватись. Проте вони не враховують таку важливу характеристику епітета, як оцінність, адже без оцінювання того або іншого факту не може виникнути ніякого ставлення до нього.

Звертає увагу на „оцінну семантику епітетних слів” М.Братусь [33]. Серед основних функцій епітетів В.Калашник також називає зображувальну й оцінну, які „здебільшого суміщаються і підпорядковуються функції естетичній” [126, с.30]. Оцінність вважала однією із основних характерних рис епітета і Л.Турсунова [284]. Наявність аксіологічної функції епітета визнає й О.Грабовецька: „Аксіологічна функція епітетної конструкції, що є найхарактернішою його ознакою, робить епітет одним із найдієвіших чинників творення самобутніх словесних образів, що так яскраво розкривають перед читачем світ авторської уяви” [71, с.40].

Спробу врахувати оцінну, емотивну та образну характеристики епітета зробив І.Гальперін: „Епітет – це стилістичний образний засіб, що базується на виділенні якості ознаки описуваного явища та оформлюється у вигляді атрибутивних слів чи словосполучень, що характеризують це явище з погляду

індивідуального сприйняття. Епітет завжди суб'єктивний і завжди має емоційне значення чи емоційне забарвлення” [60, с.138].

Проте, маючи властивість образно індивідуалізувати певну ознаку, оцінювати її та викликати емоції до зображуваного, епітет функціонує у художньому творі і як експресивний засіб¹, чого згадані дефініції не фіксують. Як стилістично й експресивно маркований атрибут епітет визначає лише Л.Шутова, однак її дефініція не враховує аксіологічного компонента в його семантичній структурі, хоча у своїй науковій роботі дослідниця наголошує, що означення у поетичному тексті – це тісний сплав логічного змісту й різноманітних експресивно-емоційних, оцінних елементів [319].

Отже, визначаючи епітет як лінгвостилістичну категорію, слід урахувувати такі його характеристики, як емоційність, оцінність, образність, експресивність, що передбачають актуалізацію як денотативного, так і конотативного компонента у семантичній структурі епітета. З огляду на це, **епітетом вважаємо стилістично маркований атрибут, що містить естетичну оцінку зображуваних явищ, є засобом виразності, емоційності, образності і функціонально реалізується як експресема.**

Немає також у сучасній лінгвостилістиці чітких критеріїв розмежування епітета й логічного означення. Ще Квінтіліан розрізняв поетичний і риторичний епітет. Поділяв епітети на прозаїчні (логічне означення) та поетичні (художні означення) і О.Потебня. У праці „Из записок по теории словесности” мовознавець зазначає, що „з точки зору піітичної до епітетів слід відносити всякі парні сполучення слів, які зображують речі, якості, дії їх ознакою” [228, с.168]. В.Жирмунський також розрізняє логічне означення та епітет, наголошуючи на емоційній виразності останнього. Він цілком слушно твердив, що в певному контексті будь-яке позбавлене образності і афективності означення може виявити приховані в ньому стилістичні потенції,

¹ Під експресивністю розуміємо здатність епітета підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови.

задовольняючи вимоги образності та емоційно-оцінної забарвленості [110, с.375].

В.Ващенко вважає, що епітети перебувають „на різних віддаленнях від звичайних означень” [327, с.3], а розрізняє науковець логічні і художні означення за емоційною наповненістю: „Саме з емоціонального погляду епітет характеризує, зображує предмети і явища й цим відрізняється від логічного означення” [39, с.76].

О.Грабовецька також переконана, що „не кожне означення в реченні – епітет”. На думку дослідниці, „зміщення акцентів у значенні тієї самої конструкції, або й надання їй цілком нових конотацій, виражених експліцитно, відрізняють художнє вживання слова від звичайного і унеможливають об’єднання їх у єдину рубрику „художні стилістичні засоби” [71, с.28].

Л.Турсунова вбачає основну відмінність між епітетом та логічним означенням у наявності оцінного компонента в семантичній структурі кожного епітета. За визначенням Л.Турсунової, оцінний компонент – це суттєва характеристика епітета як стилістичного засобу. Логічне означення не містить цього компонента. Епітет, навіть називаючи органічну, типову ознаку, завжди містить авторську оцінку предмета, дії, емоції [285, с.68].

На думку В.Кузьменка – автора „Словника літературознавчих термінів”, логічні означення, на відміну від художніх, мають розділове значення, вказують не на індивідуальні, а на загальні властивості предметів. Однак науковець погоджується, що у контексті твору іноді й логічні означення вживаються в переносному розумінні, а тому не завжди можна чітко розмежувати епітети й логічні означення [333, с.126].

О.Ахманова у словнику лінгвістичних термінів стверджує, що епітет відрізняється від звичайного означення експресивністю, переносним (тропеїчним) характером [326, с.527].

Деякі дослідники (С.Єрмоленко [102], Л.Пустовіт [232], Н.Сидяченко [253], О.Сидоренко [250], В.Сорокін [265]) вважають епітетом будь-яке означення, що несе в собі суб’єктивно-емоційну оцінку певного

поняття. Причому ще В.Сорокін помітив, що одне і те ж слово в різних контекстах може відігравати різну роль. І тому в одних випадках може бути епітетом, а в інших – логічним означенням [265, с.141]. Цікавим щодо цього є дослідження Л.Шутової, яка, вивчаючи особливості функціонування епітета в українській поезії 20-30-х рр. ХХ ст., дійшла висновку, що в поезії кожне означення можна вважати епітетом. Вона стверджує, що в поезії фактично немає означень, які б розкривали лише суто логічний зміст [319,4].

Такої ж думки дотримуються І.Качуровський [130, с.170] та А.Кацнельсон. Останній зазначає, що в поезії „прикметники здебільшого стають епітетами, бо, як правило, несуть на собі емоційне навантаження, як майже кожне слово у вірші”[132, с.213].

Вважає штучною і нестійкою різницю між логічним і художнім означеннями і А. Вольф. На її думку, у певному контексті будь-яке безобразне і неафективне означення може виявити приховані у ньому стилістичні потенції, задовольняючи тим самим вимоги образності й емоційно-оцінного забарвлення [53, с.56].

Укладачі „Словника епітетів української мови” також фактично ототожнюють логічне означення та епітет: „У широкому розумінні епітет – це будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки. Вужче розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуально-авторським особливостями світосприймання. Межа між цими епітетами-означеннями досить умовна. Звичайне означення в художньому контексті збагачується за рахунок нових асоціацій, стає виразником авторської оцінки дійсності, носієм естетичного змісту, а значить – стає епітетом” [346, с.3].

Отже, епітет є засобом художньої мови, який перебуває на різних відстанях від звичайних означень. Між епітетами та звичайними(логічними) означеннями „можуть функціонувати ще й перехідні явища різного епітетного

забарвлення, які навіть розмежовуються лише в найтонших своїх змістово-стилістичних рисах” [319, с.4].

Дискусійним серед науковців є питання і щодо граматичної форми епітета. Усі погоджуються з тим, що прикметникова форма „найбільш епітетна”, проте ознаки епітета мають не тільки прикметники. У сучасних дослідженнях, присвячених епітету, його граматичні межі значно розширилися. Автор „Словника літературознавчих термінів” В.Кузьменко вважає, що епітет може бути виражений прикметником, іменником, прислівником, дієприкметником і дієприслівником [333, с.126].

На думку В.Лесика, граматичною формою епітета найчастіше буває прикметник або дієприкметник, сполучений з іменником, яким названо предмет зображення. Рідше зустрічаються епітети, виражені іменником (у формі прикладки) та прислівником (у сполученні з дієсловом)[175, с.22].

А.Вольф переконана, що епітет може виражатися прикметником, дієприкметником, прикладкою, прислівником, дієприслівником, а також іменником у родовому й місцевому відмінках. Крім того, науковець, визначаючи синтаксичну природу художнього означення, вважає, що епітет може у реченні виконувати роль не лише означення, а й предикативного означення або обставини [53, с.56].

В енциклопедії „Українська мова” зазначено, що епітети можуть виражатися прикметниками, прислівниками, іменниками, словосполученнями [352, с.160].

О.Сидоренко граматичною формою епітета, крім прикметникової, дієприкметникової, іменникової, вважає і предикатні конструкції [250].

Н.Сидяченко зараховує до епітетів прикметники, прислівники, прикладки, форми орудного відмінка, причому художнє означення в орудному відмінку дослідниця вважає „семантичним новоутворенням” [253].

Автори „Стилістики української мови” Л.Мацько, О.Сидоренко, О.Мацько стверджують, що епітети найчастіше виражені прикметниками з граматичною функцією присубстантивного означення, однак можуть мати

форму прислівника з граматичною функцією обставини способу дії, а також дієприкметника, іменника-прикладки, рідше – форму орудного відмінка іменника і предикативної конструкції [189, с.349-358].

У „Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” висловлено думку, що найчастіше в ролі епітетів виступають прикметникові означення, але функцію епітетів можуть також виконувати прислівники, що називають ознаку дії, та іменники-прикладки [331, с.58].

В.Ващенко вбачає типові епітети серед якісних прикметників, але переконаний, що „епітет майже зовсім позбавлений якихось структурних ознак, бо може бути виражений різними морфолого-синтаксичними категоріями. Граматично він перебуває в системі означення, хоч це й не надає ще йому викінчених формальних рис” [39, с.76].

Не існує на сьогодні і єдиної класифікації епітетів. Керуючись різними принципами, науковці не мають чітких критеріїв категоризації епітетів. В основу більшості існуючих класифікацій покладено семантичний, структурний принципи, також береться до уваги закріпленість/незакріпленість епітета.

О.Веселовський поділяє епітети на тавтологічні та пояснювальні. Останні, в свою чергу, поділяються на епітет-метафору та синкретичний [45, с.74]. Вказує також на внутрішній і зовнішній розвиток епітета як історичне явище [45, с.67]. Розробляючи теорію епітета, О.Потебня приходять до висновку, що поетичний епітет може відноситися до означуваного слова двома способами: 1) епітет береться з нового спостереження над явищем і не має нічого спільного з етимологією означуваного слова; 2) епітет узгоджується з етимологічним значенням означуваного [227, с.98].

Б.Томашевський вирізняє підсилюючі, ідеалізуючі (як окремий випадок підсилюючих), прикрашальні епітети [279, с.115-117]. Схожу класифікацію знаходимо у сучасному „Словнику літературознавчих термінів”, де розрізняються епітети постійні, прикрашаючі і логічні (граматичні) [333, с.126].

Оригінальну класифікацію епітетів запропонувала О.Ахманова. Вона поділяє епітети на пояснювальні, перенесені, постійні, тавтологічні та

пейоративні. Пояснювальні епітети, на думку науковця, підсилюють, підкреслюють одну ознаку предмета. Перенесені епітети фактично ототожнюються зі стилістичною фігурою – еналагою, функція якої полягає у перенесенні епітета на слово, яким він керує. Постійні епітети разом з означуванням визначаються як певне літературне кліше, а тавтологічні, переконує дослідниця, повертають слову втрачену ним експресивну образність. О.Ахманова розширює граматичні й семантичні параметри епітета, розрізняючи пейоративні епітети, адже такий епітет, на її думку, виконує функцію звертання і виражає негативне ставлення до адресата [326].

Значною деталізацією відрізняється класифікація І.Гальперіна, яка базується на трьох принципах: 1) закріпленості/незакріпленості (мовні/мовленнєві); 2) семантичному (асоційовані/неасоційовані); 3) морфолого-синтаксичному, який передбачає виокремлення ряду чітких структурних моделей епітетної конструкції [60, с.48].

Принципи класифікації І.Гальперіна лягли в основу класифікації, яку запропонувала Л.Турсунова. Дослідниця класифікує епітети за трьома принципами: 1) за ступенем стійкості відношень між модифікатором і модифікуючим словом; 2) за морфолого-синтаксичною структурою, 3) за семантичними класами [285].

Т.Онопрієнко, проаналізувавши класифікації І.Арнольд, І.Гальперіна, Л.Турсунової, виділяє узуально-асоціативні (постійні та описово-оцінні) та okazіонально-асоціативні епітети, які утворюються на основі подібності (компаративні, метафоричні, літотні, гіперболічні), суміжності (метонімічні, перифразні), протилежності (іронічні, оксиморонні)[210].

Л.Мацько, О.Сидоренко, Л.Шутова, В.Дятчук, Л.Пустовіт в основу класифікації кладуть семантику епітета. За такою класифікацією епітети поділяються на: кольористичні, одоративні, смакові, внутрішньопсихологічного сприймання і т.п.[Див.: 189; 319; 92].

Зазначені класифікації підтверджують бажання науковців визначити роль епітета у тропеїчній системі, індивідуалізувати його ознаки. Усі класифікації

передбачають функціональний аспект, що значно розширює семантичні та граматичні параметри епітета, однак кожна із наведених класифікацій вичленовує лише певний ракурс художнього означення, не враховує всю множину його семантичних, граматичних, асоціативних характеристик. Тому вважаємо за доцільне класифікувати епітети за декількома принципами:

1. За семантикою розрізняємо кольористичні, густативні, тактильні, одоративні, акустичні, темпоральні, емотивні епітети.
2. За граматичною структурою: ад'єктивні, дієприкметникові, адвербіальні, апозитивні епітети, епітети, виражені іменником у формі орудного відмінка, генітивні епітети.
3. За походженням розрізняємо традиційні (фольклорного походження) епітети, епітети-старослов'янізми (епітети-церковнослов'янізми), узуальні, індивідуально-авторські епітети.
4. За асоціативно-образними характеристиками: метафоричні, метонімічні, компаративні, оксиморонні та інші епітети.
5. За складністю поділяємо епітети на прості (складаються з однієї основи) та складні (складаються з двох і більше основ).

Сучасні дослідження у галузі функціональної та дискурсної лінгвістики суттєво змінили трактування епітета. В минулому вивчення епітета обмежувалося аналізом самої лексеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики об'єктом дослідження стає як „епітетне слово”[33], так і „епітетні конструкції”, „епітетні словосполучення” [319; 71], „епітетна конфігурація” [210]. Все частіше науковці приходять до висновку, що художнє означення повноцінно реалізується у бінарному утворенні. І.Арнольд навіть стверджує, що чітка синтаксична оформленість епітета дозволяє визначити його як лексико-синтаксичний троп [11, с.88]. О.Грабовецька переконана, що епітет набуває особливого значення лише у поєднанні з означуваним словом. Тільки означуваний об'єкт зазвичай виводить на перший план конотативні, маргінальні семи художнього означення, часто адгерентні, які, у свою чергу, характеризують об'єкт з нового, часто не передбачуваного боку [71].

Епітет все частіше розглядається як конструктивна одиниця художнього тексту. Дедалі більше звертається увага на здатність епітетів формувати семантичні поля [33], що дає змогу виявити семантичний і функціональний потенціали цього тропа.

У зв'язку з цим у полі нашої уваги як сам епітет, його семантичні та граматичні характеристики, так і епітетне словосполучення у складі синтагми як мінімальної одиниці контексту. У такий спосіб маємо змогу вивчити семантичні ускладнення епітета, з'ясувати його потенційні можливості у формуванні образної системи твору.

До епітетів зараховуємо також субстантиви, які займають проміжне становище між номінативом та атрибутом, але містять „внутрішньо виражену епітетну ознаку” [198, с. 67]. У таких прикметниково-іменникових утвореннях якісні характеристики виражені не експліцитно, а імпліцитно. Субстантиви, на думку Т.Космеди, – „яскравий взірець того пласту лексики, який охоплює синкретичну зону на шкалі перехідності від назв предметних до ознакових” [147, с.262].

1.2. Епітет як конститuent метасистеми моделювання поетичної картини світу

У кожному суспільстві існує певна концептуальна картина світу як своєрідна систематизація, каталогізація й класифікація накопичених людством знань про навколишнє середовище. Частина концептуальної картини світу, компоненти якої співвідносяться з мовними знаками, репрезентує мовну картину світу. В. фон Гумбольдт одним із перших висунув ідею про існування особливого мовного світобачення людини, а концепція Й.Вайсгербера остаточно утвердила думку про мову як „проміжний світ” [7, с.42] .

На думку деяких вчених [167, с.29-30], уявлення про мовну картину світу, яка існує у людській свідомості, можна одержати завдяки штучній моделі фрагменту мовної картини світу. Адекватна модель має за мету розкрити будову природної мови, виявляє суттєві риси об'єкта, який вивчається, вона має

значну пояснювальну силу, тобто підказує вченим, який бік об'єкта потрібно виявити, на що ще можна очікувати у подальшому дослідженні.

Одним із визначальних фрагментів мовної картини світу є поетична мовотворчість. Поезія функціонує як сугестія почуттів, інтуїтивно-асоціативне освоєння дійсності, тому виявляється транслятором як колективних архетипів національної свідомості, так і нових, індивідуально-авторських моделей художньої дійсності, які, у свою чергу, впливають на формування мовної картини світу. Такий зв'язок дозволяє говорити про поетичну картину світу у межах конкретної мови, конкретного поета. Про складний характер такого утворення писав Ю.Лотман: „...поетична структура, накладаючись на мову, створює складніше відношення: той чи інший вірш як факт мови являє собою текст – не систему, а її часткову реалізацію, однак як поетична картина світу вона подає систему повністю, виступає вже як мова”[180, с.50].

Створюючи свої поетичні картини світу, письменники у такий спосіб беруть участь у формуванні мовної картини світу свого народу. Поетична картина світу – це своєрідне динамічне утворення, за допомогою якого у художній формі і за допомогою художніх засобів здійснюється обробка інформації про навколишній світ і водночас накопичується ця інформація в узагальненому вигляді. Тобто конкретні мовні засоби стають своєрідною системою „упаковки” нового знання.

Таким чином, поетична картина світу виступає моделлю фрагмента мовної картини світу і, як і будь-яка модель, вона має свою структуру.

А якщо поетична система визнається структурованою, то природно виникає питання будови цієї структури, а також питання її структурних першоелементів.

Одним із таких структурних першоелементів у поетичній реальності закономірно можна вважати епітет, оскільки „із якомога повнішого словника епітетів літературної мови, вимальовується й національна картина світу, особливості її репрезентації” [33, с.6]. У силу своєї простоти епітет є найкоротшим шляхом естетичної категоризації об'єктивної дійсності, і

водночас може вступати у тісний взаємозв'язок з іншими мовними засобами, утворюючи разом з ними складні асоціативно-образні конструкції, тобто може виступати у ролі елемента більш складної структури. Таку думку підтверджує Т.Онопрієнко, називаючи епітет основним системоутворюючим тропом [210, с.48].

Епітет функціонує у поетичному тексті як дискретна семантична одиниця, що надає естетичні, оцінні характеристики предметам реального або ідеального світу, формуючи у такий спосіб концептуальні площини (локуси) твору. Таким чином, художні означення несуть закодовану соціокультурну інформацію, постають сукупністю інваріантних категорій.

Кожну окрему людину характеризує свій індивідуальний набір домінант, крізь призму яких вона дивиться на світ. Моделюючи власну поетичну картину, автор втілює суб'єктивний образ об'єктивної дійсності: „У художній творчості відбивається поетична мовна картина світу, до якої входять не лише об'єкти, а й ставлення до них самого автора” [316, с.25]. Отже, поетична картина світу існує у двох формах: як ідеальна сутність у свідомості поета і як об'єктивно існуючий продукт творчості. Можливість на підставі видимого реконструювати приховане відзначалася різними вченими й філософами, представниками різних дослідних концепцій [Див. 249, с.55]. Раціональна реконструкція поетичних настанов автора допомагає виявити семантико-стилістичний центр художньої структури.

Сучасні лінгвостилістичні дослідження свідчать, що акцентоване змістове навантаження в ідіолекті письменника можуть мати епітети [Див.: 33; 250; 253; 319], тому виявляється цілком можливим реконструювати авторські інтенції шляхом інтегрального аналізу корпусу епітетів у поетичній системі, де „вербальні образи й моделі розглядаються як основний інструмент концептуалізації та специфікації реальності” [7, с. 43].

Моделювання поетичної картини світу – це спосіб інтерпретації дійсності поетом і значною мірою залежить від його емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу [142, с.21], тому саме епітети можуть якнайповніше

репрезентувати це ставлення у силу своїх категоріальних ознак. Такої ж думки дотримується А.Вольф, зазначаючи, що манера вживання епітета – одна з найбільш показових і суттєвих рис стилістичної своєрідності письменника, яка „дозволяє виявити ідейно-естетичну позицію автора, створити певний образ автора” [53, с.55].

Якщо розглядати епітет не ізольовано, а у складі поетичного тексту, то у більшості випадків він стає „обов’язковим елементом вислову” [54, с.110], оскільки будь-який предмет, явище, персонаж стають без нього неінформативними. Наприклад, у Шевченка: *„Мовчать гори, грає море, Могили сумують, А над дітьми козацькими Поляки панують”* [311, с.86.59]. Якщо вилучити із контексту епітет, строфа стає незрозумілою. У тому ж випадку, коли епітет є субстантивом, текст взагалі втрачає смисл: *„Щоб понесли буйнесенькі За синєє море Чорнявому зрадливому На лютеє горе!”* [311, с. 84.35] (Пор. текст без епітетів: *Щоб понесли...За море...На...горе!*). А саме інформативність вважає провідною рисою поезії Ю.Лотман: „... ми помічаємо, що невеликий за обсягом вірш може вмістити інформацію, недоступну для товстих томів нехудожнього тексту” [180, с.46]. На думку О.Вольф, „достатність” смислу відчувається адресатом на основі його знання мови і відповідної „картини світу” [54, с.120], причому „іменник вимагає означення на основі своєї семантики і позиції у вислові”[54, с.125]. Іншими словами предмет, явище, персонаж у поетичному тексті мають відкриту семантичну валентність на якісне означення, яка реалізується за допомогою епітетів.

Модель поетичної картини світу має характер системної єдності, і „співвідношення її елементів таке, що зміна будь-якого із них призводить до зміни усіх інших”[180, с.26], тому можемо говорити, що епітет є одним із основних конститuentів системи моделювання поетичної картини світу автора, своєрідним „квантом” інформації, що забезпечує функціональну цілісність тексту, багаторівневі семантичні зв’язки між його елементами.

1.3. Синергетична природа процесів епітетизації мовної дійсності

У класичному мовознавстві, лінгвостилістиці фундаментальними параметрами поетичного ідіолекту вважають лексичний, граматичний, семантичний рівні. Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на вивчення цих рівнів комплексно, як таких, що тісно взаємодіють і взаємозумовлюють один одного у тексті. Такий текстоцентричний підхід забезпечує всебічне вивчення мовної одиниці у складі цілого – тексту. У руслі текстоцентризму наукові праці таких вчених, як І.Гальперін, Ю.Лотман, Т.Радзієвська, В.Тураєва, Н.Сологуб, Л.Мацько, А.Мойсієнко та ін. І хоча цей підхід передбачає вивчення слова з урахуванням усіх функціональних зв'язків, потенційних значень, семантичних деформацій у межах тексту, враховуються композиційні, структурні, підтекстові характеристики тексту, такий підхід по суті є детерміністським, адже межі мовних реалій обмежені текстовими рамками, до уваги фактично не береться вертикальний контекст, націо- та соціокультурні чинники.

Крім того, дослідник, як правило, нехтує мікроскопічними мовними подіями у тексті, намагаючись виявити загальні тенденції, типологію мовних одиниць. У кращому випадку мікроскопічні події враховуються статистично. У такому разі будь-які відхилення від типового, середнього значення відображають неповноту нашого знання. Ця неповнота виникає через намагання не перевантажувати себе несуттєвою інформацією. У той же час, дослідження хаотичного руху підтверджують, що „накладання малих флуктуацій (відхилень) може призвести до хаотичної поведінки системи” [297, с.14]. Вважаючи текст системою, можемо стверджувати, що будь-яка неточність експоненційно віддаляє нас від об'єктивних результатів, призводить до неможливості передбачити майбутнє цієї системи. Подолати ці суперечності, врахувавши увесь спектр мікро- та макроподій покликана нова наукова парадигма – синергетика.

Новий підхід до розуміння чинних у природі закономірностей, їх загального характеру пов'язаний з працями школи бельгійця російського походження Іллі Пригожина – одного з фундаторів синергетики, теорії складних нелінійних систем. А вперше використав цей термін у методологічному контексті професор Штутгартського університету Герман Хакен. Вивчаючи різні за своєю природою явища (фазові переходи, утворення макромолекул, астрофізичні явища, динаміку популяцій тощо), професор помітив схожу поведінку елементів при переході системи від хаосу до впорядкованості. Термін „синергетика” (від грецького συνέρυεια – „спільна дія, співробітництво”) він використав з двох причин: по-перше, тому, що за допомоги нової науки досліджуються спільні дії багатьох елементів системи, а по-друге, тому, що для знаходження загальних принципів, які управляють самоорганізацією, необхідно кооперувати багато різних дисциплін [38, с.14-15].

І хоча синергетика зародилася в природничих науках, однак її принципи прийнятні для формування концептуального рівня різних галузей знань, адже синергетичні настанови спрямовані на пошук універсальних законів еволюції. Синергетика виявила глибинні тенденції розвитку наукового знання, прагнучи узагальнити їх у єдиній пізнавальній моделі [249, с.10]

Синергетика – це напрям філософії науки, міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів і моделей складної поведінки, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину [70, с.3].

Сучасною наукою доведено, що в основі багатьох складних процесів лежать принципи взаємодії та кооперації елементів. Синергетичний підхід збагатив науку новим методологічним баченням природи складності. Більше того, отримавши в науковій картині світу філософське обґрунтування, синергетичні ідеї та принципи набули статусу методологічних при вивченні відкритих систем, що розвиваються [100, с.11]. І на сьогодні, залишаючись предметом численних наукових дискусій, синергетика є передумовою функціонування людства у третьому тисячолітті. Саме тому вивченню синергетичних принципів у різних галузях знань присвятили свої розвідки

багато науковців: В.Аршинов, Л.Бевзенко, В.Буданов, В.Василькова, І.Герман, І.Добронравова, І.Єременко, А.Євтодюк, О.Князева, М.Кузьмін, С. Курдюмов, І.Стенгерс та ін.

Відкритою багаторівневою динамічною системою сучасні лінгвісти схильні вважати і текст. Системний підхід в аналізі художнього твору у філології ХХ ст. репрезентують дослідження В.Виноградова, У.Еко, Ю.Лотмана, Г.Степанова, Ю.Тинянова. Поступово формується уявлення про художні тексти як тексти „з сильно вираженою моделюючою функцією”[180, с.50]. Такий підхід спричинив появу нового напрямку досліджень – лінгвосинергетики як прикладної галузі синергетики. Сучасну реалізацію ідей синергетики у лінгвістиці ілюструють роботи М.Алефиренка, Ф.Бацевича, І.Герман, Г.Москальчук, Н.Мишкіної, В.Пищальникової, Р.Піотровського, О.Семенець, О.Тарасової.

Предметом лінгвосинергетики є процеси самоорганізації тексту як складної нерівноважної динамічної системи. Кожен компонент цієї системи виконує певну функцію, яка і визначає його роль у ній, а також важливість цього компонента для збереження цілісності існування системи. Завдання лінгвосинергетики полягає у тому, щоб навчитися фіксувати стани структури цілого тексту у вірогідних моделях різноманітних процесів. Аналізуючи складні системи, „синергетика досліджує найпростіші основні моделі, які дають змогу зрозуміти й виділити як більш суттєві механізми „організації порядку” (вибіркову нестійкість, вірогідний відбір, конкуренцію або синхронізацію підсистем та ін.)”[201, с.90].

Вивчаючи системні об’єкти у контексті цілісності їх функціонування, дослідники дійшли висновку, що ці об’єкти наділені емерджентністю, тобто не зводяться до сукупності їх складових частин [Див.: 100; 201; 249]. О.Семенець переконана, що художній текст є відкритою динамічною системою, яка моделюється не сумою певних складових, а шляхом конструювання власних частин на базі певних передумов, тому функціонування тексту як цілісної системи виникає раніше, ніж необхідні для нього складові, які будуються вже

самою системою. Саме тому ціле наділене рисами, яких немає в жодній зі складових частин [249, с.14]. Тобто специфікою тексту як динамічної системи є спосіб його формування – не шляхом складання цілого з частин, а шляхом конструювання цілим своїх власних частин на базі певних передумов.

На думку Г.Москальчук, розв'язання проблеми самоорганізації тексту можливе лише у світлі антропоцентричного підходу до мови. Людина, будучи частиною світу, неминуче підкоряється його фізичним та біолого-фізіологічним законам, що не може не впливати на характер організації структури тексту. Таким чином, текст розглядається не лише як продукт мовотворчості, але й як результат інтегративного синергетичного процесу, який зафіксовано у його структурі внаслідок обмеженості фізико-біологічних параметрів сприйняття, притаманних людині [201, с.12].

Отже, вивчаючи процеси епітетизації мовної дійсності, маємо ситуацію, коли „зумовленість структурної організації тексту законами природи робить необхідним включення елементів загальної теорії систем, теорії самоорганізації й еволюційних уявлень” [201, с.12] у методологію дослідження, що забезпечить інтегральний аналіз епітетних конструкцій як одного з основних чинників самоорганізації поетичної системи Т.Шевченка.

Епітет як феномен втілення авторських інтенцій є одним з текстотворчих фізичних параметрів тексту, а тому визначає й організацію поетичного тексту. Становлення тексту як системи відбувається через якісно-кількісний баланс його структури, яка детермінується граничними умовами і рівнями флуктуацій складових елементів, адже „поза зв'язком частин у ціле структури не уявляються” [201, с.67]. Флуктуації епітетів, а також їхні функціональні можливості визначаються положенням креативного атрактора в позиційній ієрархії авторських настанов та ізоморфізмом глибинних й поверхових рівнів цілого.

Комплекс епітетних конструкцій створює у тексті певний малюнок (патерн, конфігурацію), який характеризує творчість конкретного митця. Тому

доречно розглядати епітет як композиційний чинник системи поетичного тексту, який тісно взаємодіє із мистецьким ідіолектом та усією системою мови.

Організація моделі „система поетичного тексту – епітетні структури” передбачає вивчення не лише зовнішніх, а й внутрішніх системотворчих чинників. Зовнішнім чинником, що формує систему, вважаємо ідейно-естетичні настанови поета. Вони репрезентують поетичну картину світу митця, формуючи, у свою чергу, систему його ідіолекту. До внутрішніх закономірностей організації системи належать власне мовні характеристики епітетних конструкцій: їх парадигматичні, синтагматичні, семантичні, граматичні характеристики, функціональні зв'язки.

Інтенції автора розглядаються як причина, або потенція, задум тексту, ще не розгорнутий у лінійну структуру [201, с.13] Творчі пошуки митця – це певний аналог процесів конструктивного хаосу в системі. Він необхідний для того, щоб система вийшла на атрактор (ідею, основну думку, ключовий образ), на властиву тенденцію розвитку, щоб був ініційований процес самодобудовування [249, с.21].

Після реалізації творчого задуму, віднайдення єдино правильної позиції для кожної мовної одиниці відбувається спад енергії, фіксується і формалізується структура тексту як об'єкта, який має іншу якісно нову складність, іншу інформативність, ніж окремі його складові. На цьому етапі маємо ситуацію, коли „система зв'язків, які існують між усіма елементами й рівнями елементів, надає художньому твору певну самостійність після свого створення й дозволяє йому поводити себе не як проста знакова система, а як складна структура, яка саморозвивається, значно випереджаючи усі відомі з до цього часу створених людиною систем зі зворотнім зв'язком і наближаючись у певному відношенні до живих організмів: художній твір знаходиться у зворотніх зв'язках із середовищем і видозмінюється під його впливом” [180, с.96].

Поетичний ідіолект виступає як поетичний світ, а структурні зв'язки всередині цього світу відповідають зв'язкам всередині функціонально

орієнтованої системи поетичної мови [316, с.26]. Таким чином, розкриття художньо-виражальних потенцій епітетів може спричиняти стрибкоподібне виникнення якісно нових властивостей у системі поетичного тексту, тобто виникають емерджентні властивості на рівні цілого.

За допомогою епітетів автор конструює модель поетичного світу, однак конструкція змісту самих художніх означень часто залежить від усєї понятійної (лексико-семантичної) будови тексту в цілому, і в кожному конкретному випадку загальні закономірності процесу розвитку системи заломлюються: вони щоразу ускладнюються під впливом побічних чинників або певного випадку, але „оскільки вони є внутрішньою енергією даного процесу, то повинні досліджуватися в ході його вивчення” [100, с.20].

Поетичний текст живе в полі багатьох семантичних систем, багатьох „мов”, причому інформація про мову, якою написано текст, реконструкція цієї мови адресатом, його „навчання” новому типу художнього моделювання часто складає основну інформацію тексту [180, с.110]. Зважаючи на це, найбільш об’єктивні знання про систему поетичного тексту можемо одержати лише кооперуючи дані багатьох наук: лінгвістики тексту, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики (зокрема психології художньої творчості), семіотики, літературознавства, теорії самоорганізації тощо. Таку кооперацію і передбачає лінгвосинергетичний підхід.

Отже, керуючись основними принципами синергетики, епітет можемо кваліфікувати як дискретно розподілений у тексті конструкт, позиційні й семантико-граматичні характеристики якого безпосередньо впливають на інтеграцію цілісності. Таким чином, епітет може бути ідентифікатором процесів, що відбуваються у тексті як відкритій нерівноважній системі.

1.4. Епітет – системотворчий чинник поетичного ідіолекту Т.Г.Шевченка

Багатство епітетних одиниць Шевченкової мови не могло не привернути увагу дослідників творчості поета. Епітет став джерелом наукових досліджень як мовознавців, так і шевченкознавців. У різні періоди епітети поетичної мови Т.Шевченка досліджували: В.Ващенко [39; 40; 41; 327], С.Єрмоленко [101; 102], І.Журба [111], Г.Клочек [136], М.Коцюбинська [152; 153], А.Мойсієнко [198], М.Рильський [237; 238], Л.Рожило [239], В.Русанівський [243; 244; 245], Н.Сидяченко [254], І.Франко [296] та ін.

Проблема вивчення епітетів у поезії Т.Шевченка має тривалу історію і вирішувалася науковцями залежно від рівня розвитку мовознавства і суміжних з ним наук, а також залежно від світоглядних позицій дослідника. Донедавна у мовознавстві панувала політична заангажованість, у зв'язку з чим інтерпретація мовних явищ позиціонувала суспільно-політичні погляди автора. Сучасні шевченкознавчі студії значно об'єктивніше репрезентують мовотворчість поета, однак незаперечними є й надбання попередніх епох.

І.Журба, досліджуючи епітети у Шевченковій поезії, дійшла висновку, „що доборові епітетів Шевченко надавав дуже великого значення” [111, с.67]. Дослідниця зазначає, що Шевченків епітет надзвичайно простий, скромний, він позбавлений надуманості: „В епітетах Шевченка немає вражаючої ефектності – вони характеризуються правдивим зображенням життя народу; але це не голий об'єктивізм, – в усій його творчості відчувається пристрасна душа поета”. Авторка звертає увагу на найпоширеніший, найулюбленіший з епітетів Шевченка – епітет „тихий”, і досліджує його семантику у функціональних зв'язках з означуваними лексемами [111].

Л.Рожило у своїй дисертації „Епітет в українській поезії” називає епітет у поезії Т.Шевченка „чутливим елементом образного мислення і образного вияву поетичної думки” [239, с.10]. Авторка зазначає, що „у Шевченка є свої улюблені образи, до яких він добирає епітети завжди дуже продумано” [239, с.125]. Дослідниця аналізує епітети в контексті ідеї твору.

Григорій Ключек присвятив свою працю декодуванню Шевченкового вірша і зупинився, зокрема, на дослідженні фольклорного струменю у поетичних текстах. Автор стверджує, що „геніальність Шевченка виявилася у тому, що він зумів природно, органічно, без видимих зусиль наситити поезію фольклорною образністю, що вироблялась, відшліфовувалася віками” [136, с.30]. Г.Ключек, вивчаючи образний потенціал епітетного словосполучення „Дніпр широкий”, приходять до висновку, що у більшості українців уявлення про український пейзаж склалося саме на основі Шевченкової поезії.

Значну увагу вивченню поетичної спадщини Т.Шевченка приділяє С.Єрмоленко. Досліджуючи фольклорний елемент у творчості поета, вона зазначає, що „народнопісенність виявляється як у зовнішніх ознаках мовної майстерності поета – в характерних словосполученнях, фразеологізмах, типових народнопісенних епітетах, так і у внутрішній семантичній організації його мови, яка пов’язана з певною психологічною константою, що єднає творчість воістину народного поета з творчістю народу”. С.Єрмоленко не вважає Шевченка майстром стилізації народнопісенної творчості, називаючи поета творцем гармонійної оригінальної поезії з її щирою, мелодійною мовою, в якій „відбивалася висока художньо-естетична культура сприймання то ніжного, то суворого, то гумористичного народного слова” [101, с.133].

Вперше звернула увагу на прислівникові епітети поетичної мови Т.Шевченка Н.Сидяченко і дійшла висновку, що прислівникові епітети не є продуктивними у лексиконі поета і „це переважно епітети, що називають психічний стан, настрої людини” [254, с.62-63]. Пояснити поетову „нелюбов” до прислівника, на думку авторки, можна не стільки творчою манерою, скільки відносною нерозвиненістю цієї частини мови в XIX ст. Науковець наголошує на тісній взаємодії семантики епітета і теми твору. Н.Сидяченко здійснює дистрибутивний аналіз художніх означень до дії, а також визначає їх парадигматичні параметри як мовних одиниць лексико-семантичної системи.

В.Русанівський, вивчаючи фольклорний струмінь Шевченкової мови, звертає увагу на функціонування постійних епітетів у різні періоди творчості поета. На думку мовознавця, за епітетними одиницями можна простежити еволюцію творчої манери Т.Шевченка. Якщо на ранньому етапі „поезія сповнена постійних епітетів” [243, с.13], то пізніше зустрічаємо вже постійні епітети „більш героїчного, ніж ліричного плану” [243, с.14], а в останній період творчості „увага поета звернута на пошук нового, свіжого, несподіваного епітета” [243, с.17].

Однією з найвідоміших дослідниць мовотворчості поета є Михайлина Коцюбинська. Вивчаючи поезику Т.Шевченка, вона зазначає, що „ділом його було насамперед слово” [152, с.3]. На її думку, Шевченко „започаткував нові традиції, що живили всю післяшевченківську українську поезію” [152, с.148]. М.Коцюбинська переконана, що „корпус епітетів у Шевченка небагатий” [152, с.152], один і той самий епітет застосовується десятки разів до різних об’єктів. Але в епітетах дуже розвинена оцінність. Емоційно-оцінне значення епітетів „стократ підсилене пристрастю, інтонацією в єдиному потоці його градацій, рефлексій та інвектив” [152, с.153]. Не обмежуючись народнопісенними постійними епітетами, Т.Шевченко творить власні, упостійнюючи біблійні, фольклорні, літературні образні характеристики, які видаються йому особливо виразними, включаючи їх до єдиної своєї образної системи. Михайлина Коцюбинська стверджує, що досвід поета допоміг перебороти площинність образного бачення, збагатив його перспективою, що дає змогу відрізнити поезію справжню від її холодних імітацій [152, с.271].

Значну увагу вивченню художніх засобів мови Т.Шевченка приділив В.Ващенко. Об’єктом дослідження шевченкознавця стали й епітети. На базі „Словника мови Шевченка” він створив словник-показчик „Епітети поетичної мови Т.Г. Шевченка”. На думку В.Ващенко, „Шевченко часто використовує означення так, що в них криються глибинні епітетні якості, які виходять саме з його поетичних контекстів, з творчих задумів поета” [327, с.3]. Словник-показчик реєструє багатство і різноманітність вживаних у Шевченкових

поезіях епітетних явищ, та цей посібник є довідником, який лише вказує на епітетні одиниці (причому не фіксує субстантивні утворення, прислівникові епітети), але не коментує і не ілюструє їх вживання. У словнику подається систематичний реєстр пояснюваних епітетами слів та зведення біля кожного з них тих епітетних одиниць, з якими вони функціонують. У праці „Мова Т.Г. Шевченка” В.Ващенко присвятив цілий розділ художнім засобам поетичної спадщини Т.Шевченка, зосередивши значну увагу на художніх означеннях. Автор застерігає від прямолінійного підходу до системи художніх засобів у мові Шевченка і визнає два шляхи в організації епітетних багатств Шевченкових поезій: 1) геніальне використання народних епітетів та творче розширення їх функцій; 2) наростання нових епітетів та всього того, що може дати характеристику епітетного типу. На його думку, саме так створюються художні цінності, що виходять з-під пера великого майстра українського художнього слова [39, с.76-77]. В.Ващенко переконаний, що „Шевченкові поетичні контексти пронизані епітетами високої художньої якості”, а великі художні тонкощі, вирощені на епітетному ґрунті, майстерне осмислення кожного конкретного випадку функціонування епітетного слова робить його поезію неповторною і неперевершеною [39, с.77].

Епітетне слово в апперцепційній системі художнього твору Т.Шевченка вивчав А.Мойсієнко. Автор монографії звернув увагу на те, що „абстрактна епітетна ознака при контекстуальному вживанні епітета поряд з означуваною лексемою стає певним досвідом, що позначається на сприйнятті цілісного виразу, отримує конкретну денотативну спрямованість стосовно того чи того слова” [198, с.63]. На думку науковця, певним синкретизмом позначені у Шевченка епітети-композиції, апперцепційний характер яких виявляється в багатоаспектній, діалектичній характеристиці іменникових номінацій, незалежно від того, чи несуть такі композиції власне якісну ознаку (тихо-сумна розмова), чи передають особливий ступінь її вияву (пренепорочно-молода краса), чи транспозитують антропоморфічну якість (ясноокі зорі). Надзвичайно своєрідним явищем у апперцепційній системі поета А.Мойсієнко вважає

епітетику, побудовану на основі різних зіставно-протиставних форм вираження (неложні уста, нехолодні сльози, незле слово і под.) [198, с.64].

Численні студії, присвячені вивченню епітета у поетичній спадщині Т.Шевченка, переконують у винятковому значенні цього тропа у системі ідіолекту поета і важливості його інтегрального аналізу для декодування художньо-мовних особливостей Т.Шевченка. Григорій Грабович слушно зауважив: „У сучасному європейському контексті Шевченко залишається цілком унікальним, справді єдиним у своєму роді. Адже як поет, як художня та історична система, він висловив себе мовою, яку дотепер повністю не навчилися розшифрувати його критики” [72, с.7], а С.Січкара переконана, що „проблема дослідження художньої майстерності поета, особливостей його творчого методу і стилю, незважаючи на те, що вимірюється тисячами назв, і сьогодні постає як нова і актуальна” [255, с.7]. Необхідність і значущість подальших наукових студій науковці пояснюють невичерпністю мовної компетенції поета та історичним значенням його ідіолекту у формуванні світоглядного словника української ментальності.

Отже, епітети поетичної мови Т.Шевченка привертали і привертають увагу багатьох науковців. Такий інтерес зовсім не випадковий. У поетичній мові майстра слова, як свідчить „Словник мови Шевченка”, – 9342 слова. „Словник-показчик епітетів поетичної мови Т.Шевченка” В.Ващенко подає 836 епітетів до іменників, до нашої картотеки включено понад 1000 художніх означень, тобто епітети становлять десятку частину всього слововживання у поетичній спадщині Т.Шевченка. Вивчаючи епітети у мовотворчості поета, маємо змогу визначити особливості його художньої системи, з’ясувати характер його творчого методу, дослідити особливості образного мислення.

1.5. Метод польового структурування епітетів

Термін „семантичне поле” увели у лінгвістичну термінологію німецькі вчені Г.Іпсен та Й.Трір, які опублікували свої праці у 20-ті роки минулого століття. Й.Трір, якого вважають творцем теорії, досліджував групу слів з

погляду поняття, яке виявляється тотожним значенню. Усі поняття, наявні у мові, за схожістю або протилежністю він поділяє на більш або менш замкнуті групи. У кожній такій групі поняття існує тільки завдяки наявності в ньому зв'язку, співвіднесеності з іншими поняттями. Якщо з групи з тих чи інших причин випадає або зазнає зміни яке-небудь поняття, це спричиняє перебудову відношень між поняттями, їх зміну і навіть відмирання деяких із них (і відповідно слів), а також виникнення нових понять (і слів). Групу понять із відповідною в ній сукупністю відношень і змін Й.Трір назвав поняттєвим (або семантичним) полем [36, с.42]. Теорію семантичного поля розробляли також німецькі вчені А.Йоллес, Л.Вейсгербер, В.Порциг та ін. Зокрема В.Порциг, запропонував семасіологічний підхід (від слова до поняття) до структурування лексики, на відміну від ономасіологічного (від поняття до слова), запропонованого Й.Тріром [129, с.57].

Методика польового структурування лексики пов'язана також з іменами таких мовознавців, як Ю.Апресян, А.Бурячок, Л.Васильєв, С.Єрмоленко, Ю.Караулов, Л.Лисиченко, Л.Ставицька, А.Уфімцева, Д. Шмельов, Г.Щур та ін. Методом поля Ю.Караулов називає одну з дослідницьких процедур, яка може застосовуватися лише до лексичного рівня і полягає у розподілі лексики у відповідні поля.

Сучасні лінгвістичні дослідження демонструють ефективність такого підходу для вивчення певного фрагмента мовної дійсності, адже „такий метод допомагає систематизувати тезаурус відповідно до відображення у ньому ментальної картини світу, тобто взаємозв'язок окремих груп слів – семантичних полів – відображує взаємозв'язок фрагментів загальної для носіїв мови картини світу”[224, с.35].

Кожне поняття має свій словесний знак, поняттєвому полю в мові відповідає лексичне поле, яке накладається на нього, тобто лексичні поля цілком покривають поняттєві [36, с.42]. Отже, науковці погоджуються, що до семантичного поля входять слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Однак, з одного боку, семантичне поле є фрагментом дійсності, а з

іншої – ієрархічною структурою множини лексичних одиниць, які репрезентують у мові відповідну понятійну сферу, тобто семантичні поля є результатом того, що зв'язки зовнішнього світу проектуються на лексичну систему, розчленовуючи її на взаємопов'язані лексичні блоки. У зв'язку з цим, як правило, говорять про *лексико-семантичне поле*, яке репрезентує певний фрагмент картини світу [224].

Більшість дослідників погоджуються із тим, що лексико-семантичне поле має ряд постійних характеристик: слова, що входять до його складу, пов'язані семантичними відношеннями системного характеру, взаємозалежні й взаємно визначені [Див.: 220; 224]. Саме поле відносно автономне й водночас пов'язане з іншими полями, які структурують лексичну систему мови: „У лексико-семантичному полі слово живе не ізольовано, а взаємодіє з іншими, зближуючись з ними або відштовхуючись від них”[354, с.283].

Найчастіше лексико-семантичним полем називають групу слів однієї мови, тією чи іншою мірою пов'язаних між собою за значенням: „Лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ”[155, с.265].

Будь-яке лексико-семантичне поле існує у мові і в свідомості мовної особистості об'єктивно, проте ми можемо говорити про процес формування семантичних полів і як результат конкретної роботи лінгвістів. Актуалізація певного поля, визначення його структури й об'єму, з'ясування особливостей лексики, яка входить до його складу, й відношення між лексемами дає змогу змодельовати й вивчити певний фрагмент мовної картини світу.

Однак у мовознавстві питання побудови ЛСП, визначення його меж та складу залишається дискусійним. Наприклад, Ю.Караулов, будучи прихильником семасіологічного підходу, фундаментальним у побудові лексико-семантичних полів вважає значення слова. Компоненти значення розглядаються ним як елементи певної множини. Дві множини елементів можуть формувати чотири типи опозицій: 1) нульову (елементи таких множин

однакові); 2) привативну (відношення абсолютного включення однієї множини іншою); 3) еквіполентну (дві множини мають спільні елементи, тому перехрещуються одна з одною); 4) диз'юнктивну (у множин немає спільних елементів). На думку науковця, ядром поля є синонімічне відношення, яке включається у родові найменування, а саме має видове. До ядра також належать слова, значення яких мають спільний компонент з ядром. В окрему групу виділяються антоніми до імені поля, причому автор визнає вторинність антонімічних відношень і зазначає, що антоніми є складовою частиною родової щодо імені поля множини. Значення слова, які мають спільні компоненти з родовим ім'ям, у поле Ю.Караулов не включає [129, с.61].

А.Бурячок семантичним полем вважає такі системні об'єднання лексем, де „ядерне слово, відображаючи в узагальненому вигляді зміст усієї групи слів, має безпосередній зв'язок звичайно не менше як із шістьма елементами, а також ряд опосередкованих зв'язків”, і між ядром та елементами існують синонімічні, словотвірні, компонентні, а іноді й антонімічні зв'язки [36, с.44].

За Н.Реєнт вибір слів, які утворюють семантичне поле, можливо робити за допомогою інтуїції. Слова групуються в уявленні мовця в семантичне поле на основі тематичної близькості або на основі належності до однієї галузі логічних понять їхніх референтів [235, с.5]. На можливість семантичної оцінки мовного матеріалу з позицій інтроспекції вказує і М.Кронгауз [161, с.97].

В.Красавіна визначає склад лексико-семантичного поля „через виявлення сполучуваності слів у контексті”. Поля, на думку дослідниці, мають систему опорних лексем, об'єднаних тематично й семантично, із якими зв'язані образні словесні ряди (номінативні, епітетні, метафоричні, епітетно-метафоричні, перифрастичні тощо)[158, с.34].

О.Половинко переконана, що під час формування семантичного поля слід враховувати, крім семантики, граматичні значення слів, значення словотвірних засобів, а також екстралінгвістичні чинники [220, с.36].

Зважаючи на неоднозначні підходи до виділення лексико-семантичних полів у сучасному мовознавстві, формальна процедура побудови лексико-

семантичного поля вимагає чітко сформульованих принципів і певних дослідницьких прийомів.

Отже, основними положеннями польової концепції, на основі яких базується структура лексико-семантичного поля, будемо вважати такі:

- поле є інвентарем елементів, пов'язаних між собою системними відношеннями;
- елементи, які формують поле, мають спільну семантику(тобто до поля належать „групи слів зі спільною гіперсемою”[354, с.283] й виконують у мові однакові функції;
- поле складається з певних мікрополів;
- поле має вертикальну (структура мікрополів) й горизонтальну (взаємодія мікрополів) організацію;
- у складі поля виділяються ядерні й периферійні конституенти, ядро консолідується навколо компонента-домінанта;
- ядерні конституенти найбільш специфіковані для функціонування поля, систематично використовуються, їхні функціональні характеристики однозначні, найбільш частотні порівняно з іншими конституентами й обов'язкові для даного поля;
- між ядром і периферією відбувається розподіл функцій, які реалізуються полем: частина функцій припадає на ядро, а частина – на периферію;
- кордони між ядром і периферією розмиті і нечіткі;
- різні поля частково накладаються одне на одне, створюючи зони поступових переходів;
- назву поля означають словом, що фіксує інтегральну ознаку цілої групи.

Проектуючи усе вищезазначене на мовотворчість конкретного митця, можемо говорити, що поетична картина світу певного письменника репрезентує частину лексики ЛСП, наявної в лексичній системі мови, а будь-який поетичний твір постає як складна система взаємопов'язаних, перехресних ЛСП. На думку А.Уфимцевої, основні параметри індивідуально-поетичної моделі світу позначаються на використанні елементів певних семантичних полів [288, с.139]. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне для виявлення семантичних, структурних, граматичних та функціональних характеристик епітетів у поетичній мовотворчості Т.Шевченка використовувати метод польового

структурування, адже у межах семантичного поля досліджувана сукупність слів фактично має змогу сама себе членувати, тобто „виділяти зі свого складу ядро, навколо якого на підставі певних семантичних зв'язків ієрархічно групуються слова-елементи” [36, с.43]. Отже, такий підхід якнайточніше відповідає настановам інтегрального аналізу художніх означень, які формують систему поетичного тексту Т.Шевченка, а також дозволяє вивчити процеси самоорганізації цієї системи відповідно до принципів лінгвосинергетики, адже „кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі” [155, с.266], а значить – є релевантним внутрішнім системотворчим чинником.

На можливість епітетів утворювати семантичні поля звернули увагу М.Братусь [33], Л.Дяченко-Лисенко [93], С.Єрмоленко [102], В.Красавіна [158], Л.Шутова [319] та інші мовознавці. Вивчаючи тексти Т.Шевченка та Л.Українки, С.Єрмоленко обґрунтовує стилістичний зміст понять „семантично-асоціативне поле”, „лексико-семантичний мотив”, „семантичне варіювання тексту” [102]. На важливість вивчення мови Т.Шевченка як польової структури вказував В.Ващенко [39, с.73-75].

Найбільша кількість епітетів у поетичній системі Т.Шевченка слугує означенням до дистрибутивів із семами „людина” (козак, дівчина, дід, кобзар, княжна, наймичка, гетьман тощо) або „простір” (море, поле, гай, байрак, степ, могили, ліс та ін.). Це дало підставу обрати для дослідження знакові для Шевченкової мовотворчості лексико-семантичні поля епітетів – ЛСП „Людина” та ЛСП „Хронотоп”. Аналізуємо корпус епітетів у межах ЛСП, але з урахуванням мікро- й макроконтекстів, зважаючи на характер їх сполучуваності й актуалізації, а також текстотворчі можливості.

Як уже зазначалося, семантичне поле детермінується позамовною дійсністю та її відображенням у свідомості людини. Отже, у плані змісту ми зможемо виявити особливості образного мислення поета, його способи мовного членування і категоризації художньої дійсності. А у плані вираження з'ясуємо специфіку епітетних конструкцій, їхні системотворчі потенції.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Епітет – один з найдавніших художніх засобів, який надає означуваним явищам, поняттям нового смислового та емоційно-оцінного забарвлення, стимулює рух думки та уяви, зумовлює образне сприйняття тексту.

Як художня реалія епітет став об'єктом досліджень багатьох мовознавців, однак до цього часу дискусійними залишаються питання дефініції художнього означення, розмежування епітета і логічного означення, уніфікованої класифікації епітетів, тобто теорія епітета потребує подальших студій і нових практик.

Епітет надає поезії значної емоційно-естетичної ваги, зумовлює цілісність тексту як витвору мистецтва, тому найбільш об'єктивні знання забезпечить вивчення епітета у контексті цієї цілісності як складної динамічної нерівноважної системи. Такий підхід здатна реалізувати нова наукова парадигма – лінгвосинергетика, яка на місце лінійного розвитку ставить принципи нелінійного, підкреслюючи неоднозначний, вірогідний характер змін. Лінгвосинергетика дозволяє оперувати принципово новим, універсальним методологічним алгоритмом для порушення і вирішення наукової проблеми.

Для дослідження епітета як поетичної універсалії обрано мовотворчість Т.Шевченка, адже саме він став основоположником сучасної української літературної мови, розкрив її виражальні та художні потенції.

Численні дослідження із лінгвостилістики засвідчили потужні образотворчі можливості та високу частотність епітетів у художньому мовленні Т.Шевченка. Але практика сучасних інтерпретацій мовотворчості поета зумовлює необхідність подальшого вивчення специфіки епітетних конструкцій у руслі нової наукової парадигми – лінгвосинергетики, яка забезпечить багаторівневий системний підхід до поетичних творів Т.Шевченка і відкриє новий вимір вивчення його мови, особливостей художнього методу та ідіолекту в цілому.

Актуалізація художніх означень допомагає репрезентувати авторові образну структуру поетичного тексту і якнайтісніше пов'язана з формуванням поетичної картини світу. Зважаючи на частотність і семантичну ємність епітета у поезії Т.Шевченка, його можна вважати одним із основних конститuentів системи моделювання поетичної картини світу митця, визначальним структурним елементом, що забезпечує функціональну цілісність поетичного тексту.

Лінгвальні характеристики епітетів (парадигматичні, синтагматичні, семантичні, граматичні), які формують структуру системи поетичного тексту і представляють внутрішні закономірності організації цієї системи, доцільно аналізувати у термінах і поняттях традиційного мовознавства шляхом членування поетичного простору Т.Шевченка на лексико-семантичні поля, створені за допомогою художніх означень, адже, як і будь-який фрагмент мовної картини світу, поетичний текст містить систему семантично об'єднаних лексем, що формують лексико-семантичні поля. У такий спосіб множина конкретних епітетів постає як складна система взаємопов'язаних, перехресних лексико-семантичних полів.

Зовнішні системотворчі чинники (ідейно-естетичні настанови автора) інтерпретуємо у рамках культурологічного, літературознавчого, психолінгвістичного вимірів, залучаючи принципи теорії самоорганізації.

РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗА ХУДОЖНІХ ОЗНАЧЕНЬ ЯК СПОСІБ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

2.1. Поетичні тексти Т.Г. Шевченка як вторинна моделююча система

Сучасні лінгвістичні парадигми все частіше акцентують увагу на дослідженнях мови як діяльності та результатах цієї діяльності. У зміненій системі поглядів єдиною мовною реалією визнається текст, розкриття механізмів створення і функціонування якого стає провідним завданням мовознавців.

Поняттями "модель", "моделювання" почали активно послуговуватися під час дослідження текстових категорій у зв'язку з розвитком методології структуралістів. Загальнонауковий метод побудови абстрактної моделі досліджуваного об'єкта активно застосовується мовознавцями.

Наукові методи структурального аналізу зумовлені поглядом на мистецтво взагалі й літературу зокрема як на особливу поетичну мову, "вторинну моделюючу систему": "Оскільки свідомість людини є свідомістю мовною, всі види надбудованих над свідомістю моделей – і мистецтво в тому числі – можуть бути визначені як вторинні моделюючі системи. Отже, мистецтво може бути описане як певна вторинна мова, а твір мистецтва – як текст цією мовою" [181, с.22], – такою є основна думка структурально-семіотичної концепції Ю.Лотмана. Хоча термін "вторинна моделююча система", у свій час запропонований В.Успенським, мав відверто умовний характер, для Лотмана він позначав особливий різновид семіотичних систем, призначених створювати художні моделі дійсності.

Поняття „поетична картина світу” і „вторинна моделююча система” дещо перегукуються, однак вони не тотожні. Поетична картина світу – це сукупність загальних рис, які властиві внутрішнім індивідуальним моделям світу. Вона створюється в тексті за допомогою системи образів, типових мотивів, ключових лексем. Поетична картина світу – це поєднання об'єктивних та суб'єктивних

уявлень про світ. А моделююча система – це структура мовних елементів поетичної картини світу, їх взаємозв'язок.

Поетичний твір як художня модель дійсності "не є лише віддзеркаленням уже існуючої дійсності" [181, с.678], в ньому фрагмент дійсності, який моделюється, в той же час "породжується" (креативна функція моделі), дослідження ж "поведінки" моделі, дає змогу передбачити майбутні стани дійсності (прогностична функція)" [181, с.678]. Отже, від наукових моделей художня модель відрізняється тим, що "розширює самий простір можливого" [181, с.678]. Лотманівське поняття "художня модель" акцентує не тільки на функції мистецтва і мистецького твору, а й визначає їх взаємозв'язок із дійсністю і є структурально-семіотичним поясненням феномену породження твору мистецтва і його тут-буття.

На думку О.Семенець, „Усі яруси будови вторинної моделюючої системи виявляються пронизані єдиним принципом організації, який у ході інформаційно-обмінних процесів визначається домінантами стилю, врешті-решт – домінантами ментальної сфери автора” [249, с.201]. Отже, дослідження механізмів організації поетичного тексту Т.Шевченка як вторинної моделюючої системи, вивчення провідних епітетних стильових домінант, визначення основних принципів еволюції цієї системи шляхом усебічного аналізу художніх означень дасть змогу зробити висновки про структуру поетичної картини світу поета, особливості його світосприймання, способи трансляції ментальних образних характеристик тощо.

2.1.1. Вертикальний вимір поетичних творів Т.Г. Шевченка

Початок літературної діяльності Т.Шевченка припадає на період зародження української фольклористики та етнографії, появи перших збірок народної поезії, на час розквіту українського романтизму. Все це не могло не вплинути на світоглядні позиції поета, а отже, і на його художню систему. Т.Шевченко вважав, що „література може успішно розвиватись тільки тоді, коли вона спирається на великий життєвий і художній досвід народу” [144, с.5].

Політичний і літературний романтизм, що охопив усю Європу, озвався поетичним генієм Шевченка в Україні. Пробудження інтересу до народності поетів-романтиків завершилося утвердженням споконвічного права українського народу на можливість творити рідною мовою. Т.Шевченко, інтегруючи європейські надбання з українськими народнопісними традиціями, заклав фундамент української національної ідентичності – мовний феномен, який своєю семантичною невичерпністю й багатогранністю вражає не одне покоління.

В умовах, коли російська імперська політика стала загрозою для української національності, за умов втрати залишків державності, деградації освіченої верстви, деактуалізації культурної спадщини основною ознакою української національної ідентичності стає народна мова, яка раніше такою не усвідомлювалася. На думку І.Дзюби, принциповий перехід на народну мову давав літературі демократичну орієнтацію і прилучав її до глибоких джерел та великих багатств фольклору [86, с.80].

Романтики актуалізували естетику народної пісні й балади, чи не вперше звернулися до сторінок національної історії, до її героїчних постатей, протиставляючи бурхливе минуле закріпаченій сучасності, опоетизували українську природу. Т.Шевченко, „схоплюючи бистрим розумом загальнолітературні впливи, переживає їх своїм потужним духом і переробляє в горні геніального натхнення до такої міри, що вони стають його власним добром, виявляються в самостійних формах” [105, с.272].

Фольклоризм Шевченка відповідав основним літературним тенденціям романтизму. У центрі свого художнього світу він ставить людську особистість. Фольклорні уявлення, де життя людини не відокремлене від життя природи, широко використовуються поетом, однак на тропеїчному рівні семантичні варіації навіть сталих народнопісних мовних формул трансформують народну естетику на якісно інший рівень.

На думку М.Крупи, романтизм активізує роль прикметника (а отже, й епітета – Л.П.). Це зумовлено природою напряду: митець-романтик прагне

передусім описати предмет, явище, дати йому зовнішні характеристики [162, с.383].

Актуалізуючи народнопісенні уявлення, Т.Шевченко звертається до національної історії, до національних героїчних постатей, однак, на відміну від поетів-романтиків, його „плачі” про минуле запліднилися гнівом” [86, с.88]. Визначальними у Шевченковій мовотворчості є образи *долі, волі, Дніпра, України, хати, слова, козака*, які координує цілий спектр епітетів: *Дніпро широкий, старий, синій, крутоберегий, не малий, брат мій, батько, крутогорий, святий*; *козак старий, лейстровий, молодий, вольний, запорозький, чорнявий, душа щира, сивоусий, безверхий, смутний, сердега, рудий, похилий* тощо.

Корпус художніх означень окреслює суб’єктивне ставлення автора до зображуваних понять і водночас моделює естетико-аксіологічні координати усієї поетичної системи митця. І.Дзюба зауважує: „Перевага Шевченка над його попередниками-романтиками в більшому таланті й у більшій суб’єктивності...” [86, с.89].

За К.Юнгом, творчий процес – це процес одухотворення архетипів, їхнє розгортання і пластичне оформлення. Таке художнє розгортання архетипів дає змогу схарактеризувати епоху, в якій народжується твір мистецтва, і дух часу, на формування якого і впливає мистецтво, оскільки забезпечує його тими фігурами, символами та образами, яких він потребує: „Кожна епоха – це як душа окремої людини, у неї свій, особливий, специфічно обмежений стан підсвідомості і потребує певної компенсації, яка потім, власне, й відбивається через колективне підсвідоме в той спосіб, що поет надає словесного виразу невисловлюваному цим моментом часу і чи то образами, чи виводить на сцену те, чого очікує незбагненна потреба усіх...” [9, с. 131].

Тарас Шевченко втілює у власну поезію цілий пласт неусвідомлюваного, який і забезпечує універсальну цінність його доробку. Особистий міф автора моделює поетичну картину світу, у тому числі й за рахунок епітетів. Художні означення у цьому процесі є одним із визначальних інструментів організації

поетичного тексту, за допомогою них автор генерує суб'єктність з усіма притаманними їй характеристиками.

Епітетні мовні стереотипи (повторювані образи та структури) фактично мають архетипну природу: *чорні брови, карі очі, червона калина, довгі коси, синє море, буйний вітер, козацька воля* тощо, а отже, реконструкція цих образів шляхом вивчення епітетизації художньої дійсності сприяє виявленню й розмежуванню індивідуально-авторських та типових для певної епохи мовностилістичних особливостей.

На думку О.Семенець, „людська особистість як біосоціальна істота не існує поза зв'язком із широким контекстом культури свого часу, національної (ідіоетнічної) картини світу, ядром якої є мовна модель світу” [249, с.62]. Отже, індивідуальна картина світу в спільному інформаційному полі національно-мовної картини світу закономірно постає як діалектична єдність загального (об'єктивного) та одиничного (суб'єктивного). Дихотомія індивідуально-авторського доробку та культурно-історичних передумов забезпечує одночасну функціональну приналежність поетичної картини світу Т.Шевченка до двох вимірів – світу авторських інтенцій та культурної парадигми доби романтизму-реалізму.

2.1.2. Текстотворчі потенції художніх означень у поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка

Аналізуючи шляхи породження тексту, вектор уваги спрямовуємо від смислу до способів його маніфестації.

Епітет функціонує у поетичному тексті як дискретна семантична одиниця, що надає естетичні, оцінні характеристики предметам реального або ідеального світу, формуючи у такий спосіб концептуальні площини твору.

Для того, щоб поетичний текст був інформативним, він повинен містити достатній для конкретного контексту смисл. За законами текстотворення у разі заміни або усунення одного із елементів тексту можливі три основні варіанти змін: 1) відношення між елементами тексту втрачають смисл; 2) відношення

між елементами тексту мають смисл, але на рівні семантики відбуваються зміни; 3) відношення між елементами тексту не зазнають суттєвих змін. Текстотворчий потенціал епітетів визначається першими двома варіантами. Поетичні реалії без художніх означень часто втрачають не лише аксіологічно-естетичні орієнтири, а й смисл їх значно деформується: „*І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол **правди і науки?***” [312, с.365.4]. Художні означення конкретизують, уточнюють, формують нові смисли, забезпечуючи когерентність тексту.

Тісно пов'язана з семантичною когерентністю ізотопія тексту, саме ізотопію деякі вчені схильні вважати однією з основних його властивостей [75, с.262]. Семантична структура, яка виникає в результаті смислових зв'язків між окремими елементами тексту, не вкладається в ті граматичні залежності, що формують поверховий рівень тексту. За А.Греймасом, ізотопія є там, де існує „семна рекуренція”, тобто в різних частинах тексту повторюються лексеми з однаковими семами. У результаті виникають ізотопічні ланцюжки, які пронизують усю структуру тексту. В основі ізотопії лежить явище семантичної еквівалентності, яка може реалізуватися за допомоги повтору лексеми, синонімії, гіпо-гіперонімії, антонімії, парафраз [75, с.263].

У поетичних текстах Т.Шевченка на рівні художніх означень втілено усі вищезазначені типи семантичної еквівалентності. Повтор реалізовано у тавтологічних епітетах (*лихе лихо, добре добро, вольная воля* тощо), а також у дублюванні конкретного епітета: „*Коли не жив чорнобривий, Зроби, моя пташко! Щоб додому не вернулась...**Тяжко** мені, **тяжко!***” [311, с.116.133]. Надзвичайно поширеною є синонімія епітетів: „*Іде шляхом молодиця, Мусить бути, з проці. Чого ж **смутна, невесела, Заплакані очі?***” [311, с.101.400]. А також парафрази: *хамів син (Ярема), чортів син (жид), пекельнії діти (конфедерати), груші гнилобок (конфедерати), скверний гад (князь), народний розпинатель (тиран), кат людський (цар), людські шашелі (пани)* тощо. Антонімія реалізується як в оксиморонних епітетних конструкціях (*дурний розум, сирота багатий, незамкнута тюрма, грішний рай*), так і в контексті:

„*Мале дитя, коло його На сонці куняє, А тим часом старий кобзар Ісуса співає*” [311, с.109.717].

Крім того, семну рекуренцію в художніх означеннях часто спостерігаємо упродовж усього твору. Наприклад, у поезії „Маленькій Мар’яні” можна виокремити ланцюжок епітетних конструкцій із спільною семою „дівоча краса”: *маковий цвіт (про дівчину) – літа молодії, повиті красою – карії оченята, умиті сльозою – серце тихе, добреє дівоче – цвіт новий, нерозвитий* [311, с.366]. У результаті виникає семантико-когнітивна структура, яка легко розпізнається реципієнтом на основі ментальних уявлень про жіночу красу. А приналежність художніх означень до одного тематичного кола стає додатковим засобом когерентності тексту.

Епітети, що вживаються у прямому значенні, впливають на інформативність тексту, однак найбільші потенції у цьому плані мають художні означення з переносним значенням, з різноманітними зміщеннями у семантиці.

За умови усунення епітетів у прямому значенні фрази залишаються інформативними, хоча значно знижується їх естетична вага, особливо, коли означуване має валентність на якісне визначення, тоді вони можуть інформувати зовсім не про те, що раніше. Такі лексеми містять у своєму значенні вказівку на якісну ознаку, але сама ця ознака не визначена (характер, настрій, образ): „*Отакий-то Перебендя, Старий та химерний!*” [311, с.110.22]. Легко помітити, що за умови усунення метафоричних епітетів у тексті руйнуються відношення, сформовані у вихідній структурі: „*Бо в день радості над вами Розпадеться кара*” [311, с.357.81]; „*Ми серцем голі догола! Раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі...*” [312, с.310.41] Вислови без таких епітетів втрачають смисл, адже метафоричний епітет завжди несе в собі образну неповторну конкретизацію і глибину асоціацій.

Семантика метафоричних епітетів актуалізується у широкому контексті, адже „метафоричний образ не має повторення, він не може бути вичленуваний із контексту, оскільки існує тільки в даному контексті, тільки в певному словесному оточенні”. [290, с.222]. Крім того, у Т.Шевченка інколи метафорика

не обмежується лише бінарною синтагмою і поширюється на весь твір (наприклад, вірш „Доля”). Отже, з одного боку, епітет впливає на формування тексту, а з іншого – текст зумовлює нові смислові обертони в художньому означенні, адже однією з особливостей тексту як структурно-семантичної цілісності визнається властивість впливати на мовні одиниці, які входять до його складу [293, с.59]. У такий спосіб в епітетах реалізуються нові, додаткові значення. Ці потенційні значення актуалізувалися під впливом тексту, тобто перейшли із латентного стану в відкритий. Можна стверджувати, що ці нові значення з’явилися у результаті взаємодії з контекстом.

Комплекс епітетних конструкцій створює у тексті певний малюнок (патерн, конфігурацію), який характеризує творчість конкретного митця і здатний ідентифікувати стиль автора, його емоційно-оцінні й естетичні орієнтири. Тому доречно розглядати епітет і як композиційний чинник системи поетичного тексту, який тісно взаємодіє із мистецьким ідіолектом та усією системою мови. Наприклад, у Т.Шевченка є ряд „улюблених” епітетів, які функціонально незамінні у його поезії, незалежно від періоду творчості: *тихий, вольний, великий, добрий, зелений, козацький, молодий, святий, сердешний, синій, славний, старий, темний, тяжкий, убогий, червоний, чужий, широкий* тощо. Часто цілий корпус таких епітетів митець використовує для зображення однієї поетичної реалії, формуючи у такий спосіб естетико-пізнавальні смаки реципієнта: „*Рече та стогне Дніпр **широкий***” [311, с.73.1]; „*А Дніпр мов підслухав: **широкий та синій**, Підняв гори-хвилі*” [311, с.160.1306]; „*Або хоч крихотку землі Из-за Дніпра мого **святого** Святії вітри принесли*” [312, с.38.21]; „*Меж горами **старий** Дніпро, Неначе в молоці дитина, Красується, любується На всю Україну*” [312, с. 120.52].

Зважаючи на тезу І.Гальперіна, що в художньому творі естетико-пізнавальна функція трансформує всі інші функції мови, заломлюючи їх в необхідному напрямі [61, с.24], можемо стверджувати, що художні означення завдяки своїм категоріальним ознакам і функціональним реалізаціям беруть активну участь у формуванні поетичного тексту.

Таким чином, епітет як феномен втілення авторських інтенцій є одним з текстотворчих фізичних параметрів тексту, а тому здатний визначати й організацію поетичного тексту.

2.1.3. Епітети як елементи структурної самоорганізації системи поетичного тексту Т.Г.Шевченка

На відміну від процесу організації, яка характеризується стабільністю, інваріантністю та періодичністю, самоорганізація характеризується лабільністю, варіативністю та циклічністю [201, с.256]. Взаємозв'язок актуалізованих і неактуалізованих компонентів поетичного твору будує структуру, динамічну за своєю природою (включаючи конвергенцію і дивергенцію), а також нероздільну як факт художній, адже кожний її елемент набуває значення тільки у відношенні до цілого.

За лінгвосинергетичними принципами кожен компонент системи тексту виконує певну функцію, яка і визначає його роль у ній, а також важливість цього компонента для збереження цілісності існування усієї системи. З метою фіксації етапів генези структури цілого тексту аналізуємо моделі епітетних конфігурацій у системі. Такі настанови підтверджує думка І.Гальперіна: „Текст – це певний знятий момент процесу, в якому дистинктивні якості об'єкта означаються з більшою або меншою мірою виразності” [61, с.9].

Визнаючи поетичний текст системою, яка характеризується сукупністю фізичних, семантичних та екстралінгвальних параметрів, епітет, будучи її структурним елементом, кваліфікується нами як універсальний конструкт, спроектований відповідно до законів функціонування і розвитку цієї системи.

У складно організованій системі частина може нести інформацію про ціле (фрактальний принцип). Отже, художні означення як елементи системи наділені здатністю конденсовано втілювати інформацію про організацію образного змісту і форми цілого.

Становлення тексту як системи відбувається через якісно-кількісний баланс його структури, яка детермінується граничними умовами і рівнями флуктуацій (відхилень від значень, які характеризують хаотичність динаміки системи) складових елементів, адже „поза зв'язком частин у ціле структури не уявляються” [201, с.67]. Флуктуації епітетів, а також їхні функціональні можливості визначаються положенням креативного атрактора (основної ідеї, мотиву) в позиційній ієрархії авторських настанов та ізоморфізмом глибинних й поверхових рівнів цілого. Вивчаючи епітети як дистанційовані компоненти цілісної системи у контексті їх функціонування, можемо робити висновки на підставі виявлених функцій про властивості усієї системи поетичного тексту.

Аналіз позиційного розміщення епітетних одиниць у тексті засвідчив суттєве зниження його інформативності за їх відсутності. Це дає підставу вважати їх конструктивними елементами системи, взаємозумовленими системоутворювальними зв'язками, а наскрізні, ключові образи, створені за допомогою художніх означень - циклічними атракторами.

Різні параметри синергетичного процесу відіграють неоднакову роль в організації цілісності, тому вивчення взаємодії компонентів (епітетів) у процесі самоорганізації реалізуємо за декількома сценаріями:

1. Вибір шляху розгортання структури цілого в тому чи іншому інтервалі (поетичному творі) або позиції.
2. Ефективність того чи іншого стану впорядкованості структури аналізується і оцінюється через систему циклічних і точкових атракторів поетичного тексту, через внутрішньотекстові градації інтенсивності циклічної самоорганізації.
3. Аналіз різноманітних дисипативних явищ, флуктуацій, біфуркацій, що зумовлюють нерівноважний стан системи поетичного тексту і сприяють неоднозначності її інтерпретації і подальшого розвитку.

Усі сценарії розкривають еволюцію процесів епітетизації мовної дійсності від початку до кінця тексту, творчого періоду або всієї поетичної системи Т.Шевченка.

Нарощування енергії системи відбувається за умови авторського комбінування художньо-мовних засобів, тобто під час творчого пошуку. Для розуміння механізмів розвитку цієї системи у Т.Шевченка слід мати на увазі, що його поезія „характеризується основною поляризацією, розподілом цілого, представленого світу між гранично розділеними антиподами добра і зла” [73, с.142]. Відомо також, що, починаючи з доби романтизму, у всій Європі відбувалася поступова переорієнтація суспільної думки до сприйняття національних чинників культури як провідних у загальній системі культурних цінностей [99, с.249]. У цьому контексті закономірними є циклічні атрактори у системі поетичного ідіолекту Т.Шевченка, спроектовані засобами епітетизації художньої дійсності: *Україна, душа, доля, воля, мати, правда, серце, козак, слово, люди, земля, степ, хата, пани, цар, могила* тощо:

Заспіваю – розвернулась	А може, я й темний, нічого не бачу,
Висока могила,	Злая доля, може, по тім боці плаче...
Аж до моря запорожці	[311, с. 91.102]
Степ широкий вкрили.	

[311, с.130.114]

Іноді епітетна конструкція фокусує смисл усього твору і стає, таким чином, кодом цілого. Ю.Лотман подібні мовні одиниці визначав як „текстовий ген” [249, с.33].

За святую правду-волю	Вкраїно!
Розбойник не стане,	Мій любий краю неповинний!
Не розкує <i>закований</i>	За що тебе Господь кара,
У ваші кайдани	Карає тяжко?
Народ <i>темний...</i>	„Осія.ГлаваXIV”[311, с. 332.5]
„Холодний Яр”[311, с.356.61]	

Біфуркації (розгалуження можливих шляхів еволюції системи в нестійкому стані) у поетичній системі спричиняють епітетні конструкції, компоненти яких перебувають в антонімічних відношеннях (оксиморонні епітетні конструкції), а також художні означення, семантика яких є прямопротилежною до узусної. У першому випадку причиною біфуркації стає амбівалентність змальованих поетом образів: *сирота багатий, кроваве свято,*

грішний рай, веселє лишенько тощо. У другому – розширення або й повна зміна семантики епітета за рахунок дистрибутивів. Наприклад, епітет *кроткий* (Пор.: *кроткий* – добрий, сердечний, лагідний [351, IV, с.367]) у поезіях „Колись то ще во время оно...”, „Осії. Глава XIV” вживається у Т.Шевченка з іронічно-саркастичним значенням, що спричиняє розвиток енантіосемії у лексемі:

Колись то ще, во время оно
Полімпій Нума, римський цар,
Тихенький, кроткий государ,
Втомившись, пишучи закони,
Пішов любенько погулять.
І одпочить. Та спочивавши,
Додумать, як би то скувать
Кайдани на римлян... [312, с.335.3]

Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх *добрий* цар,
Їх *кроткий, п'яний* господар
[312, с.328.39]

Такі слововживання є пунктами розгалуження можливих шляхів розвитку системи, спричиняють її нестійкий стан, адже інтерпретація таких епітетів цілком залежить від контексту і відповідних фонових знань. Якщо ж сприймати лише загальномовну семантику художнього означення, неминучий інший шлях розвитку системи. Таким чином, міру невизначеності (ентропію) системи визначають латентні семи епітетів, які, актуалізуючись у тексті, сприяють його відкритості, можливості різних тлумачень. На думку У.Еко, „поетика „відкритого” твору має тенденцію заохочувати „акти свідомої свободи” інтерпретатора” [94, с.84], тобто читач декодує поетичний текст, спираючись на власне розуміння дійсності, свій емоційний досвід. Надзвичайна сугестивність образних асоціацій, очевидно, пояснює феномен „сучасності” Шевченка-поета.

Модифікація потенційних смислів здійснюється безпосередньо у контексті, а синкретичність смислів породжується світоглядною концепцією автора. Співвідношення між настановами автора та їх мовним оформленням зумовлюють одновекторність усіх компонентів тексту. Цю думку підтверджують дослідження багатьох науковців. Наприклад, Л.Мацько вважає, що „від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення залежить образна система, архітектоніка твору, нахил до вибору й

організації тих чи інших мовних засобів, внутрішня художня трансформація їх у тексті” [189, с.255]. А О.Семенець переконана, що „цілісність особистості письменника визначає стильову єдність його творчості і найважливіші доміанти стилю” [249, с.16]. Епіцентром цілісності Шевченка, на думку С.Єфремова, була цілісність його світогляду – політичних, етичних, релігійних та естетичних переконань [104, с.41].

Структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри епітетних лексем є способом взаємодії дистанційованих компонентів системи поетичного тексту Т.Шевченка, функціонування ж системи передбачає взаємодоповнення та взаємопідсилення компонентів. Факторами дестабілізації системи у фазовому просторі є приріст ентропії, флуктуації та різноманітні дисипативні явища (розсіювання енергії).

Дослідження художніх означень у поетичній спадщині Т.Шевченка дає підстави вважати епітет позиційно детермінованим конструктором системи поетичного тексту. Дискретність епітетних одиниць зумовлює їх семантичні кореляції у межах цілого. Аналіз епітетів у лінгвосинергетичному аспекті дозволяє визначити інваріант структури тексту, що відображає тимчасові координати моделі. Ця система координат надалі використовуватиметься для вивчення етапів розвитку системи поетичного тексту, адже характер послідовності вживання певного художнього елемента і формує структуру цілого.

2.1.4. Синергетика модальностей епітетів у системі поетичного тексту Т.Г.Шевченка

Модальність – одна із текстових категорій, яка моделює художню дійсність і перцепцію реципієнта. На думку І.Гальперіна, текстова модальність особливо рельєфно виявляється у поетичних творах, де суб’єктивно-оцінна характеристика предмета є найголовнішою [61, с.115]. За семантичними характеристиками епітет є категоризованим формантом аксіологічної модальності у поетичному тексті. Однак художнім означенням, граматично

оформленим як перформативний прикметник, притаманні й інші види модальності. Таке твердження цілком виправдовує думка І.Вихованця: „За стосунком до ознаки прикметник з-поміж ознакових слів найближче стоїть до дієслова, але позбавлений на відміну від останнього процесуально-часових характеристик” [50, с.157].

На думку М.Крупи, у художньому тексті знаки модальності – це ставлення автора до подій [162, с.210], тобто авторка фактично ототожнює об’єктивну й суб’єктивну модальність.

І.Гальперін переконаний, що „найбільш прямим засобом, який реалізує модальність у реченні, є епітет” [61, с.116], запевняючи, що об’єктивна модальність взагалі не притаманна художньому тексту [61, с.121]. Саме завдяки художнім означенням автор свідомо чи несвідомо характеризує певне явище, подію, особу ліричного героя та у такий спосіб опосередковано розкриває своє ставлення до них.

Зважаючи на думки науковців, епітетні конфігурації у поетичному тексті Т.Шевченка вважаємо модальною рамкою – емоційно-оцінним змістом, який нашаровується на предметно-логічну інформацію та об’єктивну модальність, граматиалізовану способами дії дієслів.

Суб’єктивно-модальне значення (аксіологічна модальність) у поезії Т.Шевченка реалізується у дуалістичній моделі „добре-погано”. Ставлення автора до висловленого моделює певна конфігурація художніх означень.

Позитивні емоції та оцінки формують позитивну суб’єктивну модальність (СМ+) – радість, схвалення, зацікавлення: став *чистий*, сповідь *святая*, світ *животворящий*, путь *добрий*, літа *веселії*, день *радості*, Запорожжя *славне* тощо; негативні емоції та оцінки – негативну суб’єктивну модальність (СМ-) – горе, відраза, розчарування і под.: день *беззаконія і зла*, дід *козлоногий*, злодій *лютій*, лях *скажений*, народ *замучений*, недоля *тяжкая*, раб *подлий* тощо. Відсутність будь-яких позитивних чи негативних емоцій та оцінок формує третю групу значень (СМ0) – це так звана нейтральна, нульова або початкова суб’єктивна модальність, яка реалізується лише за протиставленням двох

попередніх різновидів СМ: Дніпр *широкий*, садок *вишневий*, ряса *довга*, скіфи *сіроокі*, слізюньки *дівочі*, випадок *колишній*, столиця *всесвітня*, шапка *синя* та ін. Інколи, внаслідок енантіосемії, репрезентант СМ+ за певної конституції виражає негативну СМ–, таку суб'єктивну модальність кваліфікуємо як амбівалентну: „*Не так тії вороги, Як добрії люди – І окрадуть, жулкуючи, Плачучи, осудять...*” [312, с.141.2].

Формуючи у тексті модуси суб'єктивної модальності, інтенційні значення художніх означень аранжують, модифікують й об'єктивну модальність, корелюючи з відповідними предикатами: „*Даєш ти, Господи єдиний, Сади панам в Твоім раю, Даєш високії палати. Пани ж неситії, пузаті, На рай Твій, Господи, плюють І нам дивитись не дають З убогої малої хати*” [312, с.213.40-46]. Ставлення читача до зображуваного формується шляхом асоціацій оцінного характеру, які в більшості своїй викликані ставленням самого автора.

Епітети за своєю природою синсемантичні. Ад'єктивні епітети, характеризуючи предмет, особу, явище, у логічному аспекті стають предикатами того чи іншого носія цієї ознаки, імплікуючи його. З іншого боку, елімінація художнього означення у Шевченкових текстах спричиняє семантичну незавершеність фрази й неінформативність тексту. Лексико-семантична валентність художніх означень дає уявлення про те, яке саме відношення до дійсності є основним і специфічним в ідіолекті автора. Наприклад, значною валентністю у поезії Т.Шевченка відрізняються епітети *білий, убогий, великий, веселий, високий, добрий, живий, лютий, лукавий, малий* тощо. У деяких епітетів діапазон сполучуваності обмежений лише декількома словами: *невмиті діти* [311, с.369.39], *невмите* небо [312, с.117.1], однак і у цьому випадку художні означення залишаються маркерами суб'єктивної інтерпретації дійсності і функціонують у поетичному тексті як оператори аксіологічної модальності: „*Тяжко годувати Малих діток неумитих*” [311, с.369.39], „*І небо невомите, і заспані хвилі*” [312, с.117.1]. Таким чином, коефіцієнт модальності корелює не стільки з частотністю художніх означень,

скільки з їх якісними характеристиками, стилістичними настановами автора, його концептосферою.

Тематична дистрибуція епітетів Т.Шевченка досить широка і детермінується лише авторськими інтенціями. Зазвичай цілий комплекс художніх означень конкретної поезії бере активну участь у формуванні багатовимірної категорії – текстової модальності. Наприклад, у вірші „Пророк” Т.Шевченка ряд епітетів, які формують СМ+, - *праведний, святий, господній, праведно, великий, кроткий* - протиставлено художнім означенням, що належать до СМ-, - *замерзлий, лукавий, чужий, лютий, дикий, жестокий* [312, с.109]. Емотивно-оцінний аспект епітета „накладається” на денотативний зміст фрази, естетизуючи у такий спосіб увесь текст: „Неначе наш Дніпро *широкий*, Слова його лились, текли і в серце падали *глибоко! Огнем* невидимим пекли *Замерзлі* душі...”[312, с.109.6-10]. Текстова модальність виявляється у процесі формування тематичного ряду епітетів, об’єднаних доміантною ознакою (СМ+ або СМ-). Естетичне пізнання ґрунтується на різниці потенціалів між структурно-функціональними локусами системи поетичного тексту – епітетами.

Звернула увагу на цю особливість Шевченкової мовотворчості й В.Смілянська. Зокрема, досліджуючи тональність розповіді у поемі „Княжна”, помітила, що її формують і визначають експресивно-оцінні епітети (княгиня – «безталанна», «заплакані очі»; княжна – «безталанна», «очі молодії», «чорнобрива, кароока», «сердешна», «свята», «знівечений цвіт»; князь – «приблуда», «аж синій», «грішний болящий в будинках поганих», «скверний гад»; селяни – «голоднії люде») [261, с.145].

Синтез об’єктивної й суб’єктивної модальностей варто розглядати як синергетичний процес. Загальний принцип підпорядкування, на думку Г.Хакена, виступає одним з основних механізмів самоорганізації. Цей принцип веде до колосального стиснення інформації. На його підставі в складних системах шляхом редукції може бути виділена невелика кількість змінних, які відіграють роль параметрів порядку [249, с.43]. Такими змінними у термінах

суб'єктивної модальності можуть бути художні означення, а об'єктивної – предикати.

Модальні оператори суб'єктивної та об'єктивної модальностей виконують спільну функцію уточнення, конкретизації зв'язку, встановлюваного у поетичному контексті. Логіка виникнення поетичного смислу ґрунтується на узгодженості, синергії усіх елементів системи, адже „поетичні тексти наскрізь модальні, причому ця модальність не є лише сумою модальних елементів, розкиданих в окремих реченнях” [61, с.115].

Узгодженість частин поетичного світу розглядаємо в аспекті когерентної теорії істини [249, с.94], за якою провідним чинником визнається кореляція фрагментів поетичного тексту.

О.Семенець висловлює припущення, що будь-яке висловлення в ліричному дискурсі на рівні своєї глибинної структури містить оператор „Я знаю. Вір мені!”, а найголовніша передумова кожного твердження з пропозицією *A* в поетичному тексті – „Я переконую тебе: *A*” [249, с.95]. За таких умов текстова модальність поетичної системи спрямована на те, щоб переконати читача в авторських оцінках зображуваного. Формування „бажаного можливого” або „небажаного можливого” формується також шляхом синонімічної атракції. Семантична близькість цілого ряду художніх означень моделює домінанту аксіологічної модальності визначеного контексту: „*Гори мої високії, Не так і високі, Як хороші, хорошії, Блакитні здалека*” [312, с.39.1]. Еквівалентність семантичних і граматичних позицій епітетів конденсує енергію текстового фрагмента і здатна впливати на механізми рецепції поетичного твору.

Проте у поетичному світі, де художні образи мають суб'єктивний характер, істинними можуть виявитися водночас висловлення *A* і *не-А*, наприклад, в оксиморонних епітетних конструкціях: *грішний рай, дурний розум, веселе лишенько, отечество чуже* і под.: „*Тепер же злої тії долі, Як Бога, ждати довелось. І жду її, і виглядаю, Дурний свій розум проклинаю...*” [312, с.19.8]. Провідним конструктивним принципом у такому контексті є нарощення ряду флуктуацій (спонтанні відхилення епітетних параметрів

системи від своїх середніх, узвичаєних значень, що описують рівновагу системи як найбільш ймовірний стан її елементів).

Неоднорідні флуктуації, спричинені неординарністю епітетного слововживання (епітети-неологізми, індивідуально-авторські художні означення, стилістично марковані епітетні одиниці тощо) призводять до біфуркацій, які на текстовому рівні можемо кваліфікувати як порушення симетрії, однорідності тексту: „*Старий недобиток* варнак Мені розказував *отак Про сю криницю москалеву*” [312, с.234.3]; „*А щоб збудить хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить*” [312, с.280.11].

Аналіз динаміки поетичної системи Т.Шевченка дозволяє визначити як точки біфуркації текстової модальності значення епітетів, за яких змінюється характер траєкторії формування й рецепції усєї системи через зміну типу або числа станів її рівноваги. Зокрема, біфуркація нерівноважного циклу визначає умови виникнення періоду рівноваги. Наприклад, патерн епітетів поезії „*Перебендя*” дозволяє виокремити декілька чергувань станів рівноваги і динаміки. Зокрема, епітетні конструкції першого нерівноважного циклу *Перебендя старий, сліпий, сіромаха, стара голова*, чергуються із циклічним повторенням сталих ознак ліричного героя – *Перебендя старий та химерний* (рефрен, повторюється тричі у поезії). Другий цикл – *тяжко-важко* заспіває; третій - *сивий ус, стара чуприна, сліпі очі, думка орлом сизокрилим літає, ширяє, широкими б'є, сонце високе* (у порівн. про *Перебендю*), *одинокий, батьку, голубе* [311, с.110-112]. Кожен цикл додає нових ознак і по суті є нерівноважним станом системи, оскільки прирощення нових смислів передбачає розвиток, генерацію неіснуючих раніше модальних характеристик.

Біфуркація зрештою призводить до відносно стійкої фази системи, а окремі режими генерації створюють умови виникнення автоколивань - епітетна конструкція функціонує як точковий центр. Кожен із таких центрів випускає свій хвильовий фронт. Такий дискретний сигнал транслює модальні характеристики поетичної дійсності в уяву читача. У свою чергу, поетичний

текст, як нерівноважна система, еволюціонує при зміні будь-якого параметра, стає нестійким.

Математично ці функціональні особливості сформулював В.Котельников за допомогою функції з обмеженим спектром [10, с.184]. Реалізація випадкового текстового процесу, яка визначена в інтервалі $-\infty < t < +\infty$ і має спектр, обмежений смугою епітетних частот $(0, F_c)$, визначається послідовністю дискретних значень художніх означень в рівновіддалених фрагментах тексту в певний інтервал часу: $\Delta t = 1/2F_c$.

Флуктуаціями можуть вважатися усі явища і процеси, що провокують якісні зміни текстової модальності. Поблизу фазового переходу, тобто переходу від рівноважного стану до нерівноважного, флуктуації посилюються.

Алгоритм розрахунків стійких та нестійких циклів безпосередньо залежить від несподіваних, індивідуально-авторських слововживань.

Зростання рівня складності системи поетичного тексту Т.Шевченка зумовлено також мірою інтимізації художніх означень.

На думку О.Семенець, модальні поетичні контексти мають яскраво виражений верифікаційний характер, причому ступінь істинності в них безпосередньо співвіднесений з мірою щирості [249, с.95]. З огляду на це, ознаками граничної щирості характеризуються поезії-рефлексії Т.Шевченка та медитації-відступи філософського, соціально-етичного та історіософського плану: „*Ой, тяжкі ви, безталанні У матері діти!*” [311, с.261.196]; „*Отак-то сталося, батьку козачий, Все занехаяли діти ледачі, І свою волю, і твою славу...*” [312, с.404.В];

Естетична функція мови поезії виявляється у розгалуженій системі естетичних значень, що актуалізуються у різнотипних образних структурах тропеїчного характеру (метафоричні, метонімічні, оксиморонні епітетні конструкції). Складні тропеїчні утворення моделюють і відповідну текстову модальність. Наприклад, синергетика алетичної (логічно неможливе), епістемічної (припущення) й аксіологічної (добре-погано) модальностей є

основою такого контексту: „Якби побачив, нагадав *Веселеє та молодеє Колишнє* лишенько *лихеє*. Я зарідав би, зарідав!” [312, с.100. 11].

Таким чином, синергія модальностей епітетів у поетичній системі Т.Шевченка транслює сугестивність, формує шляхи рецепції творів митця, забезпечує когерентність тексту.

2.2. Динаміка розвитку епітета у поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка

2.2.1. Фактор пам'яті епітетних мовних одиниць

Асоціативно-образні та функціональні особливості художніх означень, як і будь-яких інших елементів системи поетичного тексту Т.Шевченка, часто залежать від передісторії, від минулих контекстів, що вплинули на їхню семантику, адже „...свідомість актуальної теперішності завжди пов'язана живою пам'яттю про деякі вже минулі факти або предмети” [124, с.185].

На думку О.Семенець, врахування фактору пам'яті мовних одиниць є одним із аспектів лінгвосинергетики: „Синергетика досліджує процеси з пам'яттю, яка безпосередньо впливає на вибір шляху розвитку системи” [249, с.29].

Оскільки художня система фактично є перехідною ланкою між минулим і майбутнім, у кожному окремо взятому моменті її функціонування наявні як ознаки минулого, так і майбутнього. Така багатofакторність самоорганізації системи зумовлює рухливі і змінні відношення між її елементами.

Мовна одиниця зберігає інформацію як про попередній лівий контекст у синтагматичній плинності дискурсу, так і про більш віддалені в часі випадки свого використання. Така організація системи забезпечує безперервність і наступність її еволюції, формує феномен історії системи [249, с.30].

Відповідно до моделей пам'яті той чи інший концепт репрезентується у пам'яті як певний набір ознак, а семантична відстань між двома концептами визначається кількістю ознак, що збігаються [119, с.129]. Таким чином, епітет у

поетичному тексті стає універсальним засобом збереження інформації про систему.

За лінгвосинергетичними принципами епітети містять у своїй семантиці ретроспективну пам'ять про минулі стани і тому можуть впливати на потенційні шляхи розвитку тієї системи, в якій вони функціонують зараз. Вони є носіями згорнутої інформації про попередні стани систем, елементами яких вони були.

Конденсаторами етнічної пам'яті є традиційні епітетні конструкції, котрі апелюють до „фольклорної образної пам'яті людей” [136, с.36]:

Умивай же **біле личко**
Дрібними сльозами,
 Бо вернулись москалики
 Іншими шляхами. [311, с.96.163]

Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш,
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай **синє море**. [311, с.80.1]

О.Потебня стверджував, що вживання таких словосполучень є намаганням народної думки відновити внутрішню форму обох компонентів епітетної конструкції. Що з більшою кількістю означуваних поєднувався той чи інший епітет, то більше втрачалися в масі інші ознаки образу, первісно з ним пов'язані, однак, на його думку, „...забуття внутрішньої форми може бути задовільно виведене з багаторазового повторення процесу поєднання слів у двочленні одиниці” [226, с.35]. Науковець стверджує, що створюючи мовну формулу, народ керувався не властивостями нових сприйнять, а саме несвідомим прагненням відновити забуту внутрішню форму слова [226, с.48].

„Поетична природа слова криється в етномовній пам'яті” [108, с.26], а традиційні епітетні конструкції функціонують у поетичних текстах Т.Шевченка як семантичні інваріанти й виступають інтегративним чинником системи. Вони є носіями етнічної пам'яті, на яку накладається індивідуально-авторська інформація. Акт поетичної творчості Т.Шевченка за рахунок нових контекстів додає до історичних посилань постійних епітетів нові семантичні відтінки, яких в них раніше не містилося. Наприклад, у поемі „Тополя” традиційні епітетні конструкції стають елементами екзистенційно-філософських роздумів-

застережень наратора про жіночу молодість і красу: „*Бо не довго, чорнобриві! Карі оченята, Біле личко червоніє – Не довго, дівчата!*” [311, с.114.44].

За Ю.Лотманом, традиційні мовні елементи пов'язані з явищем цитатності в механізмах трансляції культурної інформації. Вони репрезентують, так би мовити, зовнішню пам'ять елементів структури поетичного тексту. На думку науковця, кожен із цих елементів має свій „обсяг” пам'яті, кожен з контекстів, до якого він включається, актуалізує певний ступінь його глибини [181, с.621]. Погоджуючись із думкою мовознавця, цитатними вважаємо також книжні епітети, запозичені з давньоукраїнської або релігійної літератури.

О.Семенець переконана, якщо явище цитатності представляє „зовнішню” пам'ять елементів системи, то пам'ять ключових слів, індивідуально-авторських символів у творчості митця можна визначити як „внутрішню” щодо системи окремого поетичного ідіолекту [249, с.31]. У зв'язку з цим вважаємо зовнішньою пам'ять традиційних та книжних епітетів, а внутрішньою пам'ять повторюваних, „улюблених” авторських епітетів.

На відміну від традиційних епітетних мовних формул, які вносять у поетичний твір відносно сталий етнокультурний код, повторювані художні означення є семантично варіативними елементами поетичної системи.

Фактор пам'яті повторюваних епітетів стає конструктивним чинником у процесі самоорганізації системи. „Улюблених” епітетів у Шевченка досить багато: *тихий, тихо, тяжко, козацький, зелений, добрий, вольний, високий, білий, людський, лютий, святий* тощо. Такі художні означення, будучи на авторському рівні інформативно насиченими лексемами, „будять” асоціативні смислові стереотипи. Наприклад, епітет *вольний* є одним з найчастотніших у Шевченковій мовотворчості й здатний транслювати цілу гаму почуттів, ознак:

1. Ніким не гноблений, не поневолений, незалежний: „*І мене в сем'ї великій, В сем'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом*” [311, с.371.22].

2. Незакріпачений: „*І сонце не гріло смерячого гною На чистій, широкій, на **вольній** землі*” [311, с.349.60].
3. Волелюбний, вільнодумний: „*І оживу, І думу **вольную** на волю Із домовини возову*”[312, с.282.15].
4. Широкий, безмежний: „*Ще як були ми козаками, А унії не чуть було... Пишались **вольними** степами*” [312, с.48.5].

Епітетам цього типу притаманні внутрішньоінтегративні ознаки. Один і той же елемент системи, пронизуючи усі контексти, ніби пов’язує між собою усі тексти, стає ключовим образом, характерною рисою ідіолекту.

Найменшою мірою впливає фактор пам’яті на індивідуально-авторські епітетні новотвори. Тут можемо говорити лише про певні взаємозумовлені семантичні впливи (зазвичай метафоричні) компонентів конкретного словосполучення, адже контекст цілком оказіональний і не зумовлений валентністю лексем: „*Дай же, Боже, коли-небудь, Хоч на старість, стати На тих горах **окрадених** У маленькій хаті. Хоча серце замучене, поточене горем, Принести і положити На Дніпрових горах*”[312, с.43.170].

Ю.Лотман помітив, що в текстах, які проходять через століття, начебто повинна стиратися інформація, однак, на думку науковця, тексти, які зберігають культурну активність, здатні накопичувати її, тобто мають властивість пам’яті [180, с.22].

Таким чином, пам’ять епітетних мовних одиниць розглядаємо як чинник еволюції поетичної системи Т.Шевченка, який зумовлює наростання складності в її організації. Увесь спектр художніх означень у поетичній мовотворчості поета, який безпосередньо залучено до образних парадигм, виявляючи діахронно-еволюційний зміст, ретранслює мовно-культурні особливості його ідіолекту.

2.2.2. Книжна традиція у мовотворчості поета

2.2.2.1. Епітети-церковнослов'янізми

Стилістичні функції церковнослов'янської лексики вивчалися багатьма науковцями, однак у сучасних дослідженнях церковнослов'янізми не розглядаються як відмінний від давньоруського та староукраїнського шар лексики [243, с.87]. Проте незаперечним є факт, що обізнаність українського суспільства з церковними літургіями, читання Біблії спричинило функціонування в українській мові запозичених зі Святого Письма лексем на означення понять, пов'язаних з морально-етичними, релігійними реаліями, деякі з них функціонують у сучасній українській літературній мові у незмінному вигляді понині (насушний, превелебний тощо).

Семантичні та стилістичні особливості церковнослов'янської лексики у мові Т.Шевченка вивчали Т.Бовсунівська, О.Дзера, Л.Мацько, І.Огієнко, М.Павлюк, В. Русанівський та ін. Однак поза увагою науковців залишилася здатність церковнослов'янізмів функціонувати у Шевченкових поетичних текстах у якості епітетів, у той час, як ці стилістично марковані мовні одиниці спроможні як ідентифікувати характерні особливості поетичної картини світу митця, так і транслювати асоціативно-аксіологічні орієнтири Шевченкової мовної практики.

Вивчаючи джерельну базу церковнослов'янізмів у поезії Т.Шевченка, В. Русанівський звернув увагу на різноманітні шляхи їх проникнення у мову: через церкву, через колядки і щедрівки, через культову книгу, інколи через твори художньо-філософського змісту [243, с.87]. Автор переконаний, що „використанню Шевченком церковнослов'янізмів передувала тривала фольклорна традиція” [243, с.89].

Схожу думку висловила Л.Мацько. Зазначаючи, що джерелом християнської віри й науки було Святе Письмо, а найвідомішими були недільні Євангелія, Апостол, Псалтир, науковець наголошує на популярності в народі Псалтиря, його вивчали в школі, іноді цитували у формі приповідок до різних

життєвих пригод. Як наслідок – на зразок запозичених у народі створювалися нові духовні псалми [189, с.109].

Отже, цілком закономірним є звернення Т.Шевченка до цього матеріалу. На думку І.Огієнка, Шевченко добре знав Святе Письмо, особливо Псалтиря, добре знав і церковнослов'янську мову, що й привносив до своїх віршів, але тільки, як мальовничу окрасу поетичного стилю [336, с.19].

Протягом усієї творчості поет користувався надбаннями церковнослов'янської мови. Обмежувати періодичними рамками використання епітетів-церковнослов'янізмів Шевченком немає підстав, оскільки і в ранні періоди творчості він ними послуговується, хоча й не так широко, як згодом:

Єсть люде на світі –	...І в неволі
Сріблом-злотом сяють,	Познає рай, познає волю
Здається, панують,	І всетворящую любов!
А долі не знають.	„Відьма” [347, 1.119]

„Катерина”[311, с.99.310]

Обізнаність Шевченка з культовими книгами і фольклорними надбаннями зумовила появу цілого ряду поетичних творів на релігійну тематику. Переосмислюючи біблійні мотиви, поет творчо використовує відповідну лексику.

Першим переспівом Шевченка біблійних текстів були „Давидові псалми” (1847). А вже після заслання поет кілька разів звертається до цього жанру, з-під його пера з'являються „Подражаніє Іезекіілю”, „Царі”, „Марія”, „Осія. Глава XIV”, „Ісаія. Глава 35” тощо.

Використання церковнослов'янізмів у ролі епітетів найчисленніше в останній період творчості майстра слова, для якого характерна найбільша кількість лірики з релігійною основою. Використовуючи релігійну тематику як засіб політичної інвективи, Шевченко залишає незмінними відомі народів церковнослов'янські кліше. Як правило, потрапляючи у нове контекстуальне оточення, церковнослов'янізми у поета наповнюються новими відтінками значень і функціонують як виразні стилістеми:

І нишком проковтнуло море	Прорветься слово, як вода,
Моє не злато-серебро ,	І дебрь-пустиня неполита,

4. Епітети із префіксом не-: *незримий* (9 слововживань), *незримо* (3 слововживання), *немоцнен* (3 слововживання), *неізречений* [312, с.325.634], *незрячий* [312, с.368.10].

5. Епітети із суфіксом –енн-: *огненний* [311, с.326.53], *благословенний* [312, с.266.61], *блаженний* [311, с.347.253], *пламенний* [312, с.328.35].

6. Епітети-композиції із складовою частиною добро-: *добровонний* [311, с.363.205), *добророзіждучий* [312, с.339.4], *добретворячий* [311, с.360.91].

Урізноманітнюючи мовний матеріал, Шевченко використовує синонімічні ряди епітетів церковнослов'янського походження. Наприклад, художні означення із значенням „коштовний”: *драгий* (4 слововживання), *злато-серебро* [312, с.314.122], *в златі* [311, с.273.330], *срібло-злато* [311, с.144.690].

Сучасна стилістика трактує церковнослов'янськими як засіб створення урочистості, особливої патетики: „Старослов'янська (церковнослов'янська) і слов'яноноруська мови стали джерелом, з якого українська літературна мова черпала стилістичні засоби урочистості, піднесеності, величності...”[189, с.114].

Тарас Шевченко послуговується епітетами-церковнослов'янськими як для створення урочисто-піднесеного тону поезії, так і для асоціативно-аксіологічної інтерпретації певних ознак. Наприклад, з негативною конотацією вживаються епітети: *діючі злая* [311, с.362.182], *окаянний* [312, с.418.В; 311, с.364.252], *завен* [311, с.364.241], *ветхий* [312, с.315.164] тощо, з позитивною: *благий* [312, с.254.293], *животворячий* [312, с.369.8; 312, с.259.67], *праведний* (44 слововживання), *младий* [312, с.82.43], *добророзіждучий* [312, с.339.4], *преблагий* [312, с.240.265], *сугубий* [312, с.349.15] та ін.

І **всепречистая** подай
Рабам німим святую силу,
Щоб іроди не ворушились.
[312, с.508.В]

Минає рік, коло хатини
В повітощі своїй малій
Той бондар **праведний**, святий
Барило й бочку набиває
[312, с.321.449]

Крім того, у Шевченковій мовотворчості епітети-церковнослов'янськими ще й засіб створення іронії:

Умре муж **велій** в власяниці.

[312, с.346.1]

А ти, **всевидящє** око!

Чи ти дивилося звисока,

Як сотнями в кайданах гнали

В Сибір невільників святих

[312, с.259.73]

Ускладнення семантики художніх означень церковнослов'янського походження відбувається двома взаємозалежними, хоча й різновекторними шляхами.

По-перше, Т.Шевченко створює нові поетичні рамки для церковнослов'янських лексем, дещо змінюючи їх дистрибуцію, внаслідок чого з'являються нові конотації, оскільки „абстрактна епітетна ознака при контекстуальному вживанні епітета поряд з означуваною лексемою стає певним досвідом, що позначається на сприйнятті цілого виразу, отримує конкретну денотативну спрямованість стосовно того чи того слова” [198, с.94].

По-друге, у новостворених поетичних контекстах за рахунок численних алюзій, що апелюють до текстів-першоджерел, також відбувається розширення денотативно-сигніфікативного простору лексеми церковнослов'янського походження, реалізуються потенційні можливості семантичних прирощень і, крім того, такі лексеми стають ефективним засобом когезії, адже „будь-які алюзії це не що інше, як форми асоціативної когезії” [61, с.80].

Характерною рисою Шевченкової поезики є також творення нових слів на основі вже існуючих. Творчо переосмислюючи мовний матеріал культових книг, майстер слова в усій своїй поетичній творчості використовує лексеми, створені за церковнослов'янським зразком з українських або українських і церковнослов'янських морфем: *окрадений, обікрадений, окровлений, златокований, огнепалимий, вседневний, душеубогий, злозачатий* і под. Деякі композити є старослов'янськими кальками з грецької мови: *любомудр, вінценосний*.

Шевченко вводив окремі церковнослов'янські слова в репрезентовану ним українську літературну мову для позначення абстрактних понять і діячів, причому в деяких випадках українські церковнослов'янізми, будучи спільними

за походженням і змістом з російськими, відрізнялися від них формою [243, с.92]. Такі епітети виражені зазвичай складними прикметниками або дієприкметниками, утвореними за церковнослов'янським зразком: *давнєколишній, велелюдний, златомальований, предвічний, предковічний, староденний, худосилий* та ін.

На відміну від фольклору, в Шевченковій мовотворчості епітетні конструкції з церковнослов'янськими не функціонують як застигли, наперед задані образи, поет, відштовхуючись від усталених мовних зворотів, творить нові слова і контексти.

2.2.2.2. Староукраїнські епітети

Феномен Шевченкової поезії постав не самодостатньо, він виник як наслідок тривалого, кількасотлітнього розвитку української поезії, починаючи від її найдавніших загальнослов'янських витоків [261, с.27]. Формування лексичного фонду української книжної мови передшевенківської доби було тісно пов'язане з живомовними впливами і відходу від церковнослов'янських традицій. Т.Шевченко у своєму поетичному доробку синтезував і систематизував усебічні мовні надбання українського народу, в тому числі й староукраїнську книжну лексику – мовні елементи староукраїнських світських творів, грамот, пам'яток.

Серед староукраїнських книжних епітетних запозичень розрізняємо декілька основних тематичних груп:

1. Епітети, що окреслюють характер особи, її зовнішність, вдачу: **ласкавий** [349, I, с.539]: „Непевний був Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та тихий до того, Та *ласкавий*...” [312, с.240.257]; **лихий** [349, I, с.550], **недобрий** [349, II, с.35]: „*Недобрий* чоловік, *лихий*! Навчив тебе, моя дитино, Зробить оце!” [312, с.324.555]; **вірний** [349, I, с.165], **вірно** [349, I, с.230]: „Жаль і батька, жаль і матір, І *вірну* дружину...” [311, с.369.34]; **милий** [349, I, с.593]: „Серце моє, доле моя! Соколе мій

милий!" [311, с.145.747]; **орлій** [349, II, с.91]: „Прозрів єси В попелі глибоко Огонь добрий смілим серцем, Смілим *орлім* оком!" [311, с.288.37], **певний** (вірний, непохитний, щирий, надійний, визначений, [349, II, с.131]: „Пішов молитися *певний* Гус" [311, с.560.В]; **письменний** [349, II, с.149]: „Діждалася вдова долі, Зросту того сина. І *письменний* і вродливий – Квіточка дитина! [311, с.259.104]; **проклятий** [349, II, с.259]: „Веселися, лютий кате, *Проклятий! Проклятий!*" [311, с.276.487]; **святий** [349, II, с.327]: „Зовуть її і молодую, І непорочною, *святою*" [312, с.231.9]; **сердечний** [349, II, с.338]: „Мені ж, мій боже, на землі Подай любов, *сердечний* рай!" [312, с.337.8]; **скажений** [349, II, с.347]: „Вони брати і християни, А ти собака! Людоїд! Деспот *скажений!*" [312, с.249.231]; **хитрий** [349, II, с.507]: „Спаси мене, Спаси мою душу, Да не скаже *хитрий* ворог: „Я його подужав" [311, с.359.31]; **чесний** [349, II, с.538]: „Наша, наша придалась! Червоніє хвартушина; Роду *чесного* дитина" [311, с.199.311], **дорогий** (у значенні коштовний) [349, I, с.319]: „Алмазом добрим, *дорогим* Сіяють очі молодії" [312, с.230.3].

2. Епітети, які означають соціальний статус особи, її вік: **вбогий** [349, I, с.156]: А що за дівчина була, Так так що краля! І не *вбога*" [312, с.204.58]; **удовиний**: „І синові за три копи Жупанок купила. Щоб і воно, *удовине*, До школи ходило" [311, с.259.87]; **вольний** [349, I, с.190]: „Пишалася синами мати, Синами *вольними...*" [312, с.48.9]; **вельможний** [349, I, с.158]: „Налетіли чорні крюки *Вельможних* будити" [311, с.87.114]; **княжий** [349, I, с.481]: „Ой виростеш, сину, За півчварта року, Як *княжа* дитина, Як ясен високий, Гнучкий і дебелий" [311, с.257.27]; **панський** [349, 2, с.124]: „У полум'ї, повішані На кроквах, чорніють *Панські* трупи. [311, с.170.1724]; **простий** [349, II, с.264]: „Бувають діти і в святих, Та не такі, як у *простих*" [312, с.83.101]; **убогий** [349, II, с.461]: „Я був *убогий* сирота" [312, с.73.73]; **знаємий** [349, I, с.402]: „Не із Литви йде князь сподіваний, Давно *знаємий*, давно жаданий, А із Києва" [312, с.426.В];

малий [349, I, с.573]: „пасе ягнятя *Мале* хлоп'яточко в стерні” [312, с.215.53]; **старий** [349, II, с.382]: „Перебендя *старий*, сліпий, - Хто його не знає? [311, с.110.1]; **чужий** [349, II, с.550]: „Та й доглядає в затишку, Як квіточку, *чужу* дочку” [312, с.171.25].

3. Художні означення для характеристики одягу (в тому числі його кольору): **аксамитний** [349, I, с.67]: „В червоних штанях *аксамитних* Матнею улицю мете, Іде козак” [312, с.50.33], **червлений** [349, II, с.534]: „Кленуть Давида сподаря. А він собі, узявшись в боки, По кровлі кедрових палат В *червленій* ризі похожає” [312, с.82.51]; **чорний** [349, II, с.537]: „Козацьке панство похожає В киреях *чорних* [311, с.149.897];
4. Епітети з часопросторовим значенням: **вічний** [349, I, с.233]: „Ти *вічний* без краю!..(про місяць)[311, с.128.15], **давній** [349, I, с.276]: „...І згадував літа лихії, Погані, *давнії* літа [312, с.38.10]; **безконечний** [349, I, с.90]: „Чужі люди проганяють, І немає злomu На всій землі *безконечній* Веселого дому” [311, с.353.228], **далекий** [349, I, с.277]: „Одна, як та пташка, в *далекім* краю” [311, с.74.54]; **широкий** [349, II, с.567]: „А три шляхи *широкії* Терном заростають” [312, с.16.31]; **короткий** [349, I, с.499]: „Молодого, *короткого* Не дали дожити Люде віку” [311, с.374.59].

Староукраїнський пласт лексики у тезаурусі Т.Г.Шевченка формує ряд епітетів, які увійшли у сучасну літературну мову без змін: наприклад, **мертвий** [349, I, с.586]: „А Галайда, Мов скажений, *мертвих* ріже, *Мертвих* віша, палить” [311, с.169.1704], **хвалебний** [349, II, с.506]: „Тим неситим очам... всі добра землі, І *хвалебні* псалми Тим дрібненьким богам” [312, с.341.38], а також **широкий, ласкавий, далекий, лихий, чесний, вбогий** тощо.

Проте досить багато у мові поета художніх означень, написання і вимова яких відрізняється від сучасних: наприклад, **червлений**: „Кленуть Давида сподаря. А він собі, узявшись в боки, По кровлі кедрових палат В *червленій* ризі похожає” [312, с.82.51], а також **забвен, бивий, ізбранний, кроткий, одринутий, ядовитий, аксамитний, вольний, знасний** та інші. Це пов'язано передусім з еволюційними процесами у мовній системі, різноманітними

впливами, формуванням наддіалектної основи сучасної української літературної мови, уніфікацією мовних норм.

2.2.3. Фольклорні та розмовні джерела художніх означень

2.2.3.1. Народнопісенні епітети

Проблема взаємодії фольклорного та індивідуально-авторського складників у поетичній спадщині Т.Шевченка багатоаспектна і вивчалася багатьма дослідниками мовотворчості поета (С.Єрмоленко, Ф.Колеса, М.Коцюбинська, П.Попова, Д.Ревуцький, М.Рильський, Л.Рожило, В.Русанівський та ін.). Проте, на думку В.Русанівського, „тема взаємозв'язку Шевченкової музи з фольклорними джерелами невичерпна” [243, с.64].

Визнаючи життєдайну силу народного слова, поет ніколи не переносить народнопісенні зразки у свою творчість без змін. Можна сказати, що вони були для нього матеріалом для втілення власного життєвого досвіду, поетичним натхненням, передумовою реалізації індивідуального творчого методу. Оригінальне використання народнопісенних і літературних традицій одночасно є характерною особливістю ідіолекту Т.Шевченка.

У процесі художнього освоєння світу Т.Шевченко знаходить мовно-виражальні потенції в традиційних епітетах, відкриваючи їх нові якості. Майстер слова творчо переосмислює фольклорні зразки, увиразнює їх структуру, завдяки чому у контексті епітетні одиниці набувають різних конотацій, стають виразними стилістамими, індикаторами мікростиллю автора.

Традиційно науковці визнають наявність значної кількості постійних епітетів у ранній період творчості Т.Шевченка, зауважуючи про схильність поета у подальшому до індивідуально-авторських новотворів. Проте такий поділ досить умовний. Митець часто використовує один і той же епітет, навіть одне і те ж епітетне словосполучення фольклорного походження у різні періоди, а деякі мікрообрази, створені на основі народнопісенних епітетів, наскрізно проходять через усю його творчість. Наприклад, словосполучення

синє море вживається у поезії Т.Шевченка 41 раз. Хоча Ю.Дядищева-Росовецька вважає, що „...таке явище, як постійне повторення поетом тих самих стилістичних кліше, не обов’язково може бути результатом впливу фольклорної поетики: у багатьох випадках ми можемо шукати тут вияв незалежної від усної традиції (типологічної стосовно своєї своєрідності) творчої манери поета” [91, с.6], зв’язок із народнопісенними традиціями очевидний.

Постійні епітети посідають у поетичній спадщині Т.Шевченка значне місце. Звертаючись до мотивів і тем народних пісень, поет широко використовує і художні засоби пісні. Традиційна українська символіка супроводжується відповідними атрибутами: „синє море”, „червона калина”, „білі руки”, „біле тіло”, „чорні брови”, карі очі”, „орел сизокрилий” тощо.

Аналіз дистрибутивів народнопісенних епітетів у поетичних творах Т.Шевченка засвідчив актуальність декількох семантичних груп:

1. Портретні характеристики людини: *карі очі* [311, с.74.37], *чорнії брови* [311, с.124.29], *дрібні сльози* [311, с.90.36], *стан гнучкий* [311, с.195.132], *чорнобриві* [311, с.92.1], *дівчина молода* [311, с.79.13], *біле тіло* [311, с.122.11], *біла рука* [311, с.263.7], *личко біле* [311, с.74.35], *козак молоденький* [311, с.77.197], *довга коса* [311, с.74.45] тощо.
2. Просторові реалії: *зелений байрак* [311, с.85.12], *степ широкий* [311, с.130.116], *хмара чорна* [312, с.44.28], *дуб зелененький* [311, с.77.193], *калина червона* [311, с.78.217], *чисте поле* [312, с.107.281], *вітер буйний* [311, с.80.1], *шлях битий* [311, с.79.23], *верби високі* [311, с.73.3], *блідий місяць* [311, с.73.5], *зелений гай* [311, с.305.373], *тополя висока* [312, с.16.12], *синє море* [311, с.73.7] та ін.
3. Характеристика тварин, птахів: *кінь вороний* [311, с.147.836], *орел сизий* [311, с.91.94], *орел сизокрилий* [311, с.111.62], *голуб сизий* [312, с.236.93], *голубонько сиза* [312, с.30.283], *коник вороненький* [311, с.77.164] тощо.

4. Характеристика абстрактних понять: *горе лютеє* [311, с.84.36], *щире серце* [311, с.126.109], *білий світ* [311, с.74.59], *щира правда* [311, с.126.111], *злая доля* [311, с.91.102], *літа молодії* [311, с.84.3] та інші.

Очевидність семантики постійних епітетів концентрує узагальнений зміст ознак і є результатом мовотворчості народу протягом століть. Такі „сталі образи” є готовими мовними формулами історичних уявлень, влучних оцінок, певних емоцій, і хоч вони є, за висловом І.Франка, „в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим запасом абстракцій і абревіатур” [295, с.265], сила їх надзвичайна. Традиційний епітет узгоджується з уявленням про означуване, „...виступаючи поряд з означуваним словом, мовби потверджує правильність нашого досвіду” [198, с.93]: „*Породила мати сина В зеленій діброві, дала йому карі очі І чорнії брови*” [310, с.173].

В образному словосполученні знаходить своє відображення й дух епохи. Фольклоризм Шевченка, як вже зазначалося, увібрав у себе основні літературні тенденції романтизму. Фольклорні уявлення, де життя людини не відокремлене від життя природи, широко використовуються поетом. Природа в художньо-образній системі Шевченка не просто декорація, на тлі якої розгортаються події, природа у поета – це живий і одухотворений світ, який тонко відчуває настрої головних героїв. Пейзаж, як правило, є лірико-емоціональним вступом до розгортання сюжету: „*Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориши, Збуди його, заграй ти з ним, Спитай синє море*” [311, с.80].

Народнопісенні епітети скрізь пов’язані з оцінкою зображуваного явища, супроводять його, підкреслюють найхарактернішу рису. Ідейно-естетична основа Шевченкового епітета фольклорного походження спирається на фактор пам’яті мовної одиниці, однак поет не дублює попередні контексти, а моделює власні.

„У величезному, сяючому океані народнопоетичної творчості українського народу Шевченко здобував і силу, і натхнення” [26, с.8], і це, безперечно, вплинуло на стилістику поета. Наприклад, поширеними у

поетичних творах Т.Шевченка є епітетні звертання, характерні для фольклорної традиції: „*Доню моя, доню моя! Цвіте мій рожевий!*” [311, с.96.190].

У деяких контекстах створюється своєрідна градація звертань, яка є особливістю народної пісні:

У Т.Шевченка:

Діду, **серце, голубчику**,
Заграй яку-небудь [310, с.193.550]
Прости мені, **мій голубе**,
Мій соколе милий!
[311, с.97.227].

У народній пісні:

Галю, **серце, рибко моя**,
Що мені казати,
Хотів би я тебе одну
Цілий вік кохати. [287, с.130]

Функцію епітета виконують у звертаннях демінутиви, що стоять після однокореневого слова: „*Ой зозуле, зозуленько, Нащо ти кувала, Нащо ти їй довгі літа, Сто літ накувала*” [312, с.258.53].

Зменшено-пестлива форма емоційно забарвлює мову, увиразнює її лірико-драматичний тон. Як зауважує В.С.Ващенко, „підсилювальне слово з пестливим суфіксом в такому разі втрачає своє номінативне значення і виконує роль специфічно стилістичну” [40, с.37]. Такі подвійні звертання характерні і для фольклору: „*Ой, місяцю, місяченьку, Не світи нікому, Тільки мому миленькому, Як іде додому*” [287, с.217].

Як стилістичний прийом Т.Шевченко широко використовує тавтологію, що також є характерною особливістю народнопоетичної традиції. Приклади тавтології широко репрезентовано у народних піснях: *дивне диво, качур качуристий, вечір вечоріє, золотом позолотила* і под.

У Т.Г. Шевченка:

Оженись на **вольній волі**
На козацькій долі. [311, с.286.5]
А люди тихо
Без всякого **лихого лиха**

У народній пісні:

Та й за тучами громовими
Сонечко не сходить
За **вражими ворогами**
Мій милий не ходить.

[287, с.11]

Царя до ката поведуть [312, с.1.14]

Але народнопісенні художні означення в інтерпретації майстра слова психологізуються, стають яскравими стилістемами. Концентруючи і підсилюючи певні характеристики, тавтологічний епітет у Т.Шевченка є

органічною основою підтексту: „*А ви претесь на чужину Шукати доброго добра*” [311, с.349.36].

Ампліфікація епітетних одиниць також стилістична особливість народнопоетичних традицій. Т.Шевченко широко користується цим художнім засобом, але по-своєму: „*Гори мої високії, Не так і високі, Як хороші, хорошії, Блакитні здалека*” [312, с.39]. Поєднання повних і стягнених форм, паралельних флексій привертає увагу читача до зображуваного. Варіантна форма одного епітета є синонімом до іншої. Крім того, нестягнені форми прикметникових означень є також ритмізуючим засобом.

Фольклорне забарвлення мають у поетичних творах Т.Шевченка епітети-прикладки: *орле-козаче, друже-брате, доля-щастя, буй-тур, садок-райочок* тощо. У народних піснях знаходимо багато схожих іменникових означень: „*Ой, ходімо, пане-брате, В степ та в гайдамаки*” [287, с.52]; „*Ой, високо, високо Клен-дерево од води*” [287, с.551].

Але Тарас Шевченко виходить за рамки встановлених фольклорних канонів і у його творчості знаходимо новотвори прикладкового типу: *чех-слов'янин* [311, с.288.57], *слова-сльози* [311, с.128.23], *пани-християне* [312, с.41.102], *церков-домовина* [311, с.328.521], *удова-небога* [311, с.267.92] та інші.

Епітетні конструкції фольклорного походження зазнають семантичних трансформацій в уяві поета, на що неодноразово звертали увагу і численні дослідники мовотворчості Т.Шевченка. Наприклад, С.Єрмоленко дійшла висновку, що „семантичний обсяг народнопісенного епітета *чужий* у Шевченкових текстах значно ширший, ніж у народних піснях” [101, с.136]. Крім того, традиційний епітет у Шевченка – універсальний механізм, який лежить в основі інших тропів. Завдяки метафорі виражальні потенції художнього означення значно зростають, адже „сукупність різних видів тропів дає можливість письменникові намалювати широку картину життя або передати мінливі, затаєні душевні настрої людини” [175, с.30]:

А думка край світа на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим літає, ширяє.
 [311, с.111.62]

Синє море звірюкою
 То стогне, то виє...
 [311, с.123.31].

Народнописенні епітети у творчості Т.Шевченка часто трансформуються в перифраз. Створюється форма, що містить лише епітет до пропущеного означуваного. Такі епітети „можливі в силу особливої узвичаєності, що створює їм умови і для відірваного функціонування” [40, с.206]: „*Любить його, моя сиза, Серце не навчити* [311, с.116.126]; *Затих мій сивий, битий тугою, Поник старою буй-головою*” [312, с.41.103].

Фактично поет сприйняв із народної творчості насамперед її метод, спосіб відображення дійсності у широкому розумінні. Своїм світоглядом, системою художніх образів і засобів Тарас Шевченко дуже близький до народної творчості, але завжди їх „тонко трансформує на власний літературний рівень” [136, с.43].

2.2.3.2. Народнорозмовні епітети

Серед народнорозмовних епітетів розрізняємо діалектні, просторічні та розмовні.

Упродовж XIV–XVII ст. основу староукраїнської літературної мови формують південно-західні говірки та книжна традиція. Після приєднання України до Росії в розмовній українській мові різко зростає значення південно-східних діалектів. Спостерігається тенденція до зміни діалектної бази староукраїнської літературної мови, що проявляється у посиленні впливу південно-східних говірок. На відміну від російської мови, староукраїнська літературна мова не стає новою літературною мовою українського народу. Через переміщення центру історичних подій на схід, староукраїнська літературна мова стає ще віддаленішою від розмовної мови, тобто, від народних говірок Східної України. Тотальна русифікація міст, запровадження російської мови в уряді, перехід інтелігенції та козацької верхівки на російську мову роблять староукраїнську літературну мову далекою від народної мови

Східної України. Наприкінці XVIII ст. вона виходить з ужитку на українських землях, включених до складу Росії. Замість давньої літературної мови, в Східній Україні наприкінці XVIII ст. виникає літературна мова на новій діалектній основі. У XIX ст. відбувається формування нової української літературної мови на народнорозмовній основі. У цей час в умовах культурного зростання російської нації дедалі частіше звучить думка, що українська мова є не чим іншим, як діалектом російської мови.

Саме цю думку остаточно спростовує Т.Шевченко, заклавши фундамент сучасної української літературної мови. Поет формує своє мовлення на народнописенній основі південно-східних говорів, вдало поєднуючи народнорозмовну й книжну лексику, однак охоче включає до свого тезаурусу й елементи інших діалектних ареалів, про що зазначає Юрій Шевельов: „Шевченко охоче приймав у свою поетичну мову критично пересіяні елементи – лексичні і фонетично-морфологічні – різних українських діалектів” [309, с.18].

Відзначає Юрій Шевельов чималу наявність у Шевченковій мові північноукраїнських елементів, пояснюючи це впливом переважно чернігівського оточення – і в Петербурзі, і в Україні [309, с. 32-33, с.167-171].

Епітети-діалектизми у творчості Т.Шевченка віддзеркалюють процес адаптації новоствореною літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів. Використання діалектизмів є відступом від чинних на конкретному етапі розвитку норм літературної мови з певною стилістичною настановою (мовна характеристика персонажів, відтворення локального колориту описуваних подій та ін.).

Оскільки нова українська літературна мова в цей час тільки нормувалася, у мові поета важко виокремити загальнолітературні й діалектні особливості. І все ж не можна не зауважити, що Т.Шевченко систематизував діалектні елементи шляхом виділення їх спільних рис.

Поняття діалектизмів у поетичних творах Т.Шевченка історично відносно. Певні риси Шевченкової мови, що на сьогодні дослідникові можуть видаватися говірковими, на час творчої діяльності поета нічим серед інших не виділялися. На думку С.Січкара, Т.Шевченко використовує варіанти, які, як правило, і сьогодні не виходять за межі літературних норм [255, с.50].

Особливості діалектизмів у творчості Т.Шевченка вивчали Л.Булаховський, В.Ільїн, Б.Кобилянський, С.Січкара, П.Тимошенко, В.Чапленко, В.Чабаненко. Питання щодо визначення кількості діалектних лексем у творах Т.Шевченка є дискусійним, зазвичай науковці вказують лише на їх незначну кількість (найбільшу кількість діалектизмів виокремлює С.Січкара – 220) [255, с.172].

Використовуючи епітети-діалектизми, Т.Шевченко їх творчо адаптує до конкретного образу. Здебільшого поет надає перевагу недіалектним або ширше вживаним варіантам, тому кількість таких епітетів невелика.

Крім того, за часів Шевченкової мовотворчості літературні норми лише формувалися, тому критерії нормативної, а отже, і ненормативної мови ще не були чітко визначеними. Це значно ускладнює диференціацію епітетів-діалектизмів.

За основу під час виокремлення художніх означень діалектного походження беремо такі ознаки:

- 1) обмеженість / необмеженість території поширення слова;
- 2) дефініції слова в історичних, діалектних словниках, словнику української мови, словнику мови Т.Г. Шевченка.

За результатами аналізу фактичного матеріалу розрізняємо декілька різновидів епітетів-діалектизмів у поетичній мовотворчості Т.Шевченка:

1. Лексичні діалектизми (мають іншу форму): *віскривий (сопливий), дебелий (міцний), дулевий (зі сталі), мусянджовий (бронзовий), неборак (бідолаха), хиренний (кволий), штампований (клеймований), причинна (божсвільна) та інші.*

2. Семантичні (мають відмінність у значенні за умови однакового фонемного складу): *цвіт (квітка), запеклий (жорстокий, лютий), кутий (закований), голосний (славнозвісний), боязно (несміливо), братній (дружній), гладко (легко), забитий, залитий (закутий), навісний (божевільний), нагло (дуже швидко), неситий (жадібний), достатній (добротний), нетвердий (нерішучий), правдивий (справедливий), узловатий (лукавий) тощо.*

3. Фонетичні варіанти (мають часткову відмінність фонемного складу кореневої морфеми за більш-менш тотожного значення): *лейстровий, медвежий, бистрий, огнепалимий, лепський, кровавий, ненарожденний, неложний, неодукований, підпильний, подлий, летучий, остатній та інші.*

4. Граматичні варіанти (мають відмінність у дериваційних морфемах або сполученні кореневих і дериваційних морфем): *дивочний (незвичайний), думний (замислений), окрадений, чудовний, святешний, моряний (морський), недужній, пасущий і под.*

Лексичні епітети-діалектизми здебільшого фіксуються у говірковій практиці з виразним експресивним та емоційно-оцінним значенням, це, безумовно, і стало причиною їх використання у Шевченковій мові.

Наприклад, епітет **віскри**□□□**вий** вживається зі значенням “сопливий, неохайний, засоплитися” на Полтавщині [255, с.180]. У Словнику Б.Грінченка зафіксовано різні його форми з фактично одним значенням: “віскри□вєць, сопливєць, возгривєць”; “віскри□вий, сопливий, возгривый”; “віскря□к, сопля, возгря” [343]. З таким же значенням це слово функціонує й у поетичній мові Т.Шевченка: “...а онде йде Дідусь з бородою. Ото гроші. Бач, **віскривий**, Якби догадався Та втер йому” [311, с.307.418].

Діалектна лексикографія фіксує аналізовану лексему ще з 1873 року (“Малорусские народные предания, поверия и рассказы, собранные в Екатеринославщине”) зі значенням “шмаркатий”[343]. “Словник діалектної лексики говірок сіл Південно-східної Полтавщини” подає її з ремаркою “вульгарне” у значенні “сопливий, неохайний”[342].

Інокли подібні епітети у Шевченкових контекстах настільки виразні, що слугують ілюстративним матеріалом у „Словнику” Грінченка. Наприклад, художнє означення *хиренний* (1. Слабий, кволий; 2. Поганий, вередливий) експлікується у Грінченка всіма випадками вживання його Т.Шевченком [343].

У деяких епітетів діалектний ареал досить широкий. Зокрема, семантичний діалектизм *цвіт* у Т.Шевченка вживається у значенні “квітки”: *Великомучинеце кумо!.. В раю □ веселому зросла, Рожевим цвітом процвіла* [312, с.368.4]; *Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий* [311, с.96.190]. Діалектизм *цвіт* та його деривати наявні в багатьох українських говірках. Наприклад, *цвіто □ к* у поліських говірках означає “вінок”: *Бат'ки □ молодо □ го і молодо □ й і обра □ дили, коли □ над'ит' молоди □ і цв'іто □ к* [334]. Г.Аркушин у західнополіських говірках зафіксував *цвіток* та *цвітник* у значенні “квітка, квітник” [325]. В гуцульських говірках наявні лексеми *цвисти* (цвісти) у значеннях: 1) квітувати; 2) пліснявіти; 3) цвітник – квітник [330], у закарпатських – цвіт уживається зі значеннями 1) квіт, цвіт; 2) колір [340].

Схожа ситуація з фонетичним діалектизмом *медвежий*: *Стоїть собі Сіромаха. Де ж ділася Медвежа натура?* [311, с.253]. Слово *медвідь* та його деривати широко відомі в українських говірках: гуцульських [330], східнословобожанських [350], буковинських [345], поліських [334]. Найбільше похідних слів засвідчено у західнополіських говірках: *медведе, медведеня, медведє, медведина, медведиця, медведі, медведюк, медвежа, медвежина, медвежиха, медвеча, медвиця, медвичиха* [325].

Ряд епітетів-діалектизмів у поетичній мовотворчості Т.Шевченка вживається паралельно з нині літературними відповідниками: *острий і гострий, медвежий і ведмежий, лепський і кепський, гнучий і гнучкий, кутий і закований* тощо. Це свідчить про копітку роботу поета над філігранною витонченістю й точністю форми кожного слова. З огляду на Шевченкову мовну практику, наприклад, у Б.Грінченка слово *о □ стрий* подається як варіант прикметника *го □ стрий*, де відповідно і розглядається [343], хоча засвідчено широке вживання цього слова в українських говірках. У буковинських говірках

лексема набуває значення “швидко”: *Чего о́ йдеши так о́стро?* [345]. У гуцульських говірках відомі корелятивні пари: *о́стрий – го́стрий, о́стро – го́стро*. Лексеми мають декілька значень: 1) гострий; 2) різкий, нестримний (про людину), 3) дзвінкий [330].

Близькими до діалектних є просторічні епітети. С.Січкара зауважує, що просторічна лексика не є ізольованим явищем від діалектної та літературної лексики і між ними немає чіткої межі [255, с.63]. Проте, на відміну від діалектизмів, просторіччя має понаддіалектний характер - це лексеми, загальнозрозумілі для носіїв національної мови.

Для просторічних епітетів у поезії Т.Шевченка властивою є експресивно „занижена” оцінка з палітрою відтінків від фамільярності до грубості. Поет використовує такі художні означення як стилістичний засіб надання зневажливої, іронічної, грубуватої характеристики зображуваному:

Емоційний ефект від подібних означень пов’язаний переважно з різким контрастом, створеним за рахунок відступу від усталених зразків. Зазвичай до таких епітетів у національній мові є нейтральні синоніми: „старячий” - „старий”, „куций” - „малий”, „здоровило” – „великий” тощо.

Просторічні епітети у поетичній системі Т.Шевченка - це передусім слова з яскравою експресивно-емоційною забарвленістю, які зазвичай мають негативну конотацію. У словниках такі слова характеризують ремарки *розм., вульг., лайл., ірон., знев., згруб.* Однак жоден український словник не виокремлює власне просторічної лексики.

До просторічних епітетів зараховуємо росіянізми, перекручені слова, а також епітети зі зневажливою, лайливою конотацією, вульгаризми, що мають відповідні ремарки у „Словнику мови Т.Г. Шевченка”[347].

Уживання росіянізмів поетом пов’язано як з історичними умовами (перебуванням українських земель у складі Російської імперії), так і зі знанням ним російської мови. Зауважимо, що, передаючи на письмі російські слова, Т.Шевченко здебільшого вдається до спрощеного транскрибування українськими літерами природної російської вимови: *нищий, подлий, болящий,*

настоящий, всемогучий, ограблений, радостний, радостно, ревностно, сучасний, соромний, тайно, безумний, жорстокий, майський, боязливий. Однак інколи такі епітети зазнають україномовних трансформацій: **мовчаливий**: „То не хмара – біла пташка Хмарою спустилась Над царем тим **мовчаливим** І заговорила” [347, с.413], **несмілий**: „А князь аж синій похожає, Та сам **несмілих** наливає, Та ще й покрикує „віват!” [312, с.25.67], **просвіщенний**: „Мені не жаль, що я не пан, А жаль мені, і жаль великий, На **просвіщенних** християн” [312, с.101.14].

Значну частину просторічних епітетів у ідіолекті Т.Шевченка складають лексеми на позначення фізичних, психічних особливостей людини, її характерних ознак:

1. Віку: *безперий, манесенький, підтоптаний, свіжомолодий, старячий.*
2. Фізичних особливостей: *гладкий, годований, пузатий, куций, дебелий, здоровий, здоровило, губатий, зубатий, козлоногий, кривий, мордатий, пикатий.*
3. Хворобливого стану: *болящий, недужий, недужній, одутий, хиренний, худосилий, худосильний, трудний.*
4. Акуратності: *віскривий, задрипаний, невмитий, неумитий, нечистий, нечепурний, обідраний, облатаний.*
5. Інтелектуальних особливостей людини, її освіченості: *дурненький, дурний, недотепний, недоум, придурковатий, придуркуватий, тупорилий, одрюкований, одукований, путній, неодукований, неук, недомудр, недоук, невчений, великомудрий.*
6. Національності, місця знаходження: *кацапський, жидівський, шляхетський, агарянський.*
7. Вдачі: *блудний, гульвіса, пройдисвіт, п'янений, недолуди, недоріка, запеклий, жадний, котюга, неситий, мовчаливий, лакей, підніжки, лукавий, біснுவатий, скверний гад, гадючий, запеклий, клятий, скурвий син, недовірок, паскудний, пекельний, подлий, сатана безрога, скажений,*

собачий син, чортів син, проклятущий, добросердий, недобитий, недобиток, сердешний, долготерпеливий, захилий.

8. Почуття, які викликають особи або предмети: *бридкий, мерзенний, мерзлий, мерзский, одутлий, срамотний.*

Епітети-просторіччя увиразнюють мовлення, надають йому яскраво виражених емоційно-оцінних відтінків (співчуття, зневага, іронічність, грубість, лайка): „Заплакала, заридала **Сердешна** Мар'яна” [311, с.198.251]; „Приїхало начальство **мордате**” [311, с.326.453]; „Дивувались довго люди, Де вона сховалась, **Жидівочка та гадюча**, що батька убила” [312, с.164.85]; „А я, **дурний**, не бачивши тебе, цяце, й разу, Та й повірив **тупорилим** твоїм віршомазам” [311, с.272.323].

С.Січкара, досліджуючи просторічну лексику в творчому доробку Т.Шевченка, стверджує, що з часом більшість таких мовних одиниць набула статусу літературних і під різними ремарками фіксується у словнику, не маючи прямих відповідників у літературній мові, і нині такі мовні одиниці можуть кваліфікуватися як нормативні [255, с.63].

Тісно пов'язана із просторічною та діалектною лексикою розмовна. Навіть чітких критеріїв їх розмежування фактично не існує. О.Пономарів стверджує, “що ці два лексичні розряди не мають чітко окресленого розмежування” [223, с.104]. Однак, на його думку, різниця між ними є. До складу розмовної лексики входять слова, що, перебуваючи в рамках літературної мови, надають висловлюванню розмовного характеру [223, с.104].

З відтінком розмовності у мовній практиці поета вживаються епітети *лихом недобитий, оперений (дорослий), дикий, нечистий (гріховний, порочний), лобом неширокий, безталанний, вбогодухий, весліє-надія, викоханий, Гетьман-попович, глухий (безлюдний), голий (бідний), Гусарин-москаль, житейський, коса-краса, кров-сльози, лихо-злидні, любесенько, муштрований, малосилий, невеликій (літа), ніч-мати, певний (упевнений), поважно (важно), правий (справедливий), радісінський, ревучий, щербатий (про місяць), неповинний (невинний, наївний), проспіваний, слухняний, роботящий тощо.*

Розмовно марковані художні означення є живомовним струменем у Шевченковій мовотворчості, уживання їх поетом демонструє неповторний колорит української національної мови: „*Україно! Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, Карає тяжко?*” [312, с.332.5]; „*Лягло костьми Людей муштрованих чимало*” [311, с.344.44]; „*Степи мої запродані*” [311, с.252.29].

Художні означення народнорозмовного походження складають незначну частину Шевченкового тезаурусу. Семантика діалектних та просторічних епітетів переважно пов'язана з характеристикою людини, її рис, вдачі, характеру. Розмовні епітети інтимізують поетичні реалії, створюють ефект народності мовлення.

2.2.4. Індивідуально-авторські епітетні новотвори

Співвідношення традиційних та індивідуально-авторських мовних особливостей є суттєвою характеристикою ідіолекту майстра слова. Саме тому джерела Шевченкової мови та індивідуально-творчі складники його поезії стали невичерпною темою наукових пошуків як мовознавців (Т.Бовсунівська, В.Ващенко, Ю.Дядищева-Росовецька, С.Єрмоленко, Л.Мацько, А.Мойсієнко, В.Русанівський, М.Рильський та ін.), так і літературознавців, шевченкознавців (Г.Грабович, О.Забужко, В.Пахаренко, В.Смілянська, Н.Чамата, Г.Клочек тощо).

Мовно-виражальний зміст епітетів-неологізмів у поетичній спадщині Т.Шевченка системно ніколи не вивчався. Досліджувалися індивідуально-авторські ускладнення одного з найбільш частотних епітетів *тихий* (І.Журба, Ю.Дядищева-Росовецька, В.Русанівський), особливості семантичних варіацій художніх означень до образу „слово-мова” (С.Єрмоленко, Н.Реєнт), „Україна” (Л.Мацько), характерні риси авторських слововживань народнопоетичних епітетів (В.Ващенко, С.Єрмоленко, Л.Мацько, А.Мойсієнко, В.Русанівський) тощо. Однак лише детальний аналіз епітетів-новотворів, які становлять значну

частину тезаурусу митця, дозволить чітко визначити і сформулювати основні принципи Шевченкової поетики.

У більшості випадків Тарас Шевченко не придумує нових слів, натомість він майстерно варіює дистрибуцію вже існуючих у мові художніх означень, створює на їх основі складні слова, метафоризує їх тощо.

Фактичний матеріал дозволяє виокремити декілька основних художніх прийомів, які характеризують індивідуально-творчий підхід майстра слова до вживання епітетів.

Одним із провідних засобів створення епітетів-неологізмів є метафоризація вже наявних у мові художніх означень. За допомогою метафори автор актуалізує латентні семи як означення, так і означуваного: нудьга *невсипуща* [311, с.280.60], пустиня *помарнілая* [312, с.207.48], зоря *заспана* [312, с.436.В], небо *невмите* [312, с.117.1], хвилі *заспані* [312, с.117.1], доля *слухняная* [311, с.258.58], світ *несповитий* [312, с.350.2], кати *людоїди* [311, с.275.419] тощо.

Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинутая Богом. [312, с.207.48]

І небо **невмите**, і **заспані** хвилі;
І понад берегом геть-геть
Неначе **п'яний** очерет
Без вітру гнеться... [312, с.117.1]

Оригінальними є також тавтологічні епітетні конструкції, створені поетом на зразок фольклорних: „*Ми серцем голі догола! Раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі...*” [312, с.310.41].

Така тісна взаємодія з народнопісними традиціями, творче використання стилістичних і граматичних форм фольклору часто призводить до ситуації, коли „у мові Шевченка, справді, важко відділити народнопісенні, фольклорні мовні образи від неповторно оригінальних, за якими постає образне мислення геніального поета” [101, с.133].

Продуктивним є прийом створення поетом складних епітетних конструкцій, художнє означення у яких має аналітичну форму і виражене декількома словами. Такі епітети у більшості випадків також метафоричні: цар

штемпом увінчаний [311, с.270.244], *царі кроваві шинкарі* [312, с.338.1], *склеп поваплений катами* [312, с.220.28], *Гус великий мученик* [311, с.289.76], *грумада ніби нежива* [311, с.115.1108], *воєводи Петрові собаки* [312, с.45.61], *Саул лобом неширокий* [312, с.357.62], *Семен лихом недобитий* [312, с.50.67], *земля убрана весною* [311, с.180.2143], *раб з кокардою на лобі* [312, с.310.42], *серце умитеє сльозами* [312, с.72.32] тощо.

І потечуть з очей старих
Сльози молодії,
І умитеє сльозами
Серце одпочине... [312, с.72.32]

І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, **убрану весною**,
Вранці зустрічають... [311, с.180.2143]

Складені епітети у Шевченкових контекстах можуть поширювати прості, однослівні, вживаючись, як правило, у постпозиції щодо них:

Хоча серце замучене, Поточене горем , Принести і положити На Дніпрових горах [312, с.43.172]	...Хто ж цей <i>сивий</i> Попрощався з світом? Семен Палій, <i>запорожець</i> , Лихом недобитий [312, с.50.67]
--	--

Користуючись засобами словотвору, поет у процесі індивідуально-творчих шукань створює композити на основі двох уже існуючих слів. В основі такого епітета можуть бути старослов'янізми (*златомальованийий*, *огнепалимий*, *староденний*, *душеубогий*, *златокованийий*), народнописенна лексика (*тихосумний*, *білохатий*, *журба-мова*, *слова-сльози*) або загальнономовна (*великомудрий*, *крутоберегий*, *високочолий*, *тихолубець-святий*, *хребтносилиий*, *малосилиий*, *худосилиий*, *богобоязливий*), розмовна лексика (*тупорилиий*, *козлоногий*):

Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той *дужий*, **крутогорий**,
І молодеє тее горе!..
[312, с.211.14]

Брати його, ученики,
Нетвердії, **душеубогі**,
Катам на муку не дались,
Сховались, потім розійшлись...
[312, с.328.726]

Епітети-новотвори, виражені прикметником, виникають на базі словосполучення „прикметник + іменник”: біла хата → *білохатий*, синій мундир → *синємундирий*, широкий лист → *широколистий*. Якщо ж композит граматично виражений дієприкметником, він мотивований словосполученням

„дієслово + іменник”: *богобоязливий* → боятися Бога. У випадку апозитивного словосполучення епітет складається з двох іменників і може мотивуватися словосполученням „прикметник + іменник” (*журлива мова* → *журба-мова*) або порівняльним зворотом (*гори, як хвилі* → *гори-хвилі*).

Механізм трансформації традиційного епітета в авторській композит проілюстровано у роботах Ю.Дядищевої-Росовецької та С.Єрмоленко на прикладі частовживаного Шевченком епітета „тихий”(226 слововживань). Як зазначає Ю.Дядищева-Росовецька, в асоціативному ряді словосполучення „тихе слово” з’являється у Т.Шевченка конструкція „тиха розмова” [91, с.10]. Потім автор розширює семантичне поле „розмова” асоціаціями типу розмова-рада [102, с.136], і народнопісенний епітет трансформується в оригінальний індивідуально-авторський „тихо-сумна розмова”: „*А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе літатиму З хмари на розмову. На розмову тихо-сумну, На раду з тобою*” [311, с.267.83].

Поодиноким художнім прийомом у Т.Шевченка є створення неологізмів-композитів на основі синонімів: *давнє-колишній, гарно-молодий* (ситуативні синоніми), *туга-нудьга*:

...Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою **гарно-молодою**
<I> прехорошою такою
Так, як тепер на чужині...
[312, с. 98.6]

В садочку буду спочивати,
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давнє-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!..
[312, с.354.9]

Натомість оксиморонні епітетні конструкції, де поєднання означення з означуваним ґрунтується на антонімічних відношеннях, є несподіваним і сприймається як неологізм, досить поширені: *гріх праведний, дебрь-пустиня, незамкнута тюрма, отечество чуже, веселе лишецько, чуже сонце* тощо:

Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І **дебрь-пустиня** неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинетесь... [312, с.284.33]

Батько мудрий! Добре отим
Сиротам щасливим,
Що не мають отих батьк[ів],
То й не согрішають [312, с.178.238]

Система індивідуально-авторських епітетних новотворів у поезії Т.Шевченка свідчить про оригінальність художнього мислення автора, його постійну увагу до мовно-виражальних форм, які й формують індивідуальний стиль, адже „часто індивідуальний стиль – це прорив мовних особливостей індивіда через поширену і панівну типову форму мовлення, тобто через загальноприйнятий стиль” [189, с.165].

2.2.5. Генеза епітетних структур у поезії Т.Г. Шевченка

Ідіолект Т.Шевченка визначається характерною єдністю і внутрішнім зв'язком усіх використовуваних мовних засобів. Шевченкова мова стала творчою фіксацією тісного сплаву народнописених традицій, книжної лексики, церковнослов'янізмів, типових діалектних, розмовних, просторічних мовних одиниць.

Однак динаміка їх уживання у певний період творчості не однакова. Мовознавці відзначають використання традиційних епітетів у перший період творчості Т.Шевченка, а, наприклад, книжних – в останній. Проте такий поділ досить умовний і не відображає еволюцію епітетної системи поета.

Вербалізацію аксіологічних орієнтирів Т.Шевченка й динаміку їх змін спробуємо дослідити, порівнюючи патерни художніх означень із поетичних текстів різних років і періодів творчості.

Наприклад, у поезії „Думка” (Вітре буйний...) маємо такі епітетні конструкції: *вітер буйний, синє море, русалкою [стану], чорні хвилі, буйнесенький (про вітер), чорнобривий, червона калина, квіткою [стояти], чуже сонце* [311, с.80-81].

У творі „Іван Підкова”: *високії могили, козацьке біле тіло, чорна хмара, синє море, звірюкою [стогне], чорні уси, панове-молодці*.

Обидва твори належать до раннього періоду творчості Т.Шевченка, і справді, тут переважають народнопоетичні художні означення з традиційними

метаморфозними елементами: квіткою стояти, звірюкою стогне, русалкою стану.

Однак уже у вступі-медитації до поеми „Гайдамаки”(також ранній період творчості, 1841 рік) знаходимо як традиційні, так і загальномовні та індивідуально-авторські епітети: *листя пожовкле, зорі червоні, білолиций, синє небо, море безкрає, душа жива, сльози-слова, небо блакитне, химерні слова, тяжко, рожеві квіти (про дівчат), сини невеликі, нерозумні діти, душа щира, люди письменні, друковані, високі могили, мертві слова, синє море, мудрі, теплий кожух, слово брехнею підбите, розумні люди, степ широкий, вороні (про коней), невесело, вельможна громада, сміюся сльозами, степ безкрай, дрібні (сльози), рада лукава, козак старий, привіта сльозами, старі сльози, сумно, широкий світ, щирий батько, козацький рід, сліпий старець, козацька слава, дума правди, лиха година, важко* [311, с.128-129].

Ускладнення семантики художніх означень відбувається в основному за рахунок метафоризації. Асоціативне поле у „Гайдамаках” значно розширено: *сльози-слова, дівчата – рожеві квіти, дума-правда, вітання-сльози* тощо. Уживання епітета у незвичному контексті провокує появу в його семантиці додаткових, латентних смислів.

У другий період творчості ця тенденція зберігається. У поезії „Заворожи мені, волхве” епітетний патерн включає як загальномовні лексеми, так й індивідуально-авторські: *друг сивоусий, вода зілюща та живуща, горілая хата, думи-діти, сонце правди* [311, с.283]. Аналогічною тенденцією позначено й поему „Єретик”: *нова добра хата, злі сусіди, сірий попіл, злий час, розпуття широче, велика хата (слов'янські народи), люта змія, ріки крові, слав'янській діти, іскра братства, тихо, давнє пожарище, огонь добрий, смілим орлім оком, смілим серцем, любомудр, світоч правди, сім'я велика, розпуття всесвітнє, слово тихої любові, слав'янській ріки, чех-слав'янин, німецька пучина, море слав'янськеє, широкі вітрила, добре кормило, вольне море, широкі хвилі, убога лепта, чех святий, великий мученик, сонце правди, єретик великий* [311, с.287]. А у вірші „Гоголю” переважають епітетні новотвори: *дума*

роєм *вилітає*, *великеє* *слово*, *вольнії* *гармати*, *престол-отечество* [311, с.284].

Крім того, вже у „Давидових псалмах” з’являється значна кількість церковнослов’янizmів: *блаженний муж*, *руки вражі*, *наруга вража*, *пре безумний*, *взискающий Бога*, *добретворящий*, *діющий злая*, *миро добровонне*, *тварі земноводні*, *забвен*, *дщере окаянна*, *преподобнії* тощо.

Загалом у Біблійних переспівах Т.Шевченка особливо вагомими стають дискурсивно-синергетичні компенсації, коли замість системних значень епітетів виникають мотивовані оригінальним текстом: „*Все упованіє моє На Тебе, Мати, возлагаю. Святая* *сило всіх святих, Пренепорочная, Благая! Молюся, плачу і ридаю: Воззри, Пречистая, на їх, отих окрадених, сліпих... Достойно пєтая!... Всеблагая!...*” [312, с.311].

Третій період творчості (1847-1857 р.р.), який традиційно характеризують уживанням переважної більшості індивідуально-авторських епітетів і вважають становленням Шевченка-реаліста, репрезентує досить різноманітну палітру художніх означень. Наприклад, у поезії „Хустина”: *безталанна*, *славна Україна*, *великі дзвони*, *веселе погуляння*, *славні компаніїці*, *рушниця-гаківниця*, *хустина мережана*, *слава козацька*, *шлях битий*, *труна мальована*, *чорна свита*, *полковник компанійський*, *козацька зброя*, *панцир порубаний*, *шабля золотая*, *козацькая кров*, *кінь вороний* [312, с.56]; „За сонцем хмаронька пливе”: *червоні поли*, *синє море*, *рожева пелена*, *малая година*, *хмаронька рожева*, *туман сивий*, *тьмою оповис* [312, с.116]. Як бачимо, народнопісенні епітети використовуються поетом і в період заслання: *синє море*, *шлях битий*, *шабля золотая*, *козацькая кров*, *кінь вороний*, *туман сивий*. Хоча деякі поезії мають цілком оригінальний патерн - „І небо невмите, і заспані хвилі...”: *небо невмите*, *заспані хвилі*, *п’яний очерет*, *незамкнута тюрма*, *нікчемне море* [312, с.117].

В останній період творчості виявилися схожі тенденції. У деяких поезіях цілком збережено народнопісенні мотиви й відповідні епітетні патерни („Над Дніпровою сагою...”, „Тече вода з-під явора”): *червона калина*, *явір старий*, *вірна дружина*, *гнучка лозина*, *калина з ялиною повбирані*, *заквічані*. Однак

значна кількість поетичних творів має складну епітетну конфігурацію, наприклад, „Осія. Глава XIV”: *любий краю неповинний (Вкраїна), тяжко, скажений Петро, пани погані, довготерпеливий, гріховна утроба, сини оперені, злозачаті, розтленна земля, світлиця-хата, скорбная, лукаві чада, огнем, мечем нарізані, кровавий, пламенний меч, кара невсипуща, добрий цар, кроткий, п'яний господар, правда-мста, туго окують, біснуваті, руки скверні, чужі чертоги, не ветхєє, не древнє слово розтлеєннє, криком пронесе, люд окрадений, царська ласка* [312, с.332]. Складна метафорика епітетів формує неповторний контекст (значна кількість художніх означень вживається лише один раз і тільки у цьому творі). Крім того, їх концентрація і текстотворчі потенції надзвичайно потужні: *„Спочивши, скорбная, скажи, Прорци своїм лукавим чадам, Що пропадуть вони, лихі, Що їх безчестіє, і зрада, і криводушіє огнем, Кровавим пламенним мечем Нарізані на людських душах, Що крикне кара невсипуща, Що не спасе їх добрий цар, Їх кроткий, п'яний господар...”* [312, с.332].

Отже, вживання тих чи інших епітетних конструкцій мотивується лише інтенціями поета і фактично не залежить від періодизації його творчості. У поезії Т.Шевченка спостерігаємо рекурентність ряду епітетних одиниць. На семантичному рівні такі наскрізні художні означення поєднують твори митця в єдине інтегроване ціле – систему поетичного тексту. Рекурентність як механізм повторення смислів також моделює вертикальний вимір – ідіолект. Епітети як дискретні системоутворювальні елементи формують семантичну сітку індивідуального тезаурусу автора, ілюструють домінанти його стилю і здатні транслювати зміни його художніх смаків. Генеза епітетної системи Т.Шевченка координується настановами автора, його ціннісно-смісловими орієнтаціями. На етапі вербалізації творчого задуму в художніх означеннях фокусуються емоційно-оцінні інформаційні потоки, синергетична взаємодія яких і формує естетичний вимір поезії. На кожному етапі творчості поета динаміка процесів еволюції епітетної системи свідчить про концептуальні зміни в його ідіолекті.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Поетичні тексти Т.Шевченка як вторинна моделююча система характеризуються неоднозначністю, тісним зв'язком і взаємодією усіх мовних елементів, складною структурною організацією. Художні означення є одним із визначальних інструментів організації поетичного тексту, за їх допомогою автор генерує суб'єктність з усіма притаманними їй характеристиками.

У вертикальному контексті індивідуальна поетична картина світу Т.Шевченка функціонує як діалектична єдність індивідуально-авторського доробку та культурно зумовлених літературних тенденцій.

Ієрархія окремих епітетів з різним семантичним навантаженням і валентністю формує у тексті певний патерн, за яким неважко ідентифікувати автора або навіть літературний напрям.

Епітети у поетичному доробку Т.Шевченка є позиційно детермінованими конструктами системи поетичного тексту. Дискретність епітетних одиниць зумовлює їх семантичні кореляції у межах цілого, а співвідношення між настановами автора та їх мовним оформленням забезпечують одновекторність усіх компонентів тексту.

Становлення тексту як системи відбувається через якісно-кількісний баланс його структури, яка детермінується граничними умовами і рівнями флуктуацій складових елементів. Фіксація різних станів структури цілого тексту шляхом вивчення епітетних конфігурацій дозволяє окреслити координати певної ідеальної гармонійної інваріантної структури.

Епітет є категоризованим формантом аксіологічної модальності, здатним водночас модифікувати й об'єктивну модальність, граматикалізовану способами дії дієслів. Логіка виникнення поетичного смислу ґрунтується на узгодженості, синергії усіх елементів системи, у тому числі й художніх означень.

Епітет у поетичній системі Т.Шевченка є одним із референційних засобів співвіднесення поетичного тексту з дійсністю, одним із генераторів текстової

модальності, який дискретно функціонує у тексті, моделює сигнали авторської присутності.

За лінгвосинергетичними принципами епітети поєднують у своїй глибинній семантиці ретроспективну пам'ять про минулі стани і тому можуть впливати на потенційні шляхи розвитку тієї системи, в якій вони функціонують зараз. Художні означення є носіями згорнутої інформації про попередні стани систем, елементами яких вони були. Фактор пам'яті художніх означень стає конструктивним чинником у процесі самоорганізації системи поетичного тексту Т.Шевченка.

Митець видобуває резерв художніх значень із усієї сукупності лексичного масиву народної поезії, церковнослов'янської традиції, надбань слов'янської літератури та розмовно-діалектних елементів. Синтезувавши основні тенденції згаданого лексичного матеріалу, його мова перетворилася на засіб побудови моделюючої системи, здатної впливати на формування структури мовної системи українського народу. Причому автоматичної, однозначної залежності між системою поетичного тексту Т.Шевченка та літературною українською мовою немає, тобто саме відношення між ними стає носієм значення.

Генеza епітетної системи пов'язана передусім з культурним досвідом Т.Шевченка, удосконаленням його концептосфери, ціннісно-смісловими орієнтаціями. У кожному творі патерни епітетів формують синергетичні потоки, які презентують ієрархію оцінок у цілісній семантичній сітці поетичної системи. Динаміка розвитку цієї системи прямопропорційна розвитку конструктивних механізмів коеволюції епітетних структур.

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНА І ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРИ ЕПІТЕТІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

3.1. Структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри епітетної системи

3.1.1. Лексико-семантичне макрополе „Людина”

Естетичні ідеали Т.Шевченка якнайповніше втілилися в образі людини. Поетичні образи матері, дитини, дівчини, сироти, козака, кобзаря є наскрізними у мовотворчості поета і фокусують його морально-етичні уподобання. Вся система поетових оцінок, зазначає Михайлина Коцюбинська, - суспільних, художніх, моральних – співвідноситься з ідеалом цілісної людини. Для Шевченка „людина як критерій, як мірило, як мета”[153, с.50]. А.Мойсієнко переконаний, що „людина займає особливе місце в системі образної картини Шевченкових творів”, а „морально-етичні категорії знаходять вияв у системі мовної картини світу через відповідні лексичні номінації, що безпосередньо чи опосередковано представляють цілісний (внутрішній і зовнішній) світ людини” [198, с.109]. Слово „люди” вживається у творчості Т.Шевченка п’ятсот двадцять сім разів і майже кожного разу поряд з художніми означеннями. А розмаїтий персональний світ живе винятково в координатах авторських оцінок, створених за допомогою епітетів.

Епітетні конструкції, функціонуючи у поетичному тексті як художні мікрообрази, створюють уявлення читача про зовнішні риси ліричного персонажа, його портретні деталі, характер, вдачу, емоційний стан, тому для аналізу семантичної структури художніх означень виділяємо відповідні лексико-семантичні поля.

Елементи кожного поля об’єднані спільною семою таким чином, що співвіднесеність його складових елементів має градуїований характер – можемо виділити ядро та периферію. У структурі ЛСП субкатегоріальні семи зумовлюють об’єднання семантичних одиниць у мікрополя.

3.1.1.1. Лексико-семантичне поле „Зовнішній вигляд”

Портрет персонажа є однією із складових художнього світу, важливим засобом характеротворення, індивідуалізації та типізації. Крім того, у такий спосіб відбувається естетично-духовна комунікація автора з читачем. Письменник через портретні деталі, через їх динаміку змальовує зовнішність людини, особливості її внутрішнього світу, а читач, сприймаючи їх, засвоює письменникову візію людини і концепцію особистості.

Портрети бувають докладними, розгорнутими або фрагментарними, неповними [335, с.562]. У ліриці, де епічна фабульна лінія постає не об'єктивовано, а у свідомості ліричного героя, персонажні характеристики „подаються пунктирно, фрагментарно” [59, с.144], однак саме тому набувають надзвичайної ваги.

Ілюстративність образу ліричного персонажа у поетичній мовотворчості Т.Шевченка репрезентують такі лексико-семантичні групи епітетних конструкцій: ЛСГ „Обличчя”, ЛСГ „Вік”, ЛСГ „Статура”, ЛСГ „Врода”, ЛСГ „Одяг”. Епітет розглядаємо у складі епітетної конструкції, адже лише „у тісній парі з означуваним поняттям він творить висловлювання, часто смислово поліфонію, у якій – родюче зерно думки, акумульована енергія, що стає конструктивним чинником” [71, с.190].

За характером внутрішньосистемних відношень семантичне поле співвідносне перш за все з синонімічним рядом. Епітети, як елементи ЛСП між собою перебувають у відношеннях комутації, або, якщо скористатися термінами дескриптивної лінгвістики, у відношеннях додаткової дистрибуції [172, с.215].

ЛСВ епітета, який входить до складу ЛСГ, здатний утворювати синонімічні ряди з іншими лексемами, які також входять до складу даної ЛСГ.

До ЛСГ „Обличчя” зараховуємо епітетні конструкції, що характеризують очі ліричного персонажа, брови, чоло, волосся, вуса тощо.

Власне обличчя змальовують епітетні конструкції: *гость яснолиций* [312, с.322.504], *князь аж синій* [312, с.25.66], *лице біле* [311, с.413.В], *личенько*

біле(є) [311, с.373.18], личенько *пониклеє* [311, с.375.89], личко *біле* [311, с.74.35], личко *панське* [311, с.108.707] та ін.

У більшості Шевченкових творів ліричні персонажі є „цілком опредмеченими (об’єктними) образами людей” [261, с.15], тому зовсім не випадково найбільшим корпусом епітетів характеризується лексема „очі”. За допомогою художніх означень Т.Шевченко змальовує колір очей: *очі карі* [311, с.74.37], *зелені* [312, с.39.29], *голубі* [312, с.99.45]; особу: *дівочі очі* [311, с.199.324], *козачі очі* [311, с.143.636], *панські очі* [312, с.112.57], *материні очі* [311, с.352.201]; вік персонажа: *столітнії очі* [311, с.187.2457], *старі очі* [312, с.72.30), *молоді очі* [312, с.31.327]; фізичний стан персонажа: *незрящі очі* [311, с.290.120], *невидючі очі* [311, с.309.539], *сліпі очі* [311, с.111.53], *мертві очі* [312, с.321.433], *заплакані очі* [311, с.101.400]; суб’єктивні враження від сприймання персонажа: *страшні очі* [312, с.321.433], *горде око* [312, с.362.156], *очиці кроткіє* [312, с.314.126] тощо.

Чорні брови в Україні здавна вважалися символом краси. У поезії Т.Шевченка функціонує низка відповідних епітетних конструкцій: *бровенята чорні* [311, с.105.542], *брови чорні* [311, с.195.130], *дівча чорнобриве* [312, с.334.1), *дочка чорнобрива* [311, с.94.89], *Катерина чорнобрива* [311, с.108.683].

Колір волосся та його різноманітні характеристики зображують епітетні конструкції: *байстря чорняве* [311, с.105.541], *вдовівна кучерява* [312, с.464.В], *Гандзя кучерява* [311, с.539.В], *Ганнуся чорнява* [311, с.203.60], *дід сивий* [312, с.421.153], *дідусь сивенький* [312, с.40.68], *сивесенький* [312, с.232.7], *діти чорнявії* [312, с.99.36], *дурень сивий* [312, с.183.389], *жрець чорнявенький* [312, с.371.8], *Іван чорнявий* [311, с.103.483], *козак чорнявий* [311, с.145.739], *козак рудий* [311, с.173.1884] тощо. Семантична структура епітета „сивий” характеризується „переплетенням двох основних компонентів – „ознака кольору предметів” і „характеристика певного стану людини, вираженого через зовнішню ознаку – колір волосся”[92, с.111]. Т.Шевченко широко використовує лексеми „сивий”, „сивенький” саме у другому значенні: *дідусь сивенький*

[312, с.40.68], верхотворець *сивий* [312, с.245.57], гетьман *сивий* [312, с.51.91], дурень *сивий* [312, с.183.389], козак *сивий* [312, с.12.4], посмішище *сиве* [312, с.176.164], пугач *сивий* [311, с.280.46], сирота *сивий* [311, с.305.363].

Символом жіночої краси здавна в Україні вважалася коса [332, с.309]. Тому й у Шевченка зовнішність жіночого персонажа моделюється за допомогою епітетних конструкцій коса *довга* [311, с.74.45], коса *сива* [312, с.67.231], коса *покрита* [311, с.93.46], коса *непокрита* [311, с.156.1128], коса *густа* [311, с.263.1], Оксана *острижена* [312, с.464.В] та ін.

Наявність вус, бороди засвідчують епітети *сивобородий*, *чорновусий*, *сивоусий*, з *бородю*: вельможі *сивобороді* [312, с.542.В], гусарин *чорновусий* [312, с.161.6], дідусь з *бородю* [311, с.306.417], неборак *сивоусий* [312, с.224.14], ус *сивий* [311, с.111.49].

До ЛСГ „Вік” належать епітети *старий*, *молодий*, *малий*, *маленький*, *молодиця*, які, сполучаючись із лексемами на позначення ліричного персонажа, також визначають його зовнішність: батько *старий* [311, с.97.220], Богдан *старий* гетьман [311, с.151.944], буй-голова *стара* [312, с.41.103], варнак *старий* [312, с.72.24], вдова *стара* [311, с.260.124], вдовиця-*молодиця* [311, с.170.1746], внук *маленький* [311, с.113.719], гость *молодий* [314, с.309.159], Дант *старий* [312, с.45.44], дитина *мала* [311, с.85.22], *діточки*-дівчата [312, с.99.52], дівчина *молодая* [311, с.79.12], дітки *малі* [312, с.58.32], дітки *маленькі* [312, с.62.22], діточки *маленькі* [312, с.82.42], доненька *молодая* [312, с.335.10], Дорошенко *старий* [312, с.165.13], дружина *молода* [312, с.144.4], дурень *старий* [312, с.452.В], лицар *старий* [312, с.146.40] та ін.

І темний гайок зелененький,
І **чорнобривка молоденька**,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав...

[312, с.72.147]

Облизавсь **старий котюга** (Давид)
І розпустив слини,
І пазорі простягає
До Самантянині. [312, с.85.158]

Іноді вік персонажа визначається автором засобами метонімії: голова *стара* [311, с.110.13], голова *столітня* [311, с.187.2465], головка *молода* [312, с.391.В], *столітні* очі [311, с.187.2457], очі *старі* [312, с.72.30], очі *молоді* [312, с.31.327], плечі *молоді* [312, с.312.73], рука *стара* [311, с.206.163] і под.

Значною частотністю характеризується у Шевченковій мовотворчості епітет „старий” (У значенні „той, що прожив багато років, дожив до старості” – 325 слововживань). На думку В.Пахаренка, „старий” – означає носій вічної, понадчасової мудрості, а також історичної традиції, моральних вартостей, пам’яті, духовного спадку роду, нації [217, с.125-126]. Можливо, саме тому Шевченків Перебендя „старий”, як і більшість змальованих поетом кобзарів, гетьманів.

„Шевченко з дитинства виявив домінуючу інтенцію духу до максимального пізнання макро- і мікросвіту через конструювання зорових рядів” [62, с.204], тому, проектуючи характер ліричного персонажа, майстер слова ніколи не нехтує деталями зовнішності. Зокрема, поет звертає увагу не лише на риси обличчя персонажа, але й на поставу.

До ЛСГ „Статура” зараховуємо епітетні конструкції, що означають будову, склад тіла, поставу, фігуру ліричного персонажа: вельможі *пузаті* [312, с.542.В], дочка *висока* [311, с.194.96], кабан *годований* [312, с.97.11], кардинал *гладкий* [311, с.293.255], дід *козлоногий* (про пана) [312, с.247.144], цариця *опеньок засушений* [311, с.272.316], Саул *здоровило* [312, с.357.43], син *гнучкий, дебелий* [311, с.257.29] та ін. Такі епітети у поезії Т.Шевченка мають на меті через зовнішній вигляд спроектувати внутрішні характеристики ліричного персонажа.

До ЛСГ „Врода” належать епітетні конструкції, що містять суб’єктивну авторську оцінку зовнішньої краси ліричного героя: *квіточка-дитина* [311, с.259.105), дочка *уродлива* [312, с.28.201], краля *мальована* [312, с.264.15], краса *молодая* [312, с.26.106], краса *пренепорочно-молода* [312, с.228.2], краса *велика* [312, с.422.В], *квіткою* стояти [311, с.81.36] та ін.

Почасти знаходимо в Шевченка метафоричні епітетні конструкції, які засвідчують вроду дівчини, жінки у порівнянні з квітами:

Рости, рости, моя пташко,
 Мій маковий цвіте,
 Розвивайся, поки твоє
 Серце не розбите... [311, с.366.2]

О ти, пречистая в женах!
 Благоуханный сельний крине!
 [312, с.313.94]

Людей чесних, трудящих, сміливих поет часто наділяє привабливою зовнішністю (Катерина в однойменній поемі, Оксана в „Гайдамаках”). Відповідно до народнопісенних канонів краси Катерина має *чорні брови* [311, с.95.150], *карі* оченята [311, с.95.156], *біле* личко [311, с.95.159]; в Оксани *карії* очі [311, с.136.362], *білі* рученята [311, с.136.363]. На думку М.Коцюбинської, ідея єдності прекрасного й доброго невід’ємна від естетичного ідеалу Шевченка так само, як органічна вона для народного естетичного ідеалу. Кожна невідповідність краси і добра сприймається як аномалія, гідна подиву й осуду [153, с.50].

Однак чимало прикладів, коли герої, яким симпатизує поет, зовнішньо некрасиві, однак володіють тими моральними якостями, які роблять їх прекрасними: „Для Т.Шевченка були прекрасними люди чесні, благородні, якої б непривабливої зовнішності вони були” [246, с.121]. Так, Перебендя „старий та химерний”, має „сивий ус, стару чуприну”, його „сліпі очі плачуть”, але думка „орлом сизокрилим літає, ширяє” [311, с.111].

На дисонансі між зовнішніми ознаками і внутрішніми характеристиками побудований образ Степана у поемі „Сліпий”. На початку поєми Т.Шевченко змальовує життєрадісного, красивого парубка, а з Січі він повертається „ще молодим кобзарем” „з невидющими очима”, але він залишається „доброю дитиною” для батька Ярини і таким же прекрасним і дорогим для неї, як і раніше.

На основі невідповідності між зовнішньою вродою і внутрішньопсихологічним станом героїні побудовано образ княжни в однойменній поемі:

Аж ось із Києва привозять
Княжну, мов сонечко зійшло
Над обікраденим селом...

Чорнобрива, кароока,

Вилитая мати,

Тільки **смутна невесела.**

[312, с.30.267]

Дисонанс між зовнішньою красою і нещасливою долею стає наскрізним мотивом поеми.

Людей, які мають тілесну красу, але морально пусті, Шевченко не вважає прекрасними. Поет з презирством говорить про матір Ганнусі в баладі „Утоплена”. Хоча вона „*білолиця, кароока і станом висока*” [311, с.202.21], та викликає огиду. Авторська оцінка звучить безапеляційно: „*Ой лихо, Лишенько, дівчата! Мати – стан гнучкий, дівочий, А серця – не мати*” [311, с.204.76].

Візуалізація суб’єктивної інтроспекції дуже часто у Шевченка проектується на увесь зміст твору. Наприклад, у поезії „І станом гнучим і красою...” лірична героїня має „*гнучий стан і красу пренепорочно-молоду*” [312, с.228.1], однак за Шевченковим уявним сценарієм жіночої долі вона з часом стане „*стара і немоцна*”, благаючи „людей *неприятних*” „Христа ради”. Таким чином, засобами портретних характеристик ліричної героїні дізнаємося про роздуми поета щодо сенсу життя.

Значної уваги поет приділяє й одягу зображуваної особи. Одяг ліричного персонажа або його відсутність репрезентують епітетні конструкції: *багрянниця довгопола* [312, с.357.60], *бурнус святешний* [312, с.312.47], *онуча голе* [311, с.350.108], *дитина несповита* [311, с.107.641], *дитина сповита* [311, с.332.124], *дівча заквітчане* [312, с.340.13], *діти голі* [311, с.179.2123], *діточки сповиті* [312, с.320.385], *жупан червоний* [311, с.120.36], *аксамитовий* [312, с.125.7], *золотий* [311, с.160.1300], *зелений* [311, с.258.38], *новий* [312, с.106.227], *поганий* [312, с.129.12], *куций* [312, с.161.5], *кирея чорна* [311, с.149.897], *кожух теплий* [311, с.130.97], *ліврея нова* [312, с.86.229], *мережана* [312, с.258.21], *черевики жовті* [312, с.172.73], *хітон полатаний* [312, с.313.78] та ін. Одяг особи у поезії Т.Шевченка часто свідчить про її

естетичні смаки, риси вдачі, майновий стан, рід занять: „*Ой плахотка-червчаточка, Дивуйтеся, дівчаточка, Дивуйтеся, парубки, Запорозькі козаки*” [312, с.55.5]

Червоний колір в одязі є ознакою багатства, заможності: „*Всі танцюють, а Галайда Не чує, не бачить. Сидить собі кінець стола... В червонім жупані*” [311, с.171.1796]. Проте червона китайка – атрибут поховального обряду. Козаки покривали нею загиблих. Тут колоризм розширює свою семантику і асоціюється зі смертю: „*Христить, накриває Червоною китайкою Голови козачі*” [311, с.185.2386].

Р.Алімпієва зазначає, що „частотні мовні позиції слова „багрянний” пов’язані з уявленням про дорогоцінний царський одяг(або тканину)” [5, с.87]. Ця семантика реалізується і в Шевченковій поемі „Царі”: „*Давид стенає та ридає, Багрянну ризу роздирає І силе попів на главу*” [312, с.83.106].

Іноді за рахунок образної опозиції „одяг-відсутність одягу” поет створює картини кричущої соціальної несправедливості:

<p>А Саул Бере і город, і аул. Бере дівча, бере ягницю, Будує кедрові світлиці, Престол із золота кує, Благоволенье оддає Своім всеподданнішим голим, І в багрянниці довгополій Ходив по храміні... [312, с.357.59]</p>	<p>Ти нас з України Загнав, голих і голодних, У сніг на чужину Та й порізав; а з шкур наших Собі багрянницю Пошив жилами твердими І заклав столицю В новій рясі.</p>	<p>[311, с.276.478]</p>
--	---	-------------------------

Попри відносну фрагментарність опису зовнішніх рис ліричного персонажа, зумовлену літературним жанром поезії, Т.Шевченко рідко обмежується змалюванням лише однієї характерної ознаки, використовуючи поряд епітети різних семантичних груп:

<p>А ще до того як побачу Малого хлопчика в селі. Мов одірвалось од гіллі, Одно-однісіньке під тином Сидить собі в старій ряднині.</p>	<p>Заревли Сивобороді, волохаті Вельможі-пастирі пузаті.</p>	<p>[312, с.542.В]</p>
--	--	-----------------------

[312, с.202.10]

Портретні характеристики у Шевченка не бувають декором, антуражем, необхідною бутафорією, а органічно моделюють смисловий центр твору, гармонізують поетичну картину світу.

3.1.1.2. Лексико-семантичне поле „Характер”

Детального вивчення потребує лексико-семантичне поле епітетних конструкцій на означення характеру ліричного персонажа у мовотворчості Т.Шевченка, адже суть художньої творчості полягає у втіленні всезагальних проблем людства в індивідуальні характери, взаємини і долі персонажів, які живуть в уявленні автора. На важливість такого мовного матеріалу вказував І.Гальперін: „Відомо, яку велику роль відіграє мовленнєва характеристика героїв у загальній концептуальній інформації твору” [61, с.64].

Літературний характер фактично є конкретною сукупністю душевних рис, що визначає індивідуальність зображуваної особи й водночас узагальнює собою певні життєві типи людей, які постають у творі як предмет авторського пізнання та оцінки. Не факти, вказував І.Лессінг, а характери дійових осіб, за допомогою яких факти здійснились, примушують поета переважно вибирати ту, а не іншу подію. Лише характери священні для нього [59, с.133-136].

До лексико-семантичного поля зараховуємо епітети, які безпосередньо у своїй семантичній структурі містять оцінку-характеристику внутрішньопсихологічних якостей особистості (Пор.,наприклад, *щирий*: який прямо, безкорисливо, чистосердечно виражає свої почуття, думки; відвертий, правдивий [351, XI, с.585]) і сполучаються з дистрибутами, які називають особу або сукупність осіб, оскільки „персонажну сферу літератури складають не лише відокремлені індивідуальності, але й збірні герої” [59, с.144] (люди, пани, громада, діти, ворог, рід і под.), а також епітетні конструкції, які метафорично або метонімічно характеризують ліричного персонажа: *сатана-чоловік, неложні уста, скажений язик, сліпі люди, темний раб* і под. Вважаємо характерологічними ознаками і перифрастичні сполуки: людський шашіль

(пан), презавзятий патріот (пан), пекельнії діти (конфедерати), блудний котюга (Давид), кроткий пророк (Марко Вовчок), великий чудотворче (Щепкін), великомученик святий (Лермонтов) і под.

Проаналізувавши фактичний матеріал, на основі семантичних множників у межах ЛСП „Характер” виділяємо дві лексико-семантичні групи: ЛСГ „Характер”, ЛСГ „Вдача”.

За допомогою епітетних конструкцій, які зараховуємо до цих ЛСГ, автор і визначає „сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці” [351, XI, с.23].

ЛСГ „Характер” формують епітетні конструкції, які визначають стійкі психічні властивості, особистісні риси персонажа.

Спостерігаючи, художньо відтворюючи життя, митець виділяє в ньому два протилежні полюси – прекрасне і потворне – та відповідно між ними розгрупує життєві явища. Інколи для особливої виразності посилює у цих явищах домінуючу первину [217, с.88]. Оскільки епітети у своїй семантичній структурі містять аксіологічний компонент, за допомогою епітетних конструкцій автор має змогу моделювати і позитивні, і пейоративні характеристики ліричного персонажа.

Позитивні риси характеру ліричного персонажа у поетичних творах Т.Шевченка окреслюють епітети *вірний, добрий, добросердий, жвавий, завзятий, кроткий, ласкавий, незлобний, нелукавий, правдивий, сміливий, смілий, тихий* (у значеннях „смирний”, „привітний”, „ласкавий”), *хоробрий, цікавий, щедрий, щирий* та ін.

Епітетна ознака, співвідносна зі словом, що має денотативний статус особи, може також функціонувати із тим же значенням у поєднанні з дистрибутами на позначення частин тіла, атрибутів цієї особи, тобто має місце метонімічний перенос (Пор.: *щирий* друг [312, с.338.12] – *щире* серце [312, с.210.82], *горда* графиня [312, с.162.14] – *горде* око [311, с.362.156] і под.). Такі епітетні конструкції, так само, як і метафоричні, вважаємо характерологічними.

Отже, до ЛСГ „Характер” зараховуємо й епітетні конструкції, які в образній формі, на основі суміжності або спорідненості асоціацій характеризують ліричний персонаж: *великий друг* [311, с.284.12], *доброзичливі руки* [312, с.339.4], *друже-брате* [312, с.60.91], *роботячі руки* [312, с.341.8], *настоящий християнин* [311, с.345.85], *сміле серце* [311, с.288.36], *щира мова* [311, с.91.85], *слово ласкаве(є)* [311, с.126.110], *неложні уста* [312, с.263.33], *нелюкаве серце* [311, с.364.262], *чистий серцем* [312, с.339.7] і под.

А доброзичливім рукам

І покажи, і поможи,
Святу силу ниспошли.

А чистих серцем? Коло їх

Постави ангели свої

І чистоту їх соблюди. [312, с.339.4]

...Друже-брате!

Ще прийде ніч в смердячу хату,

Ще прийдуть думи! [312, с.60.91]

Позитивна оцінка передбачає, що об'єкт у цьому випадку характеризується як такий, якому притаманні позитивні якості. Автор також виражає своє ставлення: схвалення, захоплення тощо.

Негативні риси характеру поет змальовує за допомогою епітетів *жестокій, заздрий, задро, злий, злоначинаючий, зрадливий, ледачий, ледащиця, лепський, лихий, лукавий, лютий, навісний, недобрий, непевний, неправедний, несамовитий, сердитий, скажений, скупий, хитрий* та под.: „*Встань же, Боже, суди землю і судей лукавих*” [311, с.361.146].

Характеризують персонаж й образні епітетні конструкції: *боязливе серце* [311, с.256.78], *неситі руки* [311, с.361.137], *неситії пани* [312, с.213.43], *люта погань* [312, 487.В], *лихая твар* [312, с.102.57], *лукавії уста* [312, с.281.10], *слово лихе* [312, с.68.245], *милосердий істукан* [312, с.252.329], *мова хитра* [311, с.120.54] та ін.

Негативна оцінка вказує на те, що об'єкт характеризується небажаними властивостями, ознаками. Автор висловлює своє негативне ставлення до персонажа – несхвалення, іронію, обурення тощо:

Ніхто й не бачив, як проїхав
 Той управитель, **лях ледачий**.
 А він так добре бачив,
 А надто молодую!..
 За що пак милує Господь
Лихую твар такую. [312, с.102.53]

Даєш ти, Господи єдиний,
 Сади панам в твоїм раю,
 Даєш високії палати.
Пани ж неситії, пузаті,
 На рай твій, Господи, плюють.
 [312, с.213.43]

Аморальні якості і вчинки: підступність, жорстокість, загарбництво, здирство тощо, Шевченко втілював у образах панів, ксьондзів, царів, інших поневолювачів простого люду:

Тим **неситим очам**,
Земним богам-царям,
 І плуги, й кораблі,
 І всі добра землі,
 І хвалебні псалми
 Тим **дрібненьким богам**.

Кесарі... то погань!
Погань лютая, без Бога;
 Сказано *дракони!*
 [312, с.487.В]

[312, с.341.1]

На думку О.Забужко, нелюдськість внутрішньої природи таких персонажів робить їх „культурними антигероями” [113, с.75], яким, однак, незмінно протистоять „люде”: „Опозиція „царі (з рабами)” – „люде” є жорстко ієрархічна не лише в моральному, а й в універсально-метафізичному сенсі, і „гріх царизму” полягає в тому, що він духовно тягне людство вниз...” [113, с.76]. Ю.Барабаш переконаний, що опозиція „пани і люди” „ввійшла питомою складовою до історіософії Шевченка” [16, с.69].

На складність Шевченкової образної світобудови звернула увагу й В.Смілянська: „Шевченків образ світу завжди побудований на конфліктах, суперечностях, протистоянні й боротьбі антагонізмів соціальних та моральних. Шевченко не визнає абстрактної боротьби добра й зла; у його світі добро й зло завжди конкретне, втілене у соціально визначені постаті, конфлікт між якими не може бути замирений” [261, с.111].

Однак поділ епітетних конструкцій на такі, що характеризують ліричний персонаж позитивно, і такі, що дають негативну характеристику, досить умовний, Шевченків епітет часто буває неоднозначним. Наприклад, епітет

добрий є амбівалентним і може вживатися як у прямому значенні, так і в іронічно-саркастичному, що спричиняє розвиток у слові енантіосемії:

Пішов молитися добрий Гус... [311, с.290.123]	Добро, у кого є господа, А в тій господі є сестра Чи мати добрая . [312, с.87.3]
---	---

Спочивши, скорбная, скажи,.. Що крикне кара невсипуща, Що не спасе їх добрий цар [312, с.333.38]	Не жаль на злого, коло його І слава сторожем стоїть. А жаль на доброго такого, Що й славу вміє одурить. [312, с.97.3]
--	---

Тут маємо яскравий приклад індивідуально-авторського ускладнення семантичної структури епітета, розширення його функціонального обсягу за рахунок означуваного, адже „тільки означуваний об’єкт зазвичай виводить на перший план конотативні, маргінальні семи епітета, часто адгерентні, які, у свою чергу, характеризують об’єкт з нового, часто непередбаченого боку” [71, с.81].

Семантичним кодом до розуміння епітета завжди є контекст – поетичний, вертикальний, культурологічний, адже Шевченко „належить до поетів, біографія яких є своєрідним ключем для адекватного розуміння його поезії, бо вона широко відбита у творах” [261, с.83]. Слушною щодо цього є думка І.Гальперіна, який вважав, що багато ліричних віршів незрозумілі, якщо не знати тих асоціацій, які стали для поета творчим імпульсом [61, с.80].

До ЛСГ „Вдача” зараховуємо епітетні конструкції, що характеризують темперамент, природу, натуру, долю ліричного персонажа. Негативні характеристики тут значно переважають: *гріховная утроба* [312, с.332.14], *деспот- цар* [312, с.201.7], *дрібненький бог* [312, с.341.6], *ірод цар* [312, с.320.393], *нетверді ученики* [312, с.328.726], *окаянна дщери* [311, с.364.252], *пекельні діти* [311, с.146.776], *скверний гад (князь)* [312, с.32.349], *цар – творець зла, правди гонитель жестокий* [312, с.259.72], *астид неситий* [311, с.275.439], *приблуда князь* [312, с.25.52], *чортів син(жид)* [311, с.138.455], *фельдфебель-цар* [312, с.258.1], *кат людський (цар)* [312, с.86.217], *душеубогий ученик* [312, с.328.726], *подлий раб* [312, с.258.18],

супостат-християнин [312, с.488.В], *народний розтинатель* [312, с.244.15], *злодій штемпований* [311, с.270.234], *кровавий шинкар (цар)*[312, с.338.1], *проклятий ксьондз* [312, с.225.54], *проклятий лановий* [312, с.225.43], *препоганий пан* [311, с.109.737], *преступне чадо* [312, с.256.510], *душа маленька* [312, с.362.10] та ін. Така перевага лексичного матеріалу з негативно-оцінною семантикою пояснюється як особливостями Шевченкової поезики, так і тим фактом, що „у складі будь-якої мови превалюють одиниці негативно оцінки, оскільки все хороше вважається нормою” [2, с.169].

Підступність людей Т.Шевченко моделює й за допомогою одного з найулюбленіших своїх епітетів – *тихо*, який з такою метою вживається у значенні „підступно”, „нишком”: „За сивого, багатого *Тихенько* єднала” („Тополя”), „Отак німота запалила Велику хату, і сім’ю, Сім’ю слав’ян роз’єднинила І *тихо*, *тихо* упустила Усобищ лютюю змію” („Єретик”).

Характер інтонаційної теми персонажа зумовлюється й морально-етичним змістом характеру героя, й авторським ставленням до нього [261, с.145]. Тому позитивними рисами називаємо ті, які викликають захоплення, співчуття, схвалення у поета, адже „ставлення автора до зображеного завжди входить до складу образу” [21, с.420]; їх презентують епітетні конструкції *безталанна Оксаночка*[312, с.212.17], *буй-голова* [312, с.47.21], *лицар гетьман* [312, с.212.28], *люди небораки* [312, с.363.1], *невсипуща наймичка* [311, с.334.219], *орел-козак* [312, с.58.28], *син-орел* [311, с.129.45], *славний Гус* [311, с.289.77], *трудящі люди* [312, с.338.4], *робочі голови* [312, с.337.4], *святої волі споборники* [312, с.260.89], *чистая душа* [312, с.231.6], *сонця правди син* [311, с.289.82], *негрішне око* [312, с.230.7], *блаженний муж* [311, с.358.1], *найкращий парубок Микита* [312, с.88.21], *праведнича душа* [311, с.363.193], *преблагий муж* [312, с.240.265], *праведная мати* [312, с.245.62], *пренеповинний Петрусь* [312, с.217.143] та ін.

Шевченко „у незвичайно високій степені” умів відчувати свою душу в інших „єствах”, „підкладати свою власну психіку” своїм героям [13, с.47], тому в поетичних текстах епітетні конструкції на означення характерологічних

особливостей персонажа зазвичай функціонують як дешифратори образу автора:

Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в нори
Без дна глибокії, і вас –
Споборники святої волі –
Із тьми, із смрада і з неволі
Царям і людям напоказ
На світ вас виведу надалі...
[312, с.260.89]

Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою ти силу ниспошли.
[312, с.338.4]

Вдачу поет часто ставить у залежність від соціального статусу: *Петрові собаки воєводи* [312, с.45.62], *фельдфебель-цар* [312, с.258.1], *кесар-кат* [312, с.47.13], *рабов раби (скіфи)* [312, с.257.547], *сатрап-капрал* [312, с.259.37], *самодержавець-господар* [312, с.357.68], *Нерон-кесар* [312, с.487.В], *товариші-запорожці* [311, с.311.603], *лицар гетьман* [312, с.212.28], *міністри-раби* [312, с.356.11] та ін.

Продуктивними у ЛСГ „Вдача” є метафоричні перенесення тварина-людина: *зміїне око* [312, с.64.97], *людськії шашелі* [312, с.368.14], *вовча натура* [312, с.84.151], *оддосні щенята(цесаревичі)* [312, с.361.7], *собачий син* [312, с.178.219], *медвежа натура* [311, с.278.565], *син-орел* [311, с.129.45], *овеча натура* [311, с.356.52], *голубині очі* [311, с.263.14], *сука-мати* [311, с.186.2408], *скверний гад (князь)* [312, с.32.349], *блудний котюга (Давид)* [312, с.84.149] та ін.; міфічна істота-людина: *чарівниця-сестра* [312, с.122.7], *сатана-чоловік* [312, с.93.224], *скурвий син* [312, с.238.189], *чортова сестра* [312, с.364.11], *чортів син* [311, с.138.455], *кесар-Юпітер* [312, с.252.350], *пекельнії діти(конфедерати)* [311, с.146.776], *дракони (кесарі)* [312, с.487.В] тощо.

Метафоричний зсув традиційно-узусної семантики означуваних лексем забезпечує динаміку розвитку характеру ліричного персонажа, що „можна розглядати як когезію образного плану, оскільки тут розгортання образу постійно пов’язується із зіставленням абстрактного типу, який лежить в основі створення даного образу” [61, с.82].

У мовотворчості Т.Шевченка спостерігаємо виразну тенденцію замінити однослівну номінацію образною епітетною конструкцією: *хамів син (Ярема), чортів син (жид), пекельнії діти (конфедерати), груші гнилобок (конфедерати), скверний гад (князь), народний розпинатель (тиран), кат людський (цар), людські шашелі (пани)* і под.

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве Порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людські шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
[312, с.368.14]

Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти. [311, с.146.776]

Перифрастичні епітетні конструкції характерологічного плану Шевченко часто використовує у присвятах, звертаючись до свого на той час уявного, але об'єктивно існуючого адресата: *великий чудотворче, возлюбленик муз і грацій* (Щепкін у „Неофітах”), *кроткий пророк* (Марко Вовчок у вірші „Марку Вовчку”), *великомученик святий, пророк Божий* (Лермонтов у поезії „Мені здається, я не знаю...”) і под.

Надзвичайно продуктивним у Шевченка для змалювання характеру, вдачі є епітет „святий”. Святість для нього – це втілений моральний ідеал поведінки. Дистрибути набувають позитивної характеристики:

Молилися перед хрестом	<i>Благословенная в женах,</i>
Закуті в пута неофіти,	Святая праведная мати
Молились радісно. Хвала!	Святого сина на землі.
Хвала вам, душі молодіє!	[312, с.245.62]
Хвала вам, лицарі святіє!	
Вовіки-віки похвала! [312, с.254.431]	

Найчастіше епітет “святий” уживається у переносному значенні (морально чистий, благородний): *святий муж* [312, с.328.739], *святий чех* [311, с.289.75], *святіє воїни* [312, с.254.420], *святая жена* [312, с.528.В], *святіє діточки* [312, с.326.644], *святий великомученик* [312, с.220.33], *святий тихолубець* [312, с.341.14], *бондар святий* [312, с.321.449], *Максим святий* [312, с.243.380] та ін.

Із значенням “дорогий, заповітний, який глибоко шанують” вживається епітет „святий” у таких конструкціях: *святий гость* [312, с.322.505] *святая мати* [312, с.31.294], *святий розум* [312, с.245.69], *зоренько святая (Марко Вовчок)* [312, с.282.9].

Прикметним є використання епітета „святий” з елементами іронії: *святий сіряк* [312, с.103.93], *царі святі* [312, с.86.214].

Втілюючи художньо-естетичний задум в образну систему твору, спираючись на стилістику національної мови, письменник ніби заповнює мовним матеріалом свою стилістичну систему, породжену його суб’єктивно-психологічною природою [189, с.166]. Митець розглядає світ, визначає систему цінностей з позицій свого естетичного ідеалу [217, с.70], і Шевченко не є винятком. Змальовуючи характер негативного ліричного персонажа, поет, однак, уникає його психологічного аналізу і „ніколи не стає на внутрішню щодо нього психологічну позицію” [261, с.151]. На думку В. Смілянської, ця стильова риса є відображенням архітекtonіки образного світу на рівні внутрішньої композиції: адже давно помічено невиразність та однотипність зображення негативних персонажів у поезії Шевченка. Ю.Івакін, наприклад, пояснював це тим, що вони є образами другого плану, потрібними авторові передусім для того, щоб шляхом контрастного зіставлення повніше окреслити образи позитивних героїв. Негативні персонажі виступають у ролі обставин, які певною мірою зумовлюють долю героїв твору, і автора цікавить не їхня індивідуальність, а типові соціальні риси [261, с.151]. На превалюючий характер транспозиції „людина-позитивна ознака-добро” у Шевченковій творчості вказує й А.Мойсієнко. Науковець вважає, що загальна позитивна семантика домінанти „людина”, що репрезентує на рівні абстракції світ добра, в композиційній структурі Шевченкового вірша слугує важливим зіставно-протиставним засобом для адекватного смислового і стилістичного сприйняття другого компонента опозиції того самого семантичного поля (людина) [198, с.124].

Лексико-семантичне поле епітетних конструкцій на означення характеру ліричного персонажа у поетичній мовотворчості Т.Шевченка характеризується значною кількістю елементів, варіативністю мовного вираження, що свідчить про важливість для поета морально-психологічних засад створюваних ним образів.

3.1.1.3. Лексико-семантичне поле „Інтелектуальні особливості”

До ЛСП „Інтелектуальні особливості” належать епітетні конструкції: *великий дурень, великомудрий, думне чоло, дурний, лобом неширокий, любомудр, апостол науки, невчене око, немудрий, неодокований, нерозумний, письменний, премудрий, просвіщенний, розумний, тупорилий та ін.*

Інтелектуальний розвиток особистості для поета є надзвичайно важливим, тому розумово обдарованими у Шевченка є позитивні персонажі: *любомудр чех* [311, с.288.56], *великомудрий Богдан* [311, с.372.4], *премудрий прозорливець (Самуїл)* [312, с.357.40], *просвіщенний християнин* [312, с.101.14], *розумні голови* [311, с.149.912] *тощо*. Натомість невисоку оцінку інтелектуальних особливостей одержують як позитивні, так і негативні ліричні персонажі: *невчене око* [312, с.350.84], *дурна, нерозумна кума (про Н.В. Тарнавську)* [312, с.369.2], *дурний розум* [312, с.19.8], *лобом неширокий Саул* [312, с.357.62], *неодокований сіряк (крепак)* [312, с.101.10], *немудрая дума* [311, с.289.74], *нерозумні діти* [311, с.129.42], *нерозумні люди* [311, с.359.64] та ін. У деяких поезіях Шевченко критично оцінює і власні інтелектуальні особливості як невисокі. Наприклад, у вірші-медитації „Не нарікаю я на Бога...” в образі ліричного героя, безсумнівно, вгадуємо самого поета: „*Я сам себе, дурний, дурю, Та ще й співаючи орю Свій переліг – убогу ниву!*”[312, с.355.3].

До ядерної зони поля належать епітети *дурний* (11 слововживань), *нерозумний* (8 слововживань) та *мудрий* (8 слововживань), які у своїй семантичній структурі містять безпосередню оцінку інтелектуальних здібностей і в словниковій статті пояснюються за допомогою найбільшої

кількості слів, що також належать до складу даного ЛСП (Пор.: дурний – 1. Розумово обмежена, тупа людина; 2. Який виражає розумову обмеженість, тупість; мудрий – 1.Наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід; розумний, досвідчений [328, с.332], 2.Який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді, 3. Ірон. Те саме, що хитрий [328, с. 694]).

Тісно прилягають до ядра поля епітети *розумний* (3 слововживання), *премудрий* (4 слововживання), *немудрий* (3 слововживання), *письменний* (2 слововживання).

До складу периферії зараховуємо епітетні конструкції *лобом неширокий, нудомудр, неук, придуркуватий, недоум, невчене око, великий дурень*, а також малочастотні епітети *апостол науки, просвіщенний, тупорилий, безумний, думне чоло, любомудр, дрюкований* і под. До дальньої периферії належить епітет *темний* у значенні „відсталий, некультурний, неписьменний”:

А може, я й темний , нічого не бачу,	За святу правду-волю
Злая доля, може, по тім боці плаче	Розбойник не стане,
[311, с.91.102]	Не розкує закований
	У ваші кайдани
	Народ темний ... [311, с.356.65]

Художник слова все ж таки не вільний від прояву несвідомого в оцінці окремих фактів і подій і мимоволі виражає це шляхом висування тих чи інших моментів як дуже значних і тому вартих графічної інтерпретації [61, с.58], тому знаковим є факт ампліфікацій епітетних конструкцій для змалювання характеру та інтелектуальних особливостей ліричного персонажа у поетичній мовотворчості Т.Шевченка: „*Оце ледащо. Щирий пан, Потомок гетьмана дурного, І презавзятий патріот; Та й християнин ще до того*” [312, с.97.12].

3.1.1.4. Лексико-семантичне поле „Емоційно-психологічний стан”

Досліджуючи поетичну мову, вчені вже давно дійшли висновку, що у ній „зливається „смысл” з відчуттями, чуттєвим сприйманням” [189, с.341]. Типологічні характеристики емоцій, їх лінгвостилістичне оформлення у тексті

та особливості сприймання читачем стали об'єктом зацікавлення багатьох вчених-мовознавців. Особливості емотивної семантики лексичних одиниць вивчали Н.Бабенко, В.Вуколова, С.Гладь, І.Квасюк, І.Чепуріна, В.Шаховський та ін., однак наукові дослідження засвідчили багатоаспектність проблеми і необхідність подальших студій.

Емотивність є однією з фундаментальних властивостей художнього тексту і актуалізується за допомогою емотивно заряджених текстових компонентів, які реалізують авторські емоційні інтенції і моделюють емоції реципієнта, пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією художньої дійсності. Реконструкція адресатом емотивного ракурсу стає можливою завдяки ідентифікації, осмисленню та інтерпретації ним емотивних компонентів.

Таким чином, кожний художній твір апелює до індивідуальних особливостей читача, у тому числі й емоційних, завдяки авторським настановам. Майстер слова завжди втілює у своїх творах певні думки і почуття, свій духовний світ, адже він „акумулює в собі все, що властиве людині як суспільній істоті, щоб згодом, освітивши його своїм світорозумінням викласти на папір, як згустки живого життя” [56, с.24] Художній образ є виразником ставлення автора до навколишнього світу, його зв'язку з ним. На думку В.Аллахвердова, митець сам до кінця ніколи не знає, як він створює свій твір, він лише довіряє себе власним емоційним переживанням і таким чином вкладає в нього свою душу, знання, цінності та ідеали, а людина, яка згодом сприймає цей текст, за рахунок емоційності засвоює і ті цінності, які знаходяться за межами власне художнього тексту [6, с.95].

Емоції завжди пов'язані з оцінкою. На такий зв'язок вказував ще Ш.Баллі, який вважав, що почуття, які викликає мовлення або текст у адресата, характеризуються схваленням/несхваленням явища, речі чи думки [14, с.86]. Такий висновок підтверджують численні сучасні дослідження мовознавців (В.Вилюнас, С.Гладь, В.Гридін, Т.Космеда, В.Шаховський та ін.). Оцінка „переживається”, залучається до сфери почуттів. На думку Т.Космеди, „емоції...є завжди свідомими і виникають як результат оцінки конкретного

факту, події” [147, с.101]. Л.Мацько вважає, що „емоційне стилістичне значення тісно пов’язане з оцінним і часто є результатом оцінного або комбінацією з ним” [189, с.196].

Авторська оцінка якнайтісніше пов’язана з епітетами, що мають емотивну семантику. В силу категоріальних ознак в таких епітетах завжди наявний аксіологічний аспект. Оцінка може міститися безпосередньо в лексичному значенні епітета або виявлятися в контексті, однак вона не існує без суб’єкта, що оцінює, – людини. Тому емоційно-психологічна шкала цінностей формується у межах діаметрально протилежних понять „добрий-поганий”, „приємний-неприємний” і под., які визначають стан людини, настрої, вдачу, духовність. Як зазначає В.Кравченко, „художня емоційність є результатом зіткнення двох ідеологій, одна з яких – жорстока, антилюдяна, потворна, а друга – високоморальна, гуманістична” [157, с.53]. Безперечно, на реальний світ накладається світ цінностей письменника, формуючи у такий спосіб естетико-аксіологічні орієнтири читача.

Дослідники мовотворчості Т.Шевченка вже давно звернули увагу на перевагу конкретно-чуттєвого, навіть інтимно-особистого у його творах. Поет консолідував у своїй творчості такі найхарактерніші риси українського характеру як кордоцентричність, панівна емоційність [216, с.29]. Український психолог С.Балей у книзі „З психології творчості Шевченка” назвав Шевченка „генієм почувань”[13]. Спираючись на те, що ефект впливу художнього твору на читача зумовлений не просто відображенням емоцій людини, але й визначається ними, вивчення епітетів з емотивною семантикою у поетичних творах Т.Шевченка дає змогу реконструювати механізми образотворення у творчому доробку майстра слова.

Оскільки у Шевченка „все існує між полюсами добрий/поганий” [199, с.25] у межах ЛСП „Емоційно-психологічний стан” виділяємо два лексико-семантичних мікрополя – „Страждання” і „Радість”. Саме ці почуття характеризуються у Шевченковій мовотворчості найбільшою кількістю епітетних одиниць.

Приналежність художнього означення до мікрополя визначаємо за формулою:

$$E=f [П, (I_{уявлення} \neq \text{або} =I_{\text{гармонія}}), С],$$

де E – емотивний епітет, f – функція, $П$ – пропозиція (як мисленнєвий аналог (праобраз) певної ситуації із притаманними їй семантичними відношеннями), $I_{уявлення}$ – екстралінгвістична інформація про поняття „радість”, „страждання”, $I_{\text{гармонія}}$ – екстралінгвістична інформація про психологічний стан задоволеності людини (якщо $I_{уявлення}$ дорівнює $I_{\text{гармонія}}$, такий внутрішньо-психологічний стан кваліфікуємо як радість; якщо ж не дорівнює – це психологічна дисгармонія, а отже, страждання), $С$ – семантика епітета. У такий спосіб при членуванні поетичної дійсності маємо змогу врахувати макро- та мікрорівні системи поетичного тексту Т.Шевченка.

3.1.1.4.1. Мікрополе „Страждання”

На думку П.Филиповича, „Шевченко знає, що особливо впливають на душу слова скорбні і тужливі – не сентиментальне закохання в своїх власних, іноді надуманих негодах, а глибоке проникнення в безодню горя людського” [292, с.17].

Мікрополе „Страждання” містить такі ЛСГ: ЛСГ „Емоційно-психологічний стан”, ЛСГ „Фізичний стан”, ЛСГ „Соціальні умови”, ЛСГ „Атрибути страждання”.

Кожна ЛСГ представлена відповідними лексичними групами, як правило, з семами негативної конотації.

Емоційно-психологічний стан, настрої ліричного персонажа, що зумовлені стражданням, окреслюють епітети *сумний, невеселий, самотній, заплаканий* тощо.

ЛСГ „Емоційно-психологічний стан” якнайтісніше пов’язане з такими часто вживаними у поезії Т.Шевченка лексемами як „серце”, „душа”. Відображаючи всю картину багатств внутрішнього світу ліричного героя, ці поняття концентрують у собі весь світ почуттів людини і мають розгалужену

сітку епітетів. В.Кравченко, досліджуючи своєрідність світосприйняття Т.Шевченка, зауважує, що „творчому доробку митця характерна мрійливість, лірична наповненість, емоційність оповіді, сприйняття довкілля через призму серця” [157, с.53]. Саме тому, змальовуючи емоційно-психологічний стан ліричного героя, поет користується епітетними словосполученнями *порване серце* [312, с.95.44], *болящее серце* [312, с.59.49], *поточене горем серце* [312, с.43.173], *розбите серце* [311, с.282.7], *замучене серце* [312, с.43.172], *умитеє сльозами серце* [312, с.72.32], *побите серце* [312, с.59.59], *побитеє гріхами людськими* [312, с.42.155] і т.п., причому „нестягнені форми слів передають безкінечність і безмірність страждань персонажів” [157, с.54].

Джерелом страждань для Т.Шевченка була самотність, неволя тому, зображуючи внутрішній світ своїх героїв, їх невизначеність, поет використовує епітетні конструкції *одинокий вік, самотня душа, люта неволя, одина самотина, самотній рай, одинока душа, одиноке серце, самотня неволя та ін.*

Мотив самотності, покинутості, обездоленості має значну емоційно-експресивну вагу, адже „самотність породжує самозаглибленість, складну роботу душі, такий духовний досвід, що був би неможливий за інших, щасливіших обставин” [115, с.72].

ЛСГ „Фізичний стан” та „Соціальні умови” формують периферію ЛСП „Емоційно-психологічний стан”, оскільки епітети-лексеми, що входять до їх складу, виражають ознаку страждання не безпосередньо у своїй семантиці (Пор. *невидющий*: 1.Який нічого не бачить; позбавлений зору; сліпий; *задрипаний*: 3. у знач.прикм.перен. Нічого не вартий; нікчемний. // Який майже нічого не має з майна, злиденний [351]), а передбачають його внаслідок наявності у персонажа названої ними ознаки.

ЛСГ „Фізичний стан” включає епітети із семантикою емоційно-психологічних переживань внаслідок фізичного страждання (тілесних тортур, голоду, холоду, хвороб людей). Це мікрополе репрезентують епітети: *скалічений, сліпий, незрячий, немоцний, невидющий, заплаканий, малосилий, бездиханний, голодний, недужий, недужній, німий, хворий, утомлений,*

потомлений, опухлий, глухий, замерзлий, болящий, недобитий, недомучений, знівечений, катований, замучений та інші.

Семантика епітетів ґрунтується на оцінці фізичного стану людини, проте ці значення можуть переноситися на все, що оточує людину: *німа* стіна, *німа* тьма, *голодний* звір тощо і слугувати тлом людських страждань:

... Завтра ж рано	І тьму за собою
Завіє голодний	Розстилає туман сивий,
Звір в пустині, і повіє	І тьмою німою
Ураган холодний. [311, с.168.30]	Оповіє тобі душу... [312, с.116.16]

Епітети з такою семантикою можуть також означати абстрактні поняття: *голодні* злидні, *немоцна* думка, *замерзла* душа, і „завдяки названам у слові людським відчуттям досягається емоційний вплив на читача” [92, с.3]. Імпліцитна сема у подібних атрибутивних словосполученнях експлікується внаслідок зіставлення обох компонентів. Внутрішня форма художнього означення корелює з центральною лексемою, у результаті чого епітет стає її смисловою складовою й координує напрямок асоціацій у контексті. Асоціативна палітра, таким чином, цілком залежить від художніх настанов поета. Слушною є думка С.Єрмоленко, яка зазначає, що „видозміни стилістичного значення залежать від шкали суб’єктивно-оказіональних та узуальних оцінок” [102, с.295].

Більшість означень виражені дієприкметниками, що значно розширює розгортання асоціацій, спрямованих на виявлення взаємозв’язків позначуваної реалії з іншими явищами дійсності. Рушійною силою даних атрибутів є їх співвіднесеність з екстралінгвальним світом у свідомості реципієнта. Образний потенціал художніх означень цього мікрополя значно зростає у контексті:

Радіє князь, запродує	Онде злодій штемпований
З половою жито.	Кайдани волочить;
І молотить, виганяє	Он розбойник катований
Людей недобитих .	Зубами скрегоче,
[312, с.31.302]	Недобитка товариша
	Зарізати хоче! [311, с.270.234]

Шевченко усвідомлював, що „класове походження, соціальний стан обов'язково віддзеркалюються в психології людини” [216, с.129], отже, впливають і на її емоційні характеристики.

ЛСГ „Соціальні умови” включає епітети, що містять сему „соціальний статус” або відображають стан ліричного персонажа внаслідок соціальних утисків. Його структурними компонентами є художні означення: *обідраний, обікрадений, ограблений, зубожений, задрипаний, сирітський, сиротина, каторга-робота, беззаконія (земля), бідний, убогий* і под.: *„Сирота Ярема, сирота **убогий**; Ні сестри, ні брата, нікого нема! Попихач жидівський, виріс у порогу; А не клене долі, людей не займа”* [311, с.136.346].

Соціальне зло для поета є кричущою несправедливістю: *„ А в городах, мов журавлі, Замуштрували москалі; Нагодовані, обуті, І кайданами окуті, Муштруються...”* [311, с.271.264].

Однак, на думку Л.Генералюк, Шевченко переконаний, що „більш руйнівним є зло не соціальне, а зло в самій людині” [62, с.206].

Часто у поетичних творах Т.Шевченка знаходимо замість прямої номінації страждання його опосередковану характеристику, створену за допомогою епітетних конструкцій: *гірка сльоза, умитий сльозами, глибока рана, кровавий піт, глибока тюрма, убога нива, кровава сльоза, туга-неволя, похилий раб, приборканий орел, труп-думка, холодна оселя, похилий козак, смертний одр, нехолодні сльози та ін.* На думку В.Русанівського, у поезії Т.Шевченка „для всіх людських пристрастей є свої символи, які вросли в товщу прадавніх, ще дохристиянських вірувань і які єднають інтимними зв'язками поета з його народом” [243, с.62]. Такі епітетні конструкції зараховуємо до ЛСГ „Атрибути страждання” і вважаємо дальньою периферією ЛСП „Емоційно-психологічний стан”, оскільки самі епітети мають досить різноманітну семантику: можуть передавати смакові (гіркий), тактильні (холодний, нехолодний) відчуття, просторові орієнтири (глибокий) тощо, однак у поєднанні з центральною лексемою створюють мікрообраз (часто метафоричний), здатний транслювати емоційно-психологічний стан ліричного

персонажа. Внаслідок метафоризації або метонімізації вся епітетна конструкція стає носієм нового значення, тобто „...слово вивищується над собою, розкриває те, що приховане в звичайній буденній мові” [102, с.10]. Такий стилістичний прийом значно розширює апперцепційне тло читача:

Мов **орел** той **приборканий**,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі.
[312, с.166.69].

І праведно Господь великий,
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми покопать.
[312, с.109.22]

Найбільш розгалужену сітку епітетів має лексема „сльози”. Епітет у поєднанні з нею може вказувати на об’єкт страждання (*козацькій* [311, с.234.18], *матері* [312, с.246.78], *людській* [312, с.103.124], *дівочі* [311, с.145.758], *младенчі* [312, с.324.561], *козачі* [311, с.145.759], *удов’ї* [311, с.344.48]), окреслювати силу страждання (*тяжкі* [311, с.285.11], *гіркі* [311, с.98.273], *кроваві* [311, с.289.12], *огненні* [312, с.216.112], *кров-сльози* [311, с.376.17]), містити суб’єктивну авторську оцінку їх якості (*дрібні* [311, с.90.36], *дуже дрібні* [311, с.200.349], *дрібні-дрібні* [311, с.165.1515], *нечисті* [312, с.216.111], *щирі* [311, с.145.759], *святії* [312, с.46.86], *братня* [311, с.347.174], *пророчі* [312, с.313.113], *нехолодні* [312, с.42.139], *добрі* [311, с.368.22]), вказувати на вік персонажа (*старечі* [312, с.176.169], *молодії* [311, с.369.64], *стари* [311, с.132.194]) тощо.

Вітер тихий з України
Понесе з росюю –
Мої думи аж до тебе...

Братньою сльозюю
Ти їх, друже, привітаєш.
[311, с.347.174]

І хлинули сльози,
Тяжкі сльози!.. [312, с.36.30]

До цієї ж ЛСГ зараховуємо й деякі епітетні конструкції із ключовою лексемою „доля”, адже сема „страждання” наявна й у таких структурах. Не будучи по суті фаталістом, Шевченко протягом усієї творчості звертається до образу долі. Саме слово вживається близько двохсот разів. Найчастіше поет вживає його у значенні „талан, щастя”(90): „*Орися ж ти, моя ниво.. Та посійся*

добрим житом, *Долею* полийся!” [312, с.355.17]. Відповідно відсутність талану, щастя сприймається у Шевченкових контекстах як нещастя, страждання у силу певних об’єктивних чи суб’єктивних причин: „*Та не дав мені Бог Ані щастя, ні долі*” [312, с.11.4]. Розкрити семантику цього образу у кожному конкретному випадку допомагають саме епітети (у більшості випадків метафоричні), *доля* у Шевченка може бути *злая* [311, с.91.102], *лиха* [311, с.110.30], *лукавая* [312, с.33.387], *нещаслива* [311, с.186.2398], *неправдива* [312, с.124.11] тощо.

Така доля спричиняє страждання ліричних персонажів:

І Трахтемирів геть горою	А хто мене поховає?
Нечепурні свої хатки	На чужому полі
Розкидав з долею лихою ,	Хто заплаче надо мною?
Мов п’яний старець торбинки.	Доле моя, доле!
„Сон” [312, с.40.39]	Доле моя нещаслива!
	„Гайдамаки” [311, с.186.2398]

Схожу семантику має епітетна конструкція *тяжкая недоля* (П 482.В) та її варіант *недоленька тяжка* [311, с.159.1274]. Але, на відміну від наведених вище епітетних словосполучень, де лексема „доля” має у своїй семантичній структурі сему з позитивним значенням („талан, щастя”), а епітет із семантикою негативних характерологічних ознак нівелює її значення, цілком переймаючи на себе роль дешифратора змісту усєї епітетної конструкції, тут маємо ситуацію, коли семантика центральної лексеми („нещасливе, тяжке життя; нещастя, горе”) вже має всі потрібні авторові атрибути негативного значення, однак Шевченко вживає ще й епітет „*тяжка(я)*”. У цьому випадку функція художнього означення полягає у підсиленні змісту ключової лексеми, що сприяє поглибленню створюваного образу.

3.1.1.4.2. Мікрополе „Радість”

На думку П.Кононенка, Тарас Шевченко – це дух шукання істини, свободи, справедливості, щастя [146, с.17]. Зображуючи людські страждання

поет дарує своїм героям і хвилини радості, щастя. Для Шевченка „щастя людини – міра всього”[314, с.15].

Назву мікрополя обрано на основі сучасних лінгвістичних досліджень, які свідчать, що в українській лінгвокультурній традиції поняття „радість” є ширшим за поняття „щастя”[122, с.62].

Ядро мікрополя „Радість” формують епітети *веселий, весело, щасливий, радостний, радостно*. Сполучаючись із лексемами, що позначають людську істоту, її атрибути (у разі метонімії) або її образний вияв (за умов метафоризації), такі епітети передають піднесений настрій ліричного персонажа:

...вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
 Цілує діда і дитя
 Аж тричі **весело** цілує,
 Прийма на руки, і годує...[312, с.233.9]

...А жриця
 Кіпріди, оргії цариця,
 Поникла **радостним** челом
 Перед апостолом... [312, с.248.180]

За рахунок нанизування атрибутивних характеристик семантиці ключових слів приписується емотивна сема „радість”.

Однак у багатьох випадках Шевченко за допомогою таких епітетів вказує на колишню радість, яка протиставляється сучасному (у художній дійсності) стражданню:

Пішов козак з сього світа,
 Все забрав з собою. –
 А де ж тая мальована,
 Шитая хустина,
 А де ж тая **веселая**
 Дівчина-дитина?! [311, с.281.79]

І ти, моя єдина,
 Ведеш за собою
 Літа мої молодії,
 І передо мною
 Ніби море заступають
 Широкі села
 З вишневими садочками
 І люде **веселі**. [312, с.98.24]

З поняттям радості у Шевченко тісно пов’язано почуття надії, що на лексичному рівні виявляється у вживанні відповідних лексем як ситуативних синонімів (Пор.: *Витає радість і надія В очах веселих...* [312, с.230.5]). На епітетному ж рівні маємо поєднання цих понять в апозитивному

словосполученні: „*Моє веселіє-надію В степу між тучею розвіяв!*” [312, с.533.В].

За Дж.Ст. Міллем, „хитра стратегія щастя” полягає в наступному: щоб відчувати емоції щастя слід прагнути не до їх переживання, а до досягнення таких цілей, що породжують ці переживання” [174, с.165]. Т.Шевченко завжди прагнув бути вільним, і в цьому йому вбачалося і щастя його ліричних героїв. На зв’язок почуття радості, щастя із свободою вказує й Т.Космеда: „З концептом *щастя* тісно пов’язаний концепт свободи, волі” [147, с.70]. Зважаючи на це, до периферії мікрополя зараховуємо епітетні конструкції з художнім означенням *вольний*: *вольний брат, вольний гетьман, вольна рука, вольний козак, вольна дума, вольнії уста, вольна душа, вольний народ* і под.

Сюди ж належать декілька епітетних конструкцій з ключовою лексемою „доля”, які в образній формі моделюють семантику щастя: *добра(я) доля* [311, с.360.102; 311, с.363.221; 311, с.368.28; 312, с.29.237; 312, с.119.17].

...мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкій б’ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля **добрая** любила
Її дитину... [312, с.119.17]

Хто ж пошле нам спасеніє,
Верне **добру** долю?
[311, с.360.102]

Мікрополе „Радість” характеризується значно меншою кількістю складників, ніж мікрополе „Страждання”. Однак творчій лабораторії поета притаманний сплав показників емотивності - амальгама [Гладь, 2000, с.138], яка одночасно, в одному контекстуальному сегменті, передає і радість, і страждання:

А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся **сльозами**
[311, с.132.172]

Моя ти доле чорнобрива!
Якби побачив, нагадав
Веселєє та *молодєє*
Колишнє лишенько **лихєє**. [312, с. 100.11]

3.1.1.5. Лексико-семантичне поле „Мова”

На винятковому значенні у Шевченковій мовотворчості понять „слово”, „мова” наголошують усі шевченкознавці. С.Єрмоленко присвятила наукову розвідку з промовистою назвою „Неокраєне крило Шевченкового СЛОВА” вивченню функціональних особливостей лексеми „слово”, визначаючи у такий спосіб передумови до появи асоціацій, закріплених у Шевченкових крилатих висловах [102, с.144-154]. Л.Мацько зазначає, що образ „слово” для Шевченка є визначальним, „в ньому життя народу, його душа” [191, с.25]. Звернула увагу на здатність такого мовного матеріалу формувати лексико-семантичне поле у творчості поета Н.Мех, приділяючи значну увагу епітетам як індикаторам авторської оцінки. На думку дослідниці, семантика лексем „мова”, „слово” структурується у загальномовному словнику та індивідуальному Шевченковому словнику по-різному, і наявна в словнику система виділених значень не дає змоги пояснити зміст деяких словосполучень [196; 235].

До ЛСП „Мова” зараховуємо епітети з дистрибутами „мова”, „слово”, „розмова”. Інтегральною семою ЛСП є сема „те, що говорять; розмова; слова”. До ядерної зони поля належать найбільш частотні епітетні конструкції: *тихе(є)* слово (8 слововживань), слово *правди* (6 слововживань), *святе(є)* слово (5 слововживань), *боже(є)* слово (5 слововживань).

Периферію поля моделюють епітети, які визначають не лише здатність людини говорити (*людська* мова [311, С.179.2127]), а й часто у метафоричній формі вказують на її характер (мова *щира* [311, с.91.85], мова *хитра* [311, с.120.54], слово *добре* [311, с.104.534]), вдачу (слово *химерне* [311, с.128.29], слово *огненне* [312, с.328.735]), емоційно-психологічний стан (*журба*-мова [311, с.234.27], слово *веселе* [311, с.353.76]), дають інтелектуальні характеристики (слово *мудре* [311, с.199.23]) тощо. Маргінальні семи таких епітетних конструкцій межують з відповідними ЛСП.

Семантика епітетних одиниць ЛСП „Мова” демонструє шкалу авторських оцінок. Позитивну оцінку реалізують епітети *щирий, хрещений, великий, вольний, правди, живий, тихий, ласкавий, новий, тихої любові, кроткий, благий*

та ін.: „*І неситий не виоре На дні моря поле. Не скує душі живої І слова живого*” [311, с.343.16]. Негативну оцінку автор моделює за допомогою епітетів *лихий, розтлений, мертвий, проклятий, злий*. Позитивний аспект значно переважає.

Поряд із епітетами, які є носіями суто позитивної або суто негативної оцінки, у поезії функціонують художні означення з нейтральною семантикою: *новий, древлий, ветхий, тихосумний, тихо-сумний, забутий*. У тексті семантична вага таких епітетів актуалізується засобами ампліфікації:

Меж ножами рута
І барвінок розів’ється –
І слово **забуге**,
Моє слово **тихо-сумне**,
Богобоязливе... [311, с.256.74]

Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не **ветхеє**, не **древлеє** слово
Розтленноє, а слово **нове**
Меж людьми криком пронесе.

[312, с.333.66]

Система Шевченкових оцінок не завжди однозначна. Наприклад, у поемі „Гайдамаки” сарказм спричиняє розвиток енантіосемії в епітеті *розумний*: „*Теплий кожух, тільки шкода – Не на мене шитий, А **розумне** ваше слово Брехнею підбите*” [311, с.130.99].

3.1.2. Лексико-семантичне макрополе „Хронотоп”

Просторово-часові властивості художніх текстів все частіше стають об’єктом вивчення сучасних науковців. Наукові дослідження ґрунтуються на тому, що мистецтво слова належить до динамічних, часових мистецтв. І тому літературний образ, розгортаючись у часі, своїм змістом відтворює просторово-часову картину світу, причому в її символічно-ідеологічному, ціннісному аспекті [184, с.3].

На думку О.Маланій, художній час і художній простір – найважливіші характеристики художнього образу, які забезпечують цілісне сприйняття художньої дійсності і організують композицію твору [184, с.4].

Час – одна із форм існування простору, тому найчастіше говорять про сплав цих понять – часопростір, або хронотоп, який розглядають як єдиний

чотиривимірний континуум, що складається з тривимірного простору і одновимірного часу.

Засновником вчення про хронотоп вважають М.Бахтіна. Аналізуючи єдність часу і простору, він припустив, що „прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом. Цим перетинанням рядів і злиттям прикмет характеризується хронотоп” [20, с.235]. Художній хронотоп М.Бахтін кваліфікує також як „вагомий взаємозв’язок часових і просторових стосунків, художньо освоєних в літературі” [18, с.234]. Науковець переконує, що „будь-який вхід у сферу змісту здійснюється через ворота хронотопів” [20, с.290]. На його думку, „хронотопним” до певної міри є й будь-який художньо-літературний образ [18, с.283].

Сучасні науковці стверджують, що часопростір дозволяє розглядати поетику художнього твору, його жанрову специфіку, особливості художніх стильових засобів, дає змогу дослідити оповідну манеру та постать автора, - як у самому творі, так і в соціально-історичному, культурному середовищі [230, с.1]. О.Шупта-Вязовська вважає, що хронотопічність полягає у здатності автора мислити образи у часі і просторі, співвідносити і гармонізувати системи різної темпоральної природи [318, с.120]. Вивчаючи час і простір у творах В.Сосюри, поетичний хронотоп Л.А. Приходько визначає як структуру, що охоплює всі часові та просторові елементи вірша, створюючи сприятливі умови для розуміння змісту твору та його інтерпретації [230, с.29].

Особливості хронотопу в поезії Т.Шевченка вивчали О.Боронь, В.Смілянська, О. Шупта-В’язовська та ін. О.Шупта-В’язовська звернула увагу, що специфіка Шевченкового хронотопу полягає в тому, що „його завданням є не стільки створення умов для розгортання дії, скільки презентація заздалегідь знаного часопростору, який саме через свою знаність підлягає передовсім „чистому” безкінечному емоційно-чуттєвому переживанню” [318, с.123]. Однак жоден дослідник не приділяє належної уваги епітетам, які, власне, і є детермінантами локусів.

Час і простір взаємозалежні, взаємопроникні, але „практично у кожному творі автор веде мову окремо про час й окремо про простір, а також про часо-просторові єдності” [230, с.35], тому для детального аналізу умовно розділяємо епітетні конструкції із семантикою часу й простору.

Хронометричний аспект репрезентує епітетне лексико-семантичне поле „Час”. Перебіг часу, зафіксований у епітетних конструкціях, розглядаємо у зв’язку з потенцією змін і становлення поетичних реалій.

ЛСП „Простір” передбачає аналіз як епітетних одиниць із власне просторовою семантикою (Пор.: *широкий*: 1.Який має велику ширину. 2.Який займає великий простір. 3. Значний завширшки, просторий [351]), так і епітетних експлікацій провідних просторових образів Шевченкової поезики: *хата, могила, шлях, степ, тополя* тощо. Ці локативи простору, неодноразово повторюючись у поетичних творах, за допомогою епітетів у кожному окремому випадку нарощують нові деталі, конкретизуються, окреслюючи індивідуально-авторську творчу манеру та особливості поетичної картини світу.

3.1.2.1. Лексико-семантичне поле „Час”

Значну роль у системі поетичного тексту відіграють темпоральні епітетні конструкції, адже у межах будь-якого поетичного твору усі події детерміновані, визначені у часі. Сюжетний час потрібен автору для презентації ліричного переживання, для створення динаміки розвитку подій, для універсальної єдності тої картини світу, яку він моделює. Темпоральність є важливою характеристикою „персонажного світу”, яка забезпечує узгодженість, логічну допустимість тих подій, які змальовуються у творі. Художній час є конструктивним елементом будь-якого твору незалежно від його перцепції чи відсутності останньої. За М.Бахтінім, час – „провідне начало в хронотопі”[18, с.89].

Художній час поетичного твору – це система співвідношень між подіями, процесами та вчинками персонажів, подібних до часових співвідношень у реальному світі, а також позначені часові елементи [230, с.20].

У поетичній спадщині Т.Шевченка художній час є тією реалією, за допомогою якої моделюються різні епохи: епоха, яку відтворює автор; епоха, в якій він живе, а також ірреальна, бажана епоха, в якій автор хотів би жити. У художній час поезій включено також часові світи ліричних персонажів: соціальний та екзистенційний.

Проаналізувавши фактичний матеріал, на основі семантичних множників у межах ЛСП „Час” виділяємо декілька лексико-семантичних груп: ЛСГ „Актуальний час”, ЛСГ „Тривалість у часі”, ЛСГ „Історичний час”, ЛСГ „Метафоричний час”.

Ядро ЛСП „Час” представлено першими двома групами. Художні означення в епітетних конструкціях, що належать до ядерної зони, у своєму лексичному значенні містять сему „час” .

Отже, до ЛСГ „Актуальний час” зараховуємо художні означення, які своєю семантикою виражають асоціативну співвіднесеність або приналежність означуваного до минулого, сучасного або майбутнього: *давній, старий* (у значенні „колишній”), *днедавний, староденний, давнє-колишній, колишній, ветхий* (у значенні „старовинний”), *древлій, древній, давно, давненько, грядущий*. Такі епітети сполучаються зі словами з досить різномірною семантикою, означуване може позначати як конкретний, так і абстрактний предмет: *диво колишнє* [312, с.100.17], *добро давнє* [311, 574.В], *дума днедавна* [312, с.212.27], *Корсунь староденний* [311, с.156.1150], *нудьга колишня* [312, с.205.15] і под. У цю ж групу зараховуємо епітети, які разом із центральною лексемою вказують на конкретний день або період, пору року: *майська ніч, ніч Маковея, пожовкле листя, весняні хмари, осінній Микола, весеннє сонечко, земля убрана весною, клечальна неділя, зелені святки, святий вечір*:

Весенне сонечко ховалось
В широких хмарах **весняних**.
[312, с.382.В]

Коло **осеннього** Миколи..
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигане. [311, с.378.25]

У таких епітетних конструкціях темпоральність часто реалізовано опосередковано – через систему біо- та геоциклів, релігійних свят.

Семантика подібних епітетів не завжди однозначна. Наприклад, семантична структура означення *майська* базується на семі „травень”, тобто епітет вказує на конкретний часовий проміжок, однак словосполучення *майська ніч* умовно можна розкласти на такі семантичні зрізи:

- 1) ночі у місяці травні (первинне значення, пряме);
- 2) ночі пахучі, життєдайні (асоціативно-образне, вторинне значення).

На думку Р.Стефурак, друге семантичне тлумачення декодується за допомогою внутрішньої форми означення [268, с.49].

Як правило, семантичним ключем для розкриття тропеїчного смислу темпорального епітета слугує контекст: „*Я зарідав би, зарідав! І помоливсь, що не правдивим, А сном лукавим розійшлося, Слізьми-водою розлилося **Колишнєє** святеє диво!*” [312, с.100.17].

Ці рядки належать поезії „Якби зустрілися ми знову...” Поет обіграє уявну зустріч із дівчиною, яка колись була йому дуже близькою. Тут епітет *колишній* має два значення:

- 1) який був колись давно, минулий;
- 2) який утратив своє попереднє значення для поета.

Н.Мех вважає, що семантичну місткість слова поета не завжди усвідомлює читач, сприймаючи її інтуїтивно [196, с.54]. Т.Шевченко використовує увесь семантичний спектр художнього означення, створюючи неповторні образи з нелімітованими асоціативними координатами. Сукупність усіх породжуваних смислів одного епітета у різних контекстах формує його семантичну структуру.

У складі ЛСГ „Актуальний час” виділяємо ЛСГ „Пора доби”. До ЛСГ „Пора доби” входять епітети, що визначають локальний час: *вечірній (вечерній)*,

досвітній, ранній, не вечірній. Сполучаються такі епітети з лексемами, які також містять сему „час” у своїй семантичній структурі (година *вечерня* [312, с.151.3], година *досвітня* [312, с.145.2], пора *рання* [312, с.145.20]) або позначають небесні світила (зіронька *вечірня* [312, с.17.7], зоря *вечірня* [312, с.24.1], світ (світанок) *не вечірній* [311, с.354.258], сонечко *вечернє* [312, с.41.104]). Такого плану епітетні конструкції визначають часові координати у межах ранок-день-вечір.

Більшість поезій, особливо у ранній період творчості, побудовано за принципом паралелізму між зовнішнім світом і душевним станом ліричного героя. Зовнішній світ представлено вранішнім, денним або вечірнім пейзажем, деталі якого складаються в цілісну картину, в тому числі й за рахунок епітетів:

Зоре моя вечірня ,	Затих мій сивий, битий тугою,
Зійди над горою,	Поник старою буй-головою.
Поговорим тихесенько	Вечернє сонечко гай золотило,
В неволі з тобою [312, с.24.1]	Дніпро і поле золотом крило [312, с. 41.104]

У таких контекстах темпоральні характеристики начебто максимально конкретизовані, однак, як слушно зауважує О. Шупта-В'язовська, у Шевченка актуальними в ліричному переживанні постають мить, момент, спалах екзистенції як еквівалент вічності. Амбівалентність миті-вічності настільки універсалізує зміст вірша, що художній образ, породжений цим змістом, володіє невичерпною художньою силою, яка забезпечує йому повсякчасну актуальність [318, с.122].

ЛСГ „Тривалість у часі” формують епітети: *довгий, летучий, безвічний, вічний, вседневний, цілий, цілісінський, предвічний, предковічний, короткий, віковий, великий* (ЛСВ зі значенням „тривалий, довгий”). Епітетні конструкції цієї групи створюють певний апперцепційне тло динаміки розвитку подій: плач *вседневний* [312, с.190.90], ніч *цілісінська* [312, с.104.145], літа *довгі* [311, с.258.55], любов *безвічна* [312, с.349.15], плач *довгий* [312, с.331.48], зима велика [312, с.67.203], слава *безвічна* [312, с.373.57], літа *летучі* [312, с.245.65], ніч *ціла* [311, с.276.501], гай *предвічний* [312, с.373.64], гора

предковична [311, с.268.153], *вік довгий* [312, с.72.13], *вік короткий* [311, с.374.59], *вік віковий* [311, с.305.359].

ЛСГ „Історичний час” представлено епітетними конструкціями, один із компонентів яких вказує на певний історичний період: *степ козацький* [311, с.317.126], *гетьманщина стара* [312, с.287.73], *село козацькеє* [312, с.40.42] і под.:

Ще за гетьманщини **старої**
Давно се діялось колись.

[311, с.287.73]

А он **старе** Монастирище,
Колись **козацькеє** село.

[312, с.40.42]

Т.Шевченко поетизує історичне минуле України (гетьманщина *свята* [312, с.88.7]), воно „оспіване поетом як воля, а сучасна кріпацька залежність від пана і панщини була реальною, фізично відчутною неволею” [191, с.26]. На думку О.Резнік, шевченківське минуле – це епічне минуле, що зіставляється з сучасністю і їй протиставляється [236, с.219].

Епітетні конструкції, які належать до ЛСГ „Метафоричний час”, мають виразну стилістичну маркованість і представляють дальню периферію аналізованого лексичного масиву. Семантика самого художнього означення не містить сему „час”, однак, сполучаючись із лексемами *вік, час, день, година* і под., набуває можливість визначати часові координати. Маємо ситуацію, коли „прикметниково-іменникові кореляти в контексті художнього цілого творять ідейно-естетичне силове поле, де образні характеристики постають у формі паралелізму, накладаються одна на одну, чи перехрещуються, чи навіть поляризуються” [198, с.38].

Такі епітетні конструкції відзначаються значною образністю, а художні означення метафоричні. У зв’язку з цим маємо власне художню темпоральність, це швидше „час-характеристика”, „час-оцінка подій”: *врем’я люте* [312, с.20.11], *вік веселий* [311, с.353.234], *година лихая* [311, с.107.658], *година люта* [312, с.82.35], *година прелютая* [312, с.146.67], *година добрая* [311, с.331.75], *година недобра* [311, с.103.466], *година срамотна* [311, с.354.254], *день невеселий* [312, с.158.10], *радості* [311, с.357.81], *літа веселії* [311, с.84.4], *літа злії* [311, с.368.31], *літа скорбнії* [312, с.48.11], *кари час*

[311, с.156.1158], час *нещасливий* [311, с.265.16], ніч *лиха* [311, с.290.148], літа *тихенько* кралась [311, с.369.55] і под.: „*Згадайте праведних гетьманів; Де їх могили? ..Не плачте, братія... Не за горами кари час*” [311, с.156.1158].

За допомогою таких епітетних конструкцій Т.Шевченко моделює й соціальний час ліричних персонажів: день *беззаконія* [312, с.331.35], *зла* [312, с.331.35], літа *марне страчення* [312, с.420.В], ніч *кривава* [311, с.88.121], вік *одинокий* [312, с.42.131] та под.

У цій ЛСГ значною частотністю відзначається епітетна конструкція *лиха година*. Шевченко вживає її, коли говорить про недобрий, тяжкий час:

В лиху годину Якось недавно довелось Мені заїхати в Україну... [312, с.119.8]	Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині . [312, с.118.4]
Або, коли йдеться про недолю:	

Нехрещений сину! Не я тебе христитиму На лиху годину . [311, с.329.27]	Тебе тільки не покине Лихая година – Княжно моя безталанна, Знівечений цвіте. [312, с.33. 381]
---	--

Порівняно з іншими епітетними конструкціями ЛСГ „Метафоричний час”, де за рахунок метафоричності для кожного епітета створюється несистемний контекст [268, с.38], тобто такий, за якого сполучуваність слова не впливає з його семантики, епітетна конструкція *лиха година* функціонує як сталий вислів, отже, у даному випадку маємо стерту метафору і постійний епітет, адже таке епітетне словосполучення часто вживається і в народнопоетичній творчості у схожих контекстах (Пор. також статтю у „Словнику української мови”: *лиха година* – а) тяжкий час; горе, нещастя; б) лайливий вислів [351, IV, с.496]). Урізноманітнюючи мовні форми, з таким же значенням використовує Шевченко і конструкції *лута година* [312, с.82.35], *прелютая година* [312, с.146.67].

У всіх інших випадках маємо метафоричні епітети, які інтерферують у смисл поезії досить відносні часові координати, однак служать індикатором авторських оцінок:

Вижде **нещасливий**
 У тебе час та й запустить
 Пазурі в печінки,—
 І не благай: не вимолять
 Ні діти, ні жінка. [311, с.265.17]

Минуть,
 Уже потроху і минають
 Дні **беззаконія** і зла. [312, с.331.35]

Образний потенціал темпоральних епітетних конструкцій значно зростає у контекстах, де епітет вжито у формі орудного відмінка:

...Часи літами ,	І день не день, і йде не йде,
Віками глухо потечуть. [312, с.60.97]	А літа стрілою
	Пролітають...[311, с.368.2]

Т.Шевченко для темпоральних характеристик творчо використовує також фольклорний матеріал: „*Проклятий час-годинька, Що ти народилась!*” [311, с.96.183]. Керуючись своїми художніми уподобаннями, поет постійно прагнув удосконалити усі відомі способи моделювання поетичної дійсності, а також створити нові. Модус часу у нього еквівалентний зображуваним у тексті подіям.

ЛСП темпоральних епітетних конструкцій у поетичній мовотворчості Т.Шевченка характеризується значною кількістю елементів, об'єднаних на основі спільного семантичного множника, який забезпечує розгортання асоціацій, спрямованих на пошук взаємозв'язків означуваних художніх реалій з іншими явищами поетичної дійсності у часових межах.

3.1.2.2. Лексико-семантичне поле „Простір”

Простір – одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом [351].

Найважливішим для Шевченка топосом протягом усього його життя була Україна. Однак більшість свого життя поет провів поза її межами, тому його поетичні реалії віддзеркалюють певну просторову опозицію – Україна-чужина. Таку думку підтверджують сучасні шевченкознавчі дослідження: „Провідними компонентами макросистеми „Кобзаря” є концепти „Україна” і „чужина”[93, с.200]. Крім того, художній простір може бути „чужим” і „своїм”

для персонажів [230, с.141]. У межах цієї опозиції і формуються просторові уявлення у поезії Т.Шевченка.

Зважаючи на семантику художніх означень, у межах поля виділяємо такі ЛСГ епітетів: ЛСГ „Фізичний простір”, ЛСГ „Метафоричний простір”, ЛСГ „Сакральний простір”.

Оскільки досягнути простір ми можемо лише через органи чуття – зір, слух, дотик, нюх, смак – через ці ж органи чуття митець намагається у словесній формі змалювати нам свій художній світ. І хоча образи письменника лише збуджують уяву про відчуття, всі вони, на думку І.Франка, „однаково важні для розвою нашої душі” [296, с.290]. Саме Іван Франко вперше звернув увагу на п’ять відчуттів як спосіб образотворення, приділяючи належну увагу епітетам. Наслідуючи його практику, поділ образів за способом творення та сприймання на зорові, слухові, дотикові, смакові, запахові знаходимо і в сучасних поетиках [217, с.45-46].

У зв’язку з вищезазначеним, до ЛСГ „Фізичний простір” зараховуємо епітетні конструкції, в яких центральна лексема означає певний просторовий локус (який сегментується у нашій уяві як реально існуючий об’єкт), а епітет встановлює його просторові межі, асоціюючись з певним органом чуття. І залежно від значення аналізованих художніх означень ЛСГ „Фізичний простір” членуємо на такі ЛСГ: ЛСГ „Візуальні межі простору”(ЛСГ „Власне простір”, ЛСГ „Кольористичний простір”, ЛСГ „Стан простору”, ЛСГ „Просторова приналежність”), ЛСГ „Одоративні межі простору”, ЛСГ „Тактильні межі простору”, ЛСГ „Акустичні межі простору”. Густативні межі простору у Шевченковій мовотворчості не окреслюють епітети.

ЛСГ „Метафоричний простір” формують епітетні конструкції, які у метафоричній формі моделюють поетичний простір.

До ЛСГ „Сакральний простір” належать епітетні конструкції з художніми означеннями *святий, божий, господній тощо*, у яких ключова лексема є або топонімом (*святий Київ, господнє село*), або носієм будь-якого просторового

поняття (*дерево святе, святій гори*), або позначає культово-релігійні універсалії (*свята шапочка, святий хрест*).

Більшість просторових реалій у мовотворчості Т.Шевченка пов'язано з Україною. Власна назва „Україна” у різних граматичних формах і контекстах зустрічається у поезії Т.Шевченка 255 разів. На важливості образу України для Шевченкового поетичного світу наголошує Юрій Барабаш: „Україна” для Шевченка – не така собі звичайна, одна з багатьох, текстова одиниця; ні, це підставовий, семантично вбирущий словообраз, який концентрує в собі найхарактерніші ознаки і глибинну суть поетового світовідчуження, світосприйняття, світогляду” [16, с.3-4].

Багатоаспектну структуру мовообразу „Україна” не можна глибоко проаналізувати без вивчення художніх означень, які його конкретизують, уточнюють, ускладнюють його семантику.

Поетика творення образу України як просторового локусу включає як епітети з власне просторовою семантикою (*далекий, дальній, широкий*), так і художні означення до ряду усталених прикмет українського етнопростору: *Дніпро, степ, могили, байрак, хата* тощо.

Аналізуючи просторову реалію, у певних контекстах семантичними еквівалентами лексеми „Україна” також вважаємо лексеми „край”, „сторона”, „земля”, „світ” (Пор.: „*Світе тихий, краю милий! Моя Україна!*” [311, с.252.1]).

Просторовий локукуум, зовнішній світ як сферу буття ліричного персонажа Шевченко реалізує у численних пейзажах. За пейзажами – смислова перспектива поезії. На думку Л.Генералюк, пейзажі, що співмірні з внутрішньою суттю Шевченка, представляють портрет його душі в різні моменти життя [62, с.208]. Глибоке відчуття природи поетом сприяє тому, що її образи стають зазвичай візуалізацією його особистісної моделі всесвіту.

ЛСГ „Візуальні межі простору” включає епітетні конструкції, що змальовують художні деталі пейзажів, які „бачить” поет або його ліричний герой. Читач сприймає авторські візії шляхом реконструкції власного досвіду споглядання природи, але на основі запропонованих зорових асоціацій.

Аналізований матеріал членуємо на декілька ЛСГ, кожна з яких регламентує певний сегмент візуалізації художнього простору: ЛСГ „Власне простір”, ЛСГ „Кольористичний простір”, ЛСГ „Стан просторових реалій”, ЛСГ „Просторова приналежність”.

Епітети, що містять у своїй семантичній структурі сему „простір”, формують ЛСГ „Власне простір”. Оскільки „основними функціями простору є визначення місцезнаходження певного об’єкта, його об’єму, розміру тощо” [230, с.22], у межах цієї групи розрізняємо епітети, які визначають відстань, протяжність, та епітети, що визначають розмір, обсяг певної художньої реалії. До перших належать художні означення *далекий, дальній, глибокий, недовгий*. Їх невелика кількість цілком компенсується частотністю вживання: *далекий* – 33 рази, *дальній* – 2 рази, *глибокий* – 23, *недовгий* – 2. До других зараховуємо епітети *безкрайї, великий, високий, височенний, маленький, малий, невеличкий, не малий, безконечний, бездонний, чималий, дрібний, широкий, тисячоглавий*.

....Тяжко мені
Витать над Невою,
України **далекої**
Може вже немає [311, с.275.454]

... а Україна!
А степи **широкі!**
Там повіє *буйнесенький*,
Як брат, заговорить;
Там в **широкім** полі воля;
Там *синє* море... [311, с.127.16]

Епітети з просторовим значенням у Шевченковій поезії зазвичай сполучаються з лексемами, що позначають ментальні архетипи, концепти українського етнопростору: *шлях, могила, степ, поле, земля, світ* тощо.

Художніми означеннями з власне просторовою семантикою Т.Шевченко послуговується й для означення чужини: *дальня сторона, далекий край, далекий Крим, далека неволя* тощо:

І довелось колись мені
В **чужій далекій** стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи!
[312, с.87.9]

Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в **далекім** краю.
[311, с.74.54]

Художні означення із семою „розмір” характеризуються незначним вживанням: Сибір *несходима* [311, с.345.90], *широка* Тіверіада [312, с.312.53], *широкий* цар озерам [312, с.312.66].

Епітети-кольоризми формують ЛСГ „Кольористичний простір”.

Слід зазначити, що в пейзажних картинах кольористичні епітети стають основним виміром образної системи поета. Картинність, панорамність простору у більшості випадків створюється за їх допомогою. На цю рису Шевченкової поезики звернули увагу численні науковці. Особливості кольороназв у поетичних творах Т.Шевченка вивчали В.Ващенко, М.Коцюбинська, А.Критенко, М.Рильський, Л.Рожило, В.Русанівський тощо.

Колір у Шевченковій поетичній картині світу постає тим виміром простору, який поглиблює смислове навантаження образної системи, породжує складні асоціативні вияви, адже використання кольору – одна з індивідуальних рис авторського бачення світу.

Мовні засоби, які позначають кольори, доступні не лише почуттям, а й розуму, логіці людини, тому потенційно мають зображальні можливості. Про це зазначає і М.Коцюбинська: „Часто колористичний малюнок виступає не як самоціль і не як точна кольорова фотографія, а має чіткий ідейно-психологічний зміст.” [151, с.81].

Поетичні інтенції Шевченка-поета, безумовно, пов’язані з творчими пошуками Шевченка-художника, доказом цього є, наприклад, поема „Катерина” й картина з такою ж назвою. Будучи художником, Т.Шевченко тонко відчував естетичний і психологічний вплив кольорів на сприйняття людиною певного образу. Проте за всієї індивідуальності його кольористичних образів розшифрувати їх допомагає або традиційна символіка кольору, або ситуативні асоціації, або загальномовні переносні значення.

Кольоровий спектр в українських пейзажах репрезентовано епітетами: *білий, біленький, білесенький, сірий, сивий, сизий, чорний, зелений, зелененький, червоний, рожевий, синій, синесенький, синій-голубий, голубий, блакитний,*

рожевий, червоно-рожевий, рудий, жовтий, жовтенький, жовтесенький, золотий

Колористика України впливає на поняття про кольорову гармонію й кольорові переваги Т.Шевченка (Див. Додаток 2). Це закономірне явище. Сучасні етнопсихолінгвістичні дослідження доводять, що будь-який митець підсвідомо відображає в своїх гамах барви рідної природи.

Саме тому одним з найулюбленіших колористичних епітетів у Т.Шевченка є епітет „зелений”, який поет широко використовує для змалювання українських пейзажів. Більшість з них поет відтворював з пам’яті, перебуваючи далеко від України – то в Петербурзі, коли був студентом Академії мистецтв, арештантом в казематі, то на засланні. Образи української природи, безперечно, мали ностальгічний характер. Цікаву думку з цього приводу висловив С.Скиба: „з часів Шевченка стало традицією зображення пошуків втраченого рідного простору. „Наша, не своя земля” відчувається вже як традиція українського мислення. І пізніше озвичається осмислення України як „втраченого раю”, який мають віднайти українці” [257, с.48]. Саме тому, на думку Г.Клочка, український пейзаж у Т.Шевченка є „дещо ідилічним” [136, с.43]. Насправді ж поет змальовує **свою** Україну, яку він бачить зором художника і майстра слова. Г.Клочек слушно зауважує: „У кожного з нас є свій образ рідної землі, і якщо ми вдумаємось у нього, то помітимо, що багато в чому цей образ сформовано поетичними пейзажами Шевченка” [136, с.43].

Епітет „зелений” виступає здебільшого в контекстах, які передають враження від сприймання фітообразів. Крім того, традиційна символіка зеленого кольору пов’язана з життям, молодістю, надією. За давньою християнською символікою зелений – символ спокою і свіжості, святковості [315, с.64].

Шевченко в основному змальовує літній пейзаж в Україні, тому художнє означення „зелений” у його творчості є багатозначним. На схильність поета до зображення України як „вічного літа” звернула увагу й О.Забужко

[113, с.51]. У Шевченкових поетичних контекстах епітет „зелений (зелененький)” функціонує для означення:

- 1) **кольору рослин:** віти *зелені* [312, с.223.66], дерево *зелене* [312, с.80.39], квіт *зелений* [312, с.461.В], парость *зелена* [312, с.368.8], травка *зелена* [312, с.198.20], хміль *зелений* [312, с.152.7], баговиння *зелене* [311, с.206.192], барвінок *зелений* [312, с.173.81].
- 2) **кольору ландшафту:** байрак *зелений* [311, с.85.12], діброва *зелена* [311, с.148.874], луг *зелений* [312, с.283.7], покров *зелений* [312, с.335.6], гай *зелений* [312, с.305.373], лан *зелений* [312, с.209.55], поле *зелене* [312, с.143.2], Рось *зелена* [311, с.156.1149], хата *зелена* (про гай) [312, с.75.132], сад *зелений* [311, с.125.34], садок *зелений* [312, с.25.57], село *зелене* [312, с.157.51], степи *зеленії* [312, с.59.65].

Епітет „зелененький” має виразно фольклорне забарвлення і вживається лише двічі: гайок *зелененький* [312, с.42.146], дуб *зелененький* [311, с.77.194].

Цікаво, що епітет „зелений” є непродуктивним у змалюванні нерідного пейзажу. Пояснення цього явища можна знайти у Шевченкових листах та щоденникових записах: „Великороссийская деревня – это, как выразился Гоголь, наваленные кучи серых бревен с черными отверстиями вместо окон, вечная грязь, вечная зима! Нигде прутика зеленого не увидиш...” (Щоденник, запис від 14 липня 1857 року). Не радує око поета й степовий пейзаж: „*Билини навіть не осталось; Тільки одним-одно хиталось Зелене дерево в степу. Червоніє по пустині Червона глина та печина*” [312, с.80.39].

Процес концептуалізації простору у Шевченка може ґрунтуватися на основі суперечливості просторової позиції ліричного Я автора. З одного боку, перебування автора на чужині, у чужому просторі, а з іншого – характерні обриси українського пейзажу, традиційні українські локуси. На думку О.Шупти-В'язовської, ліричне Я автора знаходиться у чужому просторі і ніби об'єктивується у ньому, відтворює його, але ця об'єктивація, це бачення є ілюзорним, оскільки бачить ліричне Я одну Україну: моделюючим простором, який сам по собі уже складає подію ліричного переживання, простором

безпосереднього актуального перебування творчої свідомості у вірші виступає Україна, хоча декларується присутність у просторі чужому [317, с.123].

Синій колір зазвичай означає колір водних джерел, природних явищ. У давній християнській символіці він є „атрибутом безмежності простору сяючого неба” [298, с.141]. Цей колір також є досить продуктивним у змалюванні пейзажів і репрезентований у Шевченка епітетами „синій”, „синесенький”, „голубий”, „блакитний”, „синій-голубий”.

Епітет „синій” у пейзажах використовується Шевченком для означення водних просторів, неба: вода *синя* [311, с.376.18], Дніпро *синій* [311, с.160.1306], море *синє* [311, с.73.7, 74.70, всього - 41 раз], хвиля *синя* [311, с.205.140, 206.186, всього – 11 разів], гора *синя* [311, с.344.57], небо *синє* [311, с.128.10; 312, с.35.9], хмара *синяя* [311, с.268.124]. Похідний епітет „синесенький” вживається лише один раз – *синесеньке* море [311, с.234.9].

Епітети „голубий”, „блакитний” традиційно означають колір неба: небо *голубе* [312, с.36.22], небо *блакитне* [311, с.128.27]. Однак знаходимо й індивідуально-авторські візії: степи *голубії* [312, с.59.64], гори *блакитні* [312, с.39.4].

Не властивим для Шевченка є поєднання кольорів та їх відтінків для змалювання пейзажів. Натомість поет часто вживає поряд декілька кольористичних означень і засобами ампліфікації досягає бажаного результату: „*А коло тину! там такий [барвінок] Поріс зелений, та хрещатий, Та синій! Синій-голубий Зацвів...*” [312, с.173.81].

В усі часи історії розвитку мови найбільше назв існувало для позначення червоного кольору і його відтінків. Символіка червоного кольору складна й неоднозначна. В українській народнопоетичній традиції червоний колір – символ краси, сильних почуттів, пристрасті.

Червоний колір – це колір, який „концентрує в собі яскравість, цим він виділяється серед інших кольорів сонячного спектру” [5, с.23]. Головними носіями червоного кольору в українській, як і в багатьох інших мовах світу, є кров і вогонь. Причиною цього, на думку А.Критенка, було те, що кров і меншою мірою вогонь характеризуються яскравим червоним кольором, на

відміну, скажімо, від сонця, яке протягом дня різко міняє свій колір від червоного до сліпучо-білого і навпаки. Крім того, кров і вогонь впливають на психіку людини. Психологи зауважують вразливість людини на стимули червоного кольору (вони, наприклад, прискорюють пульс людини) [160, с.109].

Червоний спектр у Шевченкових пейзажних замальовках репрезентовано епітетами: „червоний”, „червоно-рожевий”, „рожевий”. За семантичною сполучуваністю виявляємо функціональний обсяг епітета „червоний”:

- 1) **колір рослин:** *червона(я)* калина [311, с.78.216; 312, с.192.2, всього – 10 слововживань), мак *червоний* [312, с.313.116];
- 2) **колір небесних світил:** місяць *червоний* [312, с.31.319], сонце *червоне* [311, с.270.33];
- 3) **колір ландшафту:** поле *червоне* [312, с.60.83], *червона* глина [312, с.80.41];
- 4) **колір водних стихій:** море *червоне(є)*[311, с.147.834], хвиля *червона* [311, с.322.486].

Народнопісенне червоне забарвлення небесних світил надає твору відтінку таємничості і є передвісником біди: „...**Червоний** місяць аж горить...” [312, с.31.319].

Червоний колір – постійна ознака калини. В усіх випадках використання колоризму доповнює і підкреслює символіку калини, адже червона калина – символ дівчини, її молодості, вірності: „Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини **Червону** калину” [311, с.78.216].

Семантична специфіка атрибута „рожевий” полягає у використанні його для колоративної характеристики реалій, які є структурно аморфними, мають розріджену структуру як у прямому, так і в переносному значенні. Традиційно рожевий колір є символом світання, сподівань, надії.

У Т.Шевченка це:

- 1) **колір зорі:** зоря *рожевая* [312, с.98.16];
- 2) **колір рослин:** квіт *рожевий* [311, с.129.33], цвіт *рожевий* [311, с.96.190; 312, с.369.4];

3) **колір явищ природи:** хмаронька *рожева* [312, с.116.13], пелена *рожева* (про хмару) [312, с.116.5];

Синтезує ознаки двох кольорів одиничний епітет-комполит „червоно-рожевий”: „*червоно-рожева* *головонька* *королевого* *цвіту*” [311, с.373, 16].

У лексиконі Т.Шевченка для змалювання чужини з’являється дотичний до червоного спектру епітет „рудий”:

Із степу перекотиполе
Рудим ягнятчком біжить.
 [312, с.206.10]

Дивлюся, і згадую Україну..
 І там степи, і тут степи,
 Та тут не такії,
Руді, руді, аж *червоні*,
 А там *голубії*. [312, с.59.63]

В українській культурі і мові жовтий колір має неоднозначну символіку: жовте стигле збіжжя – життя, а жовте осіннє листя – смерть природи, а певною мірою і людини як її частинки, жовті квіти – символ розлуки, жовті меди – здоров’я, а жовтий колір шкіри, обличчя – хвороба [315, с.64]. В українській народнопісенній творчості жовтий колір – символ журби [332, с.225].

Денотативний простір епітета „жовтий” у змалюванні пейзажів досить невеликий: пісок *жовтий* [311, с.205.166], поле *жовте* [312, с.157.46], листя *жовте* [312, с.157.45]. Створювані поетом контрасти з жовтим кольором часом суперечать логіці, однак цілком відповідають концепції твору. Наприклад, наприкінці поезії „Чума” автор змальовує „зелене село”, однак у ньому „жовте листя” й „жовте поле”: „*Мов оазис в чистім полі Село зелене. Ніхто в його не заходить, Тільки вітер віє Та розносить жовте листя По жовтому полю*” [312, с.157.45].

Такий анахронізм допомагає вловити увесь трагізм ситуації. На тлі „зеленого села”, в якому мали б жити й радіти люди, немає жодної живої душі, а жовті кольори, символізуючи смерть природи, підсилюють сумний настрій.

На відміну від українських реалій, на чужині поетичний зір Шевченка вбачає й золотий колір – символ світла, блиску, слави. Однак для змалювання пейзажів він вживається лише декілька разів: пісок *золотий* [312, с.255.456], галера *золотая* [311, с.311.617].

Ахроматичний спектр представлено художніми означеннями *білий, біленький, чорний, вороний, вороненький, сірий, сірісінький*.

Білий колір традиційно вважається символом краси і ніжності, найсвітліших почуттів. Широко використовуючи епітет „білий” для змалювання зовнішності людини, Шевченко означає ним і ряд просторових предметів-носіїв білого кольору, тварин: *гусь білий* [312, с.105.195], *пташка біла* [311, с.276.469], *цвіт білий* [311, с.374.64], *кошуленька біла* [312, с.133.12], *льоля біла* [312, с.79.30], *лист білий* [312, с.210.92], *сніг білий* [312, с.239.204], *хмара біла(я)* [311, с.276.465; 312, с.44.29], *зима біла* [311, с.306.404]. Епітет „біленький” функціонує паралельно: *козеня біленьке* [312, с.526.В], *хата біленька* [312, с.192.10], *хаточка біленька* [312, с.24.23], *хатки біленькі* [312, с.39.14].

Із стилістичного погляду цікавим є сполучення *білий сніг*. Такого означення за логікою могло й не бути. Якщо ми говоримо про сніг, то це вже є вказівкою на колір, якщо, звичайно, немає спеціальних умов. Отже, у цьому контексті епітет є художнім прийомом, за допомогою якого досягається максимальна концентрація ознаки. Т.Шевченко засобами тавтології „згущує” фарби і в такому контексті: „*Знову забіліла зима біла*” [311,с.306.404].

На думку Л.Шулінової, „сміслова інтерпретація кольорів у різних народів різна” [315, с.24]. Цікавим щодо цього є дослідження М.Венгерівської [43, с.29], яка вивчала символіку чорного кольору на прикладі камерунської казки та поезії В.Осадчого „Чорний орач”. Дослідниця дійшла висновку, що чорний колір для африканця – символ краси, особливої життєвої сили, а для українців – символ печалі. На її думку, це яскравий приклад поетичної категоризації на фрагмент дійсності, причому осмислення досвіду відбувається у категоріях українських реалій.

Чорний колір в українців вважається символом злих сил, нещастя, трагізму, знаком печалі. Сему „чорний колір” у лінгвопоетиці Тараса Шевченка презентують епітети „чорний”, „вороний”, „вороненький”.

У Шевченкових поезіях, що змальовують простір, епітет „чорний” має такий функціональний обсяг:

- 1) **колір землі:** земля *чорна* [312, с.41.115; 312, с.119.24], нива *чорна* [312, с.355.12], поле *чорне* [312, с.538.В];
- 2) **колір тварин, птахів:** орел *чорний* [311, с.125.60], птаха *чорна* [311, с.237.129], змія *чорная* [312, с.108.290], кінь *чорний* [312, с.200.34], крюки *чорні* [312, с.87.117], мати *чорна* (про галку) [311, с.534.В], кінь *вороний* [311, с.99.836];
- 3) **колір ландшафту, будівель:** ліс *чорний* [312, с.105.183], гора *чорна* [311, с.111.67], *чорний* Колізей [312, с.256.504].
- 4) **колір природних явищ:** хмара *чорна* [311, с.75.81; 312, с.44.28], хвиля *чорна* [311, с.80.15];
- 5) **колір абстрактних понять:** мара *чорна* [312, с.257.545].

Маючи малярський досвід, Шевченко вміло проектує контрасти у власній поетичній творчості: „*Раз увечері зимою Марина дивилась На ліс чорний, а з-за лісу Червоний діжою Місяць сходив...* [312, с.105.183].

Епітет *сірий* зазвичай вказує на невиразність зображуваного або колір тварин: *сірий бугай, сірі гуси, сіра птаха, сіре небо, сірий попіл*.

До кольористичних епітетів належать також деривати, утворені від назв кольорів, які у своїй структурі поряд з атрибутивною семою містять сему предметності або процесуальності: *пожовклий* [311, с.450.В], *златокований* [312, с.487.В], *золотополий* [312, с.212.21], *білохатий* [312, с.171.2]. Такі семантично складні утворення емоційніше передають ознаку, мають поглиблений експресивно-оцінний відтінок.

Кольористичний епітет у Т.Шевченка має здебільшого живописно-описовий характер. Наприклад, залежно від контексту поле у поета може бути *білим* [311, с.105.557], *зеленим* [312, с.143.2], *чорним* [312, с.538.В], *жовтим* [312, с.157.46], *червоним* [312, с.60.83]. Однак епітети-кольороназви не є „прикрасами” тексту, вони не створюють вражаючого ефекту, а правдиво зображують реалії життя, органічно функціонують у поезіях і є носіями

мікрообразів. Проте кольоризм у лінгвопоетиці Тараса Шевченка не завжди ототожнюється із зоровим сприйманням кольору. У кожному кольористичному образі епітет не просто підкреслює певну ознаку, а й є носієм міфу. Дуже часто у Т.Шевченка „епітет передає не просто зорове зображення, а скоріше настрої, загальну характеристику зображуваного, епітет стає узагальнюючим, синтезуючи настрої і дійсне кольорове враження” [152, с.77]. Отже, зростає синтетична складність епітета, збагачуються образно-сміслові зв'язки. Як правило, поет „забарвлює” конкретний образ, який на тлі художнього твору осмислюється і психологізується.

Будь-який колір у Шевченка ізольовано – ні хороший, ні поганий, лише за певного поєднання відповідно до задуму, сюжету, композиції, дистрибуції епітета-кolorатива і виявлення його конотацій, закладених мовним досвідом як самого поета, так і народу, колір стає прекрасним або потворним, набуває здатність транслювати настрої, загрозу, захоплення тощо. Проблема кольорової символіки пов'язана як із проблемами психофізіологічними, так і з лінгвістичними (зокрема семантико-асоціативними). Семантичне поле кольороназв існує в кожній мові і розглядається як один із засобів дослідження менталітету нації. У кожній мові є своя кольорова символіка, її роль пропорційна міфологізму в мисленні народу, тому розшифрування кольористичних уподобань Т.Шевченка пов'язуємо із загальнонародними етноміфологемами-кольоризмами.

Епітети, що належать до ЛСГ „Стан просторових реалій” окреслюють форму, якість, відкритість/закритість зображуваних топосів і предметів, що їх формують, тощо: *незамкнута* тюрма [312, с.117.6], *закритий* світ [312, с.95.42], *похила* верба [312, с.41.109], Дніпро *крутоберегий* [312, с.61.144], *крутогорий* [312, с.211.14], поле *безлюдне* [312, с.537.В], світ *нерукотворний* [311, с.576.В], Дунай *каламутний* [312, с.533.В], злак *квітчастий* [312, с.283.3], болото *гниле* [312, с.278.25], байрак *крутий* [312, с.206.5], вода *погожа* [312, с.69.297], трава *стоптана* [312, с.48.19], шлях *верстовий* [312, с.189.58] та ін.

ЛСГ „Просторова приналежність” формують лексеми, які у художній формі вказують на місце зображуваних подій, конкретизують просторову реалію, окреслюють її приналежність: *дніпрова вода* [311, с.376.19], *москалева криниця* [312, с.243.397], село *генеральське* [312, с.214.19], село *козацьке* [312, с.40.42], село *княже* [312, с.30.258], *Київський шлях* [312, с.41.108], *Лідійський пісок* [312, с.255.456], *половецька земля* [312, с.345.7], *турецька земля* [311, с.308.480], *римська земля* [312, с.246.91], *шляхетська земля* [311, с.135.308], *агарянська земля* [311, с.308.480], *німецька земля* [311, с.339.49], поле *ліванське* [311, с.293.268], поле *німецьке* [311, с.231.60], роси *Єрмонськії* [311, с.363.211], гори *Сіонськії* [311, с.346.213], *капітолійський сигліт* [312, с.246.115], *Голгофа-гора* [312, с.245.54] тощо. Епітети, що належать до цієї ЛСГ, здебільшого мають топонімну основу: „ *У долині, мов у ямі, На багнищі город мріє; Над ним хмарою чорніє Туман тяжкий... Долітаю – То город безкрайї. Чи то турецький, Чи то німецький, А може те, що й московський* [311, с.271.270].

До ЛСГ „Акустичні межі простору” зараховуємо епітети з аудіальним значенням: *тихо, тихий, тихенький, тихенько, тихесенько, голосний*. Художнє означення „голосний” вживається лише один раз: *голосна гармата* [312, с.186.36]. Натомість епітет „тихий” та похідні від нього варіанти відрізняються значною частотністю у поезії Т.Шевченка і мають складну семантичну структуру. На цю особливість Шевченкової поетики звертали увагу численні науковці (Ю.Дядищева-Росовецька, С.Єрмоленко, І.Журба, В.Русанівський, В.Ващенко та ін.). Безумовно, мрія поета про спокійне, тихе життя абсорбувалася в цьому епітеті, тому й Україна часто асоціюється з „тихим раєм”:

Діти юродиві!
Подивіться на **рай тихий**,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну... [311, с.348.21]

Прийшли ксьондзи і запалили
Наш **тихий рай**... І розлили
Широке море сльоз і крові
[312, с.48.14]

У контекстах, які змальовують український пейзаж, художні означення „тихий”, „тихенький” актуалізуються у таких ЛСВ:

1) затишний, позбавлений суєти, турбот, мирний: світ *тихий* [311, с.252.1], *тихенько* виїде [312, с.80.46].

2) спокійний, не бурхливий: вітер *тихий* [311, с.347.171], *тихий* Дунай [312, с.171.126], *тихенький* Дунай [311, с.382.150], *тихий* став [312, с.312.52], *тихе* поле [312, с.537.В].

Синестезія візуальних й аудіальних вражень також часто моделюється Шевченком за допомогою епітета „тихо”: „*І оживе добра слава, Слава України, І світ ясний, невечірній Тихо засіяє*” („І мертвим, і живим...”).

І.Франко помітив, що „наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху” [296, с.291]

До ЛСГ „Одоративні межі простору” належать лише два епітети: *смердячий, смердючий*. Художні означення мають виразно негативні конотації:

Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, - будяки
Та кропива – а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній... [312, с.368.21]

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б **смердячого** гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
[311, с.349.59]

Тактильні особливості пейзажу втілює епітет *колючий*, сполучаючись із словами *бур'ян, будяк, терен, нива*:

...Бур'ян,
Будяк **колючий** з кропивою
Коло криниці поросли.
[312, с.322.506]

Бур'ян **колючий** та будяк,
Та інде тирса з осокою
В яру чорніє над горою.
[312, с.80.42]

О.Маланій зазначає, що інтерпретація простору у поета пов'язана з розкриттям конкретного задуму, це простір, який уміє розмовляти, дихати, відчувати, співпереживати [184, с.24]. Зазвичай реалізується це у мовній формі за рахунок метафоризації. Тому виокремлюємо відповідну групу епітетних конструкцій.

Значну частину ЛСГ „Метафоричний простір” формує ряд метафоричних та метонімічних епітетних конструкцій з ключовою лексемою „Україна”: *Україна ненька* [311, с.126.113], *сирота* [311, с.328.519], *небога* [312, с.225.73], *безталанная* [312, с.47.5], *стоптана ляхами* [311, с.86.44], а також її перифрастичні еквіваленти: *край неповинний* [312, с.332.5], *сторона весела* [312, с.243.406], *Руїна убога* [311, с.147.833], *Руїна слави* [312, с.255.444], *окрадена земля* [312, с.337.5], *гори окрадені* [312, с.43.170) тощо:

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Нудно йому на чужині,
 Хто тебе не мучив? І добро остило!
 [312, с.45.41] Хочеться хоч подивитися
 На свій **край** на **милий!**
 [312, с.113.113]

Крім того, сюди ж зараховуємо епітетні конструкції, центральна лексема яких означає український локус, а епітет ускладнює її семантику за рахунок метафоризації або метонімізації: *Лисянка засвічена* [311, с.172.1815], *Дніпро брат мій* [311, с.253.33], *Дніпро батько* [312, с.306.10], *лан широкополий* [311, с.371.5], *сивий козак Дніпро* [312, с.39.17], *поле вольне* [312, с.356.5], *садок-райочок* [312, с.354.2], *Січ матір* [312, с.44.23] та ін.

Шевченкові-поету притаманна схильність інтимізувати улюблені локуси, метафоризуючи їх, звертаючись до них, як до людей:

Чигрине, Чигрине, Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
Мій друже єдиний, Сіє **батько** та горить!
 Проспав еси степи, ліси [312, с.306.10]
 І всю Україну. [311, с.255.40]

Наділяючи просторові реалії людськими рисами, поет увиразнює емоційний вплив на читача: *Єгипет темний* [312, с.356.2], *Іудея мерзенна* [312, с.247.130], *Китай непробудимий* [312, с.351.1], *Косарал убогий* [312, с.205.5], *кущі убогі* [312, с.356.15], *пустиня помарнілая* [312, с.207.48], *оазис убогий* [312, с.511.В], *край неприязний* [311, с.267.76] тощо.

ЛСГ „Сакральний простір” включає епітетні конструкції, які змальовують місця, предмети релігійних поклонінь або місця, пов’язані із життям святих, а також епітетні конструкції, центральна лексема яких позначає певний локус у

прямому або в переносному значенні, а художнє означення у своїй семантичній структурі містить сему „святий”: світ *незримий* [312, с.245.75], світ *божий* [312, с.219.203], Чигирин *святий* [311, с.155.1115], Київ *пресвятий* [312, с.34.412], трава *свята* [312, с.90.91], церква *Божя* [312, с.166.59], *Господнє* село [312, с.25.49], *господнє* небо [312, с.36.13], *божий* став (про місце відпочинку Марії) [312, с.312.52], *святії* гори (про Сіон) [311, с.363.212], *святий* огонь [312, с.247.119], *святий* хрест [312, с.488.В], храми *Божі* [312, с.76.171], Сіон *святий* [311, с.364.251] тощо. Продуктивними у цій групі є епітети *святий*, *божий*, *господній*.

Епітет „божий” має таку семантичну структуру:

- 1) належний Богові, створений Богом: день *божий* [311, с.348.2], *боже* небо [312, с.36.22], росаю *Божою* умиті садочки [312, с.156.9];
- 2) у сполученні „світ божий” на позначення усього, що оточує людину: „*І Ярина вийшла з хати На світ божий глянуть*” [311, с.306.379].
- 3) у сполученні „божий рай” на позначення України: „*Гай! Гай!.. – Старий промовив: - недоуми! Занапали **Божий рай!**..*” [312, с.40.74]

Епітет „господній” вживається у значенні „даний, створений Господом”:

Господнє небо і село, Ягня, здіється, веселилось! [312, с.36.13]	В тому господньому селі, На нашій славній Україні, - Не знаю, де вони взялись... [312, с.25.49]
---	--

Численні ЛСВ епітета „святий” для сакралізації простору реалізуються у значеннях: 1) пов’язаний із релігією: *святий дух* [311, с.136.366]; 2) те, до чого ставляться з пошаною, любов’ю: *святий Київ*, *святеє сонечко* [312, с.198.19], *святий хліб* [311, с.335.274], *святі гори* [312, с.42.130].

3.2. Асоціативно-образні трансформації епітетних конструкцій

3.2.1. Метафоричні епітети

Кожен поет має свої неповторні словесні винаходи, які характеризуються свіжістю і новизною та є виразниками його мислення. Одним із таких поетичних засобів є метафоричний епітет. Це складне тропеїчне утворення

розглядається вченими як різновид образних епітетів, який поєднує у своїй структурі властивості епітета вказувати на актуальну характерну ознаку означуваного поняття і властивість метафори представляти одне поняття у формі іншого, у результаті чого останнє набуває функції образу. Метафоризація – це завжди смислове оновлення, вона художньо необхідна у процесі зображення. Отже, метафоричний епітет завжди несе в собі образну неповторну конкретизацію і глибину асоціацій.

У мовознавчій традиції питання визначення поняття „метафоричний епітет” є дискусійним. Одні вчені схильні вважати таке образне утворення метафорою: В.Жирмунський, наприклад, не розмежовує метафоричний епітет і метафору [110, с.361], І.Арнольд одночасно оперує термінами „метафоричний епітет” та „двочленна метафора”[11, с.93]. Інші переконані, що метафоричний епітет є окремим стилістичним засобом [133], а дехто взагалі фактично ототожнює поняття „епітет” і „метафоричний епітет”, абсолютизуючи перенесено-асоціативний характер художнього означення [66, с.139].

Метафоричні епітети, на думку А.Кинщака, у системі поетичного тексту кваліфікуються як тропеїчні засоби інтенціональної та імплікаційної образності, причому актуальне значення такого епітета – це вторинне, деривативне значення мовного знака [133, с.7-8].

У поезії Т.Шевченка знаходимо значну кількість метафоричних епітетів. С.Єрмоленко вважає, що “метафоризація у ліриці Т.Шевченка є результатом натуральної інтуїтивно-відчуттєвої реакції на описувані, часто ретроспективно-відтворювані в уяві події і плодом картинно-образного осмислювання поетом фактів і явищ”[101, с.93]. На рівні епітетної структури метафоричне перенесення „живе-неживе” найбільш активне: *душа убогая* [311, с.268.119], *звізда хвостатая* [312, с.516.В], *злидні голодні* [312, с.238.173], *квіт веселий* [312, с.352.5], *край неповинний* [312, с.332.5], *море вольне* [311, с.288.66], *нудьга невсипуца* [311, с.280.60], *палата весела* [312, с.25.45], *пустиня помарнілая* [312, с.207.48], *світ лукавий* [311, с.263.22], *серце порване* [312, с.95.44], *серце умитеє сльозами* [312, с.72.32].

Серед метафоричних епітетів переважають семантичні новоутворення (зміна семантики існуючої лексеми, без зміни її формальної структури). І.Франко, навівши цілий ряд Шевченкових метафор, зазначав, що „поет завдає трудності нашій уяві”, „щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму непевність та тривогу, яка змальована в його віршах”[295, с.100].

Шляхом максимального смислового навантаження Т.Шевченко перетворює епітет у засіб узагальнення, ускладнюючи його семантику за рахунок метафоризації. Поет нерідко надає перевагу не зовнішнім порівнянням, а порівнянням прихованим, що досягається влучною метафорою. У поетичному доробку Т.Шевченка можна виокремити такі типи метафоричних переносів у процесі моделювання метафоричних епітетів:

1. Тварина – людина: характеристика тварини – характеристика людини: *собачий звичай* [312, с.101.7], *собачий син* [312, с.178.219], *соколине крило* [312, с.174.120], *свиняча кров* [312, с.201.36], *свиняче ухо* [311, с.138.446], *орлине крило* [311, с.74.69], *змійне око* [312, с.64.97], *вовча натура* [312, с.84.151], *поросяча кров* [312, с.75.141], *медвежа натура* [311, с.278.565], *овеча натура* [311, с.356.52], *син орел* [311, с.129.45], *козак – орел* [312, с.58.28].
2. Рослина – людина: назва рослини – людина, схожа на відповідну рослину або подібна до неї за певними ознаками: *дівчаточка рожевії квіти* [311, с.302.687], *квіточка-дитина* [311, с.259.105], *гнучкий стан* [311, с.195.132].
3. Нежива природа – людина: атмосферне явище, стан навколишнього середовища – зовнішній вигляд людини, характеристика її душевного стану, абстрактного поняття: *воля ясна* [312, с.355.13], *небесний огонь* [312, с.201.23], *небесна кара* [311, с.289.109], *син сонця правди* [311, с.289.82]. Як похідні складні утворення у мові Тараса Шевченка функціонують епітети *яснолиций гость* [312, с.322.504], *ясновельможний гетьман* [311, с.352.163], *ясноока зоря* [311, с.201.404].

4. Живі істоти – нежива природа, рослини: характер, особливості поведінки людини – характеристика явища природи: *лиха ніч* [311, с.290.149], *лота зима* [311, с.100.353], *лютий огонь* [312, с.313.107], *місяць круглолиций* [312, с.256.506], *заспані хвилі*[312, с.117.1], *небо невмите*[312, с.117.1], *поле веселеє* [312, с.279.15], *дуб кучерявий* [311, с.77.177], *пустиня помарнілая* [312, с.207.48], *Дніпро-батько* [312, с.306.9].
5. Фізичні характеристики предметів – людина: характеристика предмета – почуття, характер людини: *висока страсть* [312, с.420.В], *дрібненький бог* [312, с.341.6], *душа маленька* [312, с.362.10]; звукова характеристика – прояви характеру, поведінки людини: *тиха свекрівонька* [311, с.299.89]; колір – почуття, психічний стан людини: *сіра душа* [312, с.437.В]; фізичний процес - психічний стан людини: *гниле серце* [311, с.255.66].
6. Живі істоти – інтелектуальний, соціальний або емоційний план, фізичний стан людини: фізичний стан або характеристика людини – інтелектуальна характеристика: *сліпі люди* [311, с.323.344], *сліпе око* [311, с.111.53], *незрячі люди* [312, с.81.29], *неситі люди* [312, с.282.8], *заковані люди* [311, с.349.66], *п'яні люди* [312, с.47.25].
7. Характеристика живої істоти – характеристика почуття, абстрактних понять: *добра дума* [311, с.368.5], *душа убогая* [311, с.268.119], *дума немудрая* [311, с.289.74], *душа щира* [311, с.129.49], *дума молодая* [311, с.297.1], *дума лукава* [311, с.362.170], *добре серце* [311, с.366.14], *добра слава* [311, с.108.693], *рай самотній* [312, с.354.15], *рай проспаний* [312, с.256.513], *правда п'яна* [311, с.343.25], *правда безталанна* [311, с.255.53], *причина мудрая* [312, с.175.142], *світ несповитий* [312, с.350.2], *талан латаний* [311, с.329.9], *воля ледача* [312, с.362.9].
8. Міфічна істота-людина: *чарівниця-сестра* [312, с.122.7], *сатана-чоловік* [312, с.93.224], *скурвий син*[312, с.238.189], *чортова сестра*[312, с.364.11], *чортів син*[311, с.138.455], *Юпітер-кесар*[312, с.252.350], *пекельні діти (конфедерати)* [311, с.146.777], *дракони (кесарі)* [312, с.487.В].

9. Абстрактні поняття – конкретні поняття, характеристика людини, тварини: *Матір правди* [312, с.489.В], *мати благословенная в женах* [312, с.245.62], *месник святий* [312, с.190.92], *бондар святий* [312,с.321.449], *цар правди гонитель жестокий* [312, с.259.71], *пустиня проклята* [312, с.437.В], *пташечка святая* [312, с.262.18], *Саул лобом неширокий* [312, с.357.62], *світлиця розуму* [312, с.462.В], *розпуття всесвітнє* [311, с.288.46], *син сонця правди* [311, с.289.82], *сльоза щирої любові* [311, с.369.56].
10. Людина – період життя: характеристика людини – характеристика віку, години, доби: *время лютє* [312, с.20.11], *вік веселий* [311, с.353.234], *година лихая* [311, с.107.658], *година люта* [312, с.82.35], *година прелютая* [312, с.146.67], *година добрая* [311, с.331.75], *година недобра* [311, с.103.466], *година срамотна* [311, с.354.254], *день невеселий* [312, с.158.10], *день радості* [311, с.357.81], *літа веселії* [312, с.132.6], *літа злії* [311, с.368.31], *літа скорбнії* [312, с.48.11], *час нещасливий* [311, с.265.16], *ніч лиха* [311, с.290.148], *літа тихенько* *кralись* [311, с.369.55].

У процесі метафоризації поет широко використовує складні прикметникові утворення, що більш емоційно, експресивно передають ознаку: *сніговерхий, сивобородий, тихосумний, тисячоглавий, високочолий, хребтносилий, малосилий, сивоусий, давнє-колишній.*

Мовна практика Т.Шевченка демонструє нам велику вагу іменникових метафоричних епітетів, які увиразнюють поетичну мову:

Бо в **день радості** над вами
Розпадеться кара. [311, с.351.81]

І письменник, і вродливий –
Квіточка дитина. [311, с.259.105]

Отак-то, Богдане!
Занапалили єси вбогу
Сироту Україну. [311, с.328.519]

Діду, **серце, голубчику,**
Заграй яку-небудь.
[311, с.193.55]

Безпосереднім джерелом переосмислення шляхом метафоризації виступають лише певні складники семантичної структури компонентів у словосполученнях, оскільки „у метафорі актуалізуються не всі семи, тому

залишається можливість різного сприймання і тлумачення” [189, с.332]. Зближення двох понять відбувається на ґрунті порівняння або асоціації. У ролі прикладки метафори можуть бути об’єктом порівняння: *огонь-сльоза, журба-мова, сатана-чоловік, князь-жених* тощо.

Часто епітет-метафора у поетичних творах Т.Шевченка має аналітичну форму і виражається цілим словосполученням: *Залізник душа щира* [311, с.158.1240], *грумада ніби нежива* [311, с.155.1108], *серце умитеє сльозами* [312, с.72.32], *сини сонця правди* [311, с.289.82], *цар всесвітній шинкар* [312, с.337.1], *цар правди гонитель жестокий* [312, с.259.71], *сльоза щирої любові* [311, с.369.57], *слово тихої любові* [311, с.288.52], *козак душа щира* [311, с.189.2523], *земля убрана весною* [311, с.180.2143], *цар штемпом увінчаний* [311, с.270.243], *серце поточене горем* [312, с.43.173].

У мові Т.Шевченка знайшли місце елементи давніх літературних мов. Староукраїнська, старослов’янська, а частково й давньоруська мови стали художнім матеріалом для створення метафоричних епітетних конструкцій на основі художніх означень *хитрошитий, живущий, вражий, добротворящий* і под.

3.2.2. Метонімічні епітети

Епітет має метафоричну або метонімічну природу [341, с.145]. Метонімічні епітети також виникають на ґрунті умовно-образних асоціацій, однак, на відміну від метафоричних, перенесення ознаки відбувається на основі суміжності.

Метонімія художніх означень декодується на рівні синтагми. Побудова таких конструкцій на першому етапі передбачає констатування суміжності двох референтів, після чого відбувається „сміслові узгодження компонентів синтагми з різною мірою їх уподібнення одне одному” [272, с.38]. На думку Л.Мацько, О.Сидоренко, О.Мацько, епітет у таких сполуках вказує на предмет метонімічного переносу [189, с.336]. Однак сам термін „метонімічний епітет” вживаємо досить умовно, оскільки „у поезії, де подібність накладається на

суміжність, усяка метонімія частково метафорична, а всяка метафора має метонімічне забарвлення”[322, с.481].

У поетичній мовотворчості Т.Шевченка розрізняємо такі основні типи метонімічних зміщень на рівні художніх означень:

- 1) Ознака певної частини людини – ознака носія, власника цієї ознаки: *гетьман сивий* [312, с.51.91], *козак сивий* [312, с.12.4], *байстря чорняве* [311, с.105.541], *вдовівна кучерява* [312, с.464.В], *Гандзя кучерява* [311, с.539.В], *Ганнуся чорнява* [311, с.203.60], *дід сивий* [312, с.42.153], *дідусь сивенький* [312, с.40.68], *сивесенький* [312, с.232.7], *діти чорнявії* [312, с.99.36], *дурень сивий* [312, с.183.389], *жрець чорнявенький* [312, с.371.8], *Іван чорнявий* [311, с.103.483], *козак чорнявий* [311, с.145.739], *козак рудий* [311, с.173.1884].
- 2) Ознака людини – ознака частини її тіла: *стара чуприна* [311, с.111.49], *високий стан* [311, с.113.5], *добрий голос* [311, с.121.80], *добреє серце* [311, с.366.14], *думне чоло* [312, с.41.75], *дурна голова* [312, с.41.93], *замучене око*[311, с.340.448], *замучена рука*[311, с.166.1556], *сміле серце* [311, с.288.36], *немоцна дума* [311, с.313.695], *душа нехрещена* [311, с.161.1370], *уста лукаві* [312, с.281.10], *уста неложні* [312, с.263.33], *стопи святисє* [312, с.327.681], *крепак неодукований сіряк* [312, с.101.10], *мова щира* [311, с.91.86], *нога вольна* [311, с.311.600], *голова столітня* [311, с.187.2465], *голова убога* [312, с.209.69], *язик велеречивий* [312, с.281.11], *роботящі руки* [312, с.341.8], *доброзиждущі руки* [312, с.339.4], *око письменне* [312, с.66.167], *рука сміла* [311, с.288.33], *серце голоднеє* [312, с.282.14], *плече молодеє* [312, с.312.73], *боязливе серце* [311, с.256.78], *буй голова* [312, с.47.21] та ін.
- 3) Ознака людей, які населяють місцевість, будову, їхніх дій – ознака будови, місцевості: *Косарал убогий* [312, с.205.5], *селище веселе* [312, с.373.70], *Китай непробудимий* [312, с.356.1], *хутір благодатний* [311, с.333.171], *місто праведне* [312, с.34.439], *засвічена Лисянка* [311, с.172.1815], *край розкошаний* [312, с.45.40], *палата осквернена* [312, с.367.7], *хата убога* [311, с.91.93].

- 4) Ознака людини - ознака періоду людського життя: *одинокий вік* [312, с.42.131], *малий вік* [312, с.37.46], *літа молоді* [311, с.142.621], *літа старі* [312, с.48.11], *літа невеликі* [311, с.368.13].
- 5) Ознака людини – ознака людської спільноти: *жестокий рід* [312, с.109.23], *замучений народ*[311, с.289.89], *громада ніби нежива* [311, с.155.1108].
- 6) Ознака часового періоду – ознака суб'єкта: *грядущий тиран* [312, с.244.16].

Метонімічні епітети відрізняються від метафоричних характерними закономірностями семантичної сполучуваності. Фактичний матеріал підтверджує спостереження Г.Кузан: „При метонімічних зміщеннях означення в рамках атрибутивних словосполучень нерідко відбувається скорочення, конденсація цих синтаксичних структур з опущенням іменника, який був означуваним для цього означення раніше” [163, с.87]. Наприклад: *уста лукаві* (тобто уста лукавої людини), *серце добре* (серце доброї людини), *літа молоді* (літа молоді людини) і под. Перенесення ознаки з одного означуваного на інше дало підставу О.Ахмановій називати такі епітети перенесеними [326, с.527], а Г.Кузан – конденсованими [163, с.87].

3.2.3.Оксиморонні епітети

Оксиморонні епітетні конструкції у творчому доробку Т.Шевченка ніколи не були об'єктом окремого дослідження. Побіжно, з погляду перекладу, звертає увагу на такий семантичний сплав протилежностей лише О.Грабовецька [71].

Структура цього стилістичного утворення ґрунтується на виявленні суперечностей явища, адже „оксиморон розкриває зіткану із антагоністичних протиріч природу об'єкта, емпатично характеризує його як єдність протилежностей” [71, с.48].

Загалом оксиморонний епітет у лінгвостилістиці не має чітко визначеного трактування. Думки науковців неоднозначні. Дехто вважає оксиморон словосполученням, а дехто „насильним” поєднанням слів. І.Гальперін, наприклад, переконаний, що особливість семантики оксиморона полягає у повній відсутності взаємодії семантичних структур його компонентів. На думку

вченого, як тільки семантика означення зазнає впливу означуваного слова, стилістичний ефект оксиморона втрачається [60]. Ця думка для О. Грабовецької видається дещо категоричною, адже первинно семантично несумісні слова, стаючи членами атрибутивного словосполучення, неминуче пристосовуються семантично, бо інакше, вираз не матиме сенсу [71, с.49].

Право на існування терміна „оксиморонний епітет” обстоює у своїй монографії Т.Онопрієнко, визначаючи оксиморонний епітет як єдність протилежностей, своєрідну епітетну конфігурацію, яка містить слова з взаємовиключним смислом [210, с.20].

І.Голуб називає такі епітети контрастивними, зазначаючи, однак, що разом з означуванним, яке має протилежне значення, вони створюють оксиморони [66, с.141].

На думку О.Грабовецької, підставою для виокремлення оксиморонної епітетної конструкції є морфологічна структура, синтаксична функція та яскраво виражене емоційне значення, що, іноді, цілком витісняє логічне [71, с.48].

Беручи до уваги, що оксиморон, як правило, – це атрибутивне словосполучення іменника з прикметником [Див.: 189,с.374; 354,с.401], вважаємо правомірним у такому випадку в умовах поетичного тексту говорити про троп-гібрид - оксиморонну епітетну конструкцію. У тому разі, коли маємо інше граматичне оформлення, вважаємо троп звичайним оксимороном.

Оксиморонними епітетними конструкціями вважаємо такі, за допомогою яких одному й тому самому об'єкту художньої дійсності надаються взаємовиключні властивості. Н.Павлович інтерпретує такі властивості, як „бути а” і „бути не-а” одночасно. Відповідно лексеми у словосполученні такі, що в їх значення входять елементи, які співвідносяться як „а” – „не-а” й займають однакові позиції в семантичній структурі лексем [213, с.238].

У поетичній мовотворчості Т.Шевченка оксиморонні епітетні конструкції є досить продуктивними, і це не випадковість. Як зазначав Є.Шабліовський, у творчості Шевченка вражає інтенсивна асоціативність – неодмінна ознака справжнього художнього мислення. Раз у раз виступає своєрідне і складне

внутрішнє „схрещування асоціацій різного плану” [306, с.341]. А щоб виникла навіть найпростіша асоціація, треба зіставити, уподібнити чи протиставити принаймні два об’єкти і на цій основі зобразити не схожий ні на перший, ні на другий, але якимсь чином споріднений з ними і зримо окреслений образ третього об’єкта [56, с.290]. Саме функцію образного протиставлення і репрезентують оксиморонні епітетні конструкції у поезії Т.Шевченка.

Умовно їх можна розділити на дві групи:

1) оксиморонні епітетні конструкції, компоненти яких є антонімами на загальномовному рівні;

2) оксиморонні епітетні конструкції, компоненти яких є ситуативними антонімами.

До першої групи зараховуємо епітетні конструкції *дурний розум* [312, с.19.8], *веселе лишенько* [312, с.100.11], *грішний рай* [312, с.211.16], *незамкнута тюрма* [312, с.117.6], *праведний гріх* [312, с.369.22], *отечество чуже* [312, с.368.15], *убогі царі* [312, с.353.7], *пекельнеє свято* [311, с.160.1296], *поганий талан* [311, с.259.90]:

...А сила
Сатурнова іде та йде,
І **гріх** той **праведний** плете,
У сиві коси заплітає.
[312, с.369.22]

Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій **розум** проклинаю...
[312, с.19.8]

У таких епітетних конструкціях майже нівелюється семантичне значення окремо взятих слів, а з’являється третє, яке, однак, пов’язане з ними обома. Наприклад, *дурний розум* – про розумову обмеженість, тупість, нікчемність [344, с.171]. В оксиморонних епітетних конструкціях протиріччя відчувається, але потім знімається на семантичному рівні, „якщо воно не відчувається, то це не оксиморон, а якщо не знімається, то – нісенітниця” [213, с.240]. Наприклад, *незамкнута тюрма*. Порівняйте: *незамкнутий* – не зачинений на замок [351, V, с.308]; *тюрма* – 1) місце ув’язнення, будівля, де перебувають особи, засуджені до позбавлення волі; 2) *перен.* місце, проживаючи в якому, хтось зазнає утисків, гноблення [351, X, с.335]. Слово „тюрма” у Шевченка вжито у другому значенні. І якщо людина зазнає утисків, гноблення, це означає, що

вона обмежена у діях, але семантика лексеми „незамкнутий” вказує на те, що шлях відкритий, усе відчинено і ліричний герой вільний робити що завгодно. У результаті на перетині семантичних асоціацій виникає образ відмежованої від усього світу людини, яка начебто здатна вільно ходити, говорити, однак при цьому не може змінити своє місце перебування і зазнає надзвичайних психологічних страждань: „*Боже милий! Чи довго буде ще мені В оцій незамкнутій тюрмі, Понад оцим нікчемним морем Нудити світом?*” [312, с.117.6].

На першому етапі синтезу значень обох компонентів епітетної конструкції читачем сприймається протиріччя, на другому – це протиріччя нейтралізується за рахунок того, що „в значенні оксиморона з кожної пари взаємозаперечних ознак реалізується лише одна” [213, с.241]. Н.Павлович вважає, якщо один із компонентів словосполучення реалізується як „а”, то в іншому – ознака „не-а” не реалізується. У цьому контексті акцентується увага на центральній лексемі словосполучення – „тюрма”, однак за рахунок епітета в її семантичній структурі з’являються нові оказіональні семи: „відкрита”, „яка не має особливих обмежень”. Таким чином, Т.Шевченко, створюючи оксиморонні епітетні конструкції, „тільки керується нормативною семантикою слова, але не обмежується нею, встановлюючи нові відношення як між окремими словами, так і між значущими елементами самого слова” [126, с.44].

Для адекватного синтезу взаємовиключних ознак оксиморона автор також апелює до фонових знань читача, адже „будь-яке позаконтекстне фонове знання у поетичному творі може набувати креативного характеру, оскільки в художньому тексті семантичне сполучення слів спрямоване на створення нових образів, розширення семантики завдяки асоціативним зв’язкам смислів різних слів (навіть семантично полярних)” [268, с.60].

Завдяки семантичній полярності складових оксиморонної епітетної конструкції виникає ефект несподіваності і від того свіжість образу. Однак, при подальшому вдумуванні в такі сполуки можна помітити, що в цьому поєднанні дві його частини є двома ознаками одного явища [Див.: 189,с.374; 354, с.401].

„Неоксиморонні сполучення можуть стати оксиморонними у тексті” [213, с.238], тому до другої групи зараховуємо епітетні конструкції, компоненти яких під впливом контексту набувають антонімічних значень. Таких конструкцій у Шевченка значно більше: *вольний труп* [311, с.351.147], *цар надія* [312, с.333.59], *цар всесвітній* [311, с.270.243], *покритки веселі* [312, с.188.16], *тихенький, кроткий государ* [312, с.340.3], *милосердий істукан* [312, с.252.329], *сирота щасливий* [312, с.178.238], *святий кесар* [312, с.255.475], *жиди сердешні* [312, с.356.33], *багатий сирота* [311, с.136.369; 312, 245.32], *золотий плебей* [312, с.326.672], *чуже сонце* [311, с.10.39], *супостати-християни* [312, с.488.В].

Семантична техніка поезії зумовлює функціонування, наприклад, словосполучення *покритки веселі* як варіанта образу *сумні веселоці*; словосполучення *кроткий государ* як варіанта образу *сумирний тиран*, *святий кесар* – як варіанта образу *святий грішник*, *багатий сирота* – як варіанта образу *багатий бідняк* і т.п.

Отакий-то мій Ярема,
Сирота багатий. [311, с.136.369]

Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі. [312, с.188.16]

Семантична кореляція між означуваним і означаючим в оксиморонній епітетній конструкції може спричиняти виникнення різноманітних пейоративних смислів, хоч це і не виражається експліцитно.

У такий спосіб часто створюється іронічно-саркастичний ефект:

Жидам сердешним задро стало,
Що й невеличкою царя
І з кизяка хоч олтаря
У їх немає... [312, с.356.33]

А ви, святіє предотечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим... [312, с.353.7]

Оксиморон належить до різновидів парадокса, але, на відміну від каламбурів та іншої гри слів, які створюють комічно-гумористичний ефект, оксиморон спонукає читача до глибокого осмислення індивідуально-художнього прийому поєднання неpojєднуваного [189, с.374].

Творча лабораторія поета досить широко репрезентує неповторні образи, створені на основі атрибутивних словосполучень з компонентами, що мають

полярну семантику. Оксиморонні епітетні конструкції - надзвичайно виразний стилістичний прийом у поетичній мовотворчості Т. Шевченка: використовуючи мінімум мовних засобів поет глибоко характеризує складність, внутрішню суперечність змодельованого предмета або явища.

3.2.4. Компаративні епітети

Тропеїчний сплав порівняння й епітета граматично виражений формою орудного відмінка іменника і найчастіше кваліфікується мовознавцями як одна з форм порівняння [189, с.360; 354, с.469; 66, с.142]. Однак Л.Мацько зазначає, що такі конструкції „важко назвати суто порівняльними”, оскільки вони в основі своїй мають давні метаморфозні вірування праукраїнців [189, с.360]. Як метаморфозу трактує таке утворення й В.Москвін, наголошуючи на її здатності ототожнювати різні за своєю суттю об’єкти, на відміну від порівняння, яке ці об’єкти лише зближує [338, с.162]. Н.Арутюнова взагалі вважає такий троп метафорою [338, с.162], а Н.Сидяченко – метафоричним епітетом [254, с.64-65]. Проте механізми образного творення подібних структур дають підстави вважати їх придієслівними художніми означеннями, в основі яких є порівняння.

Такі епітети формуються на основі спільної для двох предметів ознаки, але для одного предмета ця ознака є іманентною, а для іншого – тимчасовою і характерна для нього лише протягом певної дії. На базі цієї ознаки і виникає художнє означення до дії – епітет, семантика якого є результатом порівняння. Тому подібні епітети кваліфікуємо як компаративні.

Дистрибутивний аналіз художніх означень дозволяє визначити основні вектори порівняння у поезії Т.Шевченка:

- 1) порівняння за величиною, формою, розміром: *горами* хвилю підійма [311, с.73.4], кладе *горами* покоси [312, с.19.19], *діжою* місяць сходив [312, с.105.184];
- 2) порівняння за кількістю: *ордою* йшли [311, с.199.312], *сторіками* потече [311, с.349.69], потече *сторіками* кров [311, с.349.69].

- 3) порівняння за аудіальними властивостями: *соловейком* щебече [311, с.126.87], *гадюкою* зашипіли, *звірем* заревли [311, с.294.78], громада *чмелем* загула [312, с. 146.77], арена *звірем* заревла [312, с.255.464], буря *громом* пронеслась [311, с.255.472];
- 4) порівняння з людиною, уособлення: Орел чорний *сторожем* літає [311, с.125.61], В Україну ідїть, діти[думи]!..Попідтинню, *сиротами* [311, с.126.107];
- 5) порівняння за соціальним статусом: „А ти гріх мій спокутуєш В людях *сиротою*, *Безбатченком!*..” [311, с.98.260];
- б) порівняння з абстрактними поняттями: *святим духом* витає [311, с.136.366], хата *пусткою* гниє [312, с.22.41], *славою* лукавою люде понесли [312, с.15.42].
- 7) порівняння з фітообразами: *квіткою*, *калиною* цвісти [311, с.81.37], *калиною* постав на могилі [311, с.80.31].

У дусі романтичної традиції значна кількість компаративних епітетів у мовотворчості Т.Шевченка лежить у площині анімалістичних порівнянь. Із світом тварин можуть порівнюватися: **люди** – *пташкою* літає [Настуся] [312, с.172.45], *огирем* походжає [пан] [312, с.103.101], *зигзицею* полечу, *чайкою* [Ярославна] [312, с.342.5]; **думка** – *орлом* сизокрилим літає, ширяє [311, с.111.62], за думою дума *роєм* вилітає [311, с.284.1]; **просторові реалії** – „Червоною *гадюкою* несе Альта вісті” [311, с.87.109], „Синє море *звірюкою* То стогне, то виє” [311, с.123.31], „Із степу перекотиполе рудим *ягнятчком* біжить” [312, с.206.10] тощо.

3.3. Граматична структура епітетів та їх функціональні моделі у лінгвопоетиці Т.Г. Шевченка

Дослідження семантичного рівня поезії передбачає детальне вивчення і граматичних параметрів мовних одиниць, які його формують. Семантичні варіації епітетних конструкцій завжди втілюються у відповідні лексико-граматичні моделі, хоча їм не властиві усталені граматичні форми, адже епітет

не має викінчених граматичних форм і „може бути виражений різними морфолого-синтаксичними категоріями” [39, с.76]. Однак виділяємо найбільш типові граматичні моделі епітетів, що функціонують у поетичних творах Т.Шевченка.

3.3.1. Ад’єктивні епітетні конструкції (Adj + N/N + Adj)

Така функціональна модель усіма мовознавцями визнається „найбільш епітетною”. На думку авторів підручника „Стилістика української мови”, те, що прикметник є основним категоріальним засобом вираження епітетів, зумовлено двома чинниками: а) його семантикою статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень); б) зв’язками з іменником, предметність якого він конкретизує через свою ознакову (атрибутивну) семантику [189, с.350].

Прикметник завжди супроводжує іменник і дублює його морфологічні категорії [273, с.124]. Можливості прикметника функціонувати як епітет збільшуються за рахунок того, що один і той самий прикметник може поєднуватися з кількома різними іменниками, а іменник може мати при собі різні прикметники, конкретизувати свій значеннєвий обсяг за рахунок прикметника, здатного до розвитку вторинних функцій [78, с.7].

Т.Шевченко широко використовує категоріальні особливості прикметників для створення високохудожніх епітетів. Художні означення можуть бути виражені якісними (*зелений гай, біла хата*), відносними (*козацький степ, сліпий старець*), присвійними (*дніпрова хвиля, москалева криниця*) прикметниками. Значно переважають якісні прикметники у ролі епітетів, відносні, як правило, у поетичних контекстах модифікують своє значення, виконуючи епітетну роль. Образність таких означень досягається шляхом втрати семантики відносності. Розвиток смислової структури відносних прикметників Л.Шутова представила у такій схемі: пряме відносне значення – десемантизація – переносне якісне (метафоризація й метонімізація) [319, с.28].

У ролі епітетів у поета знаходимо як первинні прикметники, які в морфологічному плані членуються тільки на корінь і флексію (*білий, синій, молодий, веселий, старий* тощо), так і вторинні, що мають складнішу морфемну організацію (*безкрайї, козацький, зрадливий, замордований* та ін.). Численні непохідні якісні прикметники функціонують у мовотворчості Т.Шевченка як постійні епітети: *карі очі, чорні брови, синє море, біле личко, білий світ, чужий край* тощо.

Відносні прикметники складають значно меншу частину. Це можуть бути прикметники, мотивовані переносними значеннями зоосемізмів, вони зазвичай повністю співвідносні з мотивуючими за набором сем денотативно-сигніфікативного макрокомпонента (*вовчий, медвежий* – вовк, медвідь) У таких епітетах усі семи мотивуючого слова зберігаються в мотивованому.

Відносні прикметники виражають ознаку за відношенням: до матеріалу (*кедровий, маковий*), місця (*Дніпровий, агарянський, турецький, московський, варшавський*), часу (*вечірній, колишній, столітній, грядущий*), інших явищ чи предметів (*трубний, требратній, свячений*).

Епітетів, виражених присвійними прикметниками, небагато: *дніпрова хвиля, москалева криниця, орлине око, княжа дитина* та ін.

3.3.2. Епітети, виражені дієприкметниками (Part + N/N+Part)

Дієприкметникова форма епітета з лінгвістичного погляду є цілком закономірною. Широковідомим в українському мовознавстві є витлумачення дієприкметника як дієслівного прикметника [273, с.286] або відносного прикметника [166, с.13-25], наголошується на тому, що „за семантичною ознакою дієприкметник ближче стоїть до прикметника, ніж до дієслова”[273, с.286].

У приіменниковій позиції дієприкметники за формально-морфологічними характеристиками відмінкових флексій, кількістю відмінкових графем, синтаксичним узгодженням з опорним іменником фактично переймають функцію прикметників. Однак дієприкметники виражають динамічну,

процесуальну ознаку, що робить епітетну конструкцію, граматично оформлену у такий спосіб, більш виразною у порівнянні з прикметниковою.

У цій функціональній моделі у поетичній мові Т.Шевченка значною кількістю характеризуються пасивні дієприкметники доконаного виду із семантикою страждання: *замордований, заплаканий, недоучений, недобитий, знівечений, утомлений, катований, замучений, скалічений, окровлений, убитий* тощо.

Не жди тії слави!
Твої люде **окрадені**,
А панам лукавим...

Гонта, **горем битий**,
Несе дітей поховати.

[311, с.185.2351]

Нащо здалась козацькая
Великая слава?!.. [312, с.40.34]

Епітетів-дієприкметників зі стилістичною конотацією позитивної оцінки дуже мало: *благословенная в женах* мати, *заспана зоря*, *невсипуща* наймичка, *незабутий* друг, *співана* воля.

Активні дієприкметники у ролі епітетів рідковживані: *вмерлі* люди, *пожовкле* листя, *замерзла* душа, *летучі* літа, *недорослі* княжата, *поникле* личенько, *помарнілая* пустиня, *смердяча* хата та деякі інші.

Зі стилістичною метою Т.Г. Шевченко вдається також до форм активних дієприкметників із церковнослов'янськими суфіксами –ющ-, -ящ-: *діющих* злая [311, с.362.182], *скорб'яща* душа [312. с.528.В], *незрящі* брати [311, с.349.47], *невидючі* очі [311, с.309.539]:

І знову шкуру дерете
З братів **незрящих**, гречкосіїв
[311, с.349.47]

Плаче старий, обнімає,
І сліпий мій плаче
Невидючими очима. [311, с.309.539]

Характерною рисою Шевченкової поезики є численні лексеми із префіксом НЕ, у тому числі й дієприкметники: *невсипуща*, *негодована*, *невмите*, *невидюще*, *незабутий*, *незамкнутий*, *незаходимий*, *незримий*, *неісходимий*, *неклепана*, *неохолонувший*, *непокрита*, *непробудимий*, *нерозвитий*, *несповитий*, *нетоплена*, *нехрещена*, *неукритий*.

Художні означення, виражені дієприкметниками, широко використовуються поетом для змалювання хронотопу (*летучі* літа, *пожовкле*

листя, *заспані* хвилі, *невмите* небо, *нетоплена* хата, *заспана* зоря, *помарнілая* пустиня, *протоптаний* шлях, *мурований* храм та ін.), зовнішніх ознак людини, її одягу (*мальована* краля, *заплакана* дитина, *мережана* хустка, *цариця* опеньок *засушений*), страждання людини (*недомучений* варнак, *скорбяща* душа, *калічена* рука, *замучений* народ тощо).

3.3.3. Адвербіальні епітетні конструкції (Vf + Adv/Adv + Vf)

Вперше на прислівникові епітети у мові Т.Шевченка звернула увагу Н.Сидяченко, називаючи їх епітетами до дії [254, с.62-65]. Прислівники у ролі епітетів також можуть бути виразниками динамічної ознаки, адже „вживаються для вираження ознаки іншої ознаки – динамічної дієслівної або статичної прикметникової” [50, с.185].

Епітетами вважаємо якісно-означальні прислівники із суфіксами –о, -е, які подібні до прикметників за семантико-синтаксичними особливостями. Фактично це адвербіалізовані форми прикметників середнього роду, колишнє закінчення яких –о/-е набуло функції словотвірного суфікса. Саме вони виражають ті відношення, які встановлюються внаслідок вживання лексичних значень прикметників у придієслівній позиції. Придієслівний означальний прислівник функціонально аналогічний присубстантивному прикметникові, тобто опорне дієслово щодо прислівника виконує ту ж роль, що й опорний іменник стосовно прикметника [273, с.302-303]. На думку Л.Шутової, зарахування прислівника до епітета цілком вмотивоване через те, що прислівник, похідний від прикметника, має лексичну співвідносність з останнім, а ад’єктив є носієм епітетних ознак [319, с.33]. У більшості контекстів епітетна конструкція, де художнє означення виражене означальним прислівником, легко трансформується у відповідне прикметникове: *тяжко* жити – *тяжке* життя, *тихо* усміхнулась – *тиха* усмішка, *нудно* розказувать – *нудна* розповідь і под.

У поетичній мовотворчості Т.Шевченка прислівникові епітети виражають значення якісної характеристики дії, процесу та стану і здебільшого

сполучаються із дієсловами, що містять семи „говорити”, „дивитися”, „рухатися”, „сміятися”, „жити”: говорили *тихенько* [312, с.317.278], *тихо* живемо [312, с.223.50], *тяжко* жити [311, с.199.327], *тяжко* усміхнулась [311, с.104.510], *тихо* розмовляти [312, с.329.12], *нудно* розказувать [311, с.137.406], *смутно*, *сумно* позирає [312, с.312.63] та ін.

Більшість адвербіальних епітетів у поета створені для конкретного контексту і не повторюються: *неповинно* гине [312, с.46.78], *нагло* гнались [312, с.336.14], *боязно* кричить [312, с.105.210], *бридко* дивиться [312, с.176.177], *велично* став [312, с.315.173], *завзято* попились [312, с.189.53], *косо* поглядало (І 277.537) тощо:

Прокинься, кумо, пробудись..	А гость.. Мов намальований сів,
Та щирим серцем нелукаво	І став велично на порозі,
Хоть раз, сердего, соблуди. (ІІ 369.31)	І, уклонившись, вітав
	Марію <i>тихо</i> . (ІІ 315.173)

Серед продуктивних, часто повторюваних епітети *тихо*, *тяжко*, *сумно*, *добре*, *страшно*, *щиро*. Їх частотність зумовлена насамперед багатозначністю: *тихо* (7 значень), *страшно* (2 значення), *тяжко* (2 значення), *страшно* (2 значення), *добре* (3 значення), *щиро* (2 значення)[347]. Наприклад, один з найулюбленіших Шевченкових епітетів **тихо** у поезії функціонує зі значеннями 1. Неголосно. 2. Повільно, не поспішаючи. 3. Безшумно, безмовно. 4. Безтурботно, мирно, спокійно. 5. Потай, непомітно. 6. Любовно, ласкаво. 7. Слабо, ледве-ледве.[347, с.328-329]. Крім того, на думку Н.Сидяченко, серед широкого спектру значень і відтінків Шевченків епітет *тихо* має значення „щасливо”, антонімічне до „тяжко”[254, с.64].

Поет, однак, постійно звертаючись до таких слів, у певних контекстах змінює їх формально-граматичні обриси шляхом повторів, тавтології, створення апозитивних сполук: *тихенько-тихо*; *тихо-мовчки*; *тихесенько-тихо*; *тяжко-важко*, *сумно-сумно*.

Галайда..	Сумно-сумно гайдамаки
Замовк, зажурився,	Залізную силу
Поїхав ходую,	Поховали [311, с.188.2511]
Тяжко-важко сіромасі	
Боротись з нудьгою. [311, с.167.1594]	

Для смислового підсилення один адвербіальний епітет може повторюватися двічі:

Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне – усміхнеться.

Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався. [311, с.187.2434]

Не дуріте дітей ваших,..

Бо невчене ока

Загляне їм в саму душу

Глибоко! Глибоко! [311, с.350.86]

Прислівниковий епітет у поета може бути конструктором перифрази, засобом іронії: „*Достойно пєтая! Благаю! Царице неба і землі! Вонми їх стону і пошли Благий кінець, о веблагая!*” [312, с.311.15]; „*Любо та кохано Прийшли, взяли сіромаху Та й повезли з дому.. Прямо до прийому*” [312, с.114.151].

3.3.4. Апозитивні епітетні конструкції (N-N)

Виразні епітетні ознаки мають іменники-прикладки, адже „переважна більшість апозитивних словосполучень містить у своїй семантиці емоційно-експресивну оцінку” [1, с.126].

У прикладкових конструкціях ознака виражається як друга назва і передбачає наявність ознаки об’єкта у суб’єкті. Між прикладкою та означуваним словом устанавлюються відношення смислової та граматичної рівноправності, адже прикладка й означуване слово фактично позначають той самий об’єкт дійсності.

Функціонування іменникових апозитивних конструкцій епітетів має свою специфіку. У поетичних творах Т.Шевченка за способом взаємодії з означуваним словом та місцем щодо нього можна виділити кілька груп апозитивних епітетів:

1) конструкції з прикладкою у препозиції: *гори-хвилі* [311, с.160.1307], *журба-мова* [311, с.234.27], *сатана-чоловік* [312, с.93.224], *роса-сльоза* [311, с.373.20], *огонь-сльоза* [312, с.244.12], *сонце-правда* [311, с.349.48], *кров-сльози* [311, с.376.17], *правда-мста* [312, с.333.44], *буй-тур* [312, с.345.17], *буй-голова* [312, с.41.104] та ін.

2) конструкції з прикладкою у постпозиції: *садок-райочок* [312, с.354.2], *дитина син* [312, с.315.167], *князь-жених* [312, с.85.179], *чех-слав'янин* [311, с.288.57], *кесар-кат* [312, с.47.13], *рушниця-гаківниця* [312, с.56.30], *робота-каторга* [312, с.356.21], *дівчина-сирота* [312, с.160.19], *історія-правда* [312, с.45.43], *кров-вино* [312, с.345.24], *сирота-собака* [312, с.104.533], *ріки-сльози* [312, с.15.40] та ін.

3) конструкції з семантично рівноправними іменниками, побудовані як парні зближення сумарної семантики, які становлять певний концепт: *правда-воля* [311, с.356.61] – найвища справедливість; *друже-брате* [312, с.60.91] – найближчий друг; *патриції-аристократи* [312, с.250.263] – заможні, владні громадяни; *плебей-гречкосії* [312, с.252.322] – знедолені прості люди; *веселіє-надія* [312, с.533.В] – щастя; *ланцюг-пути* [312, с.190.86] – кайдани; *козацтво-товариство* [311, с.308.471] – запорожці, *ляшки-панки* [311, с.87.107] – шляхта; *сірома-сирота* [312, с.95.31] – убога, нещасна людина і под. Використовуючи такі епітети, Т.Шевченко апелює до властивості людського мислення асоціативно встановлювати відношення між явищами: образ „виникає як певне нашарування над словом, що актуалізує життя внутрішньої форми слова, де й набуває своє особливе значення символ” [44, с.109].

Отже, у плані семантико-синтаксичних відношень, які виникають у результаті взаємодії головного і залежного компонентів, модель є поліфункціональною, а порядок розміщення компонентів вільний. Прямий порядок слів передбачає розміщення епітета-прикладки у препозиції, однак у поетичних творах Т.Шевченка серед сполучень образного характеру поширені структури з інверсованими компонентами. На думку Л.Пархонюк, „трудність у тому, що в прикладковій сполуці інверсія формально не помітна, оскільки вона виражається не граматично, а семантично” [215, с.45].

Хоча апозитивні словосполучення виражають одне поняття, цілісне лексичне значення їм не притаманне. Навіть рівноправні конструкції, що виявляють найвищий ступінь лексикалізації, є в основному продуктом індивідуальної мовленнєвої творчості Т.Шевченка. Структура таких епітетних

конструкцій співвідносна з словосполученням „прикметник + іменник” або легко трансформується в порівняльний зворот: журливі сльози → *журба-сльози*; овдовіла молодиця → *вдовиця-молодиця*; підступна людина → *сатана-чоловік*; підневільні люди → *невольники-люди*; хвилі високі, як гори → *гори-хвилі*; правда, як сонце → *правда-сонце*; садок, як рай → *садок-райочок*. Крім того, апозитивне словосполучення виявляє потенційну предикацію і, користуючись методом трансформації, його можна перетворити у складнопідрядне речення: садок, який є раєм; люди, які є невольниками. Це дало підставу деяким науковцям стверджувати, що прикладкові моделі „являють собою сконденсовані порівняння” [313, с.121; 242, с.138]. Проте говорити про всі прикладкові моделі як згорнуті порівняльні конструкції немає підстав. Фактичний матеріал засвідчує численну групу апозитивних сполук, які мотивовано атрибутивними словосполученнями.

Шляхом згортання описових конструкцій у складні слова створюються виразні стилістичні системи, адже „складні і складені слова порівняно з простими володіють більшими стилістичними можливостями, більшою пізнавально-оціночною силою, понятійною й естетичною місткістю” [313, с.120]. Завдяки двокомпонентності слово стає стилістично маркованим. На думку О.Шевчук, такому слову властива подвійна референція – до об’єктивного світу і до світу слів [313, с.121]. Експресивна характеристика прикладкових конструкцій значною мірою залежить від частоти вживання апозитивного члена в одному й тому ж лексичному оточенні, а також від відстані, що розділяє обидва компоненти сполуки на тематичній шкалі: чим більша відстань і незвичніше оточення, тим виразніший епітет.

Епітет-прикладка уточнює предмет думки або вносить додаткові відтінки значення до змісту складної однослівної номінації. Означальний компонент з’являється під час порівняння, зіставлення предмета чи явища з іншим за подібністю чи його постійною функцією. Таким чином, апозитивні утворення є семантично глибшими за звичайні словосполучення, оскільки „порівняння, зіставлення, контраст – це рух думки, творчої уяви, завдяки якому

загострюються художні деталі, зображення набуває струнності й динаміки” [153, с.110]. Крім того, така комбінаторно-семантична епітетна одиниця є своєрідним актуалізатором тропеїчних валентностей кожного з компонентів. У Шевченкових апозитивних конструкціях зазвичай суміщаються і значення епітета, і значення метафори, що „зумовлюється насамперед специфічною означальною функцією прикладки” [242, с.139]:

Перепливе вона [дума] Лету;	Слізьми-водою розлилось
І огнем-сльозою	Колишнєє святєє диво! [312, с.100.16]
Упаде колись на землю. [312, с.244.12]	

Означуване слово виступає референтом, а епітет-прикладка – корелятом. У такій метафорі актуалізується классема [161, с.184], що сприяє розвитку внутрішньої форми обох компонентів: *кров-вино* (классема „червона рідина”), *сирота-собака* (классема „бідний, нещасний”), *сльози-вода* (классема „прозора, безбарвна рідина”) і т.под. Процес семантичного перетворення слова зорієнтовано на образне вираження художнього змісту, який характеризується у Т.Шевченка неоднозначністю і можливістю нарощення потенційних смислів. Виділення імпліцитних семантичних ознак в структурі значення епітета дає змогу визначити концептуальну і лінгвістичну мотивації.

Нарощення денотативно-десигнативного змісту здійснюється й за рахунок конотативного. Зміщення традиційної дистрибуції епітетних одиниць створює спектр різноманітних конотацій. Фактично для кожного апозитивного епітета поет створив особливий словесний контекст, де ідейно-семантичне навантаження концентричне:

І все розтлили, осквернили,	Марія ще за ворітьми
І осквернених, худосилих,	Дітей зостріла, і зомліла,
Убогих серцем, завдали	І трупом пала, як узріла
В роботу-каторгу. [312, с.356.21]	Той хрестик-шибеничку. [312, с.324.554]

Слово-образ, граматично оформлене як апозитивне словосполучення, перебуває в центрі поетичної думки, а інші художні засоби допомагають підвести читача до ключового поняття. В контекстуальному оточенні

апозитивне словосполучення знаходить семантико-стилістичну розшифровку. За словами С.Гетьман, Шевченко „був наділений унікальною можливістю мовою доступних символів донести до читача актуальні соціальні, політичні, філософські ідеї” [63, с.88].

У семантичному плані епітет-прикладка у поезії Т.Шевченка характеризує предмет думки:

- 1) за схожістю: *гори-хвилі, робота-каторга, стон-дзвін* і под.;
- 2) за статевою, національною належністю: *чех-слав'янин, дитина-син, діточки-дівчата*;
- 3) за вдачею: *сатана-чоловік, орле-козаچه, панове-молодці, москаль-чарівник, цар-пророк, москаль-пройдисвіт*;
- 4) за соціальним статусом: *товариші-запорожці, князь-жених, патриції-аристократи, вдовиця-молодиця, дівчина-сиротина, учитель-дяк*.

Аналіз апозитивних епітетних конструкцій у поезії Т.Шевченка свідчить про складний характер поетичних асоціацій, які відображають сутнісну багатозначність предметів і явищ, з одного боку, і про властивість апозитивних епітетних конструкцій до компресії семантичної інформації – з іншого. За допомогою апозитивних словосполучень твориться смислова поліфонія, що акумулює значення обох компонентів. Така концентрація образних смислів, у свою чергу, моделює концептуальний рівень поетичних контекстів.

3.3.5. Епітети, виражені формою орудного відмінка іменника (N + Vf/ Vf + N)

Автори академічного видання „Теоретична морфологія української мови” вважають, що подібні епітети, граматично оформлені як прислівники способу дії, передають порівняльно-уподібнювальне значення і мають виражений проміжний характер між означальними та обставинними прислівниками” [273, с.303-304]. Такі епітети, як і прислівники, є придієслівними означеннями. Однак, оскільки таке художнє означення зберігає морфологічні категорії іменника, доречно вивчати таку епітетну конструкцію саме з позицій орудного

відмінка іменника. Такої думки дотримуються у своїх працях Л.Мацько, О.Сидоренко, Н.Сидяченко. У статті енциклопедії „Українська мова” зазначається, що орудний відмінок широко використовується у невластивих відмінкових функціях, зокрема й у обставинно-означальних значеннях порівняння [354, с.408]. Н.Сидяченко називає таку форму „орудний порівняльний” [254, с.65].

Експлікація таких некатегоризованих порівнянь формується на основі синкретизму семантики двох номінативів: „Хата *пусткою* смерділа” [311, с.384.239]. Лексема „хата” набуває ознаки „пустки”, однак відбувається це у сфері дії предиката, отже, маємо придієслівне означення, виражене номінативом у формі орудного відмінка іменника. Така граматична форма становить периферію предметності, межуючи з адвербіальністю.

Придієслівних означень цього типу відносно небагато у Шевченкових поетичних текстах. За походженням їх можна класифікувати на народнопоетичні, книжні та індивідуально-авторські. Фольклорні епітети зберігають притаманну народній творчості поетику: „*Реве та стогне Дніпр широкий, **Горами** хвилю підійма*” [311, с.73.4]; „*За думою дума **роєм** вилітає*” [311, с.284.1].

Джерелом художніх означень у формі орудного відмінка книжного походження в основному є Біблія, „Слово о полку Ігоревім”: „*Полечу, каже, **зигзицею, Тією чайкою-вдовицею***” [312, с.242.5]; „*Алмазом добрим, дорогим Сіяють очі молодії*” [312, с.230.3]; „*І слово із уст апостола святого Драгим **елеєм** потекло*” [312, с.248.177].

Тенденція до ускладнення та індивідуалізації мовлення зумовила функціонування індивідуально-авторських епітетів, граматично оформлених як орудний відмінок іменника, у поезії Т.Шевченка: „*Пустиня **циганом** чорніла*” [312, с.80.33]; „*Із степу перекотиполе рудим **ягнятчком** біжить*” [312, с.206.10]; „*Часи **літами, віками** глухо потечуть*” [312, с.60.92].

Придієслівні художні означення у формі орудного відмінка створені на основі орудного перевтілення (*А Настуся по садочку **Пташкою** літає*

[312, с.172.45]), орудного перетворення (*І слава сторожем стоїть* [312, с.97.2]), орудного порівняння (*діжою* місяць сходив [312, с.105.184]) зі значною перевагою останнього функціонального різновиду.

Позаіменникові транспозиційні можливості орудного відмінка реалізуються за допомогою визначеної групи дієслів із семантикою руху, стану, звучання: „...*огирем* яким Сам пан круг тебе походжає” [312, с.103.101], „*А серденько соловейком Щебече та плаче*” [311, с.126.87]. Зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката значення орудного відмінка варіюються у межах низки номінативів – назв тварин, птахів, рослин, природних явищ, релігійних понять. Епітети, виражені орудним відмінком, здатні у поетичному тексті виражати інтенсивність динамічної ознаки, кількісний її вияв: „*Ріками* сльози розлили, а кров *морями*” [311, с.220.15]; „*А надто ще за вдовою Козаки ордою* Так і ходять” [311, с.202.28].

3.3.6. Генітивні епітетні конструкції (N + N_{gen}/N_{gen} + N)

Родовий відмінок – найдавніший специфічно приіменний відмінок, здатний виражати означальні відношення. Серед його первинних семантико-синтаксичних функцій – суб’єктно-атрибутивна та об’єктно-атрибутивна. Родовий відмінок іменника транспонує суб’єктну семантику називного і об’єктну семантику знахідного, підпорядковуючись віддієслівним та відприкметниковим іменникам, з одного боку, а у формальному плані перебуває у позиції прикметника, залежачи від дериватів-іменників, і тому набуває у прикметниковій позиції атрибутивних нашарувань на суб’єктну і об’єктну семантику – з іншого [273, с.71].

І.Вихованець стверджує: „Зважаючи на закріпленість родового в ад’єктивній позиції, можна кваліфікувати його як напівморфологізований засіб відіменникової транспозиції. Він створює перехідний між синтаксичним і морфологічним ступенями синтаксико-морфологічний різновид ад’єктивації” [50, с.170].

Вивчаючи структуру іменникових словосполучень, Г.Удовиченко виділив серед субстантивних простих словосполучень атрибутивні об'єднання, в яких один іменник, з граматично опорною функцією, безпосередньо керує (а не узгоджується) іншим іменником (у формі родового відмінка, що виконує роль означення) [286, с.100]. На думку науковця, будова простих субстантивних словосполучень із залежним іменником у ролі генітивного означення нерідко коригується в українській мові смисловими відношеннями між неузгодженим (керованим) означенням і підпорядковуючим опорним членом простого словосполучення [286, с.100-101].

У поетичних текстах Т.Шевченка означальні відношення, як правило, забезпечуються іменником-означенням у родовому відмінку, що стоїть у постпозиції до означуваного слова ($N + N_{gen}$):

Безбожний царю, творче зла ,	Дурить себе, чужих людей,
Правди гонителю жестокий!	Та не дурить Бога.
Чого накоїв на землі! [312, с.259.70]	Бо в день радості над вами
	Розпадеться кара. [311, с.357.81]

Але наявні й контексти з препозицією ($N_{gen}+N$): „Тоді вже сходилa зоря Над Віфлеємом. **Правди** слово, Святої правди і любові Зоря *всесвітня зійшла!*” [312, с.247.125].

Образність у генітивних конструкціях виникає двома шляхами. У першому випадку словесний образ твориться завдяки семантиці залежного слова: день *радості* [311, с.357.81], серце *матері* (І 203.74), одр *недуги* [312, с.84.126], ріка *крові* [311, с.287.22], час *кари* [311, с.156.1158], закон *апостола* [311, с.346.116] тощо. У другому випадку відбувається „певна лексико-семантична інвертованість” [71, с.89], за якої синтаксично означуване слово за логікою є означенням: руїна *слави* [312, с.255.444], цар *волі* [311, с.270.242], споборники *святої волі* [312, с.260.89].

У складі художньо-тропеїчної синтагми у формі генітивної конструкції, як правило, епітет метафоричний: день *беззаконія і зла* [312, с.331.35], апостол *правди і науки* [312, с.365.4], іскра *братерства* [311, с.288.31], кадило *істини*

[312, с.246.88], слово *любові* [312, с.20.3], *ріка крові* [311, с.287.22], *світоч волі* [311, с.288.39].

Найбільшою частотністю характеризується епітет „правди”, що свідчить про його виняткове значення в ідіолекті поета: слово *правди* [312, с.20.3], *сонце правди* [311, с.283.23], *апостол правди* [312, с.365.4], *Євангеліє правди* [311, с.289.104], *історія правди* [312, с.45.43], *світоч правди* [311, с.288.39], *Мати правди* [312, с.489.В].

Структура генітивних епітетних конструкцій у мовотворчості Т.Шевченка не завжди бінарна і може поширюватися іншими детермінантами: слово *тихої любові* [311, с.288.52], *споборники святої волі* [312, с.260.89], *цар творець зла* [312, с.239.70], *правди гонитель жестокий* [312, с.259.71], *син сонця правди* [311, с.289.82].

3.3.7. Епітети-субстантиви (S)

У лінгвостилістиці загальноновизнаним є факт, що характерними граматичними формами епітета є прикметник та дієприкметник. Однак предметом окремої розвідки ніколи не були субстантивовані прикметники та дієприкметники у ролі епітетів, які, однак, містять „внутрішньо виражену епітетну ознаку” [198, с.100]. У таких утвореннях якісні характеристики виражені не експліцитно, а імпліцитно. Субстантиви, на думку Т.Космеди, - „яскравий взірець того пласту лексики, який охоплює синкретичну зону на шкалі перехідності від назв предметних до ознакових” [147, с.262]. За В.Ващенком, субстантиви „з міцним художнім забарвленням ваблять читача, ускладнюють його художню пристрасть, привертають увагу до розв'язування творчих завдань поета” [39, с.237].

Вважати субстантиви однією із граматичних форм епітета дає підстави думка О.Потебні: „Коли прикметник або дієприкметник у мові, доступній нашому спостереженню, стає іменником, то ознака в ньому спочатку ніскільки не змінюється, а лише те, в чому знаходиться ознака, стає за змістом визначеним” [227, с.94]. Схожої думки дотримується й Д.Гринчишин.

Науковець стверджує: „Якщо до процесу субстантивації прикметники містять у собі загальне значення якісної ознаки предмета, то внаслідок субстантивації це значення *зберігається*, але видозмінюється, оскільки до значення ознаки обов’язково приєднується значення предметності, субстанції, наступає, таким чином, „опредмечення” ознаки: колишня ознака мислиться вже у предметному плані як самостійне явище” [77, с.9].

Отже, субстантивований прикметник (діеприкметник) залишається носієм ознаки, а значить – у поетичному тексті він може бути епітетом і виконувати роль естетично маркованого атрибута.

Матеріалом для дослідження обрано синхронічну субстантивацію [341, с.590], яка зумовлена паралельним існуванням у мові твірного й похідного слів як різних частин мови. Художніми означеннями вважаємо лише лексеми, утворені механізмами еліптичної субстантивації, за якої не відбувається переосмислення власне епітетної ознаки.

Аналіз тезаурусу Т.Шевченка засвідчив значну кількість епітетних одиниць, граматично оформлених як субстантив. На основі дослідженого матеріалу виокремлюємо три різновиди епітетів-субстантивів: 1) дистантні (означуване передує епітету, знаходиться в іншій строфі); 2) узуальні (регулярність вживання художнього означення з тим чи іншим означуваним спричинила його субстантивацію); 3) контекстні (як субстантиви виступають виключно в контексті). Слід зазначити, що в усіх випадках субстантивація можлива лише тоді, коли семантика атрибута однозначна й зрозуміла.

Вивчаючи стилістичні особливості перифрази у Шевченковій мові, В.Русанівський зауважує, що „деякі з цих перифраз можна вважати просто дистантними епітетами”[243, с.229]. Дистантні епітети, граматично оформлені як субстантив, виникають за законами мовної економії: один раз визначене означуване, на думку Т.Шевченка, не потребує подальшого повторення, натомість його увага зосереджується на характерних рисах зображуваного:

Як сніг, три **пташечки** летіли
Через Суботове і сіли...
.....

Громадою годили
Тому **борцеві**... Вередує,
Як той панич... І де взялось?

Схопилися, **білесенькі**,
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

[311, с.314-318]

Одним із різновидів дистантних епітетів-субстантивів є художні означення, які вживаються після відповідної епітетної конструкції і семантично дорівнюють їй:

І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.
Озовітеся ж, заплачте,
Німії, зо мною... [311, с.378.6]

Таке **хиренне**? Все село
Проклятого не нагодує.
[312, с.91.134]

Мордується *лях поганий*,
Не зна, що й почати...
.....
Ходімо спать, бо завтра рано
До церкви підемо; **поганий**
Дивися, лізе цілувать. [312, с.104-107]

Епітетна конструкція у такому разі стає зрозумілою і в редукованому варіанті, ознака і в першому, і в другому випадку слововживання спрямована на ідентичний денотат.

Найчисленнішими у мовотворчості Т.Шевченка є узуальні епітети-субстантиви. Зазвичай такий епітет є компонентом стійкого епітетного словосполучення загальнономовного чи фольклорного походження. За умови вилучення означуваного воно сприймається однозначно усіма носіями мови: чорноброві дівчата → *чорноброві*, буйний вітер → *буйний*, вороненький кінь → *вороненький*, дрібні сльози → *дрібні* тощо.

Задивляться **чорноброві** –
І *босе* і *голе*. [311, с.109.724]

Коли ж **милий** на тім боці,
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш [311, с.80.22]

Контекстні епітети-субстантиви набувають значення лише в конкретному контексті й зазвичай не повторюються, тому таку субстантивацію можна вважати оказіональною або потенційною:

А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне **широкими** б'є.
[311, с.111.63]

Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за **гіркого**
Медяник купила. [311, с.102.419]

Оказіональними у поезії Т.Шевченка є також епітети-субстантиви, які образно вказують на соціальний статус особи: „Дивлюсь, цар підходить до **найстаршого**... та в пику його як затопить... Облизався неборака; та **меншого** в пузо... той **меншого**, А **менший** **мало**, А той **дрібних**, а **дрібнота** Уже за порогом...” („Сон”).

Фактичний матеріал дає підстави виокремити декілька основних семантичних груп епітетів, граматично оформлених як субстантивовані прикметники чи дієприкметники у поетичних творах Т.Шевченка. Отже, епітети-субстантиви використовуються:

- 1) для означення осіб за зовнішнім виглядом (*чорнобривий, чорнявий, сивий, голый, старий, молоденький*):

Нехай і наших люде знають!
Нехай і **сивий** і **горбатий**,
А ми!..хе! хе! А ми жонаті!

Утопився б **молоденький**,
Щоб не нудить світом [311, с.82.5]

[312, с.181.317]

- 2) для означення осіб за характером, вдачею (*добрий, злий, гордий, кляті, лукавий, лютий, навіжений, непотребная, нерозумний, несамовитий, неситі, несмілі, нечестиві, поганий, пресвятий, немудрий, премудрий, примиренний, прості, свободний, сильний, скажений, тихий, чистосердний тощо*):

Не жаль на **злого**, коло його
І слава сторожем стоїть.
А жаль на **доброго** такого,
Що й славу вміє одурить. [312, с.97.1]

Встань же, Боже, твою славу
Гордий зневажає. [311, с.362.152]

- 3) для означення ставлення (*любий, милий*):

Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Свого **любого** додому [311, с.413.В]

Без **милого** батько, мати –
Як чужії люди,
Без **милого** сонце світить –
Як ворог сміється,
Без **милого** скрізь могила...
А серденько б'ється. [311, с.115.80]

- 4) для означення осіб за майновим та соціальним станом (*багатий, убогий, вбогі, нежонатий*):

Молодую мою силу багаті купили. [311, с.280.39]	Уже вбогі ворушились, На труд поспішали [311, с.276.492]
---	--

- 5) для означення осіб за фізичними вадами, станом здоров'я (*юродивий, причинна, вмерлі, незцілений, незрячий, сліпий, горбатий, кривий, німий*):

То не вмерлі, не убиті , Не суда просити! Ні, то люди, живі люди, В кайдани залиті [311, с.270.224]	Сповідали, причащали Й ворожки питали, - Не допомгло.. з незціленим В дорогу рушали. [311, с.280.56]
---	--

- б) для означення тварин: *вороненький, вороний, круторогі (воли), сивий*:

...Отак, си́ну. Помоли́мось Богу, Та сивого осідлаєм - І гайда в дорогу! [311, с.301.188]	Утомився, вороненький , Іде, спотикнеться [311, с.77.174]
---	---

- 7) для означення природних явищ: *білолиций (про місяць), буйний, буйнесенький (вітер), синє (море), темнісінька (ніч)*;

Зорі сяють; серед неба Горить білолиций [311, с.142.609]	Коли ж милий на тім боці, Буйнесенький , знаєш, Де він ходить, що він робить, Ти з ним розмовляєш. [311, с.80.22]
--	---

- 8) для означення абстрактних понять: *чуже, добре, зле(є)*:

Чого я турбуюсь? Ані злого , ні доброго Я вже не почую. [312, с.101.26]	Не дуріте самі себе, Учітесь, читайте, І чужому навчайтесь, Й свого не цурайтесь. [311, с.353.220]
---	--

Тенденція до субстантивних утворень простежується навіть у назвах Шевченкових поезій: „Юродивий”, „Причинна”, „Сліпий”, „Утоплена”, „Буває, іноді старий” тощо. Образність епітетів-субстантивів концентрична і значно глибша за пересічний епітет. На думку В.Ващенка, „субстантиви у художніх текстах є засобами експресивності” і здатні „згущувати образну атмосферу висловлення” [40, с.125].

За спостереженнями Д.Гринчишина, лексичне значення прикметників на означення конкретних предметів при субстантивації звужується, конкретизується, а лексичне значення прикметників з абстрактним значенням внаслідок субстантивації розширюється [77, с.96]. У процесі субстантивації епітет-прикметник з узагальнено-абстрактним значенням шляхом включення значень низки означуваних ним понять поступово усвідомлюється як такий, що може самостійно виражати у найбільш узагальненому вигляді те, що об'єднує усі його контексти, вже не прив'язуючись до того чи іншого об'єкта.

Характерною особливістю для всіх епітетів-субстантивів є те, що вони, як і звичайні іменники, можуть мати при собі узгоджені означення, виражені прикметником, числівником або займенником. Найбільшу кількість узгоджених означень мають ті субстантиви, що містять у собі конкретно-особове та конкретно-предметне значення:

Чом не спиться багатому ,	Молюсь, Господи, внуши їм
<i>Сивому, гладкому?</i>	Уст моїх глаголи,
[311, с.381.117]	Бо на душу мою встали
	<i>Сильнії чужії</i> [311, с.361.114]

При таких субстантивах означення у поезії Т.Шевченка вживаються і в постпозиції. Такий художній прийом дає змогу виділити в контексті конкретне означення, звернути на нього особливу увагу:

Багатого губатого	Щоб понесли буйнесенькі
Дівчина шанує;	За синєє море
Надо мною, сиротою,	Чорнявому <i>зрадливому</i>
Сміється, кепкує. [311, с.82.17]	На лютеє горе! [311, с.84.33]

Епітети-субстантиви у реченні можуть також виконувати функцію неузгодженого означення: „*Ой привезли до прийому Чуприни голити; Усе дрібні, усе малі, Все багатих діти*” [311, с.260.129].

В усіх Шевченкових контекстах художні означення, граматично оформлені як субстантив, творяться морфолого-синтаксичним способом. Внаслідок опускання лексеми, з якою епітет становив комплексну назву – епітетну конструкцію, художнє означення ніби поглинає значення зниклої лексеми і починає позначати не лише те, що позначало раніше, а ще й те, що

позначала випущена лексема, тобто „стає репрезентантом усієї іменниково-прикметникової структури і використовується у відповідній іменниковій позиції” [273, с.116]. Отже, джерелом епітета-субстантива є повна епітетна конструкція. При цьому семантика новотвору значно глибша, адже одне слово у такому разі здатне називати і характеризувати те, що виражала ціла конструкція.

Ускладнення семантики позначається й на асоціативно-образному рівні, адже „прирощення” значення відбувається через тропи і фігури [189, с.189]. Такі утворення фактично вже не є власне епітетами, філологи їх вважають перифразом [243, с.229], синекдохю [308, с. 95].

Оскільки такий поетичний різновид зберігає значення ознаки, доречно вважати його перифрастичним епітетом, який поряд із репрезентацією характерної ознаки є назвою осіб (предметів, явищ) і замінює загальноприйнятту, усталену назву.

У результаті створення епітета-субстантива відбувається процес „сміслової генералізації” [272, с.193] за рахунок включення у його структуру семантики потенційно можливого носія цієї ознаки. Таким чином, семантико-стилістичні транспозиції епітетних структур у бік субстантивації спираються на асоціативні мовні стереотипи і сприяють уникненню тавтології та урізноманітненню поетичного словника Т.Шевченка.

3.3.8. Епітети-звертання (Vocative)

Мовна практика Т.Г. Шевченка засвідчує наявність численних епітетних звертань, які функціонально реалізовано у формі кличного відмінка іменника або прикметника, причому у другому випадку „кличний відмінок прикметника – синтаксично залежна від кличного відмінка іменника грамема у функції означення” [273, 133]. Такі епітети-звертання виражають функцію семантично акцентованого адресата [73, с.78-79].

Діду, **серце, голубчику,**
Заграй яку-небудь.

[311, с.193.55]

„**Серце моє, зоре моя,**
Де це ти зоріла?”

[311, с.143.669]

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Поетичну картину світу Т.Шевченка репрезентовано значною частиною лексики у ЛСП „Людина” та ЛСП „Хронотоп”.

Епітетні конструкції у плані візуалізації портретних характеристик ліричного персонажа, змалювання його інтелектуальних, мовних особливостей, емоційних станів у поетичній мовотворчості Т.Шевченка є надзвичайно важливими художніми засобами, які часто функціонують як стилістичні маркери його ідіолекту. Фактично уся поетична система поета співвідноситься з ідеалом людини, тому лексико-семантичне поле „Людина” має розгалужену структуру і містить епітетні мовні одиниці з відповідними семами.

Лексико-семантичне поле „Хронотоп” включає епітетні конструкції, що окреслюють темпоральні й просторові характеристики поетичної картини світу Т.Шевченка. Значна кількість елементів поля, об'єднаних на основі спільного семантичного множника, забезпечує розгортання асоціацій, спрямованих на пошук взаємозв'язків означуваних художніх реалій з іншими явищами поетичної дійсності у часових межах. Фактичний матеріал свідчить про те, що епітети у Шевченкових поетичних текстах стають тими функціональними елементами, які здатні транслювати часові координати створюваної поетичної картини світу. Темпоральні епітетні конструкції одержують статус концептуального мікрообразу, що ідентифікує розгортання й тривалість подій у часі, забезпечує гармонію поетичного світу Т.Шевченка, а просторові епітети формують локуси з виразно авторськими настановами.

Ряд асоціативно-образних трансформацій художніх означень зумовлює функціонування у Шевченковій поетичній системі метафоричних, метонімічний, оксиморонних та компаративних епітетів, які фактично є готовими мікрообразами й ілюструють індивідуально-авторське світосприймання.

Семантичні варіації епітетних конструкцій завжди втілюються у відповідні лексико-граматичні моделі. Типовими граматичними формами епітетів у поетичній творчості Т.Шевченка є прикметники, дієприкметники, іменники-прикладки, іменники у формі родового, орудного та кличного відмінків, прислівники.

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНА МОВНА РЕЦЕПЦІЯ ЕПІТЕТИВ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

4.1. Рецепція як повторне творення (re-creation)

Естетику рецепції обґрунтували і розвинули у 70-х роках минулого століття німецькі літературознавці з Константського університету Ганс Роберт Яусс та Вольфганг Ізер. Американський варіант естетики рецепції відомий як „критика читацької реакції” і серед її прибічників найвідоміші Дж.Куллер, Е.Герш та С.Фіш. Рецептивна естетика надає привілей читачеві у парадигмі „текст-читач” і наділяє його когнітивною та афективною здатністю творити з цього тексту власний текст [9, с. 347].

Проблема творчої взаємодії автора і читача знайшла своє відображення й у герменевтиці. На думку герменевтів, до властивостей поетичного твору слід зарахувати його здатність мати власну сучасність, такий твір лише дуже умовно містить у собі першоджерела і може не збігатися із тим, що, власне, мав на увазі його творець. За таких умов поняття невичерпність, створювана реципієнтом, щоразу стає новим естетичним досвідом, а сама поезія у такий спосіб фактично дає інформацію сама про себе.

Мова мистецького твору за своєю специфікою призводить до концентрації та експлікації символічного характеру, тому твір мистецтва в кожний новий період – абсолютна сучасність і водночас зберігає дієвість свого слова в майбутньому [58, с. 15].

Ідея активної ролі читача у процесі сприймання тексту обґрунтована й у працях О.Потебні: „...читач може краще самого поета досягнути ідею його твору. Суть, сила такого твору не в тому, що розумів під ним автор, а в тому, як він діє на читача або глядача, отже, в невичерпному можливому його змісті”[226,с.41].

Однією з тез вчення О.Потебні про внутрішню форму слова є думка, що слово виникає не для образного вираження готової думки, а як засіб створення такої нової думки, яку неможливо виразити у теоретичному мисленні. На думку вченого, основними складниками мистецтва є образ значення, мова його полісемантична, а його специфіка ґрунтується на неадекватності кількості

образів і множинності можливих значень. Поетичний текст він подає як алгоритм $X = a \langle A$, в якому X – зміст або ідея, a – текст, A – письменницька і читацька перцепція. Рецепція поетичного твору – це інверсія процесу творення, тобто $a \langle A = X$ [226, с.33]. Причому читачі такий текст „часто інтерпретують на тлі кодів, які відрізняються від кодів, що їх мав на увазі автор” [94, с.29]. Код є ключем системи тексту і означає сукупність обмежень, накладених культурою на комбінаторні здібності реципієнта.

Тексти, які мають низку інтерпретаційних альтернатив, У.Еко називає „відкритими” і розглядає як об’єкти, які організують потік поєднувальних вражень так, що кожний потенційний реципієнт по-своєму може зрозуміти той самий твір, первинну форму, яку задумав автор [94, с.25]. З такою думкою погоджується і Ю.Лотман: „...текст допускає в принципі відкрити кількість інтерпретацій, механізм, що його кодує, хоч і мислиться як закритий на окремих рівнях, загалом принципово відкритий” [9, с.582]. Крім того, Л.Мацько слушно зазначає, що текст з плином часу прагне обрости все більшою кількістю інформації, чим старший текст, тим він інформативніший, тому що зберігає в собі інформацію про свої колишні потенційні сприйняття [193, с.425].

Отже, текст „потенційно наповнений значенням, яке конкретизує рецепція читача” [9, 347], однак саме текст лімітує координати цієї рецепції, інакше вона була б досить довільною й суб’єктивною. Відносна передбачуваність рецепції є частиною генеративного процесу, суть якого не лише у розгортанні, а й значною мірою у взаємодії різних структур, і „відкритий текст, хоч яким він буде „відкритим”, не може дозволити будь-якої інтерпретації” [94, с.31]. Написаний текст визначає межі для своїх ненаписаних втягувань, щоб застерегти їх від надмірного затемнення і надмірної неясності [9, с.350]. Декодування поетичного смислу відбувається шляхом узгодження складових корелятивної пари „текст/читач”, що призводить до виникнення інтерсуб’єктивних парадигм рецепції.

Однак інтерсуб’єктивна погодженість не виключає невизначеності тексту, яку науковці розуміють по-різному. Одні вважають, що невизначеність – це

текстуальна вада, зумовлена мовною та екзистенційною неможливістю окреслити будь-яке явище в його повній онтологічній даності [9, с.348]. За таких умов поетичний світ можна лише частково визначити, а невизначеність тексту – явище більше негативне, ніж позитивне.

Іншої думки дотримується В.Ізер, вважаючи невизначеність тексту результатом зумисного сегментування, зумисним компонентом тексту, що в процесі рецепції чекає на заповнення, і заповнившись, трансформує літературний предмет в естетичний. На думку В.Ізера, значущість твору породжує не сам текст, а реципієнт, який намагається зробити текст зрозумілим. Остаточню цю значущість визначає уява реципієнта, яка за своєю структурою полісемантична і здатна трансформувати текст у велику кількість значень. Саме завдяки семантичній розсіяності текст стає фікцією, яка рідко означає тільки те, що вона представляє. В.Ізер відрізняє інтерпретацію від рецепції. Перша, на його думку, надає уяві „семантичного визначення”, а друга – відчуття естетичного предмета. Перша проходить у межах „семантичних орієнтирів” літературної теорії, а друга – у межах культурного й антропологічного контексту [9, с.348].

Погоджуючись із думкою німецького вченого, рецепцію розглядаємо як динамічний процес повторного творення читачем естетичних орієнтирів, закладених у поетичному тексті автором. Цей процес відносно обмежений, з одного боку, самим текстом і передбачає обов'язкову інтерсуб'єктивну погодженість, з іншого – індивідуальними особливостями читача й культурологічним аспектом, які зумовлюють координати рецепції (Див. Додаток 3).

Фактично поетичний твір має два полюси - художній та естетичний. Художній стосується тексту, створеного автором, а естетичний – вказує на його реалізацію, яку здійснює читач. Така полярність дає підстави стверджувати, що будь-яка естетична суть поезії не може бути повністю ідентифікована із текстом або із його реалізацією і знаходиться десь посередині. Збіг в одній

точці тексту і читача започатковує екзистенцію твору, але цей збіг ніколи не можна запрограмувати, хоча він завжди залишається можливим для здійснення.

Кожен читач по-різному піддається впливові художньої дійсності окремого поетичного тексту, поезія трансформує читання у творчий процес, далекий від звичайної перцепції написаного. Вона активує індивідуальні здібності, культурні орієнтири, надаючи змогу власного відтворення поетичної картини світу. Продуктом такої динамічної творчої діяльності є дійсний вимір тексту, який „не є самим текстом, ні не є уявою читача, він надходить разом із текстом і уявою” [9, с.353]. Отже, потенційний текст незмірно більший, ніж будь-яка його індивідуальна реалізація. У процесі читання (повторного творення) ми завжди розуміємо поетичний текст з позицій різних перспектив, адже текст – „це механізм, утворений як система різних семіотичних просторів, у континуумі яких циркулює деяке вихідне повідомлення” [9, с.384].

Активізуючи закладені в тексті значення, читач змушений апелювати до певних фреймів, тобто до своєрідної структури, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини [94, с.7]. Це своєрідні когнітивні представлення поетичної картини світу в уяві читача. Часто читач замість того, щоб вдатися до загального фрейму, у силу своєї інтертекстуальної компетентності (адже „немає тексту, який читали б незалежно від читацького досвіду, отриманого завдяки іншим текстам” [94, с.47]) відбирає вже редуковані інтертекстуальні фрейми (наприклад, *червона китайка* – атрибут поховання козака, а отже, свідчить про його смерть; *карі очі, біле личко* – красива дівчина).

Багаторівнева система тексту лінійний вияв передбачає лише під час його вербальної появи з його лексико-семантичною структурою. На думку У.Еко, читач застосовує до цієї структури певний код чи систему кодів і субкодів, щоб перетворити їх у перші рівні змісту [94, с.39]. Науковець стверджує, що існує „глибока структуральна подібність між типом семемної репрезентації й абстрактнішими структурами” і припускає, що „семема є сама собою початковим текстом, тоді як текст є поширеною семемою” [94, с.42]. За таких

умов рецепція естетично маркованих атрибутів у поетичному тексті сигналізуватиме про особливості потенційної рецепції усіх поетичних текстів автора.

Шляхом трансляції аксіологічних орієнтирів поета за допомогою художніх означень відбувається естетична комунікація – передача реципієнтові естетичного досвіду митця через його поезію. Емотивна функція епітетів забезпечує існування багатозначності у поетичному тексті, оскільки „слова з надміром емоційних значень творять ситуацію, мотиви й сюжети з багатьма сенсами” [241, с.322]. Редукція цієї багатозначності здійснюється реципієнтом за рахунок фонових знань, культурологічного контексту. Складна багатофакторність та поліструктурність будь-якого культурологічного контексту призводить до ситуації, коли вихідні, авторські інтенції сприймаються по-новому.

Асиметрія між кодами автора і кодами реципієнта часто зумовлює актуалізацію периферійних значень лексем, спричиняє виникнення нових смислів на рівні цілого завдяки гетерогенності та полісемантичності складових системи.

Отже, у процесі взаємодії парадигми „текст/читач” система поетичного тексту переходить у нерівноважний стан: виявляється кодова неоднорідність. Майбутній стан складної нелінійної системи визначає фузія реципієнта з твором, яка реалізується завдяки мовній компетенції читача, особливостям його фонових знань та культурологічному контексту, у якому сприймається поетичний текст конкретного митця. Відомості про те, що підлягає пізнанню, співвідносяться й інтегруються з раніше набутими знаннями, відформатованими відповідними структурами дискурсивного мислення.

Невипадково Ю.Лотман визначав текст як „думаючий механізм”[9, с.384]. Поетичний текст як складна нерівноважна динамічна система, розвиваючись, втягує у себе інші тексти, реалізуючи поняття *інтертекстуальність*.

Таким чином, реципієнт має справу з багатозначною, але зінтегрованою структурою, об’єднаною цілістю, яка здатна розвиватися і у певних межах змінювати своє значення.

4.2. Сучасний етнопсихолінгвістичний аспект рецепції художніх означень Т.Г. Шевченка

На мовних формах так чи інакше позначаються особливості психічного складу носіїв мови, зумовлені національною належністю та етнічною спільністю. Національну специфіку світобачення, менталітет етносу чітко фіксує мовна картина світу.

Як один із визначних творців цієї картини світу, Т.Шевченко консолідував у своєму мовленні надбання усної народної творчості, світових літератур і біблійних мотивів, частково спроектувавши у такий спосіб ментальні особливості української нації. Саме він „глибинно відчув і геніально втілює у творчості психологічні, а то й містичні коди нашої національної душі” [165,с.97].

В естетико-філософській концепції М.Бахтіна автор як філософська субстанція, як позатекстова даність виявляється в усіх елементах тексту [20], отже, можна стверджувати, що Шевченкові епітетні мовні форми зберігають і ретранслюють етнопсихолінгвістичні характеристики як української нації взагалі, так і митця зокрема, бо „поетична природа слова криється в етномовній пам’яті” [108, с.26].

Шевченків епітет характеризується специфічною гносеологічною, культурною й прагматичною діалогічністю із сучасністю. Способи текстової реалізації художніх означень зумовлюють особливу пізнавально-естетичну програму адресованості та своєрідний міфопоетичний спосіб перетворення дійсності в мовній формі.

Епітетні конструкції під пером майстра стають джерелом різноманітної інформації, зберігаючи й транслуючи її в універсумі культури українського етносу. У силу своїх естетико-аксіологічних категорій епітет у Шевченковій поезії є невичерпним інформаційним джерелом, семіотичним феноменом, який зберігає й транслює наступним поколінням стереотипні уявлення українського народу, яскраво репрезентуючи його повсякденно-емпіричний, історичний і культурний досвід, його міфи, традиції, цінності. Однак, на думку Євгена

Маланюка, „між генієм і сучасністю завжди колізія: геній дає всього себе, а сучасність бере те, що здужає взяти” [187, с.115]. Зважаючи на сучасні аспекти рецепції митця, усього його поетичного доробку у Шевченковій мовотворчості розрізняємо декілька основних видів сучасної етнопсихолінгвістичної рецепції художніх означень:

- 1) релігійно-емотивна рецепція;
- 2) національно-патріотична рецепція;
- 3) естетико-культурна рецепція;
- 4) етнодиференційна рецепція.

Релігійно-емотивна рецепція передбачає сприймання поета як пророка, духовного Мойсея нашої нації, а його поезію – як Біблію українського народу. На думку О. Забужко, у його текстах „можна „вчитати” коментарі та апокрифічні додатки до Святого Письма” [113, с.13]. „Псалмами Давидовими” Шевченко продемонстрував здатність української мови передати глибини Святого Письма” [321, с.3]. Значною мірою такій рецепції сприяють епітети-церковнослов’янізми: *суцый, всевидящий, животворящий, незримий, всепречистая, преблагий* тощо. Художні означення церковнослов’янського походження певним чином стилізують його мову, створюють тло для сприймання усіх мовних форм як певного коду, який мають віднайти українці. Рецепція таких художніх означень генерує нові іпостасі самого поета. Підтвердженням цього є, наприклад, вірш Д.Павличка „Молитва”, написаний ще у 1965 році, де яскраво вибудована паралель „Шевченко – Бог”: *Отче наш, Тарасе всемогущий, Що створив нас генієм своїм. На моїй землі, як правда суцый, Б’юций у неправду, наче грім.*

У сучасному контексті Шевченко також рецептується як пророк, спаситель: *Радій, Пророче, наш Тарасе, Нехай душа твоя співа, Велика мрія, любий Спасе, Збулась – Вкраїна ожива!* [386, с.5]; *„І Дніпро, застогнавши, озвався, Щоб кинути хвилю за хвилею вплав І світу явити Шевченка Тараса, Пророка, якого допоки не мав... [401, с.65].*

Рецептивна епітетна інформація транслюється як у художніх, публіцистичних творах, так і в наукових. Використовуючи алюзію, апелюючи до Шевченкових контекстів, багато науковців інтерпретують образ „Шевченко-пророк” вже у заголовках своїх доробків, послуговуючись відповідними епітетами: Барвінський О. „Тарас Шевченко – апостол *правди і науки*, учитель людства”[17, с.27], Чабаненко В. „Апостол *правди і свободи*„ [300, с. 125-129.]

На думку Г.Клочака, слова „апостол” та „пророк” стосовно Шевченка позбавлені будь-якої умовності – він і справді є і Апостолом, і Пророком української нації у Біблійному розумінні цих слів [135, с.147].

Національно-патріотична рецепція художніх означень тісно пов’язана зі сприйманням на ментальному рівні Шевченка як творця національно-консолідуючого міфу, політичного діяча, творця нової філософії в Україні, письменника-націотворця. І.Франко вважав поета „речником національних ідей”. Г.Клочек переконує, що „про Шевченка треба говорити як про справжнього лицаря української національної ідеї” [135, с.147]. Шевченкова людина, за слухним спостереженням В.Пахаренка, „може існувати як Людина... лише в середовищі своєї нації” [216, с.203]. Національно-патріотичний аспект його поетичних творів реалізовано, безумовно, й за рахунок епітетів. Наприклад, цитуючи рядки „В неволі *тяжко*, хоча й волі, Сказать по правді, не було”, В.Ющенко зауважив, що для Шевченка не було волі без волі України [321, с.3], підтверджуючи патріотичні настанови поета. Дмитро Наливайко слушно зазначає, що унікальність духовного світу й творчості Шевченка виявляється в їх незвичайній концентрації навколо центру, яким є вітчизна поета – Україна, її ідеообраз [204, с.203].

Ключовим елементом мови митця є національно-політична візія, що деконструє імперську дійсність і реставрує об’єктивну, національну реальність, де українська нація розглядається як повноправний суб’єкт історії. Рецепція епітетних конструкцій сучасними шевченкознавцями акцентує саме на історіософських та національно-патріотичних настановах поета: „Шевченко

вкотре картає „поганого батька” Богдана за те, що все віддав „приятелям” [120, с.90].

Та й сама історія сьогодні вже означає не тільки минуле, якого не можна жодним чином змінити, а часопростір, у якому безнастанно твориться нове ставлення до минулих подій і творить його змінна сучасність та нові інтерпретації: „Ладен мовити я: „Воно треба тобі? Потерпи”. Тільки хочу, країно, спитати у вас **нелукаво**: „Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи? Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?” [396, с.29].

Художні означення входять у зону рецепції як медіаційні (опосередковані) компоненти, здатні формувати у тісному сплаві з власним досвідом реципієнта нові смислові структури: „Та голос [Тараса] росте – срібна маківка з лона землі: скресає життям, розриває сукровиця жили. Прохромлює вістрям розриті **козацькі могили** і... сходить свічею вінчальною в сивій імлі” [389, с. 21].

Національно-патріотична рецепція передбачає також використання епітетних конструкцій Т.Шевченка в різноманітних закликах до національного пробудження, супротиву: „Встань Тарасе, Стань, наш брате, На співоче поле. Будем разом захищати В Україні волю, „**Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі...**” Волю слову, Правді волю – Лютує **ревучий**” [410, с.6-7].

Естетико-культурна рецепція епітетів передбачає перцепцію Шевченка як митця-деміурга. На думку О.Забужко, „Шевченко посідає місце особне й виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначаючись щодо нього) як із своєрідним абсолютотом” [113, с.34]. Наслідки впливу на мовну систему побуту, звичаїв, обрядів, вірувань тощо формують мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Художні означення як складники поетичної системи – мовного феномену, який таїть у собі можливість реконструкції матеріальної і духовної культури народу, є носіями денотативної та фонової інформації.

Семантичне значення кожного епітета як лексичної одиниці – це модально-специфічний підрозділ концептуального знання, за допомогою якого лексикалізуються специфічні частини концептуальної інформації [119, с.185].

Художні означення мають ідентифікаційну функцію: епітет стає ідентифікатором певного фрагмента попереднього культурного досвіду в єдності його перцептивних, когнітивних і афективних характеристик, ракурсу переживання цього досвіду й ставлення до нього активного суб'єкта пізнання: „...Така епоха вчена, А кріпакова сила незнищенна. Любов і гнів, *сльоза* його *зірка* Через віки нам душу проіка” [366, с. 57].

Залежно від ідентифікаційної ознаки, яку несе в собі епітет, одне й те саме означуване може „виводити” реципієнта на різні схеми знань, сценарії тощо. О.Залевська слушно зазначає: „Необхідно враховувати, що опора на ознаку вступає в дію під час реалізації ряду фундаментальних принципів функціонування лексикону людини, в тому числі – опори на різною мірою усвідомлювані продукти переробки різноманітного досвіду індивіда в їх численних зв'язках і відношеннях, вбудованих в картину світу і регульованих ідіоетнічними системами вербальних значень, норм і оцінок” [119, с.190].

Таким чином, естетико-культурна рецепція має діалектичну природу: з одного боку, художні означення нерозривно пов'язані з поняттями попередніх епох, а з іншого – формують нові знання про культуру засобами переробки індивідуального попереднього досвіду реципієнта: „*Святий наш Київ знову нас єднає, Слова Шевченка визріли в душі. Минуле та майбутнє за нами споглядають, Нас душоморам не перемогти*” [385, с. 3].

Додавання нової інформації до вже наявної відіграє також важливу роль у побудові концептуальної інформації тексту в процесі його розуміння й продукування. Мовою теорії динамічних систем рецепція інформації означає перевід системи в один певний стан, незалежно від того, у якому стані вона знаходилася раніше [302, с.23].

Енергія пізнавального імпульсу реципієнта стає більшою за бар'єр між двома станами системи: існуючим і майбутнім. У зв'язку з цим параметри

системи змінюються настільки, що вона стає моностабільною, тобто нестійкий стан змінює стан відносної рівноваги. Таке параметричне переключення і характеризує рецепцію поетичної інформації у творах Т.Шевченка. Причому новий вибір можливий тільки на основі попередніх.

Етнодиференційна рецепція позиціонує Шевченка-батька, наставника, який водночас є символом українства: „... і відчув я ще раз що поезія – то тиша Бога ми ж – його діти благословенне слово і мовчання благословенне **батьку Тарасе**” [407, с. 248].

Не випадково І. Дзюба назвав Шевченка „національним альтер его” [86, с.11]. О.Забужко зауважує, „...що глибше осягаємо зміст Шевченкової спадщини, то ближче підступаємо до тих світоглядних засад, котрі в цілості української культури донині спрацьовують як етнодиференціюючі” [113, с.34]. Шевченко звів у своїх текстах національні символи та моделі поведінки, виокремивши їх в окремому полі, на яке до нього претендували і російська, і польська культури [321, с.3]. Д. Донцов утверджував думку про Т.Шевченка як „барда України козацької” [89, с.220]. Етнодиференційними вважаємо епітетні конструкції, у яких ключова лексема чи епітет є етнічним знаком: *гетьман дурний, козацька воля, козацька слава, високі тополі, червона калина, козаченько молодий* тощо.

Наприклад, науковці вважають, що саме пірамідальну (українську) тополю, яку завіз в Україну нібито Кирило Розумовський, зображує у поезії Т.Шевченко [332, с.599-600]: „*Рости, рости, **тополенько**, все вгору да вгору, Рости **гнучка та висока**, до самої хмари...*” [311, с.117.190]. У поета тополя є об’єктом традиційних українських порівнянь: „*Та й виросла Ганна кароока, як **тополя серед поля гнучка та висока***” [311, с.203.52]. Поет широко послуговується епітетною конструкцією „висока тополя” для моделювання українського простору: „*Оставайтесь здорові, мої **високії тополі** і хрещатий мій барвіночку...*” [312, с.181.311]. Закономірно, що як ідентифікацію української місцевості використовує таку епітетну конструкцію й сучасний

поет Григорій Латник: „Щоб вітер війнути сюди не спромігся, зелену сторожу прислало Полісся – **високі тополі**” [388, с.31].

Оцінка Шевченкової поезії науковцями зазвичай передбачає цитування його епітетних конструкцій, які моделюють етнодиференційні образи та ситуації: „...страждає лірична героїня вірша „І багата я, і вродлива я...” – вона кохає „чорнобривого сироту”, а батьки віддають її заміж „за препоганого старого нелюба багатого” [216, с.123].

Часто етнодиференційні епітетні конструкції сучасні поети асоціюють із самим Шевченком: *Але й скипала калинова кров, Що не зрідні скривавленій онучі. Пливе, як стяг, в козацький степ Дніпро І поять дух із сином, що на кручі* [359, с.6]. Сучасна поезія є ніби продовженням рядків Т.Шевченка: „*А я над ярами І степами козацькими І досі літаю!*” [311, с.317.126].

Знакові Шевченкові образи, створені за допомогою епітетів, використовуються також нинішніми літераторами як спосіб дорікання сучасникам: „*Сколовши босі ноги об стерню, старенький Перебендя коло тину ячить собі, що скурвившись на пню, лукаві діти в цю лиху годину забули встид...*” [378, с. 121].

Просторова, каузальна, хронологічна впорядкованість таких епітетних елементів актуального тексту відображає естетико-аксіологічні орієнтири сучасного автора, однак сприяє цьому алюзія, за рахунок якої долучається й система цінностей Т.Шевченка, впливаючи на сприйняття художньої реальності реципієнтом.

Для людини значення слова функціонує не саме по собі, а як засіб виходу на індивідувальну картину світу, яка особистісно переживається, у всьому багатстві її сутностей, якостей, зв'язків і відношень, емоційно-оцінних нюансів [119, с.231]. Таким чином, художні означення та образні структури, створені на їх основі, стають засобом співвіднесення особистісних картин світу автора й читача, оперативними одиницями механізмів впізнавання, адже рецепція епітетів передбачає актуалізацію або використання на підсвідомому рівні продуктів переробки перцептивного, когнітивного та афективного досвіду

реципієнта, забезпечуючи вихід на певний умовно-дискретний фрагмент поетичної картини світу митця у всіх його характеристиках та взаємозв'язках.

Асоціативні реакції реципієнта фіксують нерівноважний стан системи поетичного тексту. Можливість відносно вільного вибору так чи інакше генерує нову інформацію, адже інформація є „випадковим і запам'ятованим вибором одного варіанта з кількох можливих і рівноправних” [302, с.17]. Цінність нової інформації суб'єктивна і безпосередньо залежить від мети, яку має реципієнт. Причому цінність інформації еволюціонує: нецінна інформація стає цінною, беззмістовна – наповнена сенсом і навпаки [302, с.23].

Епітетні конструкції Т.Шевченка потенційно здатні нарощувати семантичні обертони, „автор є не чим іншим, як тільки текстуальною стратегією, що встановлює семантичні співвідношення й активізує читача” [94, с.33] і „саме реципієнт стає головним „автором” твору, вписуючи в нього важливі для себе змісти” [178, с.305].

4.3. Шевченкова мовна традиція у поетичних творах сучасників

Принциповим твердженням О.Потебні є те, що внутрішня форма в мові та образів у поезії мають творчу енергію [9, с.32-33]. А сучасні дослідники переконані, що енергетичність художнього тексту залежить від його інформативної щільності, називаючи створені Т.Шевченком образи високоінформаційними [135, с.167].

На думку Г.Клочка, Т.Шевченко був геніальним трансформатором невичерпних усно-мовних скарбів українського народу, однак, інтерпретуючи їх, поет зберіг прадавню архетипну сутність образних структур [135, с.166-167]. Саме тому Шевченкові „мовні формули” легко впізнаються колективним несвідомим і сприймаються як своє, рідне.

Це пояснює свідомо-несвідоме епігонство сучасників, які так чи інакше використовують Шевченкову мовну практику. Рецепцію таких поетичних

зразків досліджуватимемо в координатах тріади „поезія Т.Шевченка – сучасна поезія – читач”.

У процесі інтерпретації всі рівні (текстуальні й позатекстові) взаємопов’язані у безперервному процесі рецепції. Зазвичай автор визначається щодо глибинної семантичної структури лише тоді, коли він вибирає на лексичному рівні, лише з огляду на стилістичні причини, певний троп. Отже, аналіз епітетних масивів сучасних поетів проілюструє й аспекти рецепції Шевченка-поета.

4.3.1. Рецепція граматичних форм і семантичних категорій епітетів у сучасних поезіях про Т.Г. Шевченка

Рецепція таких епітетів передбачає свідомі асоціації авторського матеріалу з Шевченковими контекстами: „*На Дніпро і лани ці широкополі, на Вітчизну вранішньої пори глянути б мені хоч би тополею із Тарасової гори...*” [379, с.148]; „*Зелені він оспівував гаї, Дніпрові кручі, верби і тополі, Садок вишневий, трелі солов’їв, І трударів на українськiм полі.*” [374, с.9].

Авторські візії перехрещуються з усталеними в українській свідомості фреймами – когнітивними структурами, стереотипними уявленнями, які кожен читач чітко ідентифікує як шевченківський доробок. Наприклад, *садок вишневий, старий Дніпро, раби німі, вечірня зіронька, небо невмите, Україна-ненька* тощо: „*Ти мушиш нам співця назвати, Адже умів лиш він один **Рабів німих** так захищати. А хто так оспівав, як він, **Садок вишневий** коло хати?*” [364, с.38].

Апріорі Шевченкові художні означення апелюють до низки внутрішньолінгвістичних рефлексій: актуальна теперішність (мовні одиниці, використані сучасним поетом) безпосередньо пов’язана із вже наявним фактажем (усталені мовні зразки класика).

Евристика таких поезій полягає в альтернативності розвитку вже відомих образів і тем. Будучи складовою нового контексту, Шевченкові епітети й самі зазвичай зазнають семантичних варіацій, здобувають нові смисли, стимулюючи

у такий спосіб семантичні надбудови в усій творчості Т.Шевченка. Так, наприклад, рецепція відомих рядків із „Заповіту” „*І мене в сем'ї великій, в сем'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом*” [311, с.371]

спричинила ряд сучасних інтерпретацій:

1) Лиш чом забулися **слова, незлі і тихі?**
Пани за владу – в мужиків чуби тріщать.
Дев'яте березня: ні спокою, ні втіхи.
Чи розгубили ми вже Божу благодать?
[376, с.46]

2) Нехай роки все далі й далі йдуть,
В річницю Кобзареву знову й знову
Його не забуваєм пом'януть
Не **тихим**, а палким і вдячним **словом**.
[373, с.7]

3) Ідуть, ідуть брати і сестри –
Плече торкається плеча.
А я стою при цьому світлі,
Не могу істини збагнути:
Та ж він просив у „Заповіті”
Незлим і тихим пом'януть.
[406, с.13]

4) В сім'ю **велику, вільну, нову**
До нас ввійшов ти на віки.
І споминають *теплим* словом
Тебе дорослі й малюки.
[374, с.8]

Квінтесенція Шевченкового відчуття України („*в сем'ї великій, вольній, новій*”) проектується на сучасний контекст як вже давно визначений факт саме за рахунок художніх означень. Цитатність у 4 варіанті, наприклад, реалізує принцип суперпозиції епітетної конструкції: результат впливу на неї декількох контекстів (оригінального й сучасного) фактично стає сумою цих впливів і ми сприймаємо Шевченкове пророцтво вже як сучасність.

На думку І.Дзюби, у „Заповіті” „*тихе* слово знаменує повноту здійснення ідеалу та святість пам'яті борця” [86, с.645]. Сучасні поети апелюють до Шевченкової семантики епітетних одиниць, розширюючи їх функціональний контекст (варіанти 1,3), або протиставляють, творять нові епітети з чіткою асоціацією на Шевченкове слововживання (варіанти 2,4).

Сучасні поетичні алюзії забезпечують інтерсуб'єктивність художніх означень, у такий спосіб нівелюється невизначеність, актуалізується конкретний смисл епітетної конструкції, хоча й не єдиноможливий. Отже, у термінах синергетики вплив сучасного автора спочатку дестабілізує поетичну систему, спричиняє флуктуації – випадкові відхилення значень епітетів

Т.Шевченка, а потім зумовлює її рівноважний стан шляхом прирощення нових значень або поглиблення наявних.

Рецепція усталених епітетних структур у сучасній поезії про Т.Шевченка здійснюється в декількох напрямках: використання усієї епітетної конструкції зі зміною функціонального призначення; використання Шевченкового епітета для означення реалій, пов'язаних з його ім'ям, творчістю, ключовим образом.

Останні зазвичай апелюють до загальновідомих епітетів майстра слова, які читач безпомилково ідентифікує з відповідними референтами. Сучасний поет, встановлюючи асоціативний зв'язок з оригінальним поетичним текстом шляхом використання художнього означення, проектує перцепцію свого твору у контексті двох епох, двох поетів. Цілісність інтерпретації сучасного поетичного твору у процесі читацької рецепції забезпечує саме інтегральність епітетних мовних одиниць, спільних для класичного й сучасного контекстів. Пор.: Т.Шевченко: „...*правда оживе,.. слово нове Меж людьми криком пронесе І люд **окрадений** спасе Од ласки царської...*” [312, с.333.69]; „*І на **оновленій** землі Врага не буде, супостата...*” [312, с.353.11]; Д.Головко: „*Щоб для знедолених, **окрадених** світить незгасно, мов зоря; щоб мужньо крикнути: - Громадою гострять сокиру на царя!.. І як орел, що в небі плаває, для вільних крил не знає меж, живий з живими – ділом, славою в сім'ї **оновленій** живеш!..*” [369, с. 87-89].

Зважаючи на тезу У.Еко, що прикметна властивість сприймання полягає в тому, що воно є результатом процесу флуктуації, який передбачає обмін між схильностями суб'єкта й можливою конфігурацією об'єкта, а також те, що ці конфігурації об'єкта відносно стабільні чи нестабільні всередині відносно ізольованої просторово-часової системи, яка характеризує конкретну поведінку [95, с.382], процеси перцепції художніх означень Т.Шевченка вважаємо передумовою їх рецепції.

Значно частотнішим є використання сучасними поетами художнього означення разом з означуваним ним дистрибутом. Актуалізація у сучасному контексті сприяє розширенню або поглибленню семантики Шевченкових

епітетних конструкцій. Наприклад, Г.Чубач використовує як епіграф рядки Т.Шевченка й, апелюючи до них у своєму вірші, рецептує відповідну епітетну конструкцію по-своєму: „*Вітер – полем, вітер – долом, Вітер над горою. І Шевченко просить долі, Боже мій, хоч злої! Не на день – на віки вічні. Не собі – народу. Символічно аж трагічно Доля верховодить*” [406, с.22]. Поетеса, створюючи власний контекст, водночас збагачує семантику епітетної конструкції: **зла доля** вже не лише власне переживання поета, а трагізм усього народу.

Контекстна семантика подібних епітетних структур зазвичай значно ширша від вживаних в оригінальних поезіях Т.Шевченка і може бути конструктором образу самого митця.

Наприклад, у Т.Шевченка епітетна конструкція фольклорного походження „гіркі сльози” використовується двічі для змалювання емоційного стану ліричних героїв: „*Обізвавсь Тарас Трясило Гіркими сльозами: „Бідна моя Україно, Стоптана ляхами!*” [311, с.86.43]; „*Плаче Катерина...За сльозами за гіркими І світа не бачить*” [311, с.98.273]. Сучасні поети проєктують цю епітетну конструкцію на самого митця, його життєвий шлях:

...Така епоха вчена,
А кріпакова сила незнищенна.
Любов і гнів, **сльоза** його **гірка**
Через віки нам душу пропіка.

[366, с. 57]

Володимир Якович
Не золоте і не розквітчане
стрічав дитинство, друже, ти:
гіркими слізьми всюди мічені
шляхи Тараса-сироти!..

[369, с. 87]

Яскраві Шевченкові образи, створені за допомогою епітетних мовних одиниць, сучасні поети трансформують у якісно нові формації. Такі інтертекстуальні конструкції можуть слугувати містком із минулого у сучасність, ідентифікувати часовий проміжок: „*Хрещате вікно. Воно київським ранкам зоряло Тоді ще, як в небо невмите дивився Тарас. Запевне, тоді ж гурт шовковиць з підросту почавсь, Зглядав із вікном на Поділ – Бабин Яр той – ятряно...*” [392, с.137]. Або ефектно інтегруватися у сучасні реалії: „*Зболена*

*держава, сил нема радити, Від дітей невдячних мусить все терпіти. Визнати не хочуть в цю лиху годину, Що страждає й стогне **ненька Україна**” [385,с.18].*

Рецепція епітетних конструкцій пейзажного характеру передбачає перш за все сприймання Шевченкових мовних образів цього типу як суто українських. Використання таких конструкцій у поетичних творах про Т.Шевченка – це фактично редукція текстів митця до конкретних загальновідомих архетипів. Сучасний поет, використовуючи мовні образи з художніми означеннями, апелює зазвичай до усїєї творчості поета, тобто система поетичного тексту Т.Шевченка зазнає переоцінки, осучаснення:

Вечірня зіронька говорить
Про нього з **батінком-Дніпром**.
І сонце, що над світом ходить,
Йому в коліна б’є чолом.

....

А у селі **садки вишневі**
Джмілям роздолля надають.
І про його тяжкі роки
Зозулі часто нам кують. [365]

Зелені він оспівував **гаї**,
Дніпрові кручі, верби і тополі,
Садок вишневий, трелі солов’їв,
І трударів на українськiм полі.

[374, с.9]

Актуалізація загальновідомих мовних образів сучасниками оновлює енергетичні потенції Шевченкових текстів, адже „особливість енергії художнього тексту в тому, що вона з’являється і починає струмувати лише тоді, коли текст і його реципієнт перебувають у контактi. Саме тоді енергія художнього тексту пробуджується і починає впливати на інтелект читача, заряджаючи його тими сповненими енергетичного потенціалу смислами, що закодовані у слові” [135, с.157].

Особливий тип рецепції формують сучасні поезії, в яких у образній формі в уста Т.Шевченка вкладено його ж слова:

І думу наш Тарас гадає,
І ніби сам себе питає:
- Невже це діти, для яких
Розкрив я душу українців,
Святеє слово боронив
І вільну виспівав країну,
Та я для них чужий, чужий.

[385, с. 21]

Теплий кожух... Але бачу –
Не на мене шитий.
Тож скажи мені, земляче,
Ти був колись битий?..

[369, с. 89]

Верифікація таких епітетних конструкцій передбачає сучасний погляд на мовну традицію поета, новий акт творчості додає до оригінальних текстів те, чого в них раніше не містилося. Така естетична рецепція, семантичне декодування у межах нових інтерпретацій відбувається у параметрах погодженості реципієнта і тексту-оригіналу.

Отже, значущість Шевченкових образних структур (фреймів), створених за допомогою художніх означень, визначає уява сучасного поета як медіатора сучасного етнокультурного простору. Сучасна реалізація загальновідомих образів динамізує систему поетичного тексту Т.Шевченка, спричиняє розгортання нових смислів.

Якщо читач використовує різні перспективи, запропоновані йому сучасним текстом, для того, щоб визначити зв'язок між ним і зразками Шевченкової мовної практики, він переглядає у новій площині й власне шевченківські концепти. Стимулювання сучасного читача як творчого співучасника рецептивного процесу зумовлює синестезію інтенційних кореляцій обох поетів – сучасного й Т.Шевченка. Сучасний поетичний текст потребує читацької уяви, яка надає форми взаємодії корелятивів. Модифікація наявних значень епітетних конструкцій відбувається шляхом сугестії. Російський вчений А.Веселовський, покликаючись на англійську естетику, акцентував на підказувальній природі сугестії [45, с. 58]. Підказка робить образ поетичним, тільки ті образи живуть, які нам щось підказують; із втратою сугестивності вмирає образ. Поет може збагатити новою семантикою знайомі слова, оновити старий сенс нашим розумінням і це пов'язується з розширенням сугестії слова. Маємо у такому випадку збільшення "ємності образу" [45, с. 59].

Сугестія читача створює нове переживання і поєднує його "з тим запасом відображень та досвідів, які є активні або які дримають в душі читачевій" [295, с.27-28] (тобто з огляду на смислове значення та емоційність епітетної конструкції відбувається її приєднання до сучасних поетичних форм, образів, які утворюють між собою багатоканальні асоціативні зв'язки).

Наприклад, образ України у поетичних текстах Т.Шевченка супроводжується епітетами *славна, сердешна, сирота, далека, убога, небога, ненька, мила, бідна, широка, преславна, безталанная*.

У сучасних поезіях про Т.Шевченка найчастотнішими є епітети *ненька, мила, безталанна*: „*Єднайтесь, люди, Батьківщина Навік єдина у нас. Любіте неньку Україну Так, як любив її Тарас*” [356].

Твоя **Вкраїна безталанна**,
О, як гнітив нестерпний біль!
Як на її незгойні рани
Зло насипало горе-сіть.
[386, с. 5]

І заспівом у пісні тій була
Палка любов до **неньки-України**,
Знеделеної серед горя й зла,
Коханої, як матінка для сина.
[374, с.9]

Сугестія у цьому випадку ґрунтується на зіставленні Шевченкового образу-концепту України з трансформативною моделлю цього образу сучасного автора, на утворенні оригінальних асоціативних зчеплень „Україна-Шевченко”, на принципі психологічного паралелізму (відповідь читача на твір передбачає ототожнення, „впізнавання” класичного контексту). Великого значення для сугестії епітетних конструкцій набуває характер встановлених міжобразних зв’язків оригінального й сучасного текстів, адже розуміння поезії, надавання їй сенсу не означає, що всі її багатозначності чітко присутні у свідомості реципієнта. Послідовність інтерпретації, декодування епітетних структур передбачає певну подібність переживань митця і реципієнта. Сучасний поет як медіатор між поетичним світом Т.Шевченка та актуальною теперішністю шляхом використання епітетних формацій (ключових образів) провокує „відгадування” сенсу твору, яке викликає естетичне переживання у реципієнта-читача.

4.3.2. Рецепція Шевченкових епітетних конструкцій в оригінальних творах сучасних поетів

Модель такої рецепції включає три операції: оцінку наявних значень епітета, вибір відповідного контексту (мотиву, тематики), інтеграцію власного мовного досвіду з вже існуючим шевченківським з чітким акцентом на алюзію.

Епітетні ретроспекції сучасні поети використовують у своїх оригінальних творах з позицій різних перспектив, але за будь-яких умов „втягування” у сучасну поезію Шевченкових мовних елементів зумовлює оперування вже сформованим естетичним досвідом, який передбачає наперед визначене ставлення до нього реципієнта.

Епітетні конструкції Т.Шевченка із відповідною семантикою вже давно сформували певний стереотип художнього мислення, і сучасні поети часто підсвідомо чи спеціально для встановлення відомих асоціацій засвоюють і використовують їх.

Т.Шевченко:

І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди **сподіваної волі** –
Вона заснула... [312, с.280.8]

Л.Закордонць:

О Україно! Ти – мій біль неспинний,
Пашить од ран твоя смаглява спина.
В ногах утома день і ніч гуде.
А **воля** та, **сподівана**, не йде.
[380, с.21]

Т.Шевченко:

Перебендя старий, сліпий, -
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає [311, 110.1]

С.Жадан:

Сколовши босі ноги об стерню,
старенький Перебендя коло тину
ячить собі, що скурвившись на пню,
лукаві діти в цю **лиху годину**
забули встид...

[378, с. 121]

Об'єктивований у художньому тексті естетичний сенс епітетних конструкцій проектує ментальні емоційно-чуттєві образи. Сучасні поети ніби продовжують, розвивають Шевченкові мотиви.

Т. Шевченко:

Степ і степ, ревуть пороги,
І могили - гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля... [311, 125.53]

Твої люде окрадені,
А панам лукавим...
Нащо здалась **козацькая**
Великая **слава**?!.. [312, с.40.35]

Усі епітетні поетичні запозичення можна класифікувати за декількома ознаками:

1. Фольклорні запозичення (такі епітетні конструкції мають народнопоетичне походження і завдяки майстерному використанню Т.Шевченком стали лінгвокультурами у свідомості українців).
2. Запозичення оригінальних Шевченкових епітетних конструкцій.
3. Поетичне цитування (сучасний поет свідомо використовує у своєму вірші Шевченкові рядки).

Епітетні конструкції фольклорного походження характеризуються найвищим ступенем інтертекстуальності. Сучасні поети, апелюючи до народнопоетичних мовностилістичних надбань, значною мірою рецептують їх через призму Шевченкової мовотворчості. Фактор пам'яті епітетних мовних одиниць забезпечує одновекторність читацької рецепції. Наприклад, однозначно, як символи вроди, сприймаються епітетні конструкції *карі очі, козак молоденький, чорнобрива дівчина, довгі коси, дівчина-дитина* тощо.

Коли місяченько ясний
Вийшов в чистім небі погуляти,
Зупинився **козак молоденький**,
Зупинивсь коло своєї хати.
[370, с.29]

А на тім коні зранений увесь
Козаченько молодий.
Жде його, чека **чорнобрива** десь,
Та не зна біди.
[370, с.37]

Він [ранок] кожним рухом,
кожним звуком-барвою
Гука зі сну нас, до джерел гука,
і бог надії із **очима карими**
ворота долі тихо відчиня.
[400, с.32]

Зазирнула немічна старість –
Хвороба вибила з колії,
А поруч **очі великі карі**
її.
[359, с.15]

Порівняйте у Т. Шевченка: „*І вийшов до неї З зеленого гаю Козак молоденький* [312, с.192.15]; *Бо не довго, чорнобриві! Карі оченята, Біле личко червоніє – Не довго, дівчата!*” [311, с.114.43].

Значний корпус епітетних фольклорних поетичних запозичень складають загальновідомі українські ментальні топоси: *високі могили, козацький степ, чисте поле, степ широкий, синій Дніпро, гай зелений, старий Дніпро, святий Київ, Дніпро-батько* тощо.

Але й скипала калинова кров,
Що не зрідні скривавленій онучі.
Пливе, як стяг, в **козацький степ**
Дніпро
І поять дух із сином, що на кручі.
[359, с.6]

Та козачкою в буйному вирі,
З синьооким своїм козаком,
Ви летіли, мов коні грайливі,
Понад поле за **синій Дніпро**.
[386, с.42]

Над нами сонце мляво устає,
Трамвай гримливий розчинився в
тиші,
Старий Дніпро баржу брудну
колише,
Над ним сирена тоскно виграє....
[397, с.69]

І тінь Богдана
Проплива над нами.
І Скіфська Баба
От-от упаде.
І степ козацький
Пахне полинами,
Впустивши в осінь
Полум'я руде.
[406, с.195]

Ось зберу останні сили
Та й піду за небокрай,
До **Високої могили**,
Де сидів колись Мамай.
[367, с. 26]

Що є Україна для мене?
То рідна батьківська земля,
Пахучі трави, **гай зелений**
І хліба стиглого поля.
[374, с.6]

Ступінь однакового розуміння семантики таких епітетних конструкцій усіма учасниками рецептивного процесу надзвичайно високий. Інтерсуб'єктивність у полілозі між сучасністю, класикою й народнопоетичним словом забезпечує рецептивну однозначність, потенційно об'єктивовану інформативність епітетних конструкцій. Наприклад, так сприймається загальновідомий фітосимвол України - *червона калина*.

Т.Шевченко:

Над Дніпровою сагою
Стоїть явор меж лозою,
Меж лозою з ялиною,
З червоною калиною
[312, с.348.4]

Н.Костюк:

Моя Україно, **червона калино**,
Твій корінь не вирвали злії вітри,
Незламна прамати, Святая, єдина,
Господь тобі знакові дав кольори.
[386, с. 25]

Також ця епітетна конструкція рецептується як асоціат *червона калина-висока могила* (червону калину здавна садили на могилі) [332, с.271]. Порівняйте у народній пісні: „Ой поїхав козак в Московщину та там і загинув, Свою рідну Україну навіки покинув. Казав собі насипати *високу могилу*, Казав собі посадити в голові *калину*” [332, с.270]. Подібний контекст неодноразово зустрічаємо і в Шевченковій поетичній мовотворчості: „*Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину*” [311, с.78.217]. З аналогічною семантикою цю епітетну конструкцію використовує й сучасна поетеса Г.Чубач: „*Опустили козаченька У могилу чорну. Посадили на могилі Калину червону*” [406, с.154].

Безумовно, однозначно стверджувати, що сучасна рецепція символіки та й самої епітетної конструкції фольклорного походження відбулася через посередництво Шевченкової мовної практики не можна, однак, зважаючи на обізнаність кожного українця, особливо поетів, із поетичною спадщиною Т.Шевченка та тезу Г.Клочака, що більшість ментальних образів в уяві українців сформовано на основі поезії Т.Шевченка, ігнорувати цей аспект неможливо [135, с.166].

Оригінальні Шевченкові епітетні конструкції творчо інтегруються у сучасний поетичний контекст і формують багаторівневу систему рецепції за допомоги алюзії. Сучасні поети зазвичай свідомо апелюють до Шевченкових мовних образів: „*Тож недаремно провіщав Шевченко: Прокляту ниву нам не розорать! Якщо й таких, що всує славлять неньку, Примножується рать*”. [402, с.2]; „*На Дніпро і лани ці широкополі, на Вітчизну вранішньої пори глянути б мені хоч би тополею із Тарасової гори..*” [379, с.148].

Сучасний автор буде поетичний текст, який фактично одночасно існує у декількох кодових системах. Функція епітетних конструкцій Т.Шевченка – актуалізувати вже відомі лінгвокультурологічні коди. Однак загальновідомі епітетні фрейми, інтегруючись у сучасний контекст, співвідносячись із ним, розширюють семантику, спричиняють функціональні зміни й у тексті-оригіналі, адже „коли змінюється один елемент, решта теж стає іншою” [9, с.315]. Апелятивність таких мовних образів завжди передбачає рефлексію читача, його здатність до ретроспекції.

Т.Шевченко:

І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди **сподіваної волі** –
Вона заснула... [312, с.280.8]

М.Луків:

І я повертатися мушу
На рідну мені Україну,
Вселивши очищену душу
В народжену щойно дитину.

Яка їй судилася доля,
Не відаю я і не знаю,
Та вірю: **сподівана воля**
Прийде до стражденного краю.
[390, с.8]

Микола Луків ніби „відповідає” Шевченкові, використовуючи для цього його ж епітетну конструкцію. Порівняйте також поетичні рядки Л.Закордонця: „*О Україно! Ти – мій біль нестинний, Пашишь од ран твоя смаглява спина. В ногах утома день і ніч гуде. А воля та, сподівана, не йде*” [380, с.21].

Таким чином, адекватна читацька рецепція сучасного поетичного твору фактично стає неможливою без урахування діалогічності двох контекстів. Лише об’єднання окремих реалізацій епітетних конструкцій в узгоджений кооперативний процес рецепції зумовлює виникнення об’єктивної динамічної смислової структури з якісно новими показниками.

Потенційна здатність епітетних конструкцій Т.Шевченка до різноманітних реалізацій забезпечує також актуалізацію в сучасних контекстах вже сформованих смислів.

Т.Шевченко:

І на **оновленій землі**
Врага не буде, супостата,

Т.Коновальчук:

Не дайте знов себе приспати,
Свободу треба захищати.

А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі
[312, с.353.11]

А лиходіїв треба гнати,
Русь-Україну захищати
І на **оновленій землі**
Достойно господарювати.
[385, с.22]

Поетичні включення художніх означень мають селективний характер. Сучасні поети зазвичай використовують знакові, суто Шевченкові епітетні конструкції: *хиренна воля, апостол правди, лани широкополі, слово правди, сонце правди, врем'я люте, лукаві діти, сподівана воля, Дніпро ревучий* тощо.

<p>Розмова наша – воскресіння мертвих, витагування їх із небуття на сонечко, на цю хиренну волю... безсмертя – це коли ти імена озвучуєш і корчишся від болю, все інше – то омана і мана. [360, с.190]</p>	<p>Долаючи космічні тракти, за ніччю день незмінно йде. Тільки жаданий апостол правди, либонь, ніколи не прийде. Чекають його й досі на Русі. Але – не всі. [362, с.45]</p>
---	--

<p>Та краще б я згорів, ніж мав би вчути, Як сваряться й сичать провідники, Як з велетнів зробились ліліпути, З володарів – нужденні жебраки, Як падають з чола в годину скрути Фальшиві ореоли і вінки, Як в Україну суне врем'я люте З віків старих в новітній віки! [398, с.108].</p>	<p>З'єдналися і радощі, і болі На українській дорогій землі. До нас сьогодні прихилилась доля Із словом правди й віри на чолі. [395, с.4]</p>
---	--

Більшість поширених, складних епітетних конструкцій у сучасних поезіях зазнають незначних формальних змін, але зберігають чітко визначений асоціативний зв'язок з Шевченковими контекстами.

Т.Шевченко:

...пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот.
[312, с.97.13]

Г.Латник:

Хоч виглядає
вельми вбого
й не світла
в нього голова,
державність нашу розвива
нащадок гетьмана дурного
[387, с.29]

Т.Шевченко:

Німій, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
 Капрала п'яного! [312, с.258.19]

В.Базилевський:

Не оскверняв би чин Тараса
тезко-підніжок в смутний час...
 Німує Байкова. А маса
 все упова на Божий глас.
 [360, с.105]

Т.Шевченко:

Німець скаже: „Ви слав'яне”.
 „Слав'яне! Слав'яне!”
Славних прадідів великих
Правнуки погані! [311, с.350.112]

Г.Бевз:

Чи ж земляки вони – оті,
 що мову материнську ганять –
славетних прадідів пусті
продажні правнуки погані?
 [362, с.46]

На окрему увагу заслуговує образ України. Сформованими у поетичному доробку Т.Шевченка художніми означеннями *сердешна, безталанна, сирота, ненька, матір, мила* та інші широко послуговуються сучасні поети:

Де я живу? Серед кого? Вампіри
 Суть з **України** **сердешної** кров.
 Ходять з людською подобою звірі,
 Під пишновборами – люте нутро.
 [359, с.10]

Був рідний край – страшна руїна,
 Обдертий люд в ярмі конав,
 Стогнала **ненька-Україна**,
 А ти – Петру все догоджав.
 [386, с.100]

Твоя **Вкраїна** **безталанна**,
 О, як гнітив нестерпний біль!
 Як на її незгойні рани
 Зло насипало горе-сіть.
 [386, с.5]

Україно **мила**, нам ніколи
 У століттях легко не було.
 На шляхах стиралися підкови,
 Гартувалось бурями чоло.
 [380, с.41].

Порівняйте у Т.Шевченка: „*Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На **Вкраїні** **милій***” [311, с.371.4]; „*А ти, моя Україно, **Безталанна** **вдова**, Я до тебе літатиму З хмари на розмову*” [311, с.267.80]; „*І все то те лихо, все, кажуть, од Бога! Чи вже ж йому любо людей мордувать? А надто **сердешну** мою **Україну**. Що вона зробила? За що вона гине? За що її діти в кайданах мовчать?*” [312, с.45.50]; „***Україно, Україно!** Серце моє, **ненько!** Як згадаю твою долю, Заплаче серденько!*” [311, с.86.45].

Деякі сучасні поети переймають разом з епітетними характеристиками й мотиви поезій Т.Шевченка. Наприклад, небайдужість до майбутнього України, вболівання за її долю:

Я не пророк в своїй державі,
Та серце тужить і болить,
За ту єдину, неділиму,
За матінку, мою **Україну**,
Що **сиротою** буде тліть.

[385, с. 29]

В.Дворецька фактично повторює мотиви Шевченкових дум:

Т.Шевченко:

Привітай же, моя **ненько!**
Моя **Україно!**
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину [311, с.126.113]

В.Дворецька:

Що Я для **України-неньки**
В її сьогоднішньому дні?
Яка частинка, хоч маленька,
Моїх зусиль в її борні?

Лиш пісня й слово є у мене,
І я прошу, благаю я:
Прийми їх, **Україно-нене!**
Це й буде часточка моя.

[375, с.7]

Значною кількістю слововживань у мовній практиці майстра слова характеризується епітет *правди*. Т.Шевченко широко вживає його з різноманітними метафоричними семантичними зміщеннями: дума *правди* [311, с.133.245], зоря *правди* [312, с.247.126], світ *правди* [311, с.328.545], апостол *правди* [312, с.365.4], світоч *правди* [311, с.288.39], сонце *правди* [311, с.283.23], Євангеліє *правди* [311, с.289.104], слово *правди* [312, с.247.125].

Сучасні поети переймають таке слововживання:

Т.Шевченко:

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І **слово правди** і любові
В степи і дебри рознесли!
[312, с.20.3]

Т.Шевченко:

Богу помолюся,
Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами,
І синами **сонця правди**,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий! [311, с.289.82]

В.Мордань:

З'єдналися і радощі, і болі
На українській дорогій землі.
До нас сьогодні прихилилась доля
Із **словом правди** й віри на чолі.
[395, с.4]

Д.Павличко:

Все од освітлення залежить. Боже,
Коли ти **сонце правди** нам пошлеш,
Що непідробну барву плоті може
Явити з-під оманливих одеж?!
[399, с.32]

Або вживають цей епітет з іншими дистрибутами:

Зерно твоєї **правди** й непокори
Із рук твоїх – а як, я не збагну –
Летіло й засівало гори,
І всю Волинь, і всю Галичину.
[399, с.8]

Прийди до мене із туману
З **росою правди** на вустах.
І принеси в руці Євшану,
Що відганя найбільший страх.
[380, с.20]

Створений сучасним автором, поетичний текст долучається й до складної системи поезії Т.Шевченка, а також сукупності позатекстових зв'язків, які своєю ієрархією художніх та нехудожніх норм різних рівнів створюють складний код, що дозволяє дешифрувати естетичну інформацію в тексті. За таких умов рецепція поетичного тексту читачем стає своєрідним автоаналізом, у якому він пізнає „радше себе, ніж текст як такий” [178, с.305].

Рецепція цитування в оригінальних творах сучасників передбачає безпосередню апеляцію до мовотворчості Т.Г. Шевченка. На етапі творчої інтеграції Шевченкових рядків в обох контекстах виникають різноманітні дисипативні явища (розсіювання енергій), що спричиняє ріст ентропії в обох поетичних системах (міра невизначеності триває до усвідомлення читачем факту цитації). Лише „знаючи принципи організації художнього тексту, читач у самому тексті знаходить зв'язки й відношення між елементами й складного цілого, що дає йому ключ до розуміння твору” [10, с.224], причому це розуміння буде настільки глибоким, наскільки багатим є тезаурус реципієнта. Наслідком стає взаємовплив обох текстових систем, адже „дисипація означає переструктурування чужого в своє і розсіювання зайвого” [149, с.16].

У сучасних поезіях, які рецептують Шевченка засобами цитування, епітетні конструкції невіддільні від усієї системи поетичного тексту митця, тому й рецептивні процеси пов'язані з контекстом усієї його творчості.

Немов невільник із Азова,
тікаєш з нетрів розумах
на простір, на чумацький шлях
Шевченкового прямослова,
що запечеться на губах.

**І золотої, й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молоді:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу –**
Усе тут на поверхні наче,
прямі слова, та серце рве
їх прямословіє живе.
[360, с.288]

**І золотої, й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молоді:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.**
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі. [312, с.202.1]

Однак і сучасний контекст впливає на систему поетичного тексту Т.Шевченка. Введення чужого семіозису до первинного Шевченкового тексту приводить його у нерівноважний стан: предмет уваги переноситься з поезії на мову як таку, і таким чином виявляється явна кодова неоднорідність самого авторського тексту.

Текст у такому випадку виступає як високоструктурована система обробки семантичної інформації, пов'язана з рівнем репрезентації, яка відповідає за перекодування в двох напрямках: від перцептів (мовних знаків, що сприймаються) до значень і від інтенцій (як авторських, так і читацьких) до їх реалізації: *„Діждалися свого пророка – У світі іншого нема. „Реве та стогне Дніпр широкий, горами хвилю підійма...”* [393, с.150].

У процес рецепції подібних поезій включаються надіндивідуальні механізми культури, які й забезпечують адекватну інтеграцію вислову класика у сучасний контекст.

Кладовищ ний вітер між хрестами
Пронизує душу:
- Це зробили і робимо ми...
„Славних прадідів великих
правнуки погані!”... [404, с.8]

Німець скаже: „Ви слав'яне”.
„Слав'яне! Слав'яне!”
**Славних прадідів великих
Правнуки погані!** [311, с.350.112]

Загалом відновлення у читачевій пам'яті Шевченкових епітетних конструкцій спроможне розвивати непередбачувані вектори читацької рецепції. Встановлюючи взаємодію між класичним і сучасним контекстами, читач фактично змушує епітетні мовні одиниці виявляти свою потенційну різноманітність зв'язків. Сучасний поетичний текст активізує читача, надаючи змогу відтворювати поетичний світ одразу двох поетів. Таким чином, „дійсний вимір тексту” [9, с.353] стає тісним сплавом творчої уяви усіх учасників процесів творчості й рецепції.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Розуміння поетичного твору – це не відтворення намірів чи інтенцій автора, а повторне творення, відтворення естетичної інформації на основі власних переживань, прагнень, світогляду.

Естетична творчість спрямована на реципієнта. Поетична творчість тільки тоді має естетичний сенс, коли вступає в комунікацію з реципієнтом. Художня комунікація визначається, з одного боку (як твір мистецтва), багатозначністю, а з іншого (з боку реципієнта) – необхідністю інтерпретації.

Різні форми й варіанти рецепції не можна розглядати як „помилку” реципієнта, лише як закономірність процесу рецепції: конкретизації відрізняються не тільки особливостями заповнення невизначеностей у поетичному світі автора, а й сприйняттям цілісного сенсу поезії.

Конститутивною рисою рецепції є активність реципієнта. Корелятивна пара „текст-читач” потенційно спрямована на активного реципієнта, який створює твір мистецтва разом з автором, але й не виключає пасивного реципієнта, переживання якого цілковито визначаються перципованим твором. Роль поетичного тексту загалом й художніх означень зокрема значно зростає у координатах „класика-сучасність-читач”. Естетична рецепція художніх означень Т.Шевченка у межах тріади „поетичний текст Т.Шевченка – сучасний текст – читач” передбачає креативного реципієнта, який спільно з митцем визначає сенс його твору.

Традиційний естетичний канон Т.Шевченка, змодельований за допомогою художніх означень, активно інтегрується у сучасний контекст в етнопсихологічному аспекті. Епітет стає ідентифікатором фрагмента попереднього культурного досвіду етносу в єдності його перцептивних, когнітивних і афективних характеристик.

У процесі взаємодії парадигми „текст-читач” система поетичного тексту переходить у нерівноважний стан: виявляється кодова неоднорідність. Майбутній стан поетичного тексту як складної нелінійної системи визначає

фузія реципієнта з твором, яка реалізується завдяки мовній компетенції читача, особливостям його фонових знань та культурологічного аспекту.

У сучасних контекстах епітети Т.Шевченка функціонують як кванти інформації, що транслюють релігійно-емотивні, національно-патріотичні, естетико-культурні, етнодиференційні особливості його інтенцій і сприймаються реципієнтами як фрагментарний образ автора.

Потенційна здатність реалізуватися у різноманітних контекстах забезпечує активну інтеграцію художніх означень Т.Шевченка у сучасну поезію. Алюзія є обов'язковою складовою усіх сучасних поезій про митця, а в оригінальних творах є функціональною передумовою адекватної рецепції.

Сучасні поети у власні доробки зазвичай інтегрують знакові, суто шевченківські епітети, які легко декодуються читачем. Рецепція таких поезій передбачає обов'язкову ретроспекцію і співвіднесення поетичних систем двох поетів – розуміння мотиву сучасного твору читачем стає можливим лише за умови комплексного сприймання інтегральних принципів творчих інтенцій класика й сучасника.

Отже, механізми сучасної рецепції художніх означень Т.Шевченка ілюструють особливості відображення у мовних знаках знань, закономірності їх організації, збереження, трансляції прийдешнім поколінням.

ВИСНОВКИ

Епітет є одним із найдавніших засобів поетичної образності, своєрідним індикатором індивідуально-авторського доробку, за допомогою якого письменник моделює вербально-образний комплекс художнього твору. Семантика й естетичні функції художніх означень допомагають ідентифікувати як окремі ідіолекти, так і стилістичні напрямки, періоди в розвитку літературної мови.

Теорія епітета розроблялася із найдавніших часів, однак, попри увагу науковців до художнього означення упродовж багатьох століть, єдиної дефініції та класифікації епітетів у сучасній філології не існує. Визначаючи епітет як лінгвостилістичну категорію, слід урахувувати такі його характеристики, як емоційність, оцінність, образність, експресивність, що передбачають актуалізацію як денотативного, так і конотативного компонента у семантичній структурі епітета. З огляду на це, **епітетом вважаємо стилістично маркований атрибут, що містить естетичну оцінку зображуваних явищ, є засобом виразності, емоційності, образності і функціонально реалізується як експресема.**

Оскільки художні означення є універсальним засобом естетичної категоризації об'єктивної дійсності, вони здатні зберігати й транслятувати соціокультурну, емотивно-оцінну інформацію і формувати концептуальні площини поетичного твору. Тому можемо говорити, що епітет є одним із основних конститuentів системи моделювання поетичної картини світу автора, який забезпечує функціональну та семантичну цілісність тексту.

Комплекс епітетних конструкцій створює у тексті певний малюнок (патерн, конфігурацію), який характеризує творчість конкретного митця. Тому доречно розглядати епітет як композиційний фактор системи поетичного тексту, який тісно взаємодіє із мистецьким ідіолектом та усією системою мови.

Поетичний текст існує на перетині багатьох семантичних систем, тому найбільш об'єктивні знання про систему поетичного тексту можемо одержати лише кооперуючи дані багатьох наук: лінгвістики тексту, когнітивної

лінгвістики, психолінгвістики (зокрема психології художньої творчості), семіотики, літературознавства, теорії самоорганізації тощо. Таку кооперацію забезпечує лінгвосинергетичний підхід – трансдисциплінарна методологія, що має на меті дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості макро- та мікрорівнів системи художнього тексту.

За лінгвосинергетичним принципом система поетичного тексту Т.Шевченка є цілісною, динамічною, нерівноважною системою, становлення і розвиток якої зумовлені діалогом із сучасністю. Система поетичного тексту поета як визначена цілісність підпорядковує собі вихідні компоненти (епітети), формуючи тропеїчні структури з відповідними функціональними координатами, тому модель системи не є сумою складових елементів, а конструюється шляхом виникнення власних частин на основі певних передумов (нових прочитань, відкриття прихованих смислів у доробку поета тощо).

Однак механізми самоорганізації системи поетичного тексту Т.Шевченка безпосередньо залежать від її компонентів, у тому числі й епітета. Художнє означення є дискретно розподіленим у тексті конструктом, позиційні й семантико-граматичні характеристики якого безпосередньо впливають на інтеграцію цілісності: внутрішньотекстові градації інтенсивності циклічної самоорганізації системи зумовлюють когерентність тексту, кооперацію усіх його елементів.

Епітет як феномен втілення авторських інтенцій є одним з текстотворчих фізичних параметрів тексту, а тому визначає й організацію поетичного тексту. Текстотворчі потенції епітетів реалізовано у поезії Т.Шевченка за допомогою гетерогенних процесів (лінгвістичних, культурологічних, семіотичних, структурних, функціональних тощо), які кооперативно взаємодіють і є взаємозумовленими.

Дискретність епітетних одиниць забезпечує їх семантичні кореляції у межах цілого. Особливості цієї кореляції та характер послідовності вживання епітетів безпосередньо впливає на структуру поетичного тексту Т.Шевченка та систему його ідіолекту.

Оскільки будь-яка художня система фактично є перехідною ланкою між минулим і майбутнім, у кожному окремо взятому моменті її функціонування наявні як ознаки минулого, так і майбутнього. Така багатофакторність самоорганізації системи зумовлює рухливі і змінні відношення між її елементами. Фактор пам'яті повторюваних епітетів стає конструктивним чинником у процесі самоорганізації системи поетичного тексту Т.Шевченка. Наскрізним, повторюваним епітетам притаманні внутрішньоінтегративні ознаки, адже один і той же елемент системи, пронизуючи усі контексти, ніби пов'язує між собою усі тексти, стає ключовим образом, характерною рисою ідіолекту.

Гене́за епітетної системи Т.Шевченка координується настановами автора, його ціннісно-смысловими орієнтаціями. У процесі вербалізації творчого задуму в художніх означеннях фокусуються емоційно-оцінні інформаційні потоки, синергетична взаємодія яких і формує естетичний вимір поезії. На кожному етапі творчості поета динаміка процесів еволюції епітетної системи свідчить про концептуальні зміни в його ідіолекті. Увесь спектр художніх означень у поетичній мовотворчості поета, безпосередньо включений до образних парадигм, виявляючи діахронно-еволюційний зміст, ретранслює мовно-культурні особливості його ідіолекту на певному творчому етапі. У перші періоди творчості у душі романтичної традиції переважають народнопісенні епітети, проте їх позиційні характеристики засвідчують трансформацію поетом фольклорних надбань на якісно новий рівень шляхом метафоризації. Епітетні патерни останніх періодів творчості Т.Шевченка включають як постійні епітетні конструкції, так і оригінальні індивідуально-авторські. Вживання провідних, „улюблених” епітетних образів фактично не залежить від періодизації творчості поета.

Ідіолект митця визначається характерною єдністю і внутрішнім зв'язком усіх використовуваних мовних засобів. Шевченкова епітетна система є творчою фіксацією тісного сплаву народнопісенних традицій, книжної лексики, церковнослов'янizmів, типових розмовних, діалектних, просторічних мовних

одиниць. Синтезувавши надбання національної мови, поет на рівні епітетизації художньої дійсності продемонстрував неповторні виражальні можливості української мови.

Множина конкретних епітетів у поетичному доробку Т.Шевченка формує складну систему взаємопов'язаних, перехресних лексико-семантичних полів, серед яких значною кількістю елементів характеризуються ЛСП „Людина” та ЛСП „Хронотоп”.

Розмаїтий персональний світ Т.Шевченка живе в координатах авторських оцінок, у тому числі створених за допомогою епітетів. Епітетні конструкції, функціонуючи у поетичному тексті майстра слова як художні мікрообрази, створюють уявлення читача про зовнішні риси ліричного персонажа, його портретні деталі, характер, вдачу, емоційно-психологічний стан. Шевченкова візуалізація суб'єктивного бачення образу людини завжди органічно моделює смисловий центр твору, адже у центрі поезики митця зазвичай перебуває особа. Однак, змальовуючи характер ліричного персонажа епітетними засобами, поет у більшості випадків уникає його психологічного аналізу і не стає на внутрішню щодо нього психологічну позицію. ЛСП „Людина” містить значну кількість епітетних елементів і характеризується їх варіативністю, розвиненою синонімією, що свідчить про важливість для поета морально-психологічних засад створюваних ним образів.

Епітетні конструкції, що формують ЛСП „Хронотоп”, дозволяють проаналізувати здатність і манеру автора мислити образи у часі та просторі, співвідносити і гармонізувати елементи різної темпоральної природи. Художні означення з часопросторовою семантикою створюють сприятливі умови для перцепції та інтерпретації поетичного тексту, тому їх значення важко переоцінити. Темпоральність є важливою характеристикою „персонального світу”, яка забезпечує узгодженість, логічну допустимість тих подій, які змальовуються у творі. Художні означення із темпоральними семами функціонують у системі поетичного тексту Т.Шевченка як мікрообрази, здатні транслювати апперцепційне тло динаміки розвитку подій. Просторові локуси

поета неможливо уявити без епітетів, які встановлюють просторові межі, моделюють відстань, протяжність, розмір, колір художніх реалій Т.Шевченка.

Асоціативно-образні трансформації художніх означень сприяють ускладненню їх семантики. У поетичних текстах Т.Шевченка функціонально активними є метафоричні, метонімічні, оксиморонні, компаративні епітетні конструкції, які є джерелом неповторних словесних винаходів поета. Найпродуктивнішим шляхом індивідуалізації художнього означення є метафоризація, причому перенесення „живе-неживе” найбільш актуальне.

Семантичні варіації епітетних конструкцій завжди втілюються у відповідні лексико-граматичні моделі. Т.Шевченко широко використовує категоріальні особливості прикметників для створення високохудожніх епітетів. Художні означення можуть бути виражені якісними, відносними, присвійними прикметниками. Дієприкметникові епітетні моделі у поетичній мові Т.Шевченка зазвичай мають форму пасивного дієприкметника доконаного виду із семантикою страждання.

Епітети, виражені якісно-означальними прислівниками із суфіксами –о, –е, які подібні до прикметників за семантико-синтаксичними особливостями і виражають ті відношення, які встановлюються внаслідок вживання лексичних значень прикметників у придієслівній позиції, не є частотними у мовотворчості Т.Шевченка. Прислівникові епітети виражають значення якісної характеристики дії, процесу та стану і здебільшого сполучаються із дієсловами, що містять семи „говорити”, „дивитися”, „рухатися”, „сміятися”, „жити”.

Надзвичайно продуктивними й семантично місткими є епітети-прикладки. Апозитивні утворення є семантично глибшими за звичайні словосполучення, оскільки така комбінаторно-семантична епітетна одиниця є своєрідним актуалізатором тропеїчних валентностей кожного з компонентів. У Шевченкових апозитивних конструкціях зазвичай суміщаються і значення епітета, і значення метафори. Однак, незалежно від засобів створення образності, епітет-прикладка функціонує у поетичних творах Т.Шевченка як економна, семантично глибока, експресивна форма характеристики-оцінки.

Придієслівних означень у формі орудного відмінка іменника відносно небагато у Шевченкових поетичних текстах.

У складі художньо-тропеїчної синтагми у формі генітивної конструкції, як правило, епітет метафоричний.

Епітети-субстантиви функціонують у поетичних творах Т.Шевченка як зредуковані епітетні конструкції, конденсуючи у своїй семантичній структурі особливості назв предметних і ознакових.

Поєднання уявлень про функціональну лабільність системи, яка виявляється через процеси самоорганізації, із стабільністю, що реалізує процеси організації системи, дозволила зафіксувати стани системи поетичного тексту Т.Шевченка у процесах сучасної рецепції художніх означень.

Рецептивна естетика надає привілей читачеві у парадигмі „текст-читач” і наділяє його когнітивною та афективною здатністю творити з цього тексту власний текст. Така творча взаємодія автора і читача, з одного боку, забезпечує поняттєву невичерпність твору, створювану реципієнтом, а з іншого - щоразу стає його новим естетичним досвідом.

Будь-яка поезія не може бути повністю ідентифікована із текстом або із його реалізацією і знаходиться десь посередині. Збіг в одній точці тексту і читача започатковує екзистенцію твору. Кожен читач по-різному піддається впливові художньої дійсності окремого поетичного тексту. Поезія активує індивідуальні здібності, культурні орієнтири, надаючи змогу власного відтворення поетичної картини світу.

Шевченків епітет характеризується специфічною гносеологічною, культурною й прагматичною діалогічністю із сучасністю. Епітетні конструкції під пером майстра стають джерелом різноманітної інформації, зберігаючи й транслюючи її в універсумі культури українського етносу.

Сучасний етнопсихолінгвістичний аспект зумовлює релігійно-емотивну національно-патріотичну, естетико-культурну та етнодиференційну рецепцію художніх означень Т.Шевченка.

Рецепція Шевченкових епітетів у сучасній поезії передбачає зазвичай свідомі асоціації з його текстами. Фаза „впізнавання” реципієнтом епітетних конструкцій класика створює умови виходу поетичної структури сучасного автора на задалегідь визначені атрактори – Шевченкові контексти. Конденсуючи зміст конкретного загальновідомого поетичного твору митця, епітетні конструкції актуалізують прихований зміст, допомагають декодувати як Шевченкові візії, так і естетичні погляди сучасного поета.

Таким чином, як відкрита динамічна нелінійна система поезія Т.Шевченка перебуває у постійному діалозі із сучасністю. Завдяки сучасним інтерпретаціям, новим прочитанням вона має можливість безперервного обміну енергією й інформацією з актуальним культурним контекстом. Оскільки можливість такого обміну існує в кожній точці системи, рецепція художніх означень забезпечує безперервність вибору альтернатив розвитку усєї системи поетичного тексту майстра слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. НАУКОВО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ

1. Азарова Л.Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої” пропорції: монографія / Л.Є. Азарова– Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография / Н.Ф.Алефиренко– М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: [учеб.пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта-Наука, 2010. – 288 с.
4. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефиренко– М.: Academia, 2002. – 394 с.
5. Алимпиева Р.В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (на материале прилагательных-цветообозначений русского языка) / Р.В. Алимпиева– Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1986. – 180 с.
6. Аллахвердов В.М. Психология искусства: эссе о тайне эмоционального воздействия художественного произведения / В.М. Аллахвердов– Спб, 2001. – 200 с.
7. Андрусяк І.В. Англійські неологізми кінця ХХ ст. як складова мовної картини світу: дис...канд.філол.наук: 10.02.04 / Ірина Василівна Андрусяк. — К., 2003. – 268 с.
8. Античные теории языка и стиля: [антология текстов / ред. О.М. Фрейденберг]. – Спб: Алетейя, 1996. – С.230-240.
9. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – 832 с.
10. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В.Арнольд; [науч. ред. П.Е. Бухаркин, изд. 2-е]. – М.: Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2010. – 448 с.

11. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
12. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.147-173.
13. Балей С. З психології творчости Шевченка / Степан Балей. – Черкаси: Брама, 2001 – 80 с.
14. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли; [пер.: К.А. Долинин, Е.Г. Еткинд]. – М.: Изд-во иностр.лит., 1961. – 394 с.
15. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова / Юрій Барабаш. – К.: Темпора, 2011. – 510 с.
16. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма / Юрій Барабаш. – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 181 с.
17. Барвінський О. Тарас Шевченко – апостол правди і науки, учитель людства / О.Барвінський // Дивослово. - № 3. – 2008. – С. 27-30.
18. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин– М.: Худ. лит., 1975. – 504 с.
19. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. - М.:Худ.лит., 1986. – 343 с.
20. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
21. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М.Бахтін //Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 406-415.
22. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ „Академія”, 2009. – 192 с. (Серія „Монограф”).
23. Бельская Л. Душа поэзии – эпитет (О современном поэтическом языке) / Л.Бельская //Литературная учеба – 1986 - № 3 – С. 191-196.

24.Быщенко Т.А. Историческая динамика экспрессивов негативной эмоциональности в английском дискурсе XVI – XX ст.: дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Татьяна Александровна Быщенко. – Х., 2003. – 210с.

25.Білодід І.К. Мовна майстерність письменника / І.К.Білодід. – К.: Наукова думка, 1953. – 183 с.

26.Білодід І.К. Т.Г. Шевченко в історії української літературної мови / І.К. Білодід. – К.:Наукова думка, 1964. – 136 с.

27.Бовсунівська Т.В. Феномен українського романтизму: [посібник для вузу з теорії українського романтизму]. Ч. 1: етногенез і теогенез / Т.В. Бовсунівська. - К.: Київський ін-т "Слов'янський ун-т", 1997.— 155с.

28.Бовсунівська Т. Смыслотворча функція першого видання „Кобзаря” / Тетяна Бовсунівська // Дивослово.- К., 2004. - № 3. – С.8-13.

29.Бойко Н.І. Емотивний компонент у семантиці експресивного слова / Н.І.Бойко // Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова / відп.редактор М.Я. Плющ. – К.: НПУ, 2001. – 260 с. – С.211-217.

30.Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантических полей / А.В.Бондарко // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М.: Наука, 1984. - Т.43. - № 6. – С. 492-503.

31.Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В.Г.Борботько. – [изд. 3-е, испр.]. – М.: УРСС, 2009. – 288 с.

32.Боронь О.В. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка / О.В. Боронь. – К.: Агентство „Україна”, 2005. – 152 с.

33.Братусь М.Ф. Структура, семантика і стилістика епітета в художній прозі І.Багряного: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.01 „Українська мова” / М. Ф. Братусь. – К., 2002. – 16 с.

34.Брижицька С.А. „Я не одинокий...”: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності

українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.): [монографія] / С.А. Брижицька. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 192 с.

35.Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л.А. Булаховський //Булаховський Л.А. Вибр. праці: [у 5 т.]. – К.: Наук.думка, 1977. – Т.2. – С.9-216.

36.Бурячок А.А. Принципи моделювання семантичних полів лексики / А.А. Бурячок //Мовознавство. – 1985. - № 4. - С. 41-48.

37.Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка: [Этимология] /Ф.И. Буслаев. – М.: URSS, 2009. – 288 с.

38.Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) / В.В. Василькова. – СПб.: Лань. – 1999. – 480 с.

39.Ващенко В.С. Мова Т.Шевченка / Ващенко В.С. – Х.: Вид-во ХДУ, 1963. – 261 с.

40.Ващенко В.С. Стилiстичнi явища в українській мові. Ч.1. / В.С. Ващенко.– Х.: Вид-во ХДУ, 1958. – 228 с.

41.Ващенко В.С. Художнє значення прикладкових словосполучень у Шевченковій мові / В. С. Ващенко // Українська мова і література в школі. – 1964. - № 1. – С.30-35.

42.Вежбицкая А. Понимание культур посредством ключевых слов / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелёва]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 211-258.

43.Венгерівська М. Про сприйняття чорного як „психологічну реалію” / М.Венгерівська // Урок української. – 2002 - № 4. – С. 29.

44.Вербіцька О. Семантика і структура образотворення у поезиці Т.Г.Шевченка / О. Вербіцька // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 109-118.

45.Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – Л., 1984. – 404 с.

- 46.Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов //Вопросы языкознания. – 1953. - № 5. – С.19-30.
- 47.Виноградов В.В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика / В.В.Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
- 48.Винокур Г.О. Филологические исследования: лингвистика и поэтика / Г.О. Винокур. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
- 49.Висоцький А.В. Лексико-семантичні варіанти прикметників на позначення температурних ознак і властивостей / А.В. Висоцький // Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова / [відп. редактор М.Я.Плющ]. – К.: НПУ, 2001. – 260 с. – С.44-52.
- 50.Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
- 51.Вічний як народ: Сторінки до біографії Т.Г. Шевченка: [навч.посібник /авт.-упоряд. О.І.Руденко, Н.Б. Петренко]. – К.: Либідь,1998. – 272 с.
- 52.Вогненне слово Кобзаря: літ.-крит. ст. про Т.Г. Шевченка / [упоряд., авт.вст.сл. Ф.С.Кислий]. – К.: Радянська школа, 1984. – 248 с.
- 53.Вольф А.С. Эпитет как характерологическое средство в творчестве Л.Фейхтвангера / А.С. Вольф // Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1972. - № 2. – С.55-65.
- 54.Вольф Е.М. Прилагательное в тексте („Система языка” и „картина мира”) / Е.М. Вольф // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.118-135.
- 55.Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М.: Наука, 1985. - 228с.
- 56.В'язовський Т.А. Творче мислення письменника / Т.А. В'язовський. – К.: Дніпро, 1982. – 335 с.
- 57.Гаврилюк Н. Виміри світу в поемі „Невільник” Т. Шевченка / Н.Гаврилюк // Шевченкознавчі студії : зб. наукових праць. – Випуск 10. – С. 13-20.

58. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори / Гадамер Г.-Г.; [пер. з нім.] – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
59. Галич О. Теорія літератури: [підручник]; за наук. ред. О. Галича / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – Київ: Либідь, 2001. – 488с.
60. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М.: Изд-во лит.на иностр.языках, 1958. – 546 с.
61. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И.Р. Гальперин. - [изд. 4-е, стереотипное]. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
62. Генералюк Л. Феномен синестетизму в творчості Шевченка / Леся Генералюк // Тарас Шевченко і європейська культура. – Черкаси: Брама, 2001. – 368 с.
63. Гетьман С. Просвітницька основа Шевченкової естетики / Світлана Гетьман // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. – Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 88-96.
64. Гиршман М.М. Литературное произведение: теория и практика анализа / М.М. Гиршман. – М.: Высшая школа, 1991. – 160 с.
65. Гладь С.В. Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози): дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Світлана Вікторівна Гладь. – К., 2000. – 219 с.
66. Голуб И.Б. Стилистика русского языка / И.Б. Голуб– [8-е изд.]. – М.: Айрис-пресс, 2007. – 448 с.
67. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александрова Голубовская; Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко. — К. : ВПЦ "Київський університет", 2002. — 294с.
68. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст: [монографія] / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.
69. Гончар О. Цвіт українського слова / Олесь Гончар // Культура слова. – Вип. 12, 1977. – С.18.
70. Грабар І.Г. Загальні питання синергетики / І.Г. Грабар, О.І. Грабар // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних

систем: матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції. – Житомир, 2003. – С.3-7.

71. Грабовецька О. С. Епітетна конструкція у художньому перекладі: дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Ольга Сергіївна Грабовецька. – К., 2003. – 220 с.

72. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович; [пер. з англ. С.Павличко]. – К.: Рад.письменник, 1991. – 212 с.

73. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Григорій Грабович. – К.: Критика, 2000. – 319 с.

74. Грабовська І. Україна як метафізична реальність / І.Грабовська. – К.: Генеза, 2000. – 172 с.

75. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: поиск метода / А.-Ж. Греймас. – М.: Академический проект, 2004. – 368 с.

76. Григоренко И.Н. Текст как пространство реализации смысла и когниции / И.Н. Григоренко. – Краснодар, 2002. – 130 с.

77. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників) / Д.Г. Гринчишин. – К.: Наукова думка, 1965. – 112 с.

78. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К.: Наукова думка, 1978. – 207 с.

79. Гуцуляк І. Семантико-стилістична природа епітетів в українській поезії бароко / І.Гуцуляк // Науковий вісник ХДУ. Серія „Лінгвістика”: зб.наук.праць. - Випуск IV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С.228-232.

80. Даниленко І. „Світе ясний! Світе тихий!..” як стилізація церковного гімну / І. Даниленко // Дивослово - № 3. – 2008. – С. 41-44.

81. Дем'янова Ю. Мовні засоби вираження часу в поезіях Шевченка / Ю.Дем'янова // Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи:

зб.пр.Всеукр.36-ої наук.шевченківської конф. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С.356-362.

82. Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка: зб.статей / ред.кол. І.К. Білодід (відп.ред) та ін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – 164 с.

83. Дзера О. Т.Шевченко як перекладач псалмів / О. Дзера // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.2. – Черкаси: Брама, 2003. – С.138-153.

84. Дзівак О.М. З історії назв кольорів / О.М. Дзівак // Українська мова і література в школі. – 1973. - № 9. – с. 81-84.

85. Дзира Я. До питання про джерела архаїзмів у мові творів Т.Шевченка / Я.Дзира //Українська мова і література в школі. – 1961. - № 5. – С. 30-37.

86. Дзюба І. Тарас Шевченко / Іван Дзюба. – К.: Вид. Дім „Альтернативи”, 2005. – 704 с.

87. Дмитриева М.С. Синергетика в науке и наука языком синергетики: сб.статей / М.С. Дмитриева. – Одесса: Астропринт, 2005. – 184 с.

88. Доленко М. Стилiстичнi функцiї складних слiв / М.Доленко // Українська мова і література в школі. – 1963. - № 3. – С.18-22.

89. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря. (Містика лицарства Запорозького) / Дмитро Донцов. – Торонто, 1961. – 360 с.

90. Драч І. Шевченкова слава / Іван Драч // Мовознавство. – 1981. - № 3. – с. 11.

91. Дядищева-Росовецька Ю.Б. Слово в поетичних контекстах Т.Шевченка: усно-традиційні витоки: автореф.дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю.Б. Дядищева-Росовецька. – К., 2000. – 17 с.

92. Дятчук В.В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В.В. Дятчук, Л.О. Пустовіт; АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.Потебні. – К: Наукова думка, 1983. – 154 с.

93. Дяченко-Лисенко Л. Компонентний аналіз семного поля „Антисвіт чужини” в поезії Тараса Шевченка / Л. Дяченко-Лисенко // Матеріали Тридцять

четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.2. – Черкаси: Брама, 2003. – С.200-205.

94. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англ. М.Гірняк]. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.

95. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.

96. Евстигнеева Л.П. Новые грани ментальности: Синергетический подход / Л.П.Евстигнеева, Р.Н. Евстигнеев. – М.: URSS, 2011. – 192 с.

97. Еникеева С.М. Синергетическая организация словообразовательной системы современного английского языка / С.М. Еникеева // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. - № 110. – Т.1. – Симферополь, 2007. – С. 175-178.

98. Еремина В. Метафорический эпитет / В. Еремина // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1967. – Т.26, Вып. 2. – С. 144-152.

99. Європейська та українська культура в нарисах: [навчальний посібник / за ред. І.З. Цехмістро, В.І. Штанько, В.С. Старовойт, В.М. Леонтєвої]. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.

100. Євтодюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: дис...канд.філол.наук: 09.00.03 / Антоніна Володимирівна Євтодюк. – К., 2002. – 198 с.

101. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літуратурна мова / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 247 с.

102. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.

103. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.

104. Єфремов С. Шевченкознавчі студії / С.О.Єфремов; передмова Е.С. Соловей; упорядкув. О.В. Меленчук. – К.: Україна, 2008. – 368 с.

105. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. - Київ: Femina, 1995. – 538 с.

106. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С.А. Жаботинская // Мова. – Одесса, 2004. - № 9. – С.81-93.
107. Жайворонок В. Ідіостиль Т.Г. Шевченка в контексті етнолінгвістики / Віталій Жайворонок // Т.Г. Шевченко і світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції 26-28 лютого 2004 року. Сімферополь. – К.: Грамота, 2004. – С. 41-50.
108. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: [навч.посіб. для студ.вищ.навч.закл.] / Н.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
109. Жданова Л.М. Вариативность в текстах художественной литературы / Л.М. Жданова // Функции единиц языка в системе текста: сб. науч. трудов. – Выпуск 294. – М., 1987. – С. 5 – 12.
110. Жирмунский В.М. Теория литературы. Стилистика. Поэтика / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1977. – 404 с.
111. Журба І.Я. Із спостережень над епітетом у поетичній мові Т.Г. Шевченка / І.Я. Журба // Наукові записки Миколаївського педагогічного інституту. – Вип. IV. – 1953. – С.66-80.
112. Заболотська О. Лексичні засоби реалізації текстової модальності / О.Заболотська // Науковий вісник ХДУ. Серія „Лінгвістика”: зб.наук.праць. - Випуск IV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С.232-237.
113. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – [3-є вид.]. – К.: Факт, 2006. – 148 с.
114. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум. Науково-навчальний посібник / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
115. Задорожна С. До питання про психологію творчості Т.Шевченка / С.Задорожна // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 70-74.
116. Задорожна С. Романтичне коріння історіософії Т.Шевченка / С.Задорожна // Шевченкознавчі студії: Зб. наукових праць. – Випуск 10. – С. 30-35.

117. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – [2-е вид.]. - К.: Видавництво „Обереги”, 2004. – 480 с.
118. Закувала зозуленька: антологія української народної творчості / [вступ. стаття, упор. та примітки Н.С. Шумади]. – Київ, 1998. – 510 с.
119. Залевская А.А. Психолінгвістические исследования. Слово. Текст: избранные труды / А.А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
120. Зборовська Н.В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури: [монографія] / Н.В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с. (серія „Монограф”).
121. Зборовська Н.В. Психоаналіз і літературознавство: [посібник] / Н.В. Зборовська. – К.: „Академвидав”, 2003. – 392 с. (Альма-матер).
122. Іваненко Н. Системно-структурна організація лексико-семантичного поля „Добро” в українській та англійській мовах / Н. Іваненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: збірник наукових праць. - Випуск V. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – 386 с. - С. 60-64.
123. Іванова Л.П. Методи лінгвістических исследований / Л.П. Іванова. – К.:УДПУ, 1994. – 87 с.
124. Інгарден Р. Про пізнання літературного твору / Р. Інгарден // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької, 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 1996. – С. 136-163.
125. Кадирова А. Архетипні образи у системі авторського міфу творчості Т.Шевченка / А. Кадирова // Шевченкознавчі студії : зб. наукових праць. – Випуск 10. – С. 43-47.
126. Калашник В.С. Особливості слововживання в поетичній мові: [навч.посібник] / В.С. Калашник. – Харків: ХДУ, 1985. – 68 с.
127. Камінчук О.А. Поетика української романтичної лірики (Проблеми просторової організації поетичного тексту) / О.А. Камінчик. – К.: ТОВ „ЛДЛ”, 1998. – 160 с.

128. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

129. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля / Ю.Н. Караулов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1972. - № 1. – С.57-68.

130. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика): фігури і тропи / Ігор Качуровський. – Мюнхен; Київ, 1995. – 234 с.

131. Качуровський М.О. Синергетика: нове мислення: [навчальний посібник] / Качуровський М.О., Наумкіна О.П., Цикін В.О. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – 128 с.

132. Кацнельсон А. Про поезію / Абрам Кацнельсон. – К.: Дніпро, 1977. – 247с.

133. Кинщак А.М. Актуализация метафорических эпитетов в англоязычной поэзии: автореф. дис...канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / А.М. Кинщак. – К., 1987. – 24 с.

134. Кислицина Н.М. Прикметники зі значенням узагальненої позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов): дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Наталія Миколаївна Кислицина. - К., 2002. – 198 с.

135. Клочек Г. Енергія художнього слова: збірник статей / Григорій Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.

136. Клочек Г. Поезія Т.Шевченка: сучасна інтерпретація / Григорій Клочек. – К.: Освіта, 1998. – 235 с.

137. Князева Е.Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб: Алетейя, 2002. – 414 с.

138. Князева Е.Н. Саморефлексивная синергетика / Е.Н. Князева // Вопросы философии. – 2001. - № 10. – С. 99-113.

139. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: [учебник] / И.М. Кобозева— [изд. 3-е, стереотипное]. — М.: КомКнига, 2007. — 352 с.

140. Ковальова Т.В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії поч. ХХ ст.: автореф.дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т.В.Ковальова. — Х., 1999. — 16 с.

141. Кодак М.П. Авторська свідомість і класична поетика / М.П. Кодак; НАН України; Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. — К. : Фоліант, 2006. — 336 с.

142. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект: дис...канд.філол.наук: 10.02.04 / Олександр Сергійович Колесник. — К., 2003. — 201 с.

143. Колшанський Г.В. Контекстная семантика / Г.В. Колшанський. — М.: Наука, 1980. — 151 с.

144. Комаринець М. Шевченко і народна творчість / М.Комаринець. — К.: Держ.вид-во худ.літ., 1963. — 230 с.

145. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. — М.: Изд-во МУ, 1969. — 192 с.

146. Кононенко П. Тарас Шевченко і світ / П.Кононенко, Т.Кононенко // Т.Г.Шевченко і світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції 26-28 лютого 2004 року. Сімферополь. — К.: Грамота, 2004. — С. 7-18.

147. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: дис...доктора філол.наук: 10.02.01 / Тетяна Анатоліївна Космеда. — Львів, 2001. — 512 с.

148. Костецький А.Г. Материальная природа поэтического текста и его восприятие / А.Г. Костецький // Лингвистика и поэтика. — М.: Наука, 1979. — С. 200-206.

149. Котельников Г.А. Теоретическая и прикладная синергетика / Г.А. Котельников. — Белгород: БелГТАСМ; Крестьянское дело, 2000. — 162с.

150. Коцюбинська М.Х. Література як мистецтво слова / М.Х. Коцюбинська. – К.: Наук.думка, 1965. – 314 с.
151. Коцюбинська М.Х. Образне слово в літературному творі (Питання теорії художніх тропів) / М.Х. Коцюбинська. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С.3-54.
152. Коцюбинська М.Х. Етюди про поезику Шевченка. Літературно-критичний нарис / М.Х.Коцюбинська. – К.: Радянський письменник, 1990. – 272 с.
153. Коцюбинська М.Х. Мої обрії: [в 2 т.] / М.Х. Коцюбинська. – К.: Дух і літера, 2004. - Т.1.– 336 с.
154. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: [навч.посіб.; 2-ге вид., перероб і доп.] / І.М. Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
155. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [підручник] / М.П. Кочерган. - К.: ВЦ „Академія”, 2003. – 464 с.
156. Кравець Л.В. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М.Зерова): автореф. дис. канд. філол. наук: спец.10.02.01 „Українська мова” / Л.В. Кравець.- К., 1997.- 18 с.
157. Кравченко В. Своєрідність романтичного світосприйняття Тараса Шевченка / В.Кравченко // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. – Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 53-58.
158. Красавіна В.В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів др.половини ХІХ ст. – перш.пол.ХХ ст.): дис...канд.філол.наук: 10.02.01 / Валентина Василівна Красавіна. – К., 2005. – 215 с.
159. Краснова Л. Характер і функції образів-домінант у Т.Шевченка / Л.Краснова // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 1999. – №3. – С. 2–3.
160. Критенко А.П. Колір і барви в поезії Тараса Шевченка / А.П. Критенко //Мовознавство. – 1967. - № 4. – С. 63-74.

161. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – М.: Рос.гос.гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
162. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
163. Кузан Г.С. Метонімічне зміщення означень в атрибутивних словосполученнях / Г.С. Кузан // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія „Філологія”. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2006. – Т.9. - № 1. – С. 87-92.
164. Кузан Г.С. Метонімічні зміщення в структурі дієслівних значень при вираженні об’єктних і суб’єктних відношень / Г.С. Кузан // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія „Філологія. Педагогіка. Психологія”. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2006. – Вип.12. – С. 114-121.
165. Кузьмінський А.І. Людина і нація у системі духовних цінностей Т.Шевченка / А.І. Кузьмінський // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 97-102.
166. Кучеренко І. Актуальні проблеми граматики / Ілля Кучеренко. – Львів: Світ, 2003. – 228 с.
167. Лазарович О.Н. Теоретические проблемы описания фрагмента языковой картины мира: дис...канд.филол.наук: 10.02.19 / Олег Николаевич Лазарович. – Ивано-Франковск, 1995.- 197с.
168. Лазебник Ю.С. Поет у мові та мова в поеті / Ю.С. Лазебник // Мовознавство. – 1992. - № 1. – С. 63-69.
169. Лазебник Ю.С. Поетична модель світу як лінгвокогнітивний феномен / Ю.С. Лазебник // Семантика мови і тексту: матеріали V Міжнародної наук. конф. Ч.1. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 108.
170. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / Дж.Лайонз; [пер. с англ.; под ред и с предисл. В.А. Звягинцева]. – М.: Прогресс, 2003. – 543с.
171. Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби / Магдалина Ласло-Куцюк. – Бухарест: Мустанг, 2002. – 348 с.

172. Левицкий В.В. Семасіологія / В.В. Левицкий. – Винниця: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
173. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста: [учеб.пособие] / Ю.А. Левицкий. – М.: Высшая школа, 2006. – 207 с.
174. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н. Леонтьев // Психология эмоций. Тексты. – М.: МГУ, 1984. – С.162-171.
175. Лесик В.В. Аналіз тропів / В.В. Лесик // Література в школі, 1961. - № 4. – с. 18-31.
176. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. (Семантична структура слова) / Л.А. Лисиченко. – Харків : Вища школа, 1976. – 116 с.
177. Лисюк Н.А. Міфологічний хронотоп: [матеріали до курсів „Міфологія”, „Міфологія слов’янська і світова”] / Н.А. Лисюк. – К.: Український фітосоціологічний центр, 2006. – 200 с.
178. Література. Теорія. Методологія: [пер. з польськ. С.Яковенка / упор. і наук. ред. Д.Уліцької]. – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 543 с.
179. Лосев А.Ф. Філософія. Мифология. Культура / А.Ф. Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
180. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.
181. Лотман Ю.М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – С.-Петербург: Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
182. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – С.-Петербург: Искусство – СПб, 2001. – 704 с.
183. Максим’юк О. Позиційно стійкі словосполучення з авторизованим компонентом (на матеріалі творів Т.Шевченка) / О.Максим’юк, А.Агафонова // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.2. – Черкаси: Брама, 2003. – С.214-218.

184. Маланій О.О. Художній часопростір поезій В.Барки. дис...канд.філол.наук: 10.01.01 / Олена Олександрівна Маланій. – Луцьк, 2003. – 190 с.
185. Маслова В.А. Лингвокультурология: [уч.пособие для студентов высших уч.заведений] / В.А.Маслова. – М.: Academia, 2001. – 208 с.
186. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб.пособие / В.А. Маслова– [3-е изд., перераб. и доп.] – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
187. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Маланюк. – К.: Атака, 1995. – 236 с.
188. Масюкевич О.М. Звертання в мові художніх творів Т.Шевченка / О.М. Масюкевич // Українська мова і література в школі. _ 1966. - № 4. – С. 17-23.
189. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. – К.: Вища школа, 2003.- 462 с.
190. Мацько Л.І. „Знать од бога і голос той, і ті слова...” Мовні уроки Тараса Шевченка / Л.І. Мацько // Дивослово. – К., 2004. - № 3. – С.2-8.
191. Мацько Л. Значення поетичної творчості Тараса Шевченка для розвитку української мови і культури / Любов Мацько // Т.Г. Шевченко і світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції 26-28 лютого 2004 року. Сімферополь. – К.: Грамота, 2004. – С. 19-36.
192. Мацько Л.І. Тарас Шевченко як знакова постать у контексті українсько-австрійських літературознавчих і лінгвістичних контактів / Л.І. Мацько // Австрія й Україна у контексті Європейської інтеграції співробітництва: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Відень-Київ, 2005. – С. 46-62.
193. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр”] / Любов Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
194. Мейзерська Т.С. Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка / Т.С. Мейзерська– Одеса: Астропринт, 1997. – 128 с.

195. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей "Смысл - текст". Семантика, синтаксис / И.А. Мельничук. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1999. — 346с. — (Язык).

196. Мех Н.О. Структура лексико-семантичного поля „мова-слово” в українській поетичній мові ХІХ-поч. ХХ ст.: дис...канд.філол.наук: 10.02.01 / Наталія Олександрівна Мех. - К., 2000. – 209с.

197. Мовчанюк В. Етичний чинник у творчій свідомості Шевченка / В.Мовчанюк // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 40-52.

198. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К.: Вид-во „Сталь”, 2006. – 304 с.

199. Моклиця М. Реалізм/романтизм як бінарна опозиція культури і художній метод Т.Г.Шевченка / М. Моклиця // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С.16-26.

200. Моренець В.В. Стилістично-образні функції означень у мові творів Т.Г.Шевченка / В.В. Моренець // Українська мова і література в школі. – 1961. - № 2. – с. 37-43.

201. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.

202. Нагорна М. М. Поетика імпліцитних смислів художнього твору: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / М.М. Нагорна / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. — Кіровоград, 2004. — 19с.

203. Найда В. Золотисті епітети / В. Найда // Вітчизна, 1954.- № 6. – С.10-15.

204. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 347 с.

205. Нахлік Є. „Скандал зла”(Проблема теодицеї) у „Кобзарі” / Євген Нахлік // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 75-82.

206. Огієнко І. Шевченко як творець української літературної мови / Іван Огієнко // Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – С.140-147.

207. Огієнко І. Тарас Шевченко / [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с.

208. Одарченко П. Т.Шевченко і українська література: зб.статей / Петро Одарченко. - К.: Смолоскип, 1994. -

209. Озеров Л. Ода епитету. Из цикла “Письма о поэзии” / Лев Озеров //Вопросы лит., 1972. - № 4. – с.135-163.

210. Оноприенко Т.Н. Эпитет: Семантика и структура (на материале английской тропики): автореф.дис...доктора филол. наук: спец. 10.02.04 / Т.Н. Оноприенко. – Житомир: Полиграфика, 1997. – 48 с.

211. Островська О.М. Експресивність та оцінка у художньому дискурсі / О.М. Островська // Мова і культура. – К., 2003. – Вип.6, Т.3. – С. 103-108.

212. Павличко Д.В. Літературознавство. Критика: [у 2 т.] / Д.В. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. Т.1: Українська література /передм. авт. – 566 с.

213. Павлович Н.В. Семантика оксюморона / Н.В. Павлович //Лингвистика и поэтика: сб.научн.трудов. – М.: Наука, 1979. – С. 240-247.

214. Падучева Е.В. Метафора и ее родственники / Е.В. Падучева // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: [сб.статей в честь Н.Д. Арутюновой / отв. ред. Ю.Д. Апресян]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 187-203.

215. Пархонюк Л.М. Функціонально-семантичні особливості апозитивних сполучень загальних іменників у сучасній українській мові //Дослідження з граматичної будови української мови: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – С.42-46.

216. Пахаренко В. І. Незбагнений апостол / В.І. Пахаренко. – Черкаси: Брама-ІСУЕП, 1999. – 296 с.
217. Пахаренко В. Українська поетика. Наукове видання / Василь Пахаренко. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 320 с.
218. Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г. Пиотровский // НТИ. Сер.2: Информационные процессы и системы. – 1996. - № 12. – С.1-12.
219. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник] / М.Я. Плющ. – [2-е видання, доповнене]. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.
220. Половинко Е.А. Лингвистические и экстралингвистические факторы наполнения семантических полей в современном русском литературном языке (семантическое поле «возраст»): дис...канд.филол.наук: 10.02.02 / Елена Алексеевна Половинко. – Днепропетровск, 2006. - 188 с.
221. Померанец И.Б. Развитие эпитета как отражение изменений картины мира: на материале испанских поэтических текстов XII – XIV вв.: дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / Инна Борисовна Померанец. – СПб., 2004. – 175 с.
222. Пономаренко О. Міфосвіт поезії Б.-І. Антонича й естетичні традиції Т.Шевченка (аспект художнього образу-символу) / Олеся Пономаренко. – Вінниця: Континент-Прим, 2006. – 176 с.
223. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – Тернопіль, 2000. – 248 с.
224. Попик И.П. Лексико-семантическое поле «жестикуляция» в языке и речи (на материале англоязычных словарей и текстов): дис...канд.филол.наук: 10.02.04 / Ирина Петровна Попик. – Одесса, 2004. – 201 с.
225. Попова Т.О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу: автореф.дис...канд.флोल.наук: спец. 10.02.15 / Т.О. Попова / КНУ імені Т.Г.Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
226. Потебня О.О. Думка й мова / О.О. Потебня // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 34-54.

227. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
228. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А.Потебня. – М.: Высш.шк., 1990. – 341 с.
229. Поцепня Д.М. Образ мира в слове писателя / Д.М. Поцепня. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1997. – 264 с.
230. Приходько Л.А. Художній час і художній простір у поезії: дис...канд.філол.наук / Л.А. Приходько. – Кіровоград, 2004. – 198 с.
231. Процак Л.М. Лінгвокреативний потенціал метафори / Л.М. Процак // Мова і культура. – К., 2003. – Вип.6, Т.3. – С. 46-53.
232. Пустовіт Л.О. Епітет у поезії В. Сосюри / Л.О. Пустовіт. – Культура слова. – 1975. – Вип. 9. – с. 8-13.
233. Пустовіт Л.О. Очі дихають синню... (Колір у поезії І.Драча і Б.Олійника) / Л.О. Пустовіт // Культура слова. – 1983. -Вип.25. – с. 20-27.
234. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект: монографія / упоряд.: В.І. Матюша, П.А. Матюша, І.Л. Михно. – К.: УНВЦ „Рідна мова”, 2009. – 243с.
235. Реєнт Н.О. Семантичне поле „слово-мова” у „Кобзарі” Тараса Шевченка / Н.О. Реєнт. – К.: Ін-т укр.мови НАН України, 1997. – 27 с.
236. Резнік О. Імпресіоністські мотиви у творчості Т.Г. Шевченка / О.Резнік // Т.Г. Шевченко і світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції 26-28 лютого 2004 року. Сімферополь. – К.: Грамота, 2004. – С. 218-220.
237. Рильський М.Т. Поетика Шевченка / М.Т. Рильський; АН УРСР. – К., 1961- 45 с.
238. Рильский М.Т. Тарас Шевченко // Рильский М.Т. Твори: [в 10 т.]. – К., 1962. – Т.10. – С.175-190.
239. Рожило Л.П. Эпитет в украинской поэзии: дис...канд.филол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Лариса Павлівна Рожило. – Львов, 1962. – 193 с.

240. Романенко О. Просторово-часові виміри реальності у творчості Тараса Шевченка / О. Романенко // Шевченкознавчі студії : зб. наукових праць. – Випуск 10. – С. 88-91.

241. Росінська З. Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору / Зоф'я Росінська // Література. Теорія. Методологія: [пер. з польськ. С.Яковенка / упор. і наук. ред. Д.Уліцької]. – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 312-332.

242. Рошко С.М. Структурно-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості порівнянь-прикладок в сучасній українській мові / С.М. Рошко // Записки з українського мовознавства. Вип.9. –Одеса: Астропринт, 2000. – С.137-142.

243. Русанівський В.М. У слові – вічність / В.М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с.

244. Русанівський В.М. «Я на сторожі коло їх поставлю слово...» / В.М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1985. - № 3. – с. 27.

245. Русанівський В.М. Народнопоетичний та індивідуально-творчий складники Шевченкової мови / В.М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1992. - № 3-4.

246. Саксєєв С.В. Прекрасне в людині: розуміння Тараса Шевченка / С.В. Саксєєв // Шевченкознавчі студії: зб.наук.праць. – Вип.9. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – С. 118-123.

247. Сасіна В.П. Компаративні і метафоричні епітети / В.П. Сасіна // Мовознавство. – 1981. - № 2. – С. 74-78.

248. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові: автореф...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / П.О.Селігей. - К., 2001. – 18 с.

249. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

250. Сидоренко О.М. Епітет у поетичній мові О.Олеся (семантика і функції): дис...канд.філол.наук: 10.02.01 / Олеся Михайлівна Сидоренко. – К., 1994. – 198 с.

251. Сидяченко Н.Г. Відносні прикметники в ролі епітетів / Н.Г. Сидяченко // Культура слова. – 1984. – Вип. 26. – С. 29–31.

252. Сидяченко Н.Г. Мовотворчість українських і польських письменників / Н.Г. Сидяченко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009. – 160 с.

253. Сидяченко Н.Г. Функционально-стилистическая, семантическая и формальная структура эпитета (на материале романа М.Стельмаха «Чотири броди»): автореф.дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н.Г.Сидяченко - К., 1991.- 17 с.

254. Сидяченко Н.Г. Художні означення до дії у Тараса Шевченка / Н.Г. Сидяченко // Українська мова і література в школі. – 1989. - № 11. – С.62-65.

255. Січкара С.А. Ідіолект Т.Шевченка і сучасні мовні норми: дис...канд.філол.наук: 10.02.01 / Світлана Анатоліївна Січкара. – К., 2003. – 196 с.

256. Січкара С.А. Способи та типи деривації Шевченкової просторічної лексики / С.А. Січкара // Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: [зб.наук. праць / редкол.: В.І.Гончаров (відп.ред.) та ін.]. – К.: Знання України, 2006. – 316 с. Бібліогр. в кінці ст. – С. 62-69.

257. Скиба С. Національний образ світу і художні часово-просторові поезії Лесі Українки / С. Скиба // Визвольний шлях. – Кн.8 (629). – 2000, серпень. – Річник 53. – С.48-51.

258. Славянский стих. VII: Лингвистика и структура стиха / [под ред. М.Л. Гаспарова, Т.В.Скулачевой]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 488 с. – (Studia poetica).

259. Слухай Н.В. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н.В. Слухай, Ю.Л. Мосенкіс. – К.: Видавничий дім А + С, 2005. – 165 с.
260. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / Степан Смаль-Стоцький. – Черкаси: Брама, 2003. – 376 с.
261. Смілянська В.Л. Шевченкознавчі роздуми: [зб. наук. праць] / В.Л. Смілянська. – К., 2005. – 492 с.
262. Соколовская Ж. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики» / Жанна Соколовская. – Симферополь: Таврия, 1993. – 233 с.
263. Солганик Г.Я. Стилистика текста: [учеб. пособие] / Г.Я. Солганик. – М.: Флинта, Наука, 1997. – 256 с.
264. Сологуб Н.М. Цвіт художнього слова О. Гончара / Н.М. Сологуб // Мовознавство. – 1988 - № 3. – С. 21-26.
265. Сорокин В.Н. Теория литературы / В.Н. Сорокин. – М., 1960.
266. Ставицька Л.О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – К., 1986. – № 4. – С. 61-65.
267. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Воронежский университет, 1985. – 172 с.
268. Стефурак Р.І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60-90-х рр. ХХ ст.): дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Роксолана Іванівна Стефурак. – К., 2004. – 204 с.
269. Субота Л.А. Образные значения относительных прилагательных, мотивированных зоосемизмами / Л.А. Суббота // Мова і культура. – К.: Вид. Дім Дм.Бураго, 2000. – Вип. 1, Т. 2. – С. 207-210.
270. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / [А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін.]. – К.: Знання, 2010. – 270 с.

271. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / [А.К. Мойсієнко, І.М. Арібіжанова, В.В. Коломийцева та ін.]. – К.: Знання, 2010. – 374 с.

272. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А.А. Тараненко; АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни; отв.ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.

273. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Вихованець, К.Городенська; за ред. І.Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 400 с.

274. Тимошенко Ю.В. Метафора в структурі художньої свідомості: автореф. дис... канд.філол.наук: спец. 10.01.06 / Ю.В. Тимошенко. – К., 2001. – 20 с.

275. Тихомирова Е.А. Лингвистический анализ тропа как один из способов описания национальной картины мира / Е.А. Тихомирова // Доклады II Международной конференции «Язык и культура». – К.: Colegium. – 1993. – С. 152-156.

276. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності / В.М.Ткачук; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. — 239 с.

277. Толстая С.М. Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике / С.М. Толстая. - М.: URSS, 2010. - 368 с.

278. Томашевский Б.В. Стилистика / Б.В. Томашевский. – [2-е изд.]. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1983. – с. 187-227.

279. Томашевский Б.В. Стилистика и стихосложение / Б.В. Томашевский. – Л., 1959. – 536 с.

280. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика / Б.В. Томашевский. – М.: Аспект пресс, 1996. – 333 с.

281. Труб В. М. Особливості семантичної інтерпретації лексики і висловлення (цільові, модальні, темпорально-просторові та оцінні аспекти) /

В.М.Труб; Інститут української мови НАН України. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. — 324с.

282. Туліна Т.О. Кореляція різнорівневих мовних ресурсів як засіб забезпечення семантичного узгодження / Т.О. Туліна // Мовознавство. – 1996. - № 1. – С.43-49.

283. Тупиця О. Особливості організації поетичної картини світу [Електронний ресурс] / Олександр Тупиця // http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fil_Nauk/2009_1/Tupitsa.pdf.

284. Тупиця О. Українська безеквівалентна лексика в поетичних текстах Шевченка / Олександр Тупиця, Ольга Григор'єва // Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи: зб.пр.Всеукр.36-ої наук.шевченківської конф. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С.385-391.

285. Турсунова Л.В. К проблеме классификации эпитетов / Л.В.©Турсунова //Сб. научн. трудов МГПИЯ им. М.Тореза. – 1974. – Вып.75. – С. 67-89.

286. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г.М. Удовиченко. – К.: Наукова думка, 1968. – 228 с.

287. Українські народні ліричні пісні / [упор.: М.М.Гордійчук та ін.]. – К.: Видавництво АН УРСР, 1958.

288. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А.А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 108-140.

289. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1986. – 240 с.

290. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.

291. Федоренко О. Засоби вираження суб'єктивної оцінки у ліро-епічних творах Т.Г.Шевченка / О.Федоренко // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.2. – Черкаси: Брама, 2003. – С.219-226.
292. Филипович П. Шевченкознавчі студії / Павло Филипович. – Черкаси: Брама, 2002. – 220 с.
293. Филиппов К.А. Лингвистика текста: курс лекцій / К.А. Филиппов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2007. – 331 с.
294. Франко З.Т. Засоби мовної майстерності лірики Т.Шевченка періоду заслання / З.Т. Франко // Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка. – К., 1964. – С. 76-98.
295. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості / І.Я. Франко. – Львів: вид.-во Львів.універ., 1961.
296. Франко І. Шевченкознавчі студії / Іван Франко; [упоряд. М.Гнатюк]. – Львів: Світ, 2005. – 472 с.
297. Хакен Г. Синергетика / Герман Хакен. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
298. Цветовая культура в истории цивилизации / [сост. Е.В. Ковершникова]. – Днепропетровск, 1988.
299. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
300. Чабаненко В. Моя шевченкіана / В. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2006. – С. 125-129.
301. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. – К., 1962. – 494 с.
302. Чернавский Д. С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации / Д.С. Чернавский; предисл. и послесл. Г.Г. Малинецкого. – [изд. 3-е, доп.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 304 с.
303. Черська Ж.Б. Принципи виділення лексико-семантичної групи прикметників, які позначають характеристики ставлення до інших (концепт „егоїзм-альтруїзм”) / Ж.Б. Черська // Мова і культура. – К., 2003. – Вип.6, Т.3. – С. 374-380.

304. Черторизька Т.К. Про деякі засоби розширення семантики і меж стилістичного вживання слова у Шевченка (за матеріалами „Словника мови Шевченка”) / Т.К. Черторизька // Джерела мовної майстерності Т.Г.Шевченка. – К., 1964. – С.99-115.

305. Чувакин А.А. Теория текста: объект и предмет исследования / А.А.Чувакин // Критика и семиотика. – Барнаул: Алтайский государственный университет. – 2004. – Вып. 7. – С. 88-97.

306. Шабліовський Є.С. Народ і слово Шевченка / Є.С. Шабліовський. – К., 1961. – 420 с.

307. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 192 с.

308. Шаховський С. Огонь в одежі слова. Питання майстерності і стилю поезії Т.Шевченка / Семен Шаховський. – К.: Держлітвидав України, 1964. – 160 с.

309. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – Львів; Нью-Йорк, 1996. – С.18.

310. Шевченко Л. Універсальне й ідіостилістичне в семантиці шевченкового слова: поетизм „рудий” / Л. Шевченко // Шевченкознавчі студії: зб. наукових праць. – Випуск 10. – С. 203-207.

311. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. - К.: Наукова думка, 2003. – . – (Поезія 1837-1847). Т.1. – 2003. – 784 с.

312. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. - К.: Наукова думка, 2003. – . – (Поезія 1847-1861). Т.2. – 2003. – 784 с.

313. Шевчук О.С. Стилiстичнi функцiї словотворчих засобiв / О.С. Шевчук //Українське мовознавство: Республiканський мiжвiдомчий науковий збiрник. – К.: Вища школа, 1988. – С.117-124.

314. Шпак В.Т. Деякі питання дослідження філософського аспекту творчості Т.Г. Шевченка / В.Т. Шпак // Творчість Т.Г.Шевченка у філософській культурі України: зб.наук.праць; АН України, Ін-т філософії; відп.ред. М.І. Лук. – К.: Наук.думка, 1992. – С.11-22.

315. Шулінова Л.В. Словесна поетика Л.Українки.(поетизація семантики кольору): дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 / Лариса Василівна Шулінова. – К., 1999. – 247 с.

316. Шуляк С.А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Є.Гуцала: дис...канд.філол.наук: 10.02.01 / Світлана Андріївна Шуляк. – Умань, 2005. – 205 с.

317. Шупта-В'язовська О. Творчість Шевченка як ліричний канон (часопросторовий аспект) / О. Шупта-В'язовська // Тарас Шевченко і європейська культура. – Черкаси: Брама, 2001. – С. 105-112.

318. Шупта-В'язовська О. Хронотопічність художнього мислення Тараса Шевченка / О. Шупта-В'язовська // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. Кн.1. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 16-26.

319. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-30-х рр. ХХ ст.: автореф.дис...канд.філол.наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л.І.Шутова. – К., 2003.- 17 с.

320. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 264 с.

321. Ющенко В.А. „Серце болить, а розказувати треба” / В.А. Ющенко // Інформаційний бюлетень. - № 9 (712). – 2007. – С.1,3.

322. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Р. Якобсон // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 465-487.

323. Jason H. Ethnopoetry: form, content, function / Hed Jason. — Bonn : Linguistica biblica, 1977. — XIV. - 314 p.

324. Matthews W. K. Taras Shevchenko: the man and the symbol / Matthews W. K. Ukrainian Free Academy of sciences. — [2. ed.]. — Winnipeg : Prosvita, 1961. — 24 p.

2. ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

325. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г.Л. Аркушин – Луцьк: РеДі-вид. Від. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. - Т.1. А-Н. – 354 с.

326. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - [изд. 3-е, стереотипное]. – М.: КомКнига, 2005. – 576 с.

327. Ващенко В.С. Епітети поетичної мови Т.Г. Шевченка / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1982. – 82 с.

328. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.

329. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С.Олійник. – К., 1985. – 356с.

330. Гуцульські говірки: короткий словник / [відп.ред. Я.Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

331. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

332. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок– К.: Довіра, 2006. – 703 с.

333. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів / В.І. Кузьменко – К.: Укр. письменник, 1997. – 230 с.

334. Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 261 с.

335. Літературознавчий словник-довідник / [Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.

336. Митрополит Іларіон. Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1961. – 258 с.

337. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса, 1958. – 78 с.
338. Москвин В.П. Выразительные средства русской речи: тропы и фигуры. Общая и частные классификации. Терминологический словарь / В.П. Москвин. - [изд. 2-е, существ. перераб. и доп.]. – М.: ЛЕНАНД, 2006. - 376с.
339. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / П.С. Пиртей; упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
340. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І.В. Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
341. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
342. Сизько А.Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А.Г. Сизько. – Дніпропетровськ, 1990. – 99с.
343. Словарь української мови: у 4-х т. / [під ред. Б.Д. Грінченка]. – К., 1907-1909. – Т.1-4.
344. Словник антонімів української мови / [за ред. Л.С. Паламарчука]. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2001. – 275 с.
345. Словник буковинських говірок / [за заг.ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
346. Словник епітетів української мови / [уклад.: С.П. Бирик, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт; за заг.ред. Л.О. Пустовіт]. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
347. Словник мови Т.Г. Шевченка / [відп. ред. В.С. Ващенко]; АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 1964.- Т.1-2.
348. Словник синонімів української мови: в 2 т. – К., 1999-2000. – Т.1-2.
349. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т.- Київ, 1977. - Т.1–2.

350. Словник східнословобожанських говірок / К.Глуховцева, В. Лєснова, І.Ніколаєнко, Т.Терновська, В.Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
351. Словник української мови: в 11 т. – К.:Наукова думка, 1970-1980. – Т.1-11.
352. Словник української мови VI - першої половини VII ст. – Львів, 1994-2005. – Випуск 1-12.
353. Словник української мови XVI–першої половини XVII ст., Львів, 1994–2001. - Вип.1–8.
354. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, В.М.Тараненко та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 2000. – 752 с.
355. Шевченківський словник: у 2 т. / [редкол.: І.Я. Айзеншток, Є.П. Кирилюк В.С. Бородін та ін.] – К.: Головна редакція УРЕ,1978. – Т.І. – 414 с. – 1977. – Т.ІІ. – 408 с.

3. ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

356. Акулов Генріх. Поезія [Електронний ресурс] // <http://www.poeziya-ukrainy.com.ua>.
357. Артамонова В.К. Вітрами знедолена скрипка: [зб.поезій] / В.К.Артемонова. – К.: КМЦ „Поезія”, 2001. – 124 с. – (Першотвір).
358. Артамонова В.К. Коли на серці цвіт: [лірика] / В.К. Артемонова. – К.: Просвіта, 2003. – 110 с. – (Першотвір).
359. Бабій С. Осіння райдуга: [збірка поезій] / С.Бабій. – Рівне: НУВГП, 2009. – 100 с. – (Першотвір).
360. Базилевський В.О. Читання попелу. Поезії / В.О. Базилевський. – Е.: Фенікс, 2007. – 384 с. – (Першотвір).
361. Баранова Л.В. Незабутнє близьке і далеке: [вірші, вишивка] / Л.В. Баранова– К.: Твім інтер, 2008. – 120 с. – (Першотвір).
362. Бєвз Г.П. Думка: [збірка поезій] / Г.П. Бєвз – К.: Пед.преса, 2006. – 64 с. – (Першотвір).

363. Бердник В.В. Під тополями: [поезії] / В.В. Бердник. – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. – 121 с. – (Першотвір).
364. Білоус Д.Г. За Україну молюся: [вірші] / Д.Г. Білоус. - К.: Веселка, 2004. - 106 с. – (Першотвір).
365. Борзаниця Д. Шевченкові / Діма Борзаниця // <http://borzoi.org.ua/2003/03/blog-post.html>.
366. Бровченко В. Я. За сивими курганами: [поезії: для ст. шк. віку; худож. оформл. В.І. Зайцевої] / В.Я. Бровченко. – К.: Веселка, 2003. – 94 с. – (Першотвір).
367. Бровченко В.Я. Презентація з молитвою: [поезії] / В.Я. Бровченко. – К.: Видавництво „Молодь”, 2003. – 96 с. – (Першотвір).
368. Бровченко В.Я. Перед Покровою / В.Я. Бровченко. – К.: Преса України, 2006. – 88 с. – (Першотвір).
369. Головка Д.А. Млинове коло: [поєми, лірика, пісні] / Д.А. Головка. – К.: Фенікс, 2006. – 176 с. – (Першотвір).
370. Гольдін С.В. Пелюстки / С.В. Гольдін. – Харків: Фоліо, 2009. – 127 с. – (Першотвір).
371. Гоян Я.П. Ластівка: [поезія; худож. оформл. М.С. Пшінки] / Я.П. Гоян. – К.: Веселка, 2003. – 79 с. – (Першотвір).
372. Гриб Н.Ф. Сутне: [поезії] / Н.Ф. Гриб. – Полтава: Дивосвіт, 2007. – 76 с.
373. Дворецька В.Л. З любов'ю в серці: [поезії] / В.Л. Дворецька. – Ніжин: ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2004. – 140 с. – (Першотвір).
374. Дворецька В.Л. Моя Україна: [вибране] / В.Л. Дворецька. – Ніжин: ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2006. – 64 с. – (Першотвір).
375. Дворецька В.Л. Не хлібом єдиним: [вибране з циклу „Виховуємо людину”] / В.Л. Дворецька. – Ніжин: ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2004. – 108 с. – (Першотвір).
376. Дзюба О.Г. Срібний вітер: [поезія: для ст.шк. віку; худож.оформл. М.С.Пшінки] / О.Г. Дзюба. – К.: Веселка, 2003. – 111 с. – (Першотвір).

377. Домашенко Т.М. Дві дороги: [вибрані поезії] / Т.М. Домашенко. – К.: Духовна вісь, 2004. – 48 с. – (Першотвір).
378. Жадан С.В. Цитатник / С.В.Жадан; післямова Ю.Андруховича; худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2006. – 215 с. – (Першотвір).
379. Жолоб С.К. Із глибин: Вибрані поезії / Світлана Жолоб; передм. Д.В. Павличка; худ. оформлення В.С. Мітенка. – Івано-Франківськ: „Гостинець”, 2008. – 176 с. – (Першотвір).
380. Закордонець Л. Вибір істини / Леонід Закордонець – К.: ПП „ЕКМО”, 2006. – 280 с. – (Першотвір).
381. Земляний Володимир. Подорожник слова. Київські сторінки / Володимир Земляний. – К.: Українські пропілеї, 2003. – 80 с. – (Першотвір).
382. Ілля В.П. Розширеними очима / В.П. Ілля. – К.: Вид.центр „Просвіта”, 2004. – 272 с. – (Першотвір).
383. Кириленко В.П. І сміх, і сльози, і любов...: [проза та гумор] / В.П. Кириленко. – К.: Український письменник, 2005. – 197 с. – (Першотвір).
384. Коломієць В.Р. Поки ще світить сонце...: [поезії] / В.Р. Коломієць. – К.: Укр.письменник, 2005. – 208 с. – (Першотвір).
385. Коновальчук Т.А. Дорога до себе: [поезія] / Т.А. Коновальчук. – К.: ВЦ „Просвіта”, 2007. – 72 с. – (Першотвір).
386. Костюк Н.О. Берег Надії: [ліричні вірші] / Н.О. Костюк. – К.: Дія, 2005. – 112 с. – (Першотвір).
387. Латник Г. Пропащі душі України: [поезії, нові афоризми] / Григорій Латник – К., 2007. – 56 с. – (Першотвір).
388. Латник Г. Сумуй за Сяном і за Доном / Григорій Латник – К., 2004. – 80 с. – (Першотвір).
389. Лобовик І.В. Батуринський шлях: [вірші, драматична поема] / І.В. Лобовик. – К.: Яблуко, 2004. – 80с. – (Першотвір).
390. Луків М.В. Біля вечірнього багаття: [поезії] / М.В.Луків. – К.: Оріони, 2004. – 256 с. – (Першотвір).

391. Ляшенко В.Г. Зимовий вітер: [поезії] / В.Г. Ляшенко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 169 с. – (Першотвір).
392. Маландій О.М. Мить вічності: [поезія] / О.М. Маландій; вступне слово І.М. Дзюби). – К.: Логос, 2003. – 188 с. – (Першотвір).
393. Матійко О.М. Родання / О.М. Матійко. – К.: Нора-прінт, 2000. – 264 с.
394. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння / Марія Матіос. – Львів: ЛА „Піраміда”, 2007. - 308 с.– (Першотвір).
395. Мордань В. Райдуги підкова: [лірика] / Володимир Мордань. – К.: Фенікс, 2006. – 96 с. – (Першотвір).
396. Овсянников О. З Україною в серці: [поезії] / Олександр Овсянников. – К.: Бібліотека українців, 2004. – 30 с. – (Першотвір).
397. Охрімівч Андрій. Замкнутий простір: [поезії] / Андрій Охрімівч. – Львів: Кальварія, 2002. – 148 с. – (Першотвір).
398. Павличко Д. Не зрадь: [поезії] / Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2005. – 110 с. (Першотвір).
399. Павличко Д. Три строфи: [поезії] / Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2005. – 127 с. – (Першотвір).
400. Поклад Н.І. Це місто – наче Господа рука: [вірші про Київ] / Н.І. Поклад. – К.: Фенікс, 2007. – 96 с. – (Першотвір).
401. Степанюк Б.П. В перебігу літ і доль: [вибр.поезії] / Б.В. Степанюк. – К.: Унів.вид-во „Пульсари”, 2003. – 432 с. – (Першотвір).
402. Тендюк Леонід. Витьохкують, співають, ще й голосять.../ Леонід Тендюк //Літературна Україна. - № 23(5355) від 24.06.2010. – С. 2.
403. Федюк Тарас. Таємна ложа. Нова книга віршів / Тарас Федюк. – Львів: Кальварія, 2003. – 160 с. – (Першотвір).
404. Цілий В.П. Зойк: [поезії] / В.П. Цілий. – К.: Укр.письменник, 2005. – 126 с. – (Першотвір).
405. Чопик Григорій. Чорна Чайка / Григорій Чопик. – Львів: ЛА „Піраміда”, 2005. – 88 с. – (Першотвір).

406. Чубач Г.Т. Дзвінка ріка: [лірика] / Г.Т. Чубач. – К.: ТОВ Університетське видавництво „Пульсари”, 2001. – 224 с. – (Першотвір).
407. Чумак І.В. Свято любові: [збірка лірики для закоханих] / І.В. Чумак. – К.: Укр.письменник, 2006. – 92 с. – (Першотвір).
408. Шукайло В. Ти моя непогасная зоре... [лірика, гумор, сатира, спогади] / Василь Шукайло. – Київ: Вітчизна, 2009. – 320 с. – (Першотвір).
409. Щипківський Г.П. Береги часу: [поезії] / Г.П.Щипківський. – К.: Український письменник, 2006. – 120 с. – (Першотвір).
410. Яцун О.І. Клечаль: [поезія] / О.І. Яцун. – К.: Укр.письменник, 2001. – 103 с. – (Першотвір).

Показчик епітетів поетичної мови Т.Г. Шевченка

1. Агарянський (1) Турецький, мусульманський.
2. Адамів (1).
3. Аж синій (1).
4. Аксамитний (1).
5. Аксамитовий (2).
6. Алмазом (1) О.в.
7. Апостола [престол] (1).
8. Апостольський (2).
9. Аспид неситий (1), Гаспид (1) [цар] *Лайл.*
10. Патриції-аристократи (1)
11. Багатий (61).
12. Багрянний (2).
13. Байдужіше (1), байдуже (2) *Присл.*
14. Баня-прохолода (1) *Перен. У прикл. спол.*
15. Батько (5).
16. Безбатченком (1) *О.в.*
17. Безбожний (3) Злочинний, безсоромний, нечесний
18. Безверхий (1) *Перен.* Про безправне козацтво
19. Богупротивний (1)
20. Безвічний (4) Віковічний, безсмертний.
21. Бездітна вдовиця (1)
22. Бездиханний (1).
23. Бездітна вдовиця [Україна] (1) *Образн. Зверт. до України.*
24. Бездонний (1).
25. Беззаконія [дні] (1).
26. Безконечний (1).
27. Безкрайї (6).
28. Безлюдний (3).
29. Безногий (1).
30. Без очей [собака] (1).
31. Безперий (1) *Перен.* Молодий, незрілий.
32. Безрогий (1) *Лайл.*
33. Безславний (1) *Субст.*
34. Безсмертний (1) *Образн.* (про очі)
35. Безталанний /Нещасливий, знедолений (38)
36. Безумний (1)
37. Без'язикий (1) *У порівн.*
38. Бивий (1) *Слов'ян.* Бувалий.
39. Бистрий (1).
40. Битий (16) 1. Бувалий, навчений життям (2), 2 .Розбитий (1).
41. Бідний (21) 1. Нещасливий, сердешний (16), 2 . Убогий (5).
42. Біленький (6).
43. Білесенький (1) *Субст.*
44. Білий (63).
45. Білолиций (8).
46. Білохатий (1).

47. Біснуватий (2), біснуватий (1).
48. Благий (9) *Слов'ян.* Добрий, милосердний.
49. Благовонний (1).
50. Благодатний (1).
51. Благодушне (1), благодушно (1) *Присл.*
52. Благородний (3) *Образн.* Чесний, порядний.
53. Благосклонний (1) Доброзичливий, м'якосердий. *Ірон.*
54. Благословенний (2) *Слов'ян.* Прославлений.
55. Благоуханний (1) *Слов'ян.* Запашний.
56. Благочинний (1) *Субст.* Служитель культу.
57. Блаженний (2), блажен (2, повт.) Щасливий.
58. Блакитний (3).
59. Блідний (1).
60. Блудний (1) Розпутний.
61. Бобровий (2).
62. Боги-царі (1). *У прикл. спол.*
63. Богобоязливий (2) *Ірон.* (1).
64. Богупротивний (1).
65. Божевільний (1) *Субст.* *Зверт.*
66. Божий (39) 1. Належний Богові, створений Богом (36), 2. Правдивий, справедливий, істинний (3).
67. Болящий (5) Хворий. *Субст.* (4)
68. Босий(14) 1. Невзутий(11), 2. *У спол.* і голій, і босий (3) – у вбогому, злиденному одязі.
69. Боязливий (2).
70. Боязно (1) *Присл.* Несміливо.
71. Брат (10) *У прикл. спол.* *Зверт.* (5).
72. Братерський (1).
73. Братерства [іскра] (1).
74. Братній (3) Дружній.
75. Братства [іскра] (1) Р.в.
76. Бридкий (1) *Субст.*
77. Бридко (1) *Присл.*
78. Бронзовий (1).
79. Буй (2), буй-голова (1) буй-тур (1) *нар.-поет.*
80. Буйний (12) 1. Швидкий, сильний, навальний (11), 2. Розлогий, густо порослий зеленню (1).
81. Бур'яном [укрилась] (1) *О.в.*
82. Важко (12) *Присл.*
83. Варшавське [сміття] (1).
84. Вбогодухий (1) *Субст.* *Зверт.*
85. Вдовиця-молодиця (2) *У прикл. спол.*
86. Вдовиченко-ледащиця (1) *У прикл. спол.*
87. Ведмедська (1), ведмежа(1) [натура] .
88. Велелюдний (1). *Слов'ян.* Багатолюдний. *Уроч.*
89. Велеречивий (1) *Слов'ян.* Багатомовний. *Ірон.*
90. Великий (111) 1. Важливий, славний, знаменний, величний (49), 2. Значний силою чи ступенем свого вияву (31), 3. Значний за розміром, обсягом, величиною (19), 4. Тривалий, довгий (7), 5. Численний (3), 5. Дорослий (2).
91. Великомудрий (1) *Ірон.*
92. Великомученик (1) Про поета. *Зверт.*
93. Великомучениця (3) *Ірон.* (1).

94. Велично (1) *Присл.*
95. Велій (1) *Слов'ян.* Славний великими подвигами *Ірон.*
96. Вельможний (7) Знатний багатий, *Субст.* (2), *ірон.* (3)
97. Верстовий (2).
98. Веселенький (9)
99. Веселенько (1) *Присл.*
100. Веселий (93) Щасливий, життєрадісний, здатний веселитися.
101. Веселіє-надія (1) *У прикл. спол.*
102. Весело (7) 1. *Присл.* Радісно.
103. Ветхий (2) Старий.
104. Вечірній (3), вечерній (2).
105. В златі [панство](1).
106. Взискающий (2) *Слов'ян.* Той, хто шукає, прагне до чогось. *Субст.*
107. Викоханий (1).
108. Високий (83) 1. Такий, що має велику протяжність (76), 2. Такий, що знаходиться високо(4), 3. Піднесений, сповнений благородства, *Ірон.* (1), 4. Урочистий, пишномовний, витіюватий, *Ірон.* (1), 5. Чудовий (1).
109. Високо (10) *Присл.*
110. Високочолий (1) *Уроч.*, у порівн.
111. Височенний (2).
112. Вихований (1) Викоханий, випещений.
113. Вишиваний (1).
114. Вишневий (4).
115. Віковий (1) *Тавтол.*
116. Вінценосний (1) *Ірон.*
117. Вінчаний (3).
118. Вірний (9) Відданий, надійний; стійкий у своїх почуттях і поглядах.
119. Вірно (1) *Присл.*
120. Віскривий (1) *Вульг.* Сопливий, неохайний.
121. Вітрило-вітер (1) *У прикл. спол.* *Зверт.*
122. Вічний (6).
123. Вкрадений (1).
124. Вкраїни [воля] (1).
125. В намисті [Христя] (1).
126. Вовчий (2).
127. Вмерлий (1) *Субст.*
128. Вовча натура (1).
129. Возлюблений (1).
130. Волі (4) Р.в.
131. Волохатий (3).
132. Вольний (35) 1. Свободний, незалежний (29), 2. Широкий, безмежний (6).
133. Вольно (1) *Присл.*
134. Воля-доля (2) *У прикл. спол.*
135. Воля-неволя (1) *У прикл. спол.*
136. Ворожий (3).
137. Вороненький (2) *Субст.*(1).
138. Вороний (9) *Субст.* (2).
139. Ворон-кінь (1) *У прикл. спол.*
140. Вражий (14) *Слов'ян.* 1. Чортів, диявольський, Лайл. (8); 2. Ворожий (6).
141. Вродливий (5), уродливий (4).
142. Всеблагий (2) *Субст.* *Зверт.* *Уроч.*
143. Всевидящий (1) *Слов'ян.* *Ірон.*

144. Всевишній (1) *Слов'ян. Уроч.*
 145. Вседневний (1).
 146. Всемогучий (1), всемогущий (2).
 147. Всеподданніший (1) *Субст. Слов'ян.*
 148. Всепречистая (1) *Субст. Слов'ян. Уроч. Зверт.*
 149. В сребрі [панство] (1).
 150. Всесвітлий (1).
 151. Всесвітній (6) *Ірон.* (1).
 152. Всесвятая (1) *Субст. Зверт.*
 153. Всетворящий (1) *Слов'ян. Уроч.*
 154. Всещедрий (1) *Слов'ян.*
 155. В сірій свиті [Микита] (1).
 156. Всує (4) *Присл.* Марно.
 157. Гадючий (2) *Перен. Лайл.*
 158. Гарненько (9) *Присл.*
 159. Гарний (1).
 160. Гарніше (1) *Присл.*
 161. Гарно (5), гарне (1) *Присл.*
 162. Гарно-молодий (1).
 163. Гарячий (4).
 164. Генеральський (1).
 165. Гетьман-попович (1) *У прикл. спол.*
 166. Гетьманський (2).
 167. Гіркий (6) *Перен.* 1. Сумний, тужний, сповнений горя (4); 2. Здобутий важко (2)
 168. Гірко (1) *Присл.* Тяжко
 169. Гірше (9) *Присл.*, вищий ступінь до *погано*.
 170. Гірший (4).
 171. Гладесенько (1) *Присл.*
 172. Гладкий (3).
 173. Гладко (1) *Присл.* Легко.
 174. Глибокий (21) 1. Такий, що має значну глибину (15), 2. Такий, що знаходиться на значній глибині (6).
 175. Глибоко (5) *Присл.*
 176. Глиняний (1).
 177. Глухий (3) 1. Позбавлений звуку (1), 2. Непроникний для шуму, звуків (1), 3. Безлюдний (1).
 178. Глухо (3) *Присл.* 1. Неголосно (2), *Перен.* Повільно, тихо (1).
 179. Гнилий (7) 1. Зіпсований, зіпрілий, трухлявий (5); 2. Заповнений несвіжою водою (1), 3. *Перен.* Порочний (1) про серце.
 180. Гнилобокий (1) *Образн.*
 181. Гнучий (6) Гнучкий.
 182. Гнучкий (10).
 183. Годований *Дієприкм.* (2) Той, кого годують, кому дають їсти.
 184. Годований *Прикм.* (3) Відгодований, гладкий
 185. Голий (37) 1. *Перен.* Бідний, убогий, у злиденному одязі (21) 2. *Перен.* Позбавлений рослинності (1) *У спол.* (3): голі мечі (1), серцем голі (1), гола душа (1).
 186. Голісінький (3) *Перен.* Дуже бідний, убогий, у злиденному одязі (1).
 187. Головатий (1).
 188. Голодний (21) *Образн.* (3), *Субст.* (1).
 189. Голосний (3) 1. Звучний, гучний (2), 2. Славнозвісний. *Ірон.* (1).
 190. Голосно (4) *Присл.*
 191. Голубий (8) *У прикл. спол.* синій-голубий (1).

192. Голубиний (1).
193. Голубчик [дід], [паночки] (2).
194. Горбатий (3) *Субст.* (1).
195. Гордий (10) 1. Пихатий (6); 2. Сповнений гідності самоповаги (4), *Субст.* (1).
196. Гордіше (1) *Присл.*
197. Гордо (3) *Присл.*
198. Горілий(1).
199. Господній (17) Даний, створений і под.Господом.
200. Гріховний (2).
201. Грішний (30) *Образн.* (2) *Субст.* (8).
202. Грядущий (3) Майбутній.
203. Губатий (1).
204. Гульвіса [пан] (1).
205. Гусарин-москаль (1) *У прикл. спол.*
206. Густенький (1). *У приказці.*
207. Густий (2).
208. Густо (1) *Присл.*
209. Давненько (2).
210. Давне (2) *Субст. Тавтол.*
211. Давне-колишній (2)
212. Давній (14) 1. Такий, що був, відбувався давно (11), 2. Такий, що існує вже багато часу; старий (3).
213. Давно (35) *Присл.* 1. Багато років тому, задовго до теперішнього часу (22), 2. Протягом тривалого часу, довго (13).
214. Далекий (31).
215. Далеко (18) *Присл.* На великій відстані.
216. Дальній (2).
217. Дебелий (4) 1. Міцний, кремезний (3), 2. *Перен.* Тяжкий – про горе (1).
218. Дебрь-пустиня (1) *У прикл. спол.*
219. Деспот [цар] (1).
220. Дешевший (1).
221. Дешевий (1).
222. Дзвонковий (1).
223. Дивний (9) 1. Дивовижний, незвичайний (9), 2. Чудовий, прекрасний (1).
224. Диво-цариця (1) *У прикл. спол.*
225. Дивочний (2) Дивовижний, незвичайний.
226. Дикий (1) Нецивілізований.
227. Дитина-син (3) *У прикл. спол.*
228. Дівчина-дитина (2) *У прикл. спол.*
229. Дитячий (2).
230. Дівочий (22), дівичий (2).
231. Дівчина-сиротина (1) *У прикл. спол.*
232. Діточки-дівчата (1) *У прикл. спол.*
233. Думи-діти (1) *У прикл. спол.*
234. Діющий злая (1).
235. Днедавний (1) Дуже давній.
236. Дніпровий (7).
237. Добре (51) *Присл.*
238. Добрий (170) 1. Чутливий, щирий; той, що приносить добро; незлий – про риси вдачі людини(64), 2. Те, що несе людям благо, щастя, радість (47), 3. Протилежний поганому, якісний (43), 4. Близький, дорогий (3), 5. Спрямований на добро, користь людям (10), 6. Незаплямований, справедливий, чесний (3).

239. Добре-творящий (1) *Субст.*
 240. Добровонний (1) *Слов'ян.* Запашний.
 241. Доброзиждущий (1) *Слов'ян.* Уроч.
 242. Добросердий-малий (1) *У прикл. спол.*
 243. Довгенько (2) *Присл.*
 244. Довгий (15) 1. Великий – про розмір (12), 2. Тривалий (3).
 245. Довго (36) *Присл.*
 246. Довгоногий (1).
 247. Довгополий (1).
 248. Довготерпеливий (3), долготерпіливий (1).
 249. Довше (1) *Присл.*
 250. Догляданий (1) *Образн.*
 251. Доля-воля (2).
 252. Доля-доленька (1).
 253. Доля-щастя (3).
 254. Долею (1) *Образн. О.в.*
 255. Дорогий (11) 1. Такий, що коштує великих грошей, коштовний (8), 2. *Перен.* Такий, яким дорожать (3).
 256. Досвітній (2).
 257. Достеменний (2).
 258. Дотепний (2).
 259. Драгий (4) *Слов'ян.* 1. Такий, що дорого коштує (3), 2. Люб'язний (1).
 260. Древлій (1) *Слов'ян.* Древній.
 261. Древній (1).
 262. Дрібненький (1).
 263. Дрібний (27) 1. Густиий, рясний (22), 2. Невеликий (2), 3. *Субст.* Той, хто займає невисоке соціальне становище (3).
 264. Дрібно (1) *Присл.* Густо, рясно.
 265. Дрібнодухий (1).
 266. Друже-брате (6) *Зверт.*
 267. Дружній (4), дружий (1) 1. Приязний, доброзичливий, товариський (4), 2. *Належний* другові (1).
 268. Друковані (1).
 269. Дубовий (1).
 270. Дужий (9).
 271. Думи-діти (1) *У прикл. спол.*
 272. Думний (1) *Замислений.*
 273. Дурненький (1) *Субст. Пестл., Зверт.*
 274. Дурний (33).
 275. Духом (1) *О.в.*
 276. Душею-серцем (1) *У прикл. спол.*
 277. Душеубогий (1), душевбогий (1).
 278. Єдиний (34).
 279. Жаданий (1).
 280. Жадний (1).
 281. Жадно (1) *Присл.*
 282. Жалібніше (1) *Присл.*
 283. Жалем (1) *О.в.*
 284. Жвавий (3).
 285. Жданий (1).
 286. Жестокий (4).

287. Живий (53) 1. Той, що живе (38), 2. Сповнений життєвих сил, діяльний (4), 3. Такий, що є в наявності, існує (3), 4. Справжній, реально існуючий (3), 5. Життєдайний (3), 6. у спол.: ні душі живої (1), живого сліду (1).
288. Животворящий (2) *Слов'ян. Уроч.*
289. Живущий (7) 1. Животворний, життєдайний (5), 2. Сповнений великої життєздатності (2).
290. Жидівський (1).
291. Житейський (2).
292. Жіночий (1) Властивий жінці.
293. Жовтенький (1).
294. Жовтесенький (1).
295. Жовтий (5).
296. Журба-мова (2) *У прикл. спол.*
297. Журба-туга (2) *У прикл. спол.*
298. Журба-сльози (1) *У прикл. спол.*
299. Забвен (1) *Слов'ян.*
300. Забитий (1) *Закутий.*
301. Забутий (7).
302. Завзятий (11).
303. Завзято (1).
304. Заворожений (1).
305. Зав'язаний (1) *У спол. „світ зав'язаний”* – про нещасливе, безпросвітне життя.
306. Заглушений (1).
307. Загострений (1).
308. Задавлений (1).
309. Задрипаний (2).
310. Заздрий (1).
311. Заздро (2) *Присл.*
312. Заквічаний (1).
313. Заклятий (8) 1. Такий, на якого подіяло заклинання (5), 2. Ненависний, лихий (3).
314. Закований (4) Поневолений.
315. Закритий (1) *У спол. „світ закритий”* – про нещасливе, безпросвітне життя.
316. Закутий (2) Поневолений.
317. Залитий (1) *У спол. „в кайдани залит”i* – закуті.
318. Залізний (5) *У спол. „залізна тараня”* – зброя (1).
319. Замарне (1) *Присл.*
320. Замерзлий (1).
321. Замордований (1).
322. Замучений (8) Змучений, доведений до відчаю, виснажений.
323. Запеклий (4) 1. Жорстокий, лютий (2), 2. Зачерствілий (1), 3. Відчайдушно сміливий. Субот. (1).
324. Заплаканий (7).
325. Запорозький (9) 1. Із Запорозжя (6), 2. Приналежний до Запорозжя (3).
326. Запроданий (3).
327. Зарізаний (2).
328. Зароблений (1).
329. Заручений (5).
330. Засватаний (2).
331. Засвічений (1).
332. Засіяний (4).
333. Заспаний (2).
334. Засушений [опеньок] (1).

335. Захилий (1).
 336. З бородою (1).
 337. З вильотами (1).
 338. Звичайний (3).
 339. Здоровий [бугай] (1) Міцний фізично.
 340. Здоровило (2).
 341. Зелененький (4).
 342. Зелений (51).
 343. Зельний (2) *Слов'ян. Уроч.*
 344. Земний (1).
 345. З заліза [закон] (1)
 346. Зиждущий (1) *Слов'ян.*
 347. Зла [день] (1).
 348. Злато-серебро (7).
 349. Злато *У спол. „у златі”* (1).
 350. Златокований (2).
 351. Златомальований (1).
 352. Злая (3) *Слов'ян.* Зло.
 353. Злий (63) 1. Недобрий, сповнений зла, люті (41), 2. Поганий жорстокий, такий, що приносить біду, нещастя (18), 3. *Субст.* Зло (4).
 354. Злозачатий (1).
 355. Злоначаючий (1) *Слов'ян. Субст.*
 356. Зляканий (2).
 357. Зміїний (1).
 358. Знаємий (1).
 359. Знівечений (2).
 360. Золотий (18) 1. Зроблений із золота, оздоблений золотом (12), 2. Жовтогарячого, як золотого, кольору (1), 3. *Перен.* Надзвичайно багатий, розкішний (4), 4. *Перен.* Квітучий, щасливий (1).
 361. Золотокрилий (2).
 362. Золотополий (1).
 363. Золототканий (1).
 364. Зомлілий (1).
 365. Зопсутий (1).
 366. Зрадливий (3).
 367. Зримо (1). *Присл.*
 368. Зручніше (1) *Присл.*
 369. Зубатий (1).
 370. Зубожений (1).
 371. Ідольський (1).
 372. Іезекіїлем [став] (1) *О.в.*
 373. Ізбранний (1) *Слов'ян.*
 374. Із дерева чужого [труна] (1).
 375. Іноплемінний (1).
 376. Ірод [цар] (1) *Перен.* Про злу, жорстоку людину.
 377. Іскуплений (1) *Слов'ян.*
 378. Істини [кадило] (1)
 379. Істинний (2).
 380. Історія-правда (1) *У прикл. спол.*
 381. Кавалер (1) *Ірон.*
 382. Кайданами (1) *О.в.*
 383. Каламутний (6).

384. Калений (1) *Нар.-поет.*
 385. Калиною (1) *О.в.*
 386. Калічений (1).
 387. Карий (31).
 388. Кароокій (6).
 389. Кат людський [цар] (1) .
 390. Катований (3).
 391. Каторжні (2) *Субст.* Засланці.
 392. Квітом (2) *О.в.*
 393. Квіточка-дитина (1) *У прикл. спол.*
 394. Квічастий (1).
 395. Кедровий (6).
 396. Кесар-бог (1) *У прикл. спол.*
 397. Кесар-кат (1) *У прикл. спол.*
 398. Кесар-Юпітер (1) *У прикл. спол.*
 399. Кинутий (1) Занедбаний. *Образн.*
 400. Клечальний (1).
 401. Клятий (14) 1. Ненависний, огидний (12), 2. Проклятий (2).
 402. Княжий (6).
 403. Козацтво-товариство (1) *У прикл. спол.*
 404. Козацький (58) 1. Належний козакові, козакам (20), 2. Такий, як у козаків, властивий козакам (17), 3. З роду козаків (7), 4. Такий, що складається з козаків (7), 5. Населений козаками (7).
 405. Козачий (20) 1. Належний козакові, козакам (9), 2. Такий, як у козаків, властивий козакам (5), 3. Населений козаками (4), 4. З роду козаків (1), 5. Такий, що належить до війська, козаків (1).
 406. Козлоногий (3).
 407. Колишній (9) *Субст.* (3).
 408. Колодою (1) *О.в.*
 409. Колючий (6).
 410. Компанійський (2).
 411. Коронований (1).
 412. Короткий (2) 1. Нетривалий (1), 2. Недовгий (1).
 413. Коса-краса (1) *У прикл. спол.*
 414. Костокрилий (1).
 415. Костяний (2) *У спол.* „костяна комора”.
 416. Коханий (6).
 417. Кохано (1) *Присл. Ірон.*
 418. Краля молодая [жінка] (1).
 419. Красний (1) Прекрасний, чудовий.
 420. Кривий (5) *Субст.* (1).
 421. Кривобокий (1).
 422. Криком [пронесе] (1) *О.в.*
 423. Крилатий (1).
 424. Кров-вино (1) *Образн. У прикл. спол.*
 425. Кров-сльози (2) *У прикл. спол.*
 426. Кровавий (19), кривавий (3) 1. Зв'язаний з кровопролиттям, з багатьма жертвами (9), 2. Наповнений кров'ю (5), 3. Закривавлений (1), *У спол.* (7) кроваві сльози, кровавий піт.
 427. Крові [ріка] (1).
 428. Кров'ю (1) *О.в.*
 429. Кроткий (10) Покірний, незлий; *Ірон.* (2).
 430. Круглий (1).

431. Круглолиций (3) *Перен.* Про місяць.
432. Крутий(2).
433. Крутоберегий (1).
434. Крутогорий (1).
435. Круторогий (1) *Субст.*
436. Кутий (5) 1. Кований (4), 2. Закований (1).
437. Куций (3) 1. Короткий – про одяг (1), 2. Низький на зріст (2).
438. Кучерявий (9) *Перен.* про вірші (1).
439. Ланцюг-пута (1) *У прикл. спол.*
440. Ласкавий (9) Добрий, привітний, приятний, ніжний.
441. Ласкаво (1) *Присл.*
442. Латаний (9) *Образн.* (2).
443. Легенький (1) *Образн.*
444. Легенько (1) *Присл.*
445. Легкий (2).
446. Легко (2) *Присл.*
447. Легше (10) *Присл.* 1. Не так гірко, не так тяжко (4), 2. Спокійніше (3), 3. Краще (3).
448. Ледачий (13).
449. Ледащиця (2).
450. Лейстровий (1) Реєстровий.
451. Лепський (1) Добрий. *Ирон.*
452. Летучий (1) *Перен.*
453. Лживий (1) *Слов'ян.*
454. Ливанський (1).
455. Литий (4) 1. Виготовлений литтям (3), 2. Пролитий (1).
456. Лихий (37) Злий, поганий (37).
457. Лихо-зlidні (1) *У прикл. спол.*
458. Лихо-мука (1) *У прикл. спол.*
459. Лихо (1) *Присл.*
460. Лихом недобитий (1).
461. Лицар [гетьман] (1) *Прикл.*
462. Лицарський (1) *Перен.*
463. Лобом неширокий (1) Нерозумний.
464. Лукавий (49) Хитрий, підступний, нецирий.
465. Львичищий (1).
466. Любенько (5) *Присл. Ирон.* (2).
467. Любий (39) 1. Рідний, дорогий, близький серцю (29), 2. *Субст.* Коханий, кохана (10).
468. Любісінько (1), любесенько (1) *Присл.*
469. Любо (16) *Присл.*
470. Любові (2) *Р.в.*
471. Любомудр (1).
472. Людоїд (5) *Перен.*
473. Людський (25).
474. Лютий (71) 1. Хижий, кровожерний – про звірів (43), 2. Нестерпно тяжкий, суворий (28).
475. Ляшки-панки (3) *У прикл. спол. Ирон.*
476. Майський (1).
477. Маковий (1).
478. Маленький (38) 1. Малолітній (27), 2. Невеликий за розміром, обсягом (11).
479. Малесенький (2).

480. Малий (110) 1. Малолітний (74), 2. Невеликий розміром, величиною (18), 3. Незначний за силою прояву, невиразний (10), 4. Короткий у часі, нетривалий (4), 5. Такий, що займає невисоке соціальне становище (4).
481. Малосилий (2).
482. Мальований (5).
483. Марне (15), марно(5) *Присл.*
484. Марний (1).
485. Материн (2) *Образн.*
486. Матері [серце, сльоза] (2).
487. Матерній (6).
488. Мати-католичка (1) *У прикл. спол.*
489. Матір [Січ](1).
490. Матушка-цариця (1) *У прикл. спол.*
491. Мар'яна-дитина (1) *У прикл. спол.*
492. Матушка-цариця (1) *Ірон.*
493. Медвежий(1).
494. Медоточивий (1).
495. Менший (5) *Субст.* Нижчий чином.
496. Мережаний (11).
497. Мерзенний (8).
498. Мерзлий (1) *Образн.*
499. Мертвий (17) 1. Неживий (15), 2. *Перен.* Невиразний, неясковий (2).
500. Миленький (1) *Субст.*
501. Милий (95) 1. Дорогий, любимий, близький серцю (63), 2. Палко коханий (32).
502. Милий-серденько (1) *У прикл. спол.*
503. Милосердний (5), милосердний (10).
504. Милостивий (3) *Ірон.* (1).
505. Мізерний (2).
506. Міністри-раби (1) *У прикл. спол.*
507. Младенчий (1).
508. Младий (1) *Слов'ян.*
509. Многострадальний (1).
510. Мова-розмова (1) *У прикл. спол.*
511. Мовчаливий (1).
512. Могучий (1) *Субст.*
513. Молоденький (13).
514. Молодий (159).
515. Мордатий (1) *Вульг.*
516. Моряний (1) Морський.
517. Москалів (5).
518. Москаль-каліка (1) *У прикл. спол.*
519. Москаль-пройдисвіт (1) *У прикл. спол.*
520. Москаль-солдат (1) *У прикл. спол.*
521. Московський (4).
522. Мудрий (16) 1. Розумний, обдарований, досвідчений (11), 2. Заснований на глибокому розумінні чого-небудь, на великому досвіді (4), 3. Складний (1).
523. Мудро (1) *Присл.*
524. Мужичський (3).
525. Мурий (1).
526. Мурований (1).
527. Мусянджовий (1), Мусяндровий (1) Бронзовий.
528. Мученик [Гус, Гонта, син] (3).

529. Муштрований (1) *У спол.* „люди муштровані” – солдати.
530. Навіжений (1) *Субст.*
531. Навісний (5) 1. Божевільний (3), 2. Несамовитий, шалений. *Субст. Зверт.* (2).
532. Навчений (1).
533. Наглий (3).
534. Нагло (1) *Присл.* Дуже швидко.
535. Нагодований (2).
536. Нагрітий (1) *Образн.*
537. Надутий (1).
538. Найкращий (20).
539. Найперший (1).
540. Найпоганший (1).
541. Найсвятий (1).
542. Найстарший (3).
543. Найтверезіший (1) *Субст.*
544. Накрита (1) *Перен.* Знеславлена.
545. Напосний (1) *Образн.*
546. Народний (2).
547. Настоящий (1) *Справжній, істинний.*
548. Насущний (1), насущний (1).
549. Науки [апостол] (1).
550. Наш голубонько [місяченько] (1).
551. Неба [чадо] (1).
552. Небагатий (1).
553. Небагато (5) *Присл.*
554. Небесний (5).
555. Небога (7).
556. Неборак (2) Бідолаха, сердешний, нещасний. *Зверт.* (1).
557. Невбогий (1).
558. Невеликий (6) 1. Малий розміром (2), 2. Малолітній (3), 3. Нетривалий (1).
559. Не великій [літа] (1).
560. Невеличкий (8) 1. Малий розміром, невисокого зросту(7), 2. Нетривалий (1).
561. Невеселий (14).
562. Невесело (4) *Присл.*
563. Невечерній (1).
564. Невидимий (2).
565. Невидющий (1).
566. Невинний (1).
567. Невінчаний (1).
568. Невмитий (3) Брудний, замурзаний (2), *Образн.* (1).
569. Невольники [люди] (1).
570. Невольничий (6).
571. Невсипущий (5) 1. Постійний, тривалий (4), 2. Невтомний (1).
572. Невчений (1).
573. Негасимий (1).
574. Негодований (1).
575. Негрішний (2).
576. Недавно (6) *Присл.*
577. Недалеко (7) *Присл.*
578. Недвига (1) *Нерухома.*
579. Недобитий (4) *Образн.*

580. Недобрий (9) 1. Лихий, нехороший – про риси вдачі людини (2), 2. Поганий, несприятливий (4), 3. Такий, що ганьбить кого-небудь (3).
581. Недовгий (1).
582. Недовго (5) *Присл.*
583. Недолежаний (1).
584. Недолюд (2) *Лайл. Зверт.* Недомучений (1).
585. Недомучений (1).
586. Недоріка (2) *Лайл. Зверт.* (1).
587. Недорослий (1) *Зневажл.*
588. Недоуки (1) *Лайл. Зверт.*
589. Недоуми (1) *Лайл. Зверт.*
590. Недуги [одр] (1) Р.в.
591. Недужий (1).
592. Недужній (1).
593. Неживий (10) 1. Мертвий (7), 2. Непритомний (3).
594. Нежонатий (1) *Субст.*
595. Незабутий (3) *Ирон.* (1).
596. Незамкнутий (1).
597. Незаплаканий (1).
598. Незаходимий (1).
599. Незачатий (1).
600. Незгірший (2).
601. Незлий (3).
602. Незлобний (2).
603. Незнасмий (5).
604. Незримий (9). *Слов'ян.*
605. Незримо (3) *Присл. Слов'ян.*
606. Незрячий (7), незрячий (3) *Перен.* Темний, відсталий.
607. Незцілений (1) *Субст.*
608. Неізречений (1) *Слов'ян.*
609. Неісходимий (1) *Слов'ян.*
610. Неклепаний (1).
611. Неложний (1) *Образн.*
612. Нелукавий (3) *Образн.* (2).
613. Нелукаво (1) *Присл.*
614. Нелюбий (1).
615. Немалий (2) 1. Значний, великий (1), 2. Тривалий (1).
616. Немовлящий (2).
617. Неможний (1) *Субст.*
618. Немолочений (1) *Субст.*
619. Немощен (3) *Слов'ян.*
620. Немудрий (5) *Субст.* (3), *Зверт.* (2), Простий, дешевий, звичайний (2).
621. Ненагодований (4).
622. Ненька [Україна] (1).
623. Неодукований (1) Неосвічений.
624. Неокрасний (1).
625. Неоплаканий (1).
626. Неохолонувший (1).
627. Непевний (11) 1. Незвичайний (6), 2. Дивний, незрозумілий (1), 3. Такий, що вагається, непослідовний (1), 4. Підступний (1), 5. Підозрілий, сумнівний (1), 6. Той, що володіє таємничою силою (1).
628. Неповинний (7) 1. Наївний, простодушний (4), 2. Невинний (3).

629. Непокритий (1).
 630. Неполитий (2).
 631. Непорочний (4) *Образн.*
 632. Непотребний (2), непотрібний (1) *Зневажл.*
 633. Неправди [зерно] (1).
 634. Неправдивий (1) Несправедливий.
 635. Неправедний (3).
 636. Неправий (2) *Субст.*
 637. Неприязний (2).
 638. Непробудимий (1) *Образн.*
 639. Нерідний (3).
 640. Нерозвитий (1).
 641. Нерозумний (10).
 642. Нерукотворний (1).
 643. Несамовитий(5).
 644. Неситий (28) *Перен.* Зажерливий, ненаситний, жадібний.
 645. Несказанно (1) *Присл.*
 646. Нескверний (2) *Образн.*
 647. Несмілий (2) *Субст.*
 648. Несповитий (2).
 649. Несужений (2).
 650. Нетвердий (3) Нерішучий, невпевнений.
 651. Нетоплений (4).
 652. Неукритий (2), неукритий (1).
 653. Нехолодний (1).
 654. Нехрещений (12) *Субст.* (4).
 655. Нечестивий (4) *Субст.* (3).
 656. Нечистий (8) 1. Брудний, неохайний (2), 2. *Перен.* Гріховний, порочний (6).
 657. Неширокий [лобом] (1) Нерозумний.
 658. Нещасливий (6) 1. Позбавлений щастя (3), 2. Такий, що приносить нещастя (3).
 659. Неясний [день] (1) Тяжкий, нещасливий період у житті людини.
 660. Нива-десятина (1) *У прикл. спол.*
 661. Низенько (2) *Присл.*
 662. Низесенько (1) *Присл.*
 663. Нищий (2).
 664. Ніби неживий [грумада] (1).
 665. Нікчемний (3).
 666. Німецький (13).
 667. Німий (15) 1. Мовчазний, безмовний (14), 2. Нездатний говорити (1) *Субст.*
 668. Ніч-мати (1) *У прикл. спол.*
 669. Новенький (3).
 670. Новий (34) 1. Недавно створений, зроблений, збудований тощо (25), 2. Не той, що був раніше, інший (7), 3. Новак у якійсь справі (2).
 671. Нудно (1) *Присл.*
 672. Обідраний (8) У драному одязі.
 673. Обікрадений (2) *Образн.*
 674. Облатаний (1).
 675. Облитий [золотом] (2) *Перен.*
 676. Обоюдний (1).
 677. Обутий (1).
 678. Овечий [натура] (1) *Перен.* Рабський.
 679. Овній (1) *Слов'ян. У спол.* " в овніх шкурах " – удавано лагідні, смиренні.

680. Огнений (8).
 681. Огненно (1) *Присл. Перен.* Палко.
 682. Огнепалений (1).
 683. Огню [іскра] (1) Р.в.
 684. Огонь-сльоза (1) *У прикл. спол. О.в.*
 685. Ограблений (1).
 686. Одбутий (1) *Виплаканий.*
 687. Оддоєний (1) *Перен.* Відгодований молоком.
 688. Одина-самотина (1) *У прикл. спол.*
 689. Одинокий (48) 1. Без сім'ї, рідних, близьких; самотній (45), 2. Про неживі предмети (3).
 690. Однаковісінько (1) *Присл.*
 691. Одринутий (1) *Слов'ян.* Відкинутий, знехтуваний.
 692. Одутлий (1), одутий (1).
 693. Окаянний (3). *Слов'ян.*
 694. Окрадений (13) *Перен.* Позбавлений свободи, щасливої долі, радості.
 695. Окровлений (1).
 696. Окутий (2) *Образн.*
 697. Оновлений (1) *Образн.*
 698. Оперений (1) *Перен.* Дорослий.
 699. Опухлий (1).
 700. Ораний (1) *Субст.*
 701. Ордою (1) *О.в.*
 702. Орле-козаче (1) *У прикл. спол. Зверт.*
 703. Орли (1) *Образн. Зверт.*
 704. Орлиний (2).
 705. Орлій (2) *Перен.* Гордий – про погляд.
 706. Орлом [літає] (1). *О.в.*
 707. Осінній [Микола] (1).
 708. Осквернений, осквернений (4).
 709. Осміяний (1).
 710. Остатній (13), останній (8).
 711. Остиглий (1) *Образн.*
 712. Острижений (3).
 713. Острий ободу (1).
 714. Охрищений (2) *Субст.* (1), *Зверт.* (1).
 715. Очима [спитала] (1) *О.в.*
 716. Пани-брати (5) *У прикл. спол. Зверт.*
 717. Пане-отамане (1). *У прикл. Спол. Зверт.*
 718. Панове-молодці (1) *У прикл. спол. Зверт.*
 719. Панський (12).
 720. Паскудний (1).
 721. Пасущий (1) *Субст. Образн.*
 722. Патриції-аристократи (1) *У прикл. спол.*
 723. Патріоти-хуторяни (1) *Перен. Ірон. У прикл. спол.*
 724. Певний (2) *Упевнений.*
 725. Пекельний (10) *Перен.* 1. Жахливий, жорстокий, нестерпний (5), 2. Злий, підступний (5).
 726. Первозданний (1).
 727. Петрові собаки [воєводи] (1).
 728. Петрусь-серденько (1) *У прикл. спол.*
 729. Пикатий (3) *Вульг.*

730. Пильно (2) *Присл. Повт.*
731. Письменний (9) Грамотний.
732. Пишний (3) 1. Величний, гордий (2), 2. Розкішний (1).
733. Пишно (1) *Присл.*
734. Пишно-чепурний (1).
735. Підкошений (1) *У порівн.*
736. Підніжки (1) *Перен.* Підлабузники.
737. Підпилий (1) *Субст.*
738. Підтоптаний (1) *Перен.* Зневажл.
739. Пізно (2) *Присл.*
740. Пісня-дума (1) *У прикл. спол.*
741. Пламенний (1) *Слов'ян. Образн.*
742. Плахотка-червчаточка (2) *У прикл. спол.* Плахта з червоного шовку.
743. Плебеї-гречкосії (1) *Образн.*
744. Побитий (5).
745. Побілілий (1) Вкритий снігом.
746. Поважно (1) *Присл.* Важно.
747. Поваплений [катами] (1) Пофарбований.
748. Повбираний (1).
749. Повитий (11) 1. Загорнутий в що-небудь (3), 2. Обвитий, прикрашений (5), 3. *Перен.* Огорнутий (3).
750. Повінчаний (3) *Церк.*
751. Повішаний (1).
752. Поганець (2) *Лайл. Зверт.*
753. Поганий (61) 1. Позбавлений добрих якостей; недобрий (14), 2. Нікчемний, паскудний, підлий (22), 3. Проклятий, ненависний (6), 4. Приналежний до іншої релігійної віри (14), 5. Похмурий, нерадісний (4), 6. Кволий (1).
754. Погано (1) *Присл.*
755. Погожий (4).
756. Погонич [скіф] (1).
757. Погорілий (2) *Образн.*
758. Подлий (2) 1. Негідний (1), 2. Приналежний за походженням до нижчого, незначного роду. *Истор.* (1).
759. Пожовклий (5).
760. Позичений (3) *Перен.* (2).
761. Покинутий (4).
762. Покойова [панна] (1).
763. Покорний (1).
764. Покрита [коса] (1).
765. Полатаний (3).
766. Половецький (3) *Истор.*
767. Половий (1).
768. Помазаний (1) *Субст.*
769. Помарнілий (2).
770. Пониклий (2).
771. Понурий (2).
772. Понура (1) *Присл.*
773. Порваний (1) *Перен.*
774. Поросячий (2).
775. Порубаний (1).
776. Потомлений (1).
777. Поточений (2).
778. Похилений (1).
779. Похилий (3) 1. Згорблений (1), 2. З нахиленими вітами (1), 3. *Перен.* Пригноблений (1).

780. Похований (2) *Образн.*
781. Почесний (1).
782. Правда-воля (1) *У прикл. спол.*
783. Правда-мста (1) *У прикл. спол.*
784. Правди (10) *Р.в.*
785. Правди гонитель жестокий [цар] (1).
786. Правдивий (6) 1. Справедливий.
787. Правдиво (2) *Присл.*
788. Праведний(44) *Слов'ян.* 1. Такий, що відповідає моральному ідеалові; безгрішний, невинний (40), 2. Справедливий, істинний (4).
789. Праведничий (1).
790. Праведно (2).
791. Правий (6) 1. Справедливий (4), 2. Невинний, *Субст.* (2).
792. Пребезумний (1) *Слов'ян. Субст.*
793. Преблагий (1) *Слов'ян.*
794. Преблагосклонний (1) *Слов'ян.*
795. Превелебний (1) *Слов'ян.*
796. Предвічний (1).
797. Предковічний (1).
798. Презавзятий (2) *Ирон.*
799. Прекрасний (3) Дуже красивий.
800. Преласкавий (1).
801. Прелюбодійний (1) *Слов'ян.*
802. Прелютій (2) 1. Надзвичайно жорстокий (про вігер). *Субст. Образн.* (1), 2. Дуже тяжкий (1).
803. Премудрий (4).
804. Пренеповинний (1).
805. Пренепорочний (6) 1. Цнотливий, невинний (5), 2. Морально чистий (1).
806. Пренепорочно-молодий (1).
807. Препоганий (6) Дуже нікчемний, мерзенний, огидний, брудний.
808. Преподобний (7) Праведний, святий. *Субст. Церк.*
809. Преправедний (1) *Слов'ян.*
810. Пресвітлий (1) *Образн. У зверт.* до матері.
811. Пресвятий (10) 1. *Постійний епітет* до „Бог”, „Богородиця” (9), 2. Істинний, спрямований до високої мети (про правду) (1).
812. Прескорбний (1).
813. Преславний (12) Овіяний славою.
814. Престол-отечество (1) *У прикл. спол.*
815. Преступний (1).
816. Прехороший (2).
817. Пречестний (1) Найсвятіший.
818. Пречистий (12) 1. Щирий, морально бездоганний (6), 2. Святий, непорочний (6).
819. Пречистая в женах (1) *Зверт.*
820. Приблуда [князь] (1).
821. Приборканий (3) *У порівн.* (1), *Образн.* (2).
822. Примиренний (1) *Субст.*
823. Присносуший (1) *Слов'ян.* Такий, що існує. *Уроч.*
824. Причинна (2) Не при своєму розумі. *Субст.*
825. Приязно (1) *Присл.*
826. Проклятий (61) *Прикм. Лайл.*
827. Проклятий (7) *Дієприкм. Лайл.*
828. Проклятуший (1) *Субст.*
829. Пророчий (3).

830. Просвіщений (1) *Дієприкм. Перен. Ірон.*
831. Просвіщенний (2) *Прикм. Освічений.*
832. Проспаний (1) *Образн.*
833. Проспіваний (1) *Образн.*
834. Простий (13) 1. Такий, що належить до непривілейованийий верств (10), 2. Звичайний, такий, що нічим не виділяється з-поміж інших (3).
835. Просто (4) *Присл. Звичайно, відверто.*
836. Протоптаний (1).
837. Пташкою (1) *О.в.*
838. Пудовий (1) *Перен.*
839. Пузатий (8) *Фам.*
840. Пурпуром (1) *О.в.*
841. Пусткою (1) *О.в.*
842. П'яненкоий (2).
843. П'яний (52).
844. Рабов раби [скіфи] (1).
845. Раденький (3).
846. Раді, радісенькі (2).
847. Радісінський (2).
848. Радості [день] (1).
849. Радостний (2).
850. Радостно (1) *Присл.*
851. Раненько (2) *Присл.*
852. Ранесенько (4).
853. Ранній (2) Ранковий.
854. Рано (40) *Присл.*
855. Ратище-дрючина (1) *У прикл. спол.*
856. Рваний (2) *Субст. (1).*
857. Ревносно (1) *Присл. Ірон.*
858. Ревучий (2) *Субст. (1).*
859. Римський (4).
860. Рідний (8) 1. Той, що перебуває у кровній спорідненості.
861. Ріками (1) *О.в.*
862. Ріки-сльози (1) *У прикл. спол.*
863. Робота-каторга (1) *У прикл. спол.*
864. Роботящий (7) *Образн. (1).*
865. Робочий (1).
866. Роєм [вилітає] (1).
867. Рожевий (15) *Образн. (10).*
868. Рожевії квіти [дівчаточка] (1).
869. Розбитий (6) *Перен. про серце (4).*
870. Розкішний (3) Пишний.
871. Розкутий (1).
872. Розп'ятий (9).
873. Розритий (3).
874. Розтлений (2) *Перен.*
875. Розтоплений (1).
876. Розтоптаний (1).
877. Розумний (8) 1. 1. Наділений розумом, кмітливий (7), 2. Змістовний, породжений розумом (1) *Ірон.*
878. Розуму [світлиця] *Р.в.*
879. Розхристаний (7).

880. Романський (3) *Истор.* Римський.
881. Роса-сльоза (1) *У прикл. спол. Образн.*
882. Росою (2) *О.в.*
883. Рудий (8) *Субст.* (2).
884. Русі ревнитель [Хомяков] (1) *Ирон.*
885. Руський (4).
886. Ручний (2).
887. Рушниця-гаківниця (2) *У прикл.спол.*
888. Рясний (4) *Образн.* (1).
889. Рясно (1) *Присл.*
890. Садок-райочок (1) *У прикл. спол.*
891. Самодержавець-господар (1) *У прикл. спол.*
892. Самодержавний (3) *Образн.* (1), *Перен.* (2).
893. Самотній (4).
894. Сановито (1) *Присл.*
895. Сатана-чоловік (1) *У прикл. спол.*
896. Сатрапи-ундіра (1) *У прикл. спол.*
897. Свинею (1) *О.в.*
898. Свинячий (3) *Образн.*
899. Свіженький (1).
900. Свіжомолодий (1).
901. Світ-брат (1) *У прикл. спол. Зверт.*
902. Світлий (3) *Нар.-поет.* Про сонце (1), *Перен.* Яскравий, сонячний, прозорий (2).
903. Світлиця-хата (1) *У прикл. спол.*
904. Святешний (1) Святковий.
905. Святий (319) 1. Означення до різноманітних понять, зв'язаних з релігією (121), 2. Той, що провів життя в служінні Богу й церкві (99) *Субст.* (25), 3. Те, до чого ставляться з пошаною(73), 4. Істинний, морально чистий, спрямований до високої мети(26).
906. Святійший (1).
907. Святої волі [споборники] (1).
908. Святопомазаний (1) Про царя. *Ирон.*
909. Свячений (12).
910. Сельний (2).
911. Семип'ядний (1).
912. Сердега (3).
913. Сердешненький (1) *Субст. Пестл.*
914. Сердешний (58) Нещасний, бідолашний.
915. Сердитий (6).
916. Серце (3) *Зверт.*
917. Серце-тополенько (1) *У прикл. спол. Зверт.*
918. Сестри-зорі (1) *У прикл. спол.*
919. Сестри-чарівниці (1) *У прикл. спол.*
920. Сивенький (2) *Пестл.*
921. Сивесенький (1) *Пестл.*
922. Сивий (29) Сизий, сірий (4).
923. Сивобородий (4).
924. Сивоволосий (2).
925. Сивоусий (4).
926. Сизий (12).
927. Сизокрилий (14) *Субст.* (2), *Субст. Зверт.* (2).
928. Сильний (3) Могутній, такий що має владу, *Субст.* (1).
929. Синесенький (1) *Пост. епітет до море.*

930. Синемундирий (1).
 931. Сини-соколи (1) *У прикл. спол.*
 932. Синій (75) Субст. (3), Про колір шкіри (3).
 933. Синій-голубий (1)
 934. Сирітський (1).
 935. Сирота-собака (1) *У прикл. спол.*
 936. Сиротою (1) *О.в.*
 937. Ситий (3).
 938. Сірий (22) 1. Колір (10), 2. Постійний епітет до назв деяких представників тваринного світу (7), 3. *Перен.* Нещасний, убогий (5).
 939. Сірісінський (1) *Образн. Тавтол.*
 940. Сірома-сирота (2) *У прикл. спол.*
 941. Сіроокий (2).
 942. Січовики-запорожці (1) *У прикл. спол.*
 943. Скажений (24) 1. *Перен.* Лютий, несамовитий.
 944. Скалічений (1).
 945. Скверний (2) *У спол.* „скверний гад” (1) *Лайл.*
 946. Скорбний (5).
 947. Скорблящий (3) *Субст.*(2).
 948. Скромненько (1) *Присл. Ірон.*
 949. Скупаний (1).
 950. Скупий (2) *Субст.*(1).
 951. Скурвий (1). *Лайл.*
 952. Славний (42) 1. Овіяний славою, гідний слави, відомий, знаменитий(40), *Ірон.* (5), *Субст.* (2), 2. Милый, хороший, чудовий (2).
 953. Славний-преславний (1) *У прикл. спол.*
 954. Славно (1) *Присл.*
 955. Слав'янський (7).
 956. Сліпий (35) 1. Позбавлений зору, здатності бачити (25), 2. *Перен.* Такий, що не помічає і не розуміє того, що відбувається навколо (10).
 957. Слухняний (2).
 958. Сьозами (3) *О.в. Образн.*
 959. Сльози-вода (1) *У прикл. спол.*
 960. Сльози-слова (2) *У прикл. спол.*
 961. Смердячий (8).
 962. Смертельний (1).
 963. Смертний (1).
 964. Сміливий (1).
 965. Смілий (8).
 966. Смутний (8).
 967. Смушевий (1).
 968. Сніговерхий (1).
 969. Собачий (3).
 970. Современний (1).
 971. Соколинний (1).
 972. Соловейком (1) *О.в.*
 973. Солом'яний (3).
 974. Сонний (5).
 975. Сонцем (1).
 976. Сонце-правда (1).
 977. Соромітний (1) *Субст.*
 978. Співаний (1) *Оспіваний.*

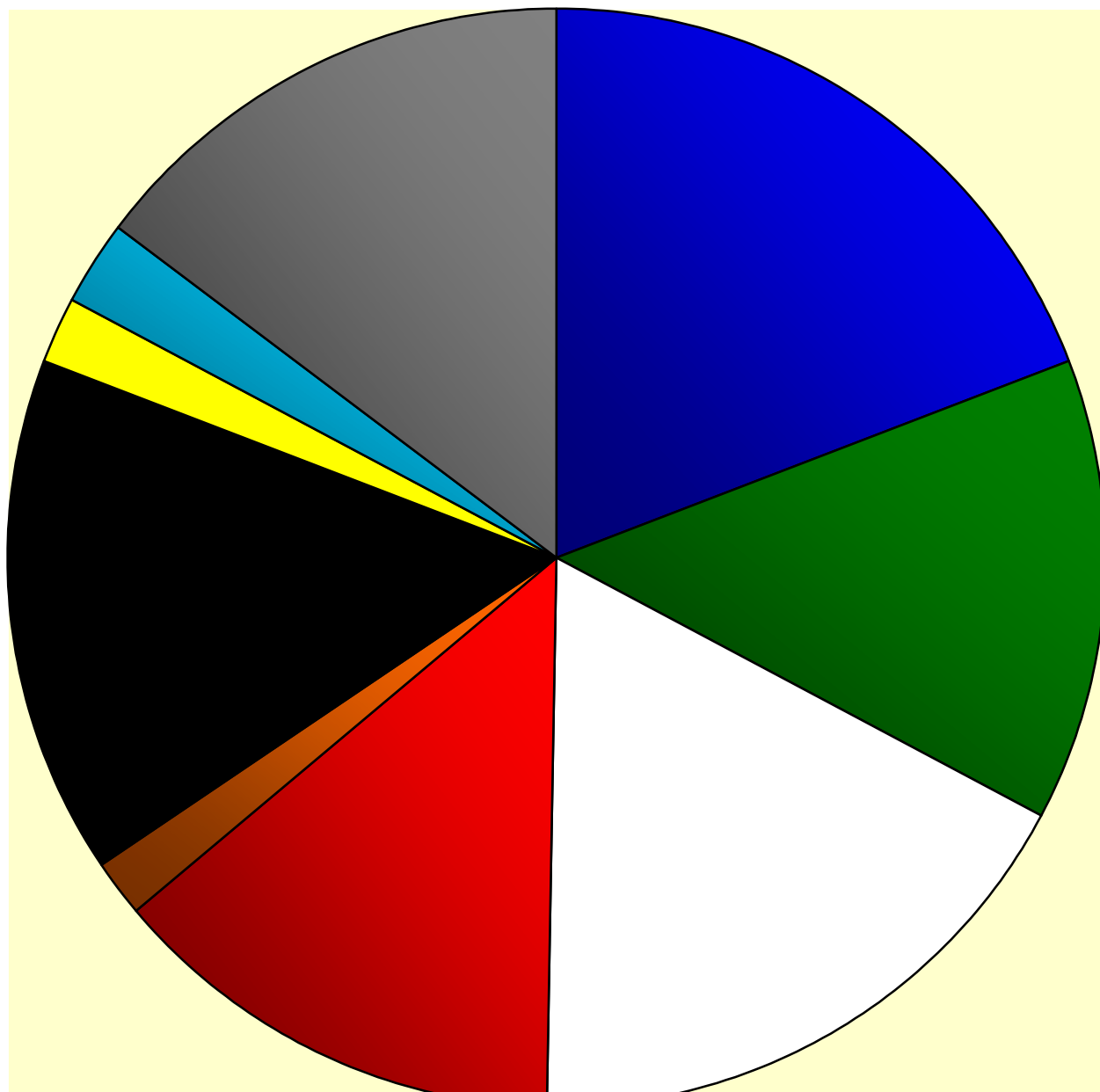
979. Співучий (1) *Субст.*
980. Спідтиха-тиха (1) *Присл.*
981. Сповитий (9).
982. Сподіваний (5).
983. Срамотний (3) 1. Ганебний (1), Сороміцький (1).
984. Старенький (8).
985. Старесенький (1) *Пестл.*
986. Старий (282) 1. Той, що прожив багато років, дожив до старості (263), 2. Давній (10), 3. Давно зроблений, такий, що став непридатним від часу і тривалого користування (8), 4. Колишній (1).
987. Старий недобиток [варнак] (1).
988. Стародавній (3).
989. Староденний (1) Старовинний.
990. Старосвітський (2). Старовинний.
991. Старший (10) 1. Вищий за службовим становищем, чином (9), 2. Більш давній (1).
992. Стеблина-билина (2) *У прикл. спол.*
993. Степ-луг (1) *У прикл. спол.*
994. Степ-ліс (1) *У прикл. спол.*
995. Столітній (2).
996. Стоптаний (2).
997. Стоптана ляхами [Україна] (1).
998. Сторонній (1).
999. Страшений (2).
1000. Страшний (20).
1001. Страшно (3) *Присл.*
1002. Сугубий (1) *Слов'ян.* Особливий, винятковий.
1003. Суетний (1). Нікчемний.
1004. Сумний (7) 1. Такий, що відчуває смуток (журбу) (4), 2. Такий, що викликає смуток, журбу (3).
1005. Сумно (20) *Повт.* (10).
1006. Супостати-християни (2) *Ирон. У прикл. спол.*
1007. Сурми-труби (1) *У прикл. спол.*
1008. Сухий (1).
1009. Сущий (1) *Слов'ян.* Існуючий.
1010. Тайний (1).
1011. Тайно (1) *Присл.*
1012. Талан-доля (1) *У прикл. спол.*
1013. Твердий (5) Жорсткий, міцний, цупкий.
1014. Тверезий (1) *Перен.*
1015. Творець зла [цар] (1) *Зверт.*
1016. Творящий (1) *Субст.*
1017. Темний (67) 1. Позбавлений світла, вкритий темрявою (54), 2. *Перен.* Відсталий, затурканий (9), 3. *Перен.* Недобрий (3), 4. *Перен.* Сумний, непривітний (1).
1018. Темнісінький (1) *Пост. епітет до „нічка”.*
1019. Теплий (2).
1020. Терном (2) *Перен. О.в.*
1021. Терновий (1) *Перен.*
1022. Тисячоголавий (1) *У знач. „численний”, „багатолюдний”.*
1023. Тихенький (5) 1. Спокійний. *Пост. епітет до слова „Дунай”* (2), 2. Затишний, мирний (1), 3. Смирний (про людину). *Ирон.* (1), 4. Приємний, ласкавий (1).
1024. Тихенько (32) *Присл.* 1. Неголосно (12), 2. Безшумно, безгучно, безмовно (8), 3. Потай, непомітно (5), 4. Повільно, не поспішаючи (5), 5. Слабо, ледве-ледве (2).

1025. Тихесенько (27) *Присл. У тавтол. спол.*(1).
1026. Тихий (77) 1. Безшумний, неголосний (мовчазний) (33), 2. Привітний, ласкавий, добрий (20), 3. Спокійний, не бурхливий (13), 4. Смирний (8), 5. Повільний (3).
1027. Тихо (77) *Присл.* 1. Неголосно (33), 2. Повільно, не поспішаючи (14), 3. Безшумно, безгучно, безмовно (11), 4. Безтурботно, мирно, спокійно (9), 5. Потай, непомітно (4), 6. Любовно, ласкаво, з приємністю (3), 7. Слабо, ледве-ледве (3).
1028. Тихолюбці-святі (1) *У прикл. спол.*
1029. Тихосумний (1), Тихо-сумний (1).
1030. Тісний (1).
1031. Товариші-запорожці (1) *У прикл. спол.*
1032. Товстий (1).
1033. Тоненький (1).
1034. Тонкий (6).
1035. Торішний (3) *Субст.*(1), *Образн.*(1).
1036. Требратній (1).
1037. Троїстий (4) *У спол.* „троїсті музики”.
1038. Трубний (1).
1039. Трудний (2) *Перен.* Про серце. Замучений, пригнічений, такий, що завдає горя.
1040. Трудящий (4) *Працьовитий, роботящий.*
1041. Трупом [пала] (3) *О.в.*
1042. Труга-зілля (3) *У прикл. спол.*
1043. Туга-неволя (1) *У прикл. спол.*
1044. Туга-нудьга (1) *У прикл. спол.*
1045. Туго (3) *Присл.* Міцно, щільно.
1046. Туманом [сповила] (1) *О.в.*
1047. Тупий (1).
1048. Тупорилий (1) *Перен. Зневажл.*
1049. Тур-буйвол (1) *У прикл. спол. Нар.-поет.*
1050. Турецький (9) *Пост.епітет до „неволя”* (4).
1051. Тьма-неволя (1) *У прикл. спол.*
1052. Тьмою [оповіє] (1).
1053. Тяжкий (51) 1. Такий, що має велику вагу, важкий (13), 2. Такий, що вимагає багато зусиль для здійснення, подолання чогось (6), 3. Обтяжливий (12), 4. Сильний, глибокий, такий, що приносить великі муки (13), 5. Гнітючий, сумний (5), 6. Неприємний (про голос) (2).
1054. Тяжко (117) *Присл.* 1. Про моральний стан, переживання (93), 2. Трудно. Про матеріальне становище людини (7), 3. Сильно (17).
1055. Убитий (1).
1056. Убогий (98), вбогий (17) 1. Бідний, злиденний, нужденний (114), 2. Нікчемний (1).
1057. Убраний (3) 1. Про закованого в кайдани (2), 2. Заквітчаний. *Образн.* (1).
1058. Увінчаний штепом (1) *Перен.* Помічений тавром.
1059. Удовиний (2).
1060. Узловатий (2) 1. Вузлистий, з кількома вузлами (1), 2. *Перен.* Лукавий (1).
1061. Умитий (6). *У спол.* „умитий сльозою” (4), *У спол.* „умитий росою” (1).
1062. Усатий (3).
1063. Утомлений (4).
1064. Утомлений (1) *Слов'ян.*
1065. Утоплений (1).
1066. Фельдфебель-цар (1) *У прикл. спол.*
1067. Хамів син (1) *Лайл.*
1068. Хвалебний (1).
1069. Хворий (2).

1070. Хвостатий (1).
1071. Химерний (5) 1. Чудний, дивний.
1072. Хиренний (2) Слабий, кволий.
1073. Хитрий (2) *Перен.* Неправдивий, фальшивий (1).
1074. Хитрошитий (1) Вигадливо гаптований *Образн.*
1075. Хмарою (2) *О.в.*
1076. Хмарно (1) *Присл. Образн.*
1077. Ходячий (1).
1078. Холодний (18) 1. Той, що має низьку температуру (13), 2. Нетоплений, такий, що не зберігає тепла (5).
1079. Холодно (1) *Присл.*
1080. Хоробрий (2).
1081. Хороший (14) 1. Гарний, красивий (13) *Ирон.* (1), 2. Про моральні якості людини (1).
1082. Хороше-дороге (1) *Субст. У прикл. спол.*
1083. Хранимий Господом (1) *Слов'ян.*
1084. Хранителем (1) *Слов'ян. О.в.*
1085. Хребетносилий (1) Могутній *Ирон.*
1086. Хрест-кайдани (1) *У прикл. спол.*
1087. Хрестик-шибеничка (1) *У прикл. спол.*
1088. Хрещатий [барвінок] (4) *Фольк.*
1089. Хрещений (6) 1. Той, що визнає християнство (5), 2. Той, хто хрестить дитину (1).
1090. Христові [воїни] (2).
1091. Христів (4).
1092. Худосилий (3). Слабкий, безсилий. *Образн.*
1093. Цар-владика (1) *У прикл. спол.*
1094. Цар-пророк (1) *У прикл. спол.*
1095. Цар-судія (1). *У прикл. спол.*
1096. Царський (6).
1097. Цвіллю [зацвіла] (1) *О.в.*
1098. Цвітом [процвісти] (1) *О.в.*
1099. Цікавий (3) Допитливий, інтересний.
1100. Цілісінький (1).
1101. Чайка-вдовиця (1) *У прикл. спол.*
1102. Час-годинионька (1). *У прикл. спол.*
1103. Часто (1) *Прикл.*
1104. Чепурненький (1) *Ирон.*
1105. Чепурний (2).
1106. Червивий (1) *Образн.*
1107. Червлений (2) Червоний, багрянний.
1108. Червоний (52) 1. (47), *Постійний епітет до „калина”* (11), Про кров (7), 2. Яскравий, ясний (5).
1109. Червонолиций (1) *Образн.*
1110. Червоно-рожевий (3).
1111. Чернечий (2).
1112. Мар'яна-черниця (2).
1113. Черствий (1).
1114. Чесний (6).
1115. Чесно (1) *Присл.* Згідно з морально-етичними принципами.
1116. Честний (7).
1117. Чех-слав'янин (1) *У прикл. спол.*
1118. Чималий (10).

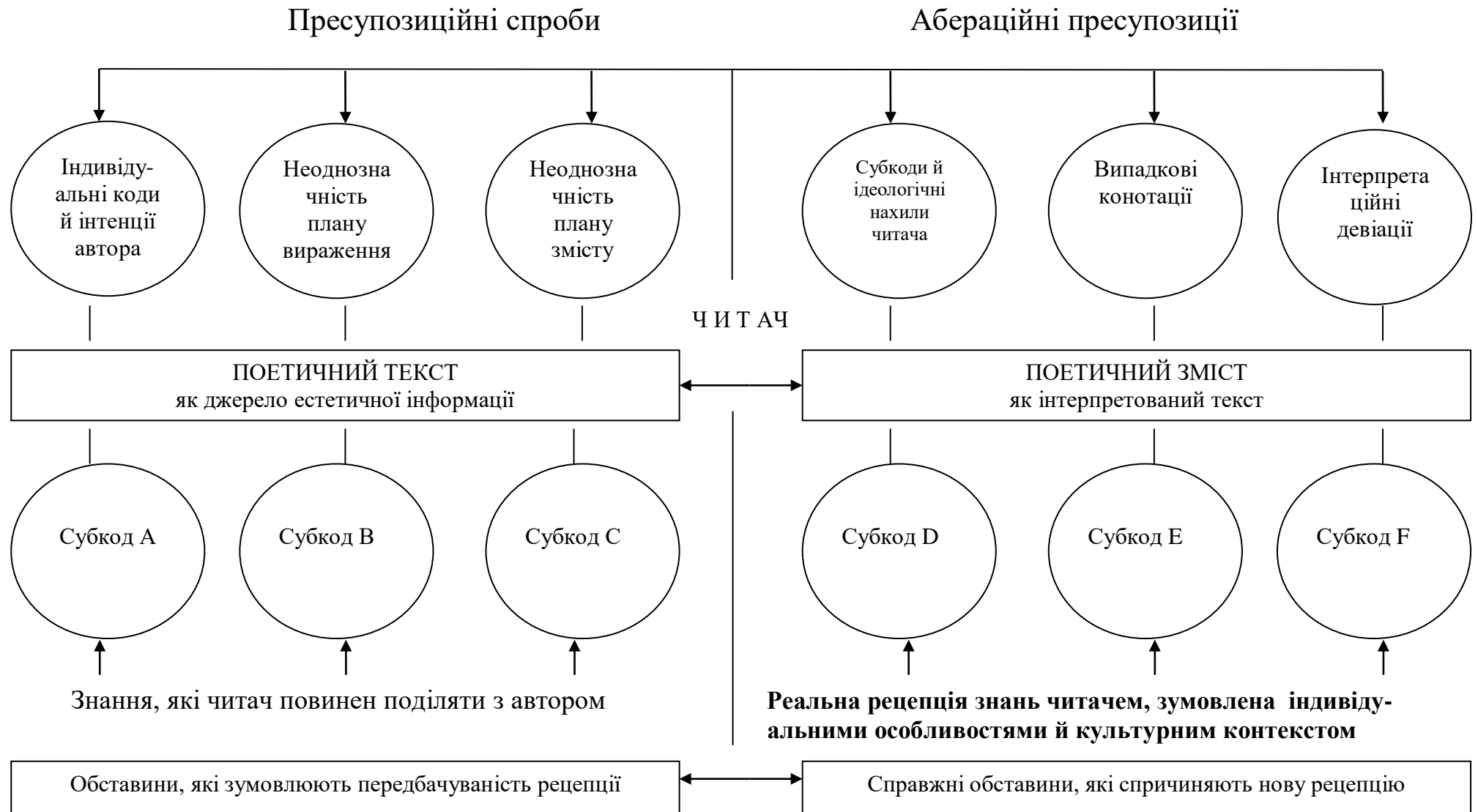
1119. Чистий (40) 1. Незабруднений (5), 2. *Перен.* Морально бездоганний, правдивий, чесний, нічим не заплямований (29), 3. З відкритою, вільною поверхнею, *пост. епітет до „поле”*(6).
1120. Чистосердий (1).
1121. Чмелем [загула] (1) *О.в.*
1122. Чорний (62).
1123. Чорнобривий (34), чорнобривий (22), чорнобровий (15) *Пост. епітет до „дівчина”, „хлопець” Субст.*(37).
1124. Чорноусий (1).
1125. Чорнявенький (1) *Ирон.*
1126. Чорнявий (10) *Субст.* (3).
1127. Чортів (3) *Лайл.*
1128. Чубатий (1).
1129. Чудний (5).
1130. Чудно (9) *Присл.*
1131. Чудовний (2) *Субст.* (1).
1132. Чужий (111) 1. Означення місцевості, яка не є батьківщиною (44), 2. Нерідний (38), *Субст.* (7) 3. Той, що належить іншим, не власний (29).
1133. Шведський (1).
1134. Швиденько (5) *Присл.*
1135. Швидко (3) *Присл.*
1136. Широкий (89) 1. Такий, що має велику протяжність у поперечнику (59), 2. Такий, що займає великий простір (29), Просторий (про одяг) (1).
1137. Широколистий (1).
1138. Широкополий (2) 1. З широкими полами (про одяг) (1), 2. *Перен.* Безмежний (1).
1139. Шитий (7) 1. Вишитий (6), 2. Пошитий (1).
1140. Шкаповий (1) Зроблений з кінської шкіри.
1141. Шляхетський (10) Належний, властивий шляхті.
1142. Шовковий (1).
1143. Штемпом [увінчаний] (1).
1144. Штемпований (1) Клеймований.
1145. Штучний (1) Хитромудрий, вигадливий (1).
1146. Щасливий (17) 1. Такий, якому таланить, сприяє успіх (6) *Ирон.*(1), 2. Такий, що відчуває велику радість, задоволення (11).
1147. Щастя-доля (3).
1148. Щедрий (2).
1149. Щедро (1).
1150. Щербатий (1) Про місяць.
1151. Щирий (32) 1. Відвертий, чистосердний; правдивий, істинний (31), 2. Справжній, завзятий (1).
1152. Щиро (12) *Присл.* 1. Чистосердно, відверто (11), 2. Завзято (1).
1153. Щирої любові (1).
1154. Щоглистий (1).
1155. Юродивий (8) *Субст.* (6), *Ирон.* (2) Несамовитий, чудний.
1156. Ягнятчком [біжить] (1) *О.в.*
1157. Ядовитий (1) Отруйний.
1158. Ясний (16) 1. Яскравий, сяючий. *Пост. епітет до „місяць”, „сонце”, „зоря”*(4), 2. Білий, блискучий – про одяг (1), 3. *Перен.* Нічим не затьмарений, радісний, веселий (11).
1159. Ясно (3) 1. Яскраво (1), 2. Світло (1), 3. Виразно, чітко (1).
1160. Ясновельможний (3) Шановний. *Ирон.* (2), *Субст.* (1).
1161. Яснолиций (1).
1162. Ясноокий (1) *Образн.*

Діаграма кольористичних епітетів у поезії Т.Г. Шевченка

- синій (75), синій-голубий (1), синесенький (1)
- зелений (51), зелененький (4)
- білий (63), біленький (6), білесенький (1)
- червоний (47), червоно-рожевий (3), червлений (2), рожевий (1), багряний (2)
- рудий (6)
- чорний (62)
- жовтий (5), жовтенький (1), жовтесенький (1), золотий (1)
- блакитний (3), голубий (7)
- сивий (29), сизий (12), сірий (17), сірісінький (1)

Схема рецепції поетичного тексту

Рецепція епітетів у сучасній українській поезії про Т.Г. Шевченка

<p>Ти мусиш нам співця назвати, Адже умів лиш він один Рабів німих так захищати. А хто так оспівав, як він, Садок вишневий коло хати? [364, с.48]</p>	<p>Хати́на, хати́на – велика родина, - Нев’яну́чий наш самоцві́т, Украї́нська доля – ожини стежина Й Тараса Святи́й заповіт. [386, с.6]</p>
<p>Розложисте плесо і хвилі могуті, Прадавній Славутич тебе сповива, Діброви, гаї і високії кручі Й Великий Кобзар, що на світ спогляда. [386, с.7]</p>	<p>Хрещате вікно. Воно київським ранкам зоряло Тоді ще, як в небо невмите дивився Тарас. Запевне, тоді ж гурт шовковиць з підросту почавсь, Зглядав із вікном на Поділ – Бабин Яр той – ятряно... [392, с.137]</p>
<p>НА ШЕВЧЕНКОВИХ СВЯТАХ І Гримлять, як гримають, оркестри. У мікрофон пісні кричать. Ідуть, ідуть брати і сестри – Плече торкається плеча. А я стою при цьому світлі, Не можу істини збагнуть: Та ж він просив у „Заповіті” Незлим і тихим пом’януть.</p> <p>ІІ Провозять враження з відрядження. Я ж привезла лиш тихий сум. Бо море – зеленню заражене. А наша слава – тільки шум. Біля могили виступали. Казали пристрасні слова. І знов до міста поспішали Співці села. [406, с.13]</p>	<p>ЯК ПО ЗАМКНЕНОМУ КОЛУ Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, Боже, То дай злої, злої...</p> <p>(Т.Шевченко) Від неволі – до сваволі. Від учора – в завтра. Як по замкненому колу: Будні – після свята. Після зустрічей – розлуки. Чорний хрест – неначе руки, Бодем розпростерті. Вітер – полем, вітер – долом, Вітер над горою. І Шевченко просить долі, Боже мій, хоч злої! Не на день – на віки вічні. Не собі – народу. Символічно аж трагічно Доля верховодить. [406, с.22]</p>

ШЕВЧЕНКОВІ	ГОЛОС
<p>Здобули ми нарешті волю. Жадану волю. Так давно Скликав Шевченко всіх до бою Та й зараз кличе. Не одно Вже українців покоління Зросло на творах кобзаря. Йому, що розбудив сумління, Присвячую свій вірш і я.</p> <p>Прожити вік задля народу, Се вам не поле перейти. Козацькому бути вірним роду Тарас велів братам завжди. Та й сам був щирим українцем, Себе у жертву він приніс. Й все за свободу, що він зносив! Про це шумить старезний ліс. Вечірня зіронька говорить Про нього з батінком-Дніпром. І сонце, що над світом ходить Йому в коліна б'є чолом. І згадують сичі надуті, Перекликаючись в гаю, Як гомоніла Україна Як Гонга в цьому був краю. А у селі садки вишневі Джмілям роздолля надають. І про його тяжкі роки Зозулі часто нам кують. І виступають в люду сльози За нього, за його печаль. Бо ж не зважав він на загрози, Себе йому було не жаль.</p> <p>Тож не забудемо його ми У серці в нас нехай живе Частина духу України, те вічне, А не лиш нове. [365]</p>	<p>Слова підсвідомість бинтують і рвуть, мов батіг: - Невже, батьку, Ви? – сплотнієш на голос Тараса. Загупає серце, як яблука стиглі на Спаса ...і – світ шкереберть. І земля вислизає з-під ніг.</p> <p>Та голос росте – срібна маківка з лона землі: скресає життям, розриває сукровиця жили. Прохромлює вістрям розриті козацькі могили і... сходить свічею вінчальною в сивій імлі.</p> <p>І падає небо, обвалене голосом тим. Стіною стоять тополині недогарки-свічі. Вдивляється геній Тобі у засліплені вічі. А голос – то совість твоя. Наче шаблю, його освяти. [389, с.21]</p>
<p>...Така епоха вчена, А кріпакова сила незнищенна. Любов і гнів, сльоза його гірка Через віки нам душу пропіка. [366, с.57]</p>	

<p>КРИВДИ ЕПОХИ Зрадно, продажно, Ношно і денно, Христопродавницька расо, Можеш ганьбити всіх поіменно, Та не чіпайте Тараса! „Око – за око”? Хтось таки вирве! В цьому жорстокому часі Вигострю слово Об лезо сокири Мудрого батька Тараса... [406, с.34]</p>	<p>УКРАЇНА – ТАРАСОВІ Сину мій! Оспівав ти мене і малюнком, і віршем. Ти байдужим не був до народних страждань і біди. По собі на віки ти безсмертну славу залишив. Твої думи і вірші твої будуть жити завжди.</p> <p>Я з колін піднялася. Позаду – ярмо і наруга. Стала вільною я, як того ти, Тарасе, хотів. Ти від нас не пішов, ти у квітах зеленого лугу, У піснях і граніті. Ти з нами в сучаснім житті. [374, с.8]</p>
<p>ЙОГО ПОЕЗІЯ ЗОРЕЮ СЯЄ Я добре пам’ятаю ті часи, Коли у книжці вперше прочитала Поезію безмежної краси, Що піснею в душі затрепетала.</p> <p>І заспівом у пісні тій була Палка любов до неньки-України, Знеделеної серед горя й зла, Коханої, як матінка для сина.</p> <p>І сонячним промінчиком в імлі Було <i>Тарасове правдиве слово</i>, Що кликало до щастя на землі І славило людину, землю, мову.</p> <p>Зелені він оспівував гаї, Дніпрові кручі, верби і тополі, Садок вишневий, трелі солов’їв, І трударів на українським полі.</p> <p>Тепер, коли читаю Кобзаря Хвилюючу поезію ліричну, Я вірю, що Тарасова зоря Нам і в майбутнім сяятиме вічно.</p> <p>Нехай роки все далі й далі йдуть, Читаючи Тараса, знову й знову Його не забуваєм пом’януть Не тихим, а палким і вдячним словом. [374, с.9]</p>	<p>СПАСИБИ, ТАРАСЕ Все довші дні, коротші ночі, Весна вже на календарях, Струмочок весело дзюркоче. А ми вітаєм Кобзаря.</p> <p>Із днем народження, Тарасе! Приніс ти сонечко й весну, І березневим світлим часом Земля прокинулася від сну.</p> <p>Кобзарю, глянь – радіють діти. Зігріло сонце наш поріг. І ми сьогодні перші квіти Покладемо тобі до ніг.</p> <p>В сім’ю велику, вільну, нову До нас ввійшов ти на віки. І споминають теплим словом Тебе дорослі й малюки.</p> <p>Приспів: О, Тарасе наш рідний! Ти – душа України, Її пісня і слово, Солов’їная мова. [374, с.8]</p>

<p>9 БЕРЕЗНЯ 2001 РОКУ</p> <p>Кобзарю наш, поглянь з небес на наше місто, На вічне місто, красень – Київ весняний. Його каміння пестить сонце променисте, До схилів тулиться Дніпровий плин стрімкий.</p> <p>Лиш чом забулися слова, незлі і тихі? Пани за владу – в мужиків чуби тріщать. Дев’яте березня: ні спокою, ні втіхи. Чи розгубили ми вже Божу благодать?</p> <p>Мені не спалося у лісовій хатинці, Де мир і злагода, де віра і любов. Знов піднялися брат на брата українці, І знов чоло зросила юна чиста кров.</p> <p>Так, в нас є край свій, та нема своєї правди. Є воля, та вона чужа, а чи своя? Скажи, Кобзарю, це надовго чи назавжди? Чи знаєш ти? Але, на жаль, не знаю я. [376, с.46]</p>	<p>ТАРАСОВІ</p> <p>Я добре пам’ятаю ті часи, Коли у книжці вперше прочитала Поезію безмежної краси, Що піснею в душі затрепетала.</p> <p>І заспівом у пісні тій була Свята любов до неньки-України, Знедоленої серед горя й зла, Коханої, як матінка для сина.</p> <p>І сонячним промінчиком в імлі Було Тарасове правдиве слово, Що кликало до щастя на Землі І славило людину, землю, мову.</p> <p>Зелені він оспівував гаї, Дніпрові кручі, верби і тополі, Садок вишневий, трелі солов’їв І трударів на українським полі.</p> <p>Тепер, коли читаю „Кобзаря” – Хвилюючу поезію ліричну – Я вірю, що Тарасова зоря Нам у майбутнім сяятиме вічно.</p> <p>Нехай роки все далі й далі йдуть, В річницю Кобзареву знову й знову Його не забуваєм пом’януть Не тихим, а палким і вдячним словом. [373, с.7]</p>
<p>ПОВЕРНЕННЯ</p> <p>Знов повертаюся до ямба – Вже вкотре на своїм віку. Він – рятівник! – неначе дамба Повз невгамовану ріку... Формалістичні вихиляси У Леті щезнуть, наче дим. А він – дорога до Тараса І радість незбагнених див. Він – вічна спрага і неспокій, Душа зболіла, а жива. „Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вігер завива...” [383, с.29]</p>	

<p>РІЗДВО ТАРАСА Привітав з весною місяць нашу долю А чи стало менше в Україні болю? Серце повне суму і печальні Люди, Як Різдво Тараса відзначати будем? Чи готові душі за любов страждати За найкращу в світі Україну-матір? За стражденну мову, за народ, за волю? Нас у рідній хаті не зігріла доля.</p> <p>Зболена держава, сил нема радіти, Від дітей невдячних мусить все терпіти. Визнати не хочуть в цю лиху годину, Що страждає й стогне ненька України. Вже вільні наче, вміємо роботи Та собі не можуть владці догодити. Устрій вже змінили, нас пограбували, Що робить з народом, ще не мають тямти. Бо не хочуть вільні бути знов рабами.</p> <p>Ми народ великий, Божії ми діти, Нам облудну владу годі вже терпіти, А слова Тараса – не в праві зганьбити.</p> <p>Ми воскреснем Духом, Голосом єдиним Захищати будемо рідну батьківщину! Прославляти будемо вільну Україну. [385, с.18]</p>	<p>ТАРАСОВІ ДУМИ На п'єдесталі возвеличений. По датах квітами квітчаний, Але такий сумний, сумний. І думу наш Тарас гадає, І ніби сам себе питає: - Невже це діти, для яких Розкрив я душу українців, Святеє слово боронив І вільну виспівав країну, Та я для них чужий, чужий.</p> <p>Не завеличний я для вас, Це ви настільки вже здрібніли, Козацький дух в собі згубили. В кайданах душу ще тремтять, Думки до Бога не летять. Росли ж ми на одній земля, Царі лиш різні були. Та дбали всі вони про те, Аби про волю нам забути. Проте, омріяну здобути Судилося нащадкам. [385, с.21]</p>
<p>ДИПТИХ ПРО КОБЗАРЯ 1. Не золоте і не розквітчане стрічав дитинство, друже, ти: гіркими слізьми всюди мічені шляхи Тараса-сироти!..</p> <p>Даремно мати над колискою просила долі в тих богів, бо вся та доля – дяк із різкою та посвист панських батогів.</p> <p>Що бачив ти?.. Терни колючії, і зло, і кривду без межі, де кріпаки, панам змучені, на ниві мерли, на чужій...</p> <p>І що ти чув?.. Тоді над луками не про кохання пісні плин – мов рани ті, сочилились звуками серця Оксан і Катерин...</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Вкраїні милій... Тарас Шевченко</p> <p>Встань, Тарасе, Встань, Кобзарю. Поглянь, подивися – Вже правнуки Почварам За шаг продалися. Вмурували Україну В траншеві кайдани. На своїх же На руїнах Ніби ставлять храми... А тим часом Потихеньку – Бо нема одвіту – Обкрадають рідну неньку</p>

І де ж тих сил, де крил небачених
душа буремна добула,
Щоб з рабства пут, з тії кріпаччини
злетіти з силою орла!

Щоб для знедолених, **окрадених**
світить незгасно, мов зоря;
щоб мужньо крикнути: - Громадою
гострять сокиру на царя!..

І як орел, що в небі плаває,
для вільних крил не знає меж,
живий з живими – ділом, славою
в сім'ї **оновленій** живеш!..

2.

Чи в казармі, чи в хатині,
чи край перелазу
малював Тарас картину
„вопрекі указу...”

Коли гульк – панок цибатий,
теж художник вроді...
- Що, - регоче, - б'ють солдата?..
Про це казати годі.

Кинь до біса шпіцрутени,
досить цього хмизу!..
А ти малюй, як у мене:
образи та ризи...
Все собори та дзвіниці,
і князів нівроку.
Та утни хоч раз царицю
з малим чадом збоку!..

Усміхнувся Тарас гірко:
- Дякую за раду!..
А якщо на цю мірку
свій хист обікраду?

Теплий кожух... Але бачу –
Не на мене шитий.
Тож скажи мені, земляче,
Ти був колись битий?..

Ти поспробуй того „хмизу”,
сам побудь солдатом.
Будеш знати, блюдолизе,
Що слід малювати. [369, с.87-89]

Кляті неофіти.
Пливуть гривні
За три моря,
За три океани.
А тут – горе,
Гори горя!
...Бомженята гнані,
Щось шукають
Попідтинню
Ненавчені діти,
Наче ж діти і не винні,
А кому пригріти?
Схаменіться!
Ви ще люди?
Побійтеся Бога!..
Чуєш, брате, волю будять
Козацькі пороги.
Встань Тарасе,
Стань, наш брате,
На співоче поле.
Будем разом захищати
В Україні волю
**„Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі...”**
Волю слову,
Правді волю –
Лютує **ревучий**.
Встань, Тарасе,
Встань, наш батьку!
Принеси пораду,
А ще глузду на додаток
У високу Раду.
Щоб розквітла Україна
„В сім'ї вольній, новій...”
...Тихесенько на руїнах
Примостився ворон.
Чорний ворон
В Лаврі з братом
І на банях Спаса
Радять раду,
Як продати
Могилу Тараса.
В Україну сонце світить,
Не умрем,
Не згинем!
Встань, Кобзарю,
Встань, наш Світе, -
Зацвіла калина. [410, с.6-7]

НАШОМУ ПРОВИДЦЮ
(ДО 9-ГО БЕРЕЗНЯ 2002 РОКУ)

Повівають історичні вітри перемін,
Залишаються лиш зорі та небо без змін.
Та твоє, духовний батьку, чоло у задумі –
Не міняються й у бронзі твої **тяжкі думи**.
Висівав ти їх старанно щедрою рукою,
Поливав на **чужім полі гіркою сльозою**.
Але зерна, що ти сів, марно не пропали,
А поросли надією, паростками стали.

Ми таки, за твоїм словом, кайдани порвали,
Але вистраждану волю ще не оспівали.
Ще довгенько будем з себе витравлять
рабів,
Стільки ще Мойсей так довго свій народ
водив.

Тож пробач нам, що так довго „коней
запрягаєм”.
Вільними – напевне знаєм – скрути всі
здолаєм.
І полинемо в достойне, світле майбуття,
І зрадіють щасній долі мати і дитя.

І згадає тебе, батьку, **в сім’ї вольній новій**
Кожен суцїй в Україні, й твоє *віще* слово.
Якщо ж поміж твоїх діток та зросте десь
Бузина,
Не хвилюйся, бо кермує у нас не вона.

Хтось нам сіє її вперто, полива рублями,
Щоби дерла наші очі чужими граблями.
Але то порожній клопіт, скажу тобі прямо,
Бо тепер ми зовсім інші і нам це не драма.
[363, с.73]

НАД ЖІНОЧОЮ ДОЛЕЮ

Від серця відлягла недуга,
Уже свіжішим став з лица, -
А за вікном осіння хуга
Порошить листям без кінця.

Бреде у **латаній свитині**
Чи покритка, а чи вдова,
Щось тихо промовля дитині
І в сповиточку зігрива.

Куди іде, вітрами гнана,
Чого шукає в сивій млі?
Кива прощально лист каштана,
Поки не зірваний з гіллі.

А видужалому Тарасу
Край потемнілого вікна
Поема визріла відразу –
І збунтувалась кров до дна!

Хворобу геть – мерщій до столу,
Гостріш пера хай стане зір:
Сльоза скотилась не додолу –
Впилась свинцево у папір.

І та сльозина зігриває
Під тинном кинуте маля...
А за Шевченком іздала
Орел двоглавий позирає,
В мундирі царському кружля.
[401, с.134]

Т.Г. ШЕВЧЕНКУ

Старішають, старішають роки.
 А ти ніяк не можеш вгомониться.
 Летять твої зажурені думки,
 І будять волю, й гартують, як крицю.
 От ти стоїш у Каневі на кручі,
 І кожний день, і навіть кожну мить
 Кличеш народ і на Дніпрі й на Збручі
 Самим своєю історію творить.

Народ живе, як має дух свободи
 І власне, не позичене лице.
 Дніпро стиша перед тобою ходу –
 Народу глашатаєм і бійцем.
 І йдуть до тебе повсякденно люди
 Не мовчазний розглядувать граніт –
 З живим, з тобою розмовляти будуть
 Іще багато-багато століть.

І в їх сім'ї у тій щасливій, **новій**,
 У шані буде твоїх думок зліт.
 Й нащадки, повні щедрої любові,
 Ніколи не забудуть „Заповіт”.
 [391, с.64]

АКРОВІРШ

Тирани цькували тебе без упину,
 А ти, мов несхитний титан-прометей,
 Рабом не схилявся, не впав на коліна,
 А ти проти рабства боровсь до загиноу,
 Сокиру за волю сталив для людей.
 Шукав нищівного, разючого слова,
 Езопівський стиль недолюблював ти..
 Варнак твою мову поніс у діброву –
 Чекайте розплати, іуди-кати!
 Енергії скільки, любові й краси
 Несло твоє серце майбутній добі!..
 Кобзарю наш любий, наш рідний Тарасе,
 Одвічна і шана, і слава тобі!

[383, с.32]

Рецепція епітетів Т.Г. Шевченка в оригінальних творах сучасних поетів

Сучасна поезія	Т.Г. Шевченко
<p>А по хуторах, та по селах Вістка вихором пролетіла. Видивлялися на околицях, Аж поки красне сонечко не сіло. Гей вітер з півдня! Дме вітер з півдня! Свої карі очі прогляділа. [370, с.28]</p>	<p>Породила мати сина В зеленій діброві, Дала йому карі очі І чорнії брови [311, с.257.3]</p>
<p>Коли місяченько ясний Вийшов в чистім небі погуляти, Зупинився козак молоденький, Зупинивсь коло своєї хати. [370, с.29]</p>	<p>І вийшов до неї З зеленого гаю Козак молоденький [312, с.192.15]</p>
<p>За хліб та волю мудрії подбають, Спочатку обкрадуть, а потім заспівають: „<i>Святая воленька</i> моя!” [370, с.35]</p>	<p>Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І <i>воля святая</i>! [311, с.344.64]</p>
<p>А на тім коні зранений увесь Козаченько молодий. Жде його, чека <i>чорнобрива</i> десь, Та не зна біди. [370, с.37]</p>	<p>І вийшов до неї З зеленого гаю Козак молоденький; Цілує, вітає.. [312, с.192.15]</p>
<p>Хто буде матінка єдина? Хто вигодовує таких, Дітей <i>неситих та лихих</i>? Звичайно, ненька Україна. [370, с.90]</p>	<p>Недобрий чоловік, лихий! Навчив тебе, моя дитино, Зробить оце! [312, с.324.555]</p> <p>Та все пішло царям на грище: І Запорожжя, і село... І монастир святий, скарбниця, - Все, все неситі рознесли!.. [312, с.40.47]</p>
<p><i>Лукавому</i> роботи небагато У диво краї, де нарід сумирний, Хоч сотні літ бунтує і бунтує Без всякого просвітку в бунтуванні... [370, с.110]</p>	<p>У Яр тоді сходилися, Мов із христа зняті, Батько з сином і брат з братом – Одностайне стати На ворога лукавого [311, с.355.25]</p>
<p>Сколовши босі ноги об стерню, старенький Перебендя коло тину ячить собі, що скурвившись на пню, лукаві діти в цю <i>лиху годину</i> забули встид... [378, с.121]</p>	<p>Перебендя старий, сліпий, - Хто його не знає? Він усюди вештається Та на кобзі грає [311, с.110.1]</p> <p>То мій батько. І нікому Ні перехрестити, Ні рук скласти. О прокляті, Лукаві діти, Що ви дієте на світі!.. [311, с.367.257]</p>

	Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині [312, с.118.4]
Він [ранок] кожним рухом, кожним звуком- барвою Гука зі сну нас, до джерел гука, і бог надії із очима карими ворота долі тихо відчиня. [400, с.32]	Нащо мені чорні брови, Нащо карі очі, Нащо літа молодії, Веселі, дівочі? [311, с.84.2]
Хтось добрий нелукавою рукою нас викарбує в медальйоні літ: каштани у прощальнім супокої, софійських бань розтерзаний політ... [400, с.67]	Псалом новий Господеві І нову славу Воспоєм честним собором, Серцем нелукавим . [311, с.364.262]
Ладен мовити я: „Воно треба тобі? Потерпи”. Тільки хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво : „Ради кого Шевченкові йти було в Орські стеги? Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?” То хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря, І хіба не зотліє на тлін українство між нами, Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря Ми і досі спокійно себе відчуваєм хохлами? [396, с.29]	Прокинься, кумо, пробудись.. Та щирим серцем нелукаво Хоть раз, сердего, соблуди [312, с.369.31]
А взимку біла, як моя коса, Яку білили злигодні і роки... Та дивляться на неї небеса, Милується вербою світ широкий . [358, с.16]	Світ , бачся, широкий , Та нема де прихилитись В світі самотнім [311, с.99.294]
Сумно, сумно зітхають гаї. Танцюють у небі білопінні хмарки. [358, с.34]	Сумно, сумно серед неба Сяє білолиций [311, с.159.1260]
Але й скипала калинова кров, Що не зрідні скривавленій онучі. Пливе, як стяг, в козацький степ Дніпро І поять дух із сином, що на кручі. [359, с.6]	А я над ярами І степами козацькими І досі літаю! [311, с.317.126]
Де я живу? Серед кого? Вампіри Ссуть з України сердешної кров. Ходять з людською подобою звірі, Під пишновборами – люте нутро. [359, с.10]	І все то те лихо, все, кажуть, од Бога! Чи вже ж йому любо людей мордувать? А надто сердешну мою Україну . Що вона зробила? За що вона гине? За що її діти в кайданах мовчать? [312, с.45.48]
Зазирнула німічна старість – Хвороба вибила з колії, А поруч очі великі карі Її. [359, с.15]	Бо не довго, чорнобриві! Карі оченята , Біле личко червоніє – Не довго, дівчата! [311, с.114.43]

<p>Як мучеників – для Христа (Вогонь той – тисячі років!), Не мерхне правда свята Піднесена духом пророків. [359, с.21]</p>	<p>Нехай же серце плаче, просить Святої правди на землі. [311, с.255.38]</p>
<p>Ви скажете: Проблеми, суєта... Яка духовність? Що вона вже значить! Але ж панове, в нас душа жива, Вона в зневірі і болить, і плаче. [361, с.18]</p>	<p>Я не самотній, я не сирота, - Єсть у мене діти, та де їх подіти? Заховать з собою? – гріх, душа жива! [311, 128.21]</p>
<p>Перетнулись наші долі, Як стежинки в чистім полі, Перетнулись і розбіглись назавжди. [361, с.71]</p>	<p>Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє; Де кров текла козацькая, Трава зеленіє. [311, с.88.125]</p>
<p>Моя рідна Україна відростила крила – Крила Правди, крила Воли, крила – як вітрила. [386, с.20]</p>	<p>Встане Україна.. Світ правди засвітить (І 328.545) І засвітив, любомудре, Світоч правди, волі... [311, с.288.39]</p>
<p>Чаклунським поглядом удава Він „малороса” зятага, І вольная моя держава У цім нашесті знемога. [386, с.23]</p>	<p>Пишалася синами мати, Синами вольними... [312, с.48.9]</p> <p>Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались, Щоб там і здихали, де ви поросли!.. І сонце не гріло б смердячого гною На чистій, широкій, на вольній землі. [311, с.349.60]</p>
<p>Та тільки той, хто в правді вольній Підніс знамено на віки, - І в боротьбі всепереможній Знайде шляхи до толоки! [386, с.23]</p>	<p>І мене в сем'ї великій, В сем'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом [311, с.371.22]</p>
<p>Обнімімось й твердо станьмо Проти зла й сваволі, Стяг України підіймаймо До Святої волі! [386, с.24]</p>	<p>Дитина б тая виростала Без матері, і ми б не знали Святої волі на землі – Святої правди! [312, с.520.430]</p>
<p>Моя Україно, червона калино, Твій корінь не вирвали злії вітри, Незламна прамати, Святая, єдина, Господь тобі знакові дав кольори. [386, с.25]</p>	<p>Над Дніпровою сагою Стоїть явор меж лозою, Меж лозою з ялиною, З червоною калиною [312, с.348.4]</p>
<p>Задивилась в степ широкий, Волошкове небо, Десь там її синьоокий – Поспішати треба... [386, с.41]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Україні милій... [311, с.371.3]</p>
<p>Та козачкою в буйному вирі, З синьоокиим своїм козаком, Ви летіли, мов коні грайливі, Понад поле за синій Дніпро. [386, с.42]</p>	<p>А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, Підняв гори-хвилі [311, с.160. 1306]</p>

<p>В чужім краї у далекім Зів'яне билина, Чи побачить рідний край І матір дитина? [386, с.66]</p>	<p>І виріс я на чужині, І сивію в чужому краї... [312, с.119.2] Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки; Одна, як та пташка в далекім краю. [311, с.74.54]</p>
<p>В чужім краї непотрібні Твої діти-квіти, Лиш своїм великим серцем Ти можеш зігріти. [386, с.66]</p>	<p>О думи мої! О славо злая! За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся... але не каюсь! [314, с.47.2]</p>
<p>Був рідний край – страшна руїна, Обдертий люд в ярмі конав, Стогнала ненька-Україна, А ти – Петру все догоджав. [386, с.100]</p>	<p>Привітай же, моя ненько! Моя Україно! Моїх діток нерозумних, Як свою дитину [311, с.126.113]</p>
<p>Твоя Вкраїна безталанна, О, як гнітив нестерпний біль! Як на її незгойні рани Зло насипало горе-сіль. [386, с.5]</p>	<p>А ти, моя Україно, Безталанна вдово, Я до тебе літатиму З хмари на розмову [311, с.267.80]</p>
<p>Петро подачки всім давав, Хто зрадив матінку убогу, Проте нікому не прощав, Хто перейшов йому дорогу. [386, с.101]</p>	<p>Я так її, я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену святого Бога, За неї душу погублю! [312, с.40.58]</p>
<p>Скільки віків, о милий краю, Чужинцем топтана земля, Й травою нива заростає І полином гірким поля. [386, с.102]</p>	<p>Світе тихий, краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш? [311, с.252.1]</p>
<p>Ніхто не чулить, Ніхто не сердить. Чіткіше чую Людськеє серце. [407, с.43]</p>	<p>... Мій Боже милий, Даруй словам святую силу – Людськеє серце пробивать, Людській сльози проливать, Щоб милость душу осінила... [312, с.103.123]</p>
<p>Бряжчать холодні ключі в козацьких горлах клепочуть у голосі шаблями а з поля-пісні гострі постаті вросли у сідла кривавим цвітом сіються довкіл води де оксамит гарячий кінської губи цілує тишу на воді щоби рука козацька своєю шапкою його утерла а другою – сльозу дівчини – дитини з повним глеком... [382, с.228]</p>	<p>А де ж тая мальована, Шитая хустина, А де ж тая веселая Дівчина-дитина?! [311, с.281.79]</p>

Тільки в тон тобі скрипить яворина, і солоний піт цих літ – мов з ропи... І, як бідна вдова , стоїть на овиді – Україна, Що ж ти доброго для неї зробив? [384, с.51]	Обізвавсь Тарас Трясило Гіркими сльозами: „ Бідна моя Україно, Стоптана ляхами!” [311, с.86.43]
І не вмре надія – не ляже в труні... Під шерх зміїний, злорадий... Як накидають зашморг брехні, Захищайся – шаблею правди! [384, с.87]	Встане Україна. І розвіє тьму неволі, Світ правди засвітить [311, с.328.545]
Бувають манекени й люди, - Болить байдужістю мета... Тобою зраджена не буде Вкраїни воленька свята . [384, с.190]	Мені здається, що ніколи Воно не бачитиме волі, Святої воленьки [312, с.202. 15]
Над нами сонце мляво устає, Трамвай грімливий розчинився в тиші, Старий Дніпро баржу брудну колише, Над ним сирена тоскно вирає.... [397, с.69]	Меж горами старий Дніпро , Неначе в молоці дитина, Красується, любить На всю Україну [312, с.120.52]
Під товщею вод, запліснявілих вщертъ, Лежить предковічна руїна. Там б'ють не пороги. Там схована твердь – Наморене серце Вкраїни. [381, с.70]	Чи Бог бачить із-за хмари Наші сльози, горе? Може й бачить, та помага, Як і оті гори Предковічні , що політі Кровію людською!.. [311, с.268.153]
Нас боронять гуцульські гражди – Ні жовнірів, ані межі. Тут ми вольні – бо ми тут газди І самі собі сторожі. [394, с.20]	Пишалася синами мати, Синами вольними ... [312, с.48.9]
У пам'яті перебрести – І не повіситись від болю. Мій яструбе і мій собою... Який же безконечний ти! [394, с.92]	Чужі люди проганяють, І немає злому На всій землі безконечний Веселого дому [311, с.353.228]
Це вольна вольниця, Це гульбище очей По загадковім саду нетерпіння... [394, с.146]	Ой чого ти почорніло, Зелене поле? -Почорніло я од крові За вольную волю [312, с.143.4]
В'яжи мене ланцями сімома, Або пусти у ніч на вольну волю . У клекіт вітру, що в листках дріма, І шепчеться у трав зелених льолях. [394, с.154]	Оженись на вольній волі , На козацькій долі [311, с.286.5]
Друже-брате , кровиночко кровна, три плачі в голубому конверті. Що тобі ці слова невимовні? А мені – банування до смерті. [394, с.182]	...Друже-брате! Ще прийде ніч в смердячу хату, Ще прийдуть думи [312, с.60.91]

<p>Хто ти є, коли довкіл Содом? Як безумні дні й безумні люди? В час, коли усе пішло на лом, Хто прищипинить квіточку на груди? [394, с.187]</p>	<p>Де дінусь я?! Тебе самого Безумним люди назвуть [312, с.424.В]</p>
<p>Ми всі уярмлені добром: Нас нагодуй – і ми покірні. А що, як завтра за ребро Підвісять матір-Україну? [406, с.20]</p>	<p>І згадав сирота Степан в неволі Свою матір Україну [311, с.308.502]</p>
<p>І Дніпро, як батько незрадливий, Повноводо думає весь день: - Процвітає мій одвічний Київ Серед весен і гучних пісень! [406, с.62]</p>	<p>Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові [311, с.159.1293]</p>
<p>Опустили козаченька У могилу чорну. Посадили на могилі Калину червону. [406, с.154]</p>	<p>Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину [311, с.78.217]</p>
<p>Бо світ нас любить. Нами він живе. І ми такі, Які йому потрібні. Старий Дніпро До Канева пливе: Холодні води Берегами – рідні. [406, с.194]</p>	<p>- Дужий і старий, Широкий Дніпре, не малий! [312, с.342.30]</p>
<p>І тінь Богдана Проплива над нами. І Скіфська Баба От-от упаде. І степ козацький Пахне полянами, Впустивши в осінь Полім'я руде. [406, с.195]</p>	<p>Чайка скиглить літаючи, Мов за дітьми плаче; Сонце гріє, вітер віє На степу козачім [311, с.119.12]</p>
<p>Ось зберу останні сили Та й піду за небокрай, До Високої могили, Де сидів колись Мамай. [367, с.26]</p>	<p>Сумно-сумно гайдамаки Залізную силу Поховали; насипали Високу могилу [311, с.188.2514]</p>
<p>Хотів догнати вітра в полі, Але догнати не зумів. Немов стрімку козацьку долю, Хотів догнати вітра в полі. [395, с.55]</p>	<p>Оженись на вольній волі, На козацькій долі: Яка буде, така й буде, Чи гола, то й гола [311, с.286.6]</p>

<p>З'єдналися і радощі, і болі На українській дорогій землі. До нас сьогодні прихилилась доля Із словом правди й віри на чолі. [395, с.4]</p>	<p>Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись? І слово правди і любові В стеги і дебри рознесли! [312, с.20.3]</p>
<p>... О степ мій, степ широкий! І світ мій білий, мій пребілий світ! – не версти поміж нами, - а роки, роки й роки!.. [389, с.73]</p>	<p>Хочеться хоч подивитися На свій край на милий! На високії могили! На стеги широкі! На садочок!.. [312, с.113.115]</p>
<p>І я повертатися мушу На рідну мені Україну, Вселивши очищену душу В народжену щойно дитину.</p> <p>Яка їй судилася доля, Не відаю я і не знаю, Та вірю: сподівана воля Прийде до стражденного краю. [390, с.8]</p>	<p>Добра не жди, Не жди сподіваної волі [312, с.280.8]</p>
<p>А як же тоді – невмирущі догмати, У кожнім столітті – свої герострати?.. І голос Шевченка з віків долинає: Ні мудрий, ні дурень нічого не знає. [390, с.59]</p>	<p>Все йде, все минає – і краю немає. Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає [311, с.128.3]</p>
<p>А за травою видно осокори, Берізка, як дівчатко постає, І я вже вірю, що минеться горе І України-матері, й моє. [357, с.8]</p>	<p>І згадав сирота Степан в неволі Свою матір Україну [311, с.308.502]</p>
<p>Йду по Ковбані, тихо чалапаю Деся біля берега вибухла міна. Каже калина:”кров’ю іскрапаю” Плаче за пагорбом мати-Вкраїна. [357, с.16]</p>	<p>І згадав сирота Степан в неволі Свою матір Україну [311, с.308.502]</p>
<p>Що є Україна для мене? То рідна батьківська земля, Пахучі трави, гай зелений І хліба стиглого поля. [374, с.6]</p>	<p>І барвінком, і ругою, І рястом квітчає Весна землю; мов дівчину В зеленому гаї [311, с.305.373]</p>
<p>Що Я для України-неньки В її сьогоднішньому дні? Яка частинка, хоч маленька, Моїх зусиль в її борні? Лиш пісня й слово є у мене, І я прошу, благаю я: Прийми їх, Україно-нене! Це й буде часточка моя. [375, с.7]</p>	<p>Привітай же, моя ненько! Моя Україно! Моїх діток нерозумних, Як свою дитину [311, с.126.113]</p>

<p>Летять поглянуть на стару могилу, Що під хрестом кремезним, кам'яним. Барвінків яр. Тут за Вкраїну милу Поліг козак на мості Шкірянім. [376, с.74]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Вкраїні милій [311, с.371.4]</p>
<p>Рушаймо ж, браття, і радіймо днині. Хай люття захлинуться вороги. Плекаймо рідній неньці Україні На вік грядущий сили і снаги!</p> <p>Сорочку, шиту волею святою, Передамо нащадкам на віки, І праведною чистою рукою Простелимо в майбутнє рушники! [377, с.11]</p>	<p>Україно, Україно! Ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, Заплаче серденько... [311, с.86.50]</p> <p>Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая! [311, с.344. 64]</p>
<p>Святий наш Київ знову нас єднає, Слова Шевченка визріли в душі. Минуле та майбутнє за нами споглядають Нас душоморам не перемогти. [385, с.3]</p>	<p>Аж до Межигорського Спаса Потанцював сивий. А за ним і товариство І ввесь святий Київ [312, с.50.55]</p>
<p>Моя Україна! Моя рідна ненька! [385, с.9]</p>	<p>Україно, Україно! Ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, Заплаче серденько... [311, с.86.50]</p>
<p>Не дайте знов себе приспати, Свободу треба захищати. А лиходіїв треба гнати, Русь-Україну захищати І на оновленій землі Достойно господарювати. [385, с.22]</p>	<p>І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі [312, с.353.11]</p>
<p>Я не пророк в своїй державі, Та серце тужить і болить, За ту єдину, неділиму, За матінку, мою Вкраїну, Що сиротою буде тліть. [385, с.29]</p>	<p>Отак-то, Богдане! Занапастив еси вбогу Сироту Україну! [311, с.328.519]</p>
<p>Не оскверняв би чин Тараса тезко-підніжок в смутний час... Німує Байкова. А маса все упова на Божий глас. [360, с.105]</p>	<p>Німїї, подлії раби, Підніжки царськії, лакеї Капрала п'яного! [312, с.258.19]</p>
<p>Розмова наша – воскресіння мертвих, витагування їх із небуття на сонечко, на цю хиренну волю... безсмертя – це коли ти імена озвучуєш і корчишся від болю, все інше – то омана і мана. [360, с.190]</p>	<p>А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить [312, с.280.11]</p>

<p>Немов невільник із Азова, тікаєш з нетрів розумах на простір, на чумацький шлях Шевченкового прямослова, що запечеться на губах.</p> <p>І золотої, й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодій: А іноді така печаль Оступить душу, аж заплачу – Усе тут на поверхні наче, прямі слова, та серце рве їх прямословіє живе. [360, с.288]</p>	<p>І золотої, й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодій: А іноді така печаль Оступить душу, аж заплачу. А ще до того, як побачу Малого хлопчика в селі. [311, с.202. 1]</p>
<p>У всякого своя доля і свій шлях широкий... Я ж на стежечці до поля робив перші кроки. А із неї – до Умані, з Умані – до Лузи над голодний, зарюманий чимчикувати мусив [362, с.30]</p>	<p>У всякого своя доля і свій шлях широкий, Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа зазирає... [311, с.265.2]</p>
<p>Долаючи космічні тракти, за ніччю день незмінно йде. Тільки жаданий апостол правди либонь ніколи не прийде. Чекають його й досі на Русі. Але – не всі. [362, с.45]</p>	<p>І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки? [312, с.365.4]</p>
<p>Чи ж земляки вони – оті, що мову материнську ганять – славетних прадідів пусті продажні правнуки погані? [362, с.46]</p>	<p>Німець скаже: „Ви слав’яне”. „Слав’яне! Слав’яне!” Славних прадідів великих Правнуки погані! [311, с.350.112]</p>
<p>- Розірвемо пута недругів неситих, Україні бути, Українцям – жити! [362, с.54]</p>	<p>Отак-то, ляше, друже, брате, Неситії ксьондзи, магнати Нас порізнили [312, с.48.26]</p>
<p>- Україно, рідна нене! Хоч ти й бідна сирота, роз’єднана, та для мене ти лиш – віра і мета! [362, с.58]</p>	<p>Отак-то, Богдане! Занапастив еси вбогу Сироту Україну! [311, с.328.519]</p>

<p>Над Росією зоря розгорілась червоно: - Коли деспота-царя в ожиріле черево! [362, с.80]</p>	<p>А хвалимось, що ось-то ми І над землею і водою, І од палат та до тюрми Усе царі, а над собою Аж деспоти [312, с.201.7]</p> <p>Вони брати і християни, А ти собака! Людоїд! Деспот скажений! [312, с.249.231]</p>
<p>На Дніпро і лани ці широкополі, на Вітчизну вранішньої пори глянути б мені хоч би тополею із Тарасової гори... [379, с.148]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Україні милій, Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, Як реве ревучий [311, с.371.5]</p>
<p>Урочий заповіт у небі суций – Шевченка віщі і святі слова, І глас могутній, всюдисуций, Що в нас душа пречиста і жива. [371, с.76]</p>	<p>Порай мені ще раз, де дітись з журбою? Я не самотній, я не сирота, - Єсть у мене діти, та де їх подіти? Заховать з собою? – гріх, душа жива! [311, с.128.21]</p>
<p>Убережи Україну од заглади, На добро творчу працю підійми Заради волі і святої правди – І станемо народом між людьми. [368, с.64]</p>	<p>Нехай же серце плаче, просить Святої правди на землі [311, с.255.38]</p>
<p>Тож недаремно провіщав Шевченко: Прокляту ниву нам не розорать! – Якщо й таких, що все славлять неньку, Примножуваться рать. [402, с.2]</p>	<p>Плугами, ралом не розорем Прокляту ниву: поросла Колючим терном [312, с.358.109]</p>
<p>Не вітчизни велич славна, Степ та рідні небеса, - Манить телепнів спрадавна Чужинецька ковбаса.</p> <p>Ну а як же цвіт калини, Сивий батечко Дніпро І хмарки – мов журавлине Понад нивами перо? [402, с.2]</p>	<p>Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить! [312, с.306.10]</p>
<p>Січе Чорнобиль довгі твої коси. І птиць труять прозорі його роси. І сил не мають дітоньки рости, І так поволі зводяться мости. [380, с.6]</p>	<p>Убити не вбили, Тільки мої довгі коси Остригли, накрили Острижену ганчіркою. [311, с.374.51]</p>
<p>Прийди до мене із туману З росою правди на вустах. І принеси в руці Євшану, Що відганя найбільший страх. [380, с.20]</p>	<p>Тойді вже сходила зоря Над Віфлеємом. Правди слово, Святої правди і любові Зоря всесвітня зійшла! [312, с.247.125]</p>

<p>Зерно твоєї правди й непокори Із рук твоїх – а як, я не збагну – Летіло й засівало гори, І всю Волинь, і всю Галичину. [399, с.8]</p>	<p>Тойді вже сходила зоря Над Віфлеємом. Правди слово, Святої правди і любові Зоря всесвітня зійшла! [312, с.247.125]</p>
<p>На волі жити тяжче, як в неволі – За все терпи, за все відповідай, Дивись, який без маски рідний край, Без кайданів, але голодні й голі Раби, що в'януть на чужій землі, Хліб заробляючи по всій Європі, І слухай, як Тарас риде в гробі... [398, с.21]</p>	<p>Умер неборака. Нудьга його задавила На чужому полі, У чужу землю положила... [311, с.188.2509]</p> <p>Од Конашевича і досі Пожар не гасне, люде мруть, Канають в тюрмах, голі, босі... Діти нехрещені ростуть [311, с.155.1123]</p>
<p>О Україно! Ти – мій біль неспинний, Пашить од ран твоя смаглява спина. В ногах утома день і ніч гуде. А воля та, сподівана, не йде. [380, с.21]</p>	<p>І серце жде чогось. Болить, Болить, і плаче, і не спить, Мов негодована дитина. Лихої, тяжкої години, Мабуть, ти ждеш? Добра не жди, Не жди сподіваної волі – Вона заснула... [312, с.280.8]</p>
<p>Україно мила, нам ніколи У століттях легко не було. На шляхах стиралися підкови, Гартувалось бурями чоло. [380, с.41]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Вкраїні милій... [311, с.371. 4]</p>
<p>Немає Холмщини й Підляшшя, і Лемківщина зникла теж... Козацькі воля та безстрашшя не зберегли етнічних меж. [388, с.6]</p>	<p>Степ і степ, ревуть пороги, І могили - гори. Там родилась, гарцювала Козацькая воля... [311, с.125.53]</p>
<p>Хоч виглядає вельми вбого й не світла в нього голова, державність нашу розвива нащадок гетьмана дурного [387, с.29]</p>	<p>...пан У себе з причетом гуляють. Оцей годований кабан! Оце ледащо. Щирий пан, Потомок гетьмана дурного, І презавзятий патріот. [312, с.97.13]</p>
<p>Він „розбудовував державу”, бундючився, наче гиндик. „Відродимо козацьку славу!” – лунав його натужний крик. [387, с.24]</p>	<p>Твої люде окрадені, А панам лукавим... Нащо здалась козацькая Великая слава?!.. [312, с.40.35]</p>
<p>Щоб вітер війнути сюди не спромігся, зелену сторожу прислало Полісся – високі тополі [388, с.31]</p>	<p>Оставайтесь здорові, мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку... [312, с.181.311]</p>

<p>І хоч я весь – неначе рана З болінь козацької землі, Вони питають: „А в тирана Ти дослужився до петлі?” [399, с.5]</p>	<p>Діти нехрещені ростуть, Козацькі діти; а дівчата!.. Землі козацької краса, У ляха в’яне, як перш мати, І непокрита коса Стидом січеться... [311, с.155.1126]</p>
<p>Все од освітлення залежить. Боже, Коли ти сонце правди нам пошлеш, Що непідробну барву плоті може Явити з-під оманливих одеж?! [399, с.32]</p>	<p>Богу помолюся, Щоб усі слав’яни стали Добрими братами, І синами сонця правди, І єретиками Отакими, як Констанцький Єретик великий! [311, с.289.82]</p>
<p>Ні, не боявся я піти за ґрати, Та правду мав чужу, а не свою – Хотів я за голодних помирати У світовому лютому бою. [399, с.84]</p>	<p>У чужому краю Не шукайте, не питайте Того, що немає І на небі, а не тільки На чужому полі. В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля. [311, с.348.31]</p>
<p>Любив я ворогів своїх, Був коло бідних на сторожі, Наймав за мудрих служби Божі, Дурних не піднімав на сміх. [398, с.16]</p>	<p>Все йде, все минає – і краю немає. Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає [311, с.128.3]</p>
<p>А ми, скалічені й побиті, Не здатні жити без ярма, Що маєм діяти на світі, Де правди нашої нема? [398, с.33]</p>	<p>Скалічені старі руки До Бога здіймала, Свою долю проклинала, Сина вимовляла [311, с.261.198]</p> <p>У чужому краю Не шукайте, не питайте Того, що немає І на небі, а не тільки На чужому полі. В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля. [311, с.348.31]</p>
<p>Та краще б я згорів, ніж мав би вчути, Як сваряться й сичать провідники, Як з велетнів зробились ліліпути, З володарів – нужденні жебраки, Як падають з чола в годину скрути Фальшиві ореоли і вінки, Як в Україну суне врем’я люте З віків старих в новітній вікі! [398, с.108]</p>	<p>Свою Україну любіть, Любіть її... Во время люте, В остатню тяжкую минуту За неї Господа моліть [312, с.20.11]</p>
<p>А ще говорили: „Ми еліта, Ми прийшли, щоб квітла доброта, Щоб Вітчизну назавжди зігріти...” А виходить, ненька-сирота. [363, с.74]</p>	<p>Обізвався Тарас Трясило гіркими сльозами: „Бідна моя Україно, Стоптана ляхами!” Україно, Україно! Ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, Заплаче серденько... [311, с.86.46]</p>

<p>Що ж ти хочеш, ненько-Україно, Від таких пройдисвітів-синів, Що їм не болять твоя руїна, А болять... який він пост посів. [363, с.93]</p>	<p>Привітай же, моя ненько! Моя Україно! Моїх діток нерозумних, Як свою дитину. [311, с.126.113]</p>
<p>Зупинила, так легко мене зупинила. Я ступив самовільником на Шевченків слід. І постала мені Україна мила У кипінні морозу. Душевний лід Розстанув одразу. У видиві інею, Що вибілів верби Урал-ріки, - Мені примарилось: ідуть Україною Сюди, до Тараса, його вишники. [393, с.48]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Вкраїні милій... [311, с.371. 4]</p>
<p>Діждалися свого пророка – У світі іншого нема. „Реве та стогне Дніпр широкий, горами хвилю підійма...” [393, с.150]</p>	<p>Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма. [311, с.73.1]</p>
<p>В моїй державі чахне рідне Слово, Бо в ній плюндрують українську суть!.. Скажіть, хіба німим потрібна мова, Коли німі на панщину ідуть?.. [405, с.22]</p>	<p>Село неначе погоріло, Неначе люде подуріли, Німі на панщину ідуть І діточок своїх ведуть! [312, с.119.31]</p>
<p>Бо ми всі разом! Нас не подолати! Бо ми позбулись вікових кайдан! І нас виводить Україна-мати На переможний Незалежності Майдан! [405, с.40]</p>	<p>І згадав сирота Степан в неволі Свою матір Україну [311, с.308.502]</p>
<p>Не треба нам ні слави, ні заплати, - Уже шепоче в школах дівтора, Вже нас питає Україна-мати: - Не маєте держави? А пора!.. [405, с.16]</p>	<p>І згадав сирота Степан в неволі Свою матір Україну [311, с.308.502]</p>
<p>Скорить не вдалось планетарну енергію Козацької волі, народної сили. І нам не зійтись, не побачитись табором – Замало життя обійти всю родину, Та в небі над нами – єднаючи аура І наш кровообіг судинно єдиний. [407, с.88]</p>	<p>Степ і степ, ревуть пороги, І могили - гори. Там родилась, гарцювала Козацькая воля... [311, с.125.53]</p>
<p>(Надії, що з виру вирвешся з гачком у губі, - нульові. Так що луски на рясті – не буде. А про минуту Останню тяжку ми не будем Ні говорити, ні цитувати). [403, с.20]</p>	<p>Свою Україну любіть, Любіть її... Во время люте, В останню тяжкую минуту За неї Господа моліть. [312, с.20.12]</p>

<p>Кладовищ ний вітер між хрестами Пронизує душу: - Це зробили і робимо ми... „Славних прадідів великих правнуки погані!”... [404, с.8]</p>	<p>Німець скаже: „Ви слав’яне”. „Слав’яне! Слав’яне!” Славних прадідів великих Правнуки погані! [311, с.350.112]</p>
<p>О земле в шумі золото-колось, Ревучий Дніпре в піняві облуди, Невже Петра-Пилипа діждемось?.. Сам Бог рече: - Не може, ні, так бути! [401, с.48]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Україні милій, Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, Як реве ревучий [311, с.371.8]</p>
<p>Превельмишановні панове виборці, А вам подавай журавля? Тру-ля-ля! Ловіть його в небі чужому, бо не хоче вертати додому, поки ми тут, немов овечки, замість вольної волі, замість світлої долі вибираємо два кіла гречки! [408, с.17]</p>	<p>Ой чого ти почорніло, Зеленеє поле? - Почорніло я од крові За вольную волю [312, с.143.4]</p>
<p>Вітчизно! Рідна, мила сторона! Сьогодні ти убога і сумна, обдерта і одурена украй, та тільки ти у відчай не впадай... [408, с.33]</p>	<p>Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Україні милій... [311, с.371. 4]</p> <p>Отак-то, Богдане! Занапастив еси вбогу Сироту Україну! [311, с.328.518]</p>
<p>Між чужими людьми Важко й ситому жити. Болючіш, ніж плітьми Будеш тугою битий, Взнаєш добре й смак сліз І вину без провини. ... Та тягни в гору віз Все життя. До кончини. [391, с.45]</p>	<p>Затих мій сивий, битий тугою, Поник старою буй-головою. [312, с.41.103]</p>